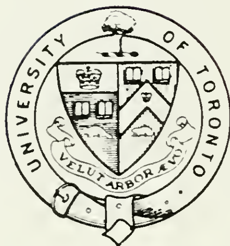
E. BIBL. C. Ss. R.
Prov. Hollandicæ.
„DE VOLKSMISSIONARIS".
Armarium
No

PURCHASED FOR THE

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

FROM THE

HUMANITIES RESEARCH COUNCIL

SPECIAL GRANT

FOR

ARTS OF THE LOW COUNTRIES AND THE GERMANYS, 1600 - 1850

BIJDRAGEN

VOOR DE

GESCHIEDENIS

VAN HET

BISDOM VAN HAARLEM

ONDER REDACTIE VAN

C. J. GONNET, J. J. GRAAF, Dr. A. H. L. HENSEN,
J. C. VAN DER LOOS en L. STOLK.

NEGEN-EN-DERTIGSTE DEEL.

1920
WED. J. R. VAN ROSSUM
UTRECHT.

LIBRARY
AUG 2 5 1991
UNIVERSITY OF TORONTO

BX
1553
H3B55
v.39

INHOUD.

ZIJN DE »IDEEËN« VOOR DE UITGAVE DER »BIJDRAGEN« VAN DR. HERMAN SCHAEPMAN UITGEGAAN?

Door Dr. Persijn wordt in zijn »*Dr. Schaepman*« IIe Deel blz. 587-88 [1]), een verhaal gedaan, dat tot een bevestigend antwoord op de bovengestelde vraag zou moeten leiden. Toch zij het mij vergund uitdrukkelijk op te komen tegen zulk eene gevolgtrekking; en ik acht het noodig, dit op deze plaats te doen.

De schrijver geeft eene kleine aanhaling uit een brief door den Doctor aan Alberdingk Thijm geschreven op Pinksterdag (19 Mei) 1872, en uit welken brief reeds een grootere passage medegedeeld werd door Dr. J. F. M. Sterck in het Katholiek Algemeen Weekblad *Stemmen onzer eeuw* Nr. 37, van 16 Sept 1905.

»Wij — te Utrecht — beginnen ook een Archief. 't Is wel »prettig! In 't vorige jaar gaf ik aan een uwer geestelijk»heid — Haarlem — de ideeën voor een dergelijke uitgave »op; wij spreken van samenwerking — die onontbeerlijk is — »en de heeren beginnen van zelf zonder iets te zeggen. »Dis »moi, que la jalousie n'est pas une vertu sacerdotale«.

Ik heb toen dadelijk d.d. 20 Sept. (in nummer 40 van 7 October) de ware toedracht der zaak uiteengezet. Maar Dr. Persijn heeft blijkbaar van de *St. O. E.* geen kennis gedragen, en vandaar heeft hij nu nog kunnen schrijven als volgt:

---

[1]) *Dr. Schaepman, door Jul. Persijn* IIe Deel. Utrecht, Amsterdam en Antwerpen 1916.

»Een van de groote wetenschappelijke gevolgen van de »herstelling der Hierarchie openbaarde zich thans ..... in de »stichting van de verschillende »archieven« der bisdommen [1]). »Op Utrechtschen en Haarlemschen bodem had de storm der »Hervorming zoozeer gewoed, dat men daar vooreerst de »verstrooide en bedolven bouwsteenen alle moest samenzoe- »ken. Men zou dus beginnen met een »archief« ..... Reeds »in den eersten tijd na zijn terugkeer uit Rome had Schaep- »man het stichten van zulk een archief den Aartsbisschop »voor oogen gelegd. Maar Mgr. overwoog steeds graag en »lang. De Doctor heette dat »lamheid«. Bij herhaling had hij »over een dergelijk archief zijn plannen aan de vrienden uit- »eengezet. Ook Haarlem betrok hij er bij. »'t Is wel prettig, »»in 't vorig jaar gaf ik aan een uwer geestelijkheid de ideëen »»voor een dergelijke uitgave op. Wij spreken van samen- »»werking — die onontbeerlijk is — en de heeren beginnen »»vanzelf zonder iets te zeggen. Dites-moi que la jalousie »»n'est pas une vertu sacerdotale« (Schaepman aan Thijm. »Pinksterdag 1872«).

»Toch juichte Schaepman luide in zijn *Wachter*-artikel »»Bouwsteenen voor onze Geschiedenis«. Zoo verscheen in »1872 de eerste aflevering der *Bijdragen voor de geschiedenis* »*van het Bisdom Haarlem* ..... Bij de aankondiging in *De* »*Wachter* bracht Schaepman vooreerst hulde aan bisschop »Wilmer, zijn grijzen grooten vriend; 't gebeurde met een »schuin oog natuurlijk naar neef Aartsbisschop. Deze kwam »in beweging nadat het Haarlemsche ondernemen een succes »was gebleken. »Enfin, wij beginnen ook. Ik zal u de circu- »»laire wel toezenden« ..... [2]) Hier alweer was de Doctor de »stuwende kracht, ofschoon hij zich voor 't Archief nooit aan »'t schrijven zette«.

Aldus Dr. Persijn. De inteekenaars echter op de Bijdragen en andere andere belangstellenden zullen, naar ik vertrouw, nog wel willen vernemen wat ik vóór 13 jaren hoofdzakelijk in de *St. O. E.* geschreven heb, om, zooals ik het noemde, de »histoire vraie« te

---

[1]) In 1870 verscheen *Schutjes:* Kerkel. gesch. v. h. b. 's Hertogenbosch; in 1872—78 *Krüger:* over Breda; in 1875 *Habets:* over Roermond. J. J. G.

[2]) Dit is blijkbaar een andere aanhaling uit denzelfden brief van Sch. aan A. Th. reeds boven genoemd.

geven »des temps« die waarlijk »fabuleux« dreigen te worden. En dit te meer omdat de *»Stemmen onzer eeuw«* slechts een kort leven hebben gehad, met Nr. 13 van den IIen jaargang ophielden te verschijnen, en derhalve weinig verbreid zullen zijn.

Het was inderdaad in 1871, en bij gelegenheid der Pius-feesten te Amsterdam, dat Dr. Schaepman den toenmaligen Kanunnik-Secretaris Vregt ontmoette en *van hem vernam* welke plannen er te Haarlem bestonden ter beoefening van de kerkelijke geschiedenis des bisdoms. Ik behoef niet te zeggen, met welke belangstelling ik den inhoud van hun gesprek uit den mond van mijnen collega-secretaris vernam. Die Haarlemsche plannen immers waren niet van vandaag of gisteren. Reeds sedert jaren (mijne herinneringen gaan tot 1862) was secretaris Vregt zijne aandacht gaan wijden aan hetgeen als oud-archief van het Aartspriesterschap van Holland, Zeeland en Westfriesland, en van het voormalig Superioraat te Haarlem in bewaring was gekomen.[1]) Ook had in die dagen vooral de oud-ambtenaar van het ministerie van Eeredienst A. J. Lux meermalen te Haarlem zijn opwekkend woord gesproken voor het uitgeven van oorkonden en bewerkte stukken, voorloopig in bestaande tijdschriften, als »De Katholiek«, zoolang er namelijk geen eigen tijdschrift zou kunnen verschijnen.

Op zekeren dag nu, 25 April 1867 werden door een der kanunniken (Henricus van Lottom) van het bekende Haarlemsche Oud-Kapittel aan den Bisschop twee boekdeeltjes toegezonden, die de *Acta Capituli* inhielden. Deze toezending was van een zeer gelukkig

---

[1]) Uitvoeriger in mijne Levensschets van Mgr. Vregt: *De Katholiek.* Deel 102 v. h. jaar 1892, blz. 360—62.

gevolg. Daardoor toch werd de aandacht van den Kerkvoogd meer dan ooit op die rijke verzameling van historische bescheiden gevestigd. Tot nu toe was dat oud-archief des Kapittels in het Seminarie van Warmond verbleven, waarheen het bij de opheffing der Haarlemsche statie van »den Hoeck« in 1851 vervoerd was. Thans kwam het naar Haarlem om voortaan deel uit te maken van de archieven des bisdoms. Het werd nu door de Secretarissen naar tijdsorde geordend en beschreven, althans voor het oudste en belangrijkste gedeelte. Dit alles nu was reeds aan het vermelde gesprek van 1871 voorafgegaan; het zoo even genoemde jaar 1867 was precies het eigenst als waarin Dr. Schaepman eerst priester gewijd werd.

Om kort te gaan, de Doctor prees vooral samenwerking aan in den zin van éene uitgaaf en éene redactie. Doch daarop werd hem door kanunnik Vregt aanstonds geantwoord, dat men te Haaalem daarin juist geen heil zag, en men die nog veel minder onontbeerlijk achtte, wijl gevreesd werd, dat bij al te weinigen de gemeenschapszin groot genoeg zijn zou om ook van een ander bisdom dan het eigene de geschiedenis te helpen opbouwen. En de uitkomst heeft aan die beschouwing recht gedaan.

Samenwerking alzoo in den zin van één tijdschrift, lag te Haarlem heel niet in het plan; en ook Dr. Schaepman's beschouwingen brachten daarin geen verandering. Men werkte daar als vroeger voort. Zelfs werd al in Juli 1871 aan den Bisschop een plan voorgelegd van eene »Vereeniging of Genootschap voor »kerkelijke historie en oudheden van het Bisdom Haar»lem«. Dit plan ging niet door; maar intusschen begon ik zelf in »De Katholiek« (Aug. 1871) alvast het »Necrologium van Bugge« naar het handschrift over

te drukken. In de wintermaanden kwam de zaak tot volkomene rijpheid, en bij een schrijven van 12 Maart 1872 gaf Mgr. Wilmer het Plan der uitgave aan zijne Geestelijkheid in handen.

In het vervolg van mijn opstel (*St. O. E.* Nr. 41 van 14 Oct. 1905) heb ik ook nog een brief van den oud-professor J. H. Wensing d.d. 20 April 1872 laten overdrukken als zijn antwoord op de uitnoodiging, die hij, gelijk meer andere priesters en leeken uit andere bisdommen der kerkprovincie (en onder hen ook Dr. Schaepman zelf), om medewerking te verleenen, ontvangen had. In dat antwoord stond te lezen:

»Mgr. Ik heb de onderneming waarvan pastoor van der »Horst mij reeds eenigen tijd geleden mededeeling gedaan »heeft, van harte toegejuicht; het is mij niet geoorloofd, en »op de vereerende uitnoodiging van U.H.W. wel het aller»minst, mij daaraan te onttrekken. Mijne deelneming zal »echter eenigszins anders gewijzigd moeten zijn. Mgr. onze »Aartsbisschop heeft hetzelfde plan voor de geschiedenis van »het Aartsbisdom, en had mij juist een paar dagen voor het »ontvangen van U.H.W.'s brief, daarover gesproken. De zaak »is nog in haar wording, de centraal-commissie is nog niet »door Z.H.W. geconstitueerd, zal dit evenwel binnenkort »zijn. Tot deze laatste zal ik behooren, en in deze positie »niets verzuimen, waarin ik aan het verlangen van U.H.W. »zal kunnen voldoen. Indien mijne wenschen vervuld worden, »en aan pogingen daartoe zal ik het niet laten ontbreken, »zullen de commissiën der beide bisdommen met elkander in »intiemste betrekking staan, en zich onderling zelfs onge»vraagd de stukken mededeelen, die tot elkanders ressort »behooren«.

Na de Haarlemsche circulaire van 12 Maart 1872 verscheen het eerste nummer der »BIJDRAGEN« [1]) in September van datzelfde jaar. Mgr. Schaepman had

[1]) Zóó is te Haarlem, reeds van de eerste plannen af, de uitgave betiteld geworden; en niet *Archief* gelijk Dr. Persijn schijnt te meenen.

intusschen bij circulaire van Pinksterdag aan zijne Geestelijkheid het »Archief« aangekondigd; maar er verliepen nog twee jaren, en het werd Juli 1874 eer de firma van Rossum haren prospectus rondzond.

De ware geschiedenis alzoo is deze. Te Haarlem had men zich sinds vele jaren voorbereid, terwijl Dr. Schaepman nog eerst in zijne studiën was. Wàt kon men Utrecht te benijden hebben? Verheeld had men niets. Samen op reis gaan wilde men te Haarlem niet, en om goede redenen. Mocht men nu niet van huis gaan vóór dat ook de andere al zijn koffers zou klaar hebben? Maar hoe komt de Doctor dan tot zijn spijtigen zet? Och, waarom zou men niet mogen aannemen, dat zijn schalksche humor te veel schik had in het ondeugend duwtje van Descuret? Op den 3 Februari 1873 bracht hij het andermaal te pas in een anderen brief aan Alberdingk.[1] Of zou soms toch den Doctor zelven, wijl de Aartsbisschop maar »zoo graag en lang bleef overwegen« eene aanvechting dier »priesterlijke deugd« te machtig zijn geworden?

Overveen, 23 Juli 1919. J. J. GRAAF.

---

[1]) *Stemmen onzer eeuw* van 26 Aug. 1905 blz. 270. Men leest daar, dat Dr. Sch. uitgenoodigd was om in het Genootschap »Oefening kweekt kennis« te komen lezen. Hij schrijft daarom aan Alb. Th. als volgt: »Gij kent het gezelschap. Houdt het zijn »vergaderingen in het gebouw of op de zaal der Loge? Als pries»ter ben ik verplicht het »Scandalum pusillorum« te eerbiedigen, »en men kan van zekere zijde soms goedvinden om mij een *crime* te maken uit het eten van druiven die voor anderen te zuur »zijn. Descurets noemt *la jalousie* als de ondeugd der clergé. Maar »hoe het zij, plicht is plicht, en ik mag niet froisseeren. Licht »mij daarom bid ik u een weinig in«.

EEN STICHTINGSBRIEF VAN JACOBA VAN BEIEREN BETREFFENDE HET KLOOSTER BETHANIË TE 'S-GRAVENZANDE.

Reeds vroeger werd in dit tijdschrift de vraag besproken, wie de stichter is geweest van bovenbedoeld klooster, door den heer A. Driessen in deel 25 en 26.

Pro memorie zij even herinnerd, dat bedoeld klooster is ontstaan uit het klooster der reguliere kanunniken van den H. Augustinus te Delft, later van den berg Sion onder Rijswijk. Bethanië was n.l. gebouwd uit een gasthuis, dat de graven te 's-Gravenzande gesticht hadden en van inkomsten voorzien. Die inkomsten, ter leniging der armoede geschonken, werden echter niet goed beheerd en daarom vergunden schout en schepenen van 's-Gravenzande den kanunniken van Delft op het erf en de landen van gemeld gasthuis een klooster te bouwen, op voorwaarde, dat het convent het gasthuis der armen in stand zou houden (1427).

Doch men moest voor die stichting de toestemming vragen van den landheer.

Wie nu was dit te dien tijde? Feitelijk had aan Jacoba van Beieren als gravin het verleenen der toestemming gestaan, doch Philips van Bourgondië was in die dagen in zijn strijd tegen die vorstin meester van deze streken.

De heer Driessen heeft in de Bijdragen Bisdom Haarlem deel 26 zijne eigene bewering, geuit in jaargang 25 van genoemd tijdschrift, als zou Jacoba van Beieren de stichtster zijn, weerlegd op grond van het

feit, dat bij Van Mieris, Groot Charterboek deel IV, blz. 888 een brief van Philips voorkomt d.d. *1427* (en niet *1437*) April 14, waarin hij bedoelde toestemming verleent, terwijl in 1427 Augustus 4 schout; schepenen en raad de vergunning aan Jacoba van Beieren vroegen.

Hierbij kan ik nu nog melden, dat in een charter, d.d. 1454 Februari 20, door mij aangetroffen in het archief van het klooster Bethanië, berustend in het Algemeen Rijksarchief, waarin Philips van Bourgondië de officie van een wekelijksche zielmis, eertijds in het gasthuis te 's-Gravenzande gehouden, overdraagt, door hem ook gewag wordt gemaakt van zijne in *1427* verleende toestemming tot het bouwen van het Regulierenklooster op de landen van het voormalige gasthuis. Het tijdstip van die toestemming staat dus vast.

De bewering echter van den heer Driessen als zou uit de redactie van Philips' antwoord [1]) blijken, dat schout en vroedschap van 's-Gravenzande eerst aan hem, daarna aan Jacoba de vergunning verzochten, verliest hare kracht door de vondst van een stichtingsbrief van Jacoba zelve, door mij aangetroffen in het archief van meergenoemd klooster.

Immers, de redactie van dien brief, waarin de gravin hare toestemming verleent tot het bouwen van bedoeld klooster is geheel gelijkluidend met die van het antwoord van Philips van Bourgondië. [2])

Er blijft dus slechts over, de dateering der brieven

---

[1]) Bij Van Mieris, Groot Charterboek, vermeld, en afgedrukt in Bijdr. Bisd. Haarlem, dl. 26 blz. 385 en 386.

[2]) Zie bijlage 1. Ook de conclusie van den heer Driessen, dat schout, schepenen en raad van 's-Gravenzande tijdens Philips' schrijven den regulieren nog niet toegestaan hadden het klooster te stichten, welke conclusie getrokken is uit de *redactie* van den brief van dien vorst, is dus niet te handhaven, want dan zou dat ook nog niet geschied zijn tijdens Jacoba's schrijven d.d. 1433.

na te gaan om vast te kunnen stellen, wie van beiden, Philips of Jacoba de stichter van het klooster is geweest.

En dat onderzoek stelt Philips in het voordeel; hij is de grondvester van het klooster.

De dateering echter van den brief van Jacoba maakt de kwestie ingewikkeld. Het stuk draagt n.l. den laten datum *1433* Februri 17, terwijl reeds in 1427 schout en vroedschap van 's-Gravenzande hare goedkeuring vroegen. Hoe nu is het feit te verklaren, dat Jacoba eerst in 1433 antwoord geeft op een verzoekschrift d.d. 1427 Augustus 4? Ook de woeligheid der tijden geeft daarop geen bevredigend antwoord. Immers in 1427 is Jacoba in oorlog met Philips en hoewel »gravin van Holland« blijvend verkreeg zij toch eerst in *1434* de heerlijkheden van 's-Gravenzand-ambacht, van Maasland-ambacht en Vlaardingen terug.[1]) In 1433 had zij dus te 's-Gravenzande nog niets te gebieden en de mogelijkheid is dus uitgesloten, dat bedoeld antwoord eerst *toen* geschreven werd, ter oorzake van eene in die streken op dat tijdstip terug verkregen macht.[2])

21 November 1918. Dr. JOHANNA M. SERNÉE.

---

[1]) Van Mieris: Groot Charterboek, blz. 1226 en 1049.

[2]) Dit opstel verschijnt hier als een »opus posthumum« der schrijfster, die het nog met een schrijven van haar hand voor onze Redactie had klaar gelegd, toen zij op 5 December »na eene korte ongesteldheid« kwam te overlijden. Zij was volontaire aan het Algemeen Rijkarchief. Van haar geachten vader ontvingen wij het artikel ter plaatsing. Tevens meldt het *Nederlandsch Archievenblad* (laatste afl.) dat ook »hare bewerking van de archieven »der kloosters in Delfland juist ter perse was gelegd«. RED.

Bijlage I. *Brief, waarbij Jacoba van Beieren toestemming verleent tot het bouwen van een Regulierenklooster te 's-Gravenzande.*

Jacob bider genaden Goids hertoginne in Beyeren, gravynne van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant, van Ponthieu ende vrouwe van Vrieslant doen cont allen luden want wij altijt geneycht siin den dienst Goids te meeren ende die goede die van saligen onzen voirvaderen graven ende gravynnen van Hollant ter eeren Goids ende hoire zielen zalicheyt in rechter aelmissen voirtiits gegeven ende bii quaden regimente verdwailt siin weder up te heffen ende te keeren tot meerre dienstlicheyt Goids ende wii bii warachtichen aenbringen wail vernomen ende verstaen hebben dat sulke goede als onze voirvaderen voirscreven den gasthuys van 's-Gravenzande in voirleden tiden gegeven hebben mit alzo godlic ende behoirlic gedeilt ende gekeert worden tot alsulker aelmoessen als wail behoirlic wair, so hebben wii dairomme ende omme oitmoedichs vervolchs wille den geesteliker personen des cloesters van den Regulieren bynnen onser stede van Delff alle die lande erve renten ende goeden die toten voirscreven gasthuyse tot desen dage toe behoirt hebben, getransfereert ende gegeven, transfereren ende geven mit desen onzen brieven tot enen convente ende Regulieren cloester dat die Regulieren van Delff voirscreven tot 's-Gravezande ter eeren Goids onzer en onzer zielen salicheyt sullen doen tymeren ende maken; welke Regulieren van 's-Gravenzande die voirscreven renten, lant, erve ende goede mitten gasthuyse voirschreven tot ewigen dagen om God dair mede te dienen ende te loven als behoirlic is, zullen hebben houden ende gebruyken also geheel ende in

alsulken eygendom ende vrijheden als dat gasthuys voirscreven die te houden ende te gebruiken plach ende tot hair toe gebruyct ende gehouden hebben. Bii also dat sii hier mede verbonden siin altijt devotelic te bidden voir onser voirvaderen onser ende onser nakomelingen graven ende gravynnen van Hollant zielen ende specialic mit eenre misse van requiem die sii alle weke upten Dingsdach singen sullen tot ewigen dagen duerende te troiste ende behoudenisse onser voirvaderen ons ende onser nacomelingen voirscreven zielen. Ende want dat sii die misse van requiem voirschreven upten selve Dingsdach bii enige sonderlinge hoichtiit off anders niet doen en souden mogen, so sullen sii die selve misse singen ende doen up eenen anderen dach bynnen die selver weke. Ende want dattet hem also gelegen wair dat sii die misse van requiem voirscreven bynnen dier weke niet singen en mochten, so sullee sii ter naester weke dair an twee missen singen van requiem. Ende nemen hieromme dat voirscreven cloester van sGravenzande, dat dair gemaict sal worden mit allen sinen personen, renten, erve, lande ende goede, die sii nu hebben ende namals gecregen sullen in onser protectien ende beschermenisse also dat wii willen dat sii mede genieten ende gebruyken zullen alle alsulcke gracien ende rechten als andre cloestre vander selver oirde bynnen onsen landen van Hollant ende van Zeelant genieten ende gebruyken ende omdat wii voir ons ende onsen nacomelingen willen dat dit aldus geschie ale voirscreven staet sonder enige inbrekinge van yemande so hebben wii des toirconde onze zegel doen hangen aen desen brieve. Gegeven upten seventiensten dach in Februario int jair ons Heren duysent vierhondert twee ende dertich na den loope van onsen hove.

Bijlage II. *Fragment van een brief van Philips van Bourgondië, waarin hij gewag maakt van zijne toestemming, verleend tot het bouwen van een Regulierenklooster te 's-Gravenzande.*

Phillips byder gracyen Goids hertoge van Bourgoengen, van Lothryck, van Brabant ende van Lymburch, grave van Vlaenderen, van Artoys, van Boergoengen, palatyn van Henegouwen, van Hollandt, van Zeellant ende van Namen, marcgrave des heyligen Rycx, heer van Vrieslant, van Salms ende van Mechelen, doen condt allen luyden hoe wy in den jaere XIIII^C^XXVII lestleden fondeerden dat cloester van den Regulyeren buyten sGravensande, dairtoe nog up die tyt transfereerden ende doteerden alle die landen, renten, erven ende goeden, die tot den gasthuyse binnen sGravenzande tot dien dage toe behoert hadden mits dat die by quaden regimente veel verdwaelt waren gelyck dat vorder ende breeder verclairt staet in onsen fonderey brieff. Ende alsoe in dat selve gasthuys een officium leget mit eenre missen der weke enz.

. . . .

. . . .

Gegeven upten twintichsten dach van Februario int jair ons Heren duysent vierhondert vier ende vijftich naden loop van onsen hove.

UIT DE REISBESCHRIJVING VAN VINCENZO LAUREFICI.

In het Vaticaansch Archief (Biblioteca Pia of Piorum, Bd. 70, fol. 115-122r) ligt de reisbeschrijving van een Italiaansch priester »Vincenzo Laurefici, teologo del signor cardinal Barberino«. Deze reisbeschrijving werd gepubliceerd door Archivrat Prof. Walter Friedensburg in »Archiv für Kulturgeschichte« Jg. I (1903) 403 ff.

Een gedeelte ervan is voor ons bisdom van belang, omdat Vincenzo daarin zijn indrukken weergeeft van Roomsch Amsterdam. Daar genoemd »Archiv« hier te lande tamelijk zeldzaam zal zijn [1]) en de Italiaansche tekst menigeen zal afschrikken, achtten wij het goed het gedeelte over het kerkelijk leven te Amsterdam in het begin der 17de eeuw hier weer te geven.

Laurefici's reis had plaats in 1613.[2]) Reeds zeven jaren te voren had hij de Nederlanden bezocht, naar hij zelf bemerkt. Hij wist, dat hij niet in geestelijk gewaad daar kon reizen en verkleedde zich daarom als koopman.

In Neurenberg kocht hij een goed zwaard. In zijn geruit of gestreept pak van Londensch laken en met een ietwat eigenaardige muts zag hij er, naar zijn meening, uit als een middelding tusschen koopman en soldaat.

---

[1]) Een exemplaar heeft o. a. het Instituut voor middeleeuwsche geschiedenis aan de Rijksbibliotheek te Utrecht.

[2]) Arch. f. Kulturgesch. I (1903) 405.

De reisbeschrijving draagt tot titel: »Reis door Duitschland, Engeland en Vlaanderen«. De reis begint op 4 Sept. van Regensburg uit. Vincenzo's plan was eigenlijk om slechts tot Keulen te gaan, maar onderweg ontmoette hij een Hollandschen en een Italiaanschen koopman, die hem wisten over te halen in hun gezelschap naar Amsterdam te reizen. De Hollandsche koopman had veel familie in Keulen, waar ze dan ook eenige dagen vertoefden om dan den Rijn af te zakken naar Holland tot »Narnem« (Arnhem).

Vandaar ging 't per wagen tot Utrecht, »een zeer schoone stad, gesierd met een prachtige kerk, maar reeds besmet en vervormd tot een calvinistische, zooals alle andere in Holland, die alleen een kansel, een tafel en de tien geboden bevatten«.

De aanblik van Amsterdam was prachtvol. Als een dennenwoud zoo dicht stonden de scheepsmasten naast elkaar. De stad lag geheel in het water, maar omringd van sterke muren met even sterke poorten.

»In Amsterdam gekomen, verliet mij het gezelschap, waarvan ik zoovele dagen genoten had, daar zij nu het doel van hun reis bereikt hadden. Ik bleef nu eenigszins gedrukt, tot ik getroost werd door een koopman derzelfde stad, aan wien ik een aanbevelingsbrief bracht en van wien ik veel genegenheid ondervond.

Want niet alleen hield hij mij bij zich in zijn eigen gezellig huis, maar ook vergezelde hij mij en liet mij de voornaamste bezienswaardigheden der stad zien, waaronder de beurs, een mooi nieuw gebouw aan een gracht met rijke winkels, en de kerken, die talrijk zijn. De Wederdoopers hebben er namelijk vijf, evenveel en meer nog de Calvinisten, die niet tevreden met de oude, er nog twee mooie en kostbare nieuwe

bijgebouwd hebben; de Lutheranen en de Engelsche ketters en andere secten bezitten er ieder éène; alleen den Katholieken wordt de openbare uitoefening van den waren godsdienst verboden. Weliswaar wordt in hun huizen geen onderzoek ingesteld of een verbod gehandhaafd, uitgezonderd dat van predikatie en Mis, die men zelfs in privaatwoningen niet wil toestaan, uit vrees, dat er verdachte bijeenkomsten zouden plaats hebben, ofschoon men er zich overigens niet over bekommert, hoe ieder wil gelooven of handelen. Toch hoorde mijn gastheer iederen morgen de Mis, waarbij ik ook altijd tegenwoordig was zoowel uit devotie als om tegenover hem mijn geloof te belijden, daar hij mij, toen ik hem den brief gaf, met bedeesdheid gevraagd had, of ik katholiek was. Die vraag was door hem gesteld, om mij te kunnen uitnoodigen tot het goddelijk offer, dat daar in het geheim werd opgedragen.[1]) Vele anderen laten hier en in alle staten in hun huizen celebreeren, ofschoon zij soms, als men hen betrapt, gedwongen worden 200 gulden te betalen, zij of de priesters, waarvan er in al die landen een flink aantal aanwezig is, die in burgerkleeding gaan en die aan die ketters, ja zelfs aan den magistraat niet geheel onbekend zijn«.

Laurefici bezocht de ziekenhuizen, en andere publieke gebouwen, waarvan vele eenmaal kloosters waren.

Hij klaagt: »Men heeft de heilige plaatsen onwaardig behandeld, zooals men vooral ziet aan de woning der Paters Karthuizers, wier kerk en cellen in even zooveel tavernen veranderd zijn, waarvan men gebruik maakt om zich te bedrinken«.

---

[1]) Eigenaardig is, dat Laurefici zelf niet celebreert. Wel blijkt uit 't verder reisverhaal dat hij een brevier bij zich had.

Van Amsterdam begaf Laurefici zich over Haarlem, Leiden, Den Haag, Delft, Rotterdam en Dordrecht naar Mi*lde*burg (!) en Vlissingen en vandaar naar Engeland. Voor de *kerkelijke* geschiedenis van ons bisdom bevat zijn reisverhaal verder geen nieuws.

FR. WILLIBRORD LAMPEN O. F. M.

DE PAROCHIE VAN HANSWEERT.

Den 17den April van dit jaar vierde de parochie van Maria Onbevlekt Ontvangenis te Hansweert een blij en schoon feest. Zij vierde namelijk het feest van haar vijftigjarig bestaan. Den 31sten Maart van het jaar 1868 werd de parochie van Hansweert door Mgr. Wilmer, f. m. officiëel afgescheiden van de parochie Maria Magdalena te Goes, en tot zelfstandige parochie verheven. Daar wegens de Paaschdagen dit feest niet kon gevierd worden op die wijze, waarop men dit wenschte, werd de feestviering verschoven tot Woensdag 17 April.

Naar aanleiding nu van dit feest werd mij van geachte en beminde zijde verzocht, de geschiedenis der parochie voor de „Bijdragen" te schrijven. Ik kon aan dit vriendelijk verzoek niet weerstaan, ofschoon ik moet bekennen, dit glibberige pad der publiciteit niet anders dan schoorvoetend en schuchter te zijn opgegaan. Het schrijven voor tijdschriften en anderszins behoort nu eenmaal niet tot mijn stiel. De vriendelijke lezer behoore dit te bedenken, en ook dienovereenkomstig te oordeelen. En nu vooruit, ter eere Gods en Zijn Onbevlekte Moeder, aan wie de kerk van Hansweert is toegewijd.

Wie Zeeland kent kan zich een denkbeeld vormen van de moeilijkheden, waarmede een 50 jaar geleden de geestelijke bediening der katholieken gepaard ging, en bij name op het eiland Zuid-Beveland. Het oostelijk gedeelte van dit eiland met de dorpen Hansweert, Yerseke, Wemeldinge, Kruiningen, Schore, Krabben-

dijke en Rilland-Bath werden bediend door de geestelijken van Goes. Het was een echte missiestreek, met zijne onbegaanbare wegen en groote uitgestrektheid. Een bediening te Rilland bijv. vorderde zeker een geheelen dag. Deze toestand werd op den duur geheel onhoudbaar, vooral daar zich te Hansweert vele katholieken vestigden, die, aangetrokken door de scheepvaart, welke na het graven van het kanaal, dat de Wester- en Oosterschelde met elkaar verbindt, steeds toenam, hier een bestaan hoopten te vinden.

Daarom besloot de Z.Eerw. Heer Eversteyn, pastoor te Goes, pogingen in het werk te stellen, om met verloop van tijd eene eigen parochiëele bediening voor Hansweert en omliggende dorpen te verkrijgen. De eerste stap daartoe was het zenden van eenige bedelbrieven aan verscheidene Belgische grondbezitters, die in dit deel van Z.-Beveland vele eigendommen bezaten. Dit werd met het gewenschte gevolg bekroond. Er kwamen giften in van frs. 1000 en 2000 ja zelfs de Weled. Heer Eug. Gheldolf, uit Gent, schonk frs. 16.000. Dat was een schoon begin, en daarom werd besloten, in het dorp Hansweert een oud gebouwtje te huren, en het tot kerkgebouw in te richten. De Weleerw. Heer Jacobus Koekhoven, destijds kapelaan te Goes en later de welbekende pastoor van de parochie te Alphen a/d Rijn, ging zoo nu en dan daar de H. Mis lezen, catechismus geven, doopen en de andere geestelijke bedieningen verrichten. Somtijds ook ging hij de katholieken, die te Rilland en Krabbendijke verspreid waren, bezoeken en hun zijn geestelijke zorgen wijden. Daarmede waren dikwijls dagen achtereen gemoeid: het waren echte missietochten, waarbij veel vermoeienis, honger en dorst geleden werd. Maar wie dezen priester gekend heeft,

weet ook, dat dit alles juist een kolfje was naar zijn hand. Daar de gave van bilocatie niet aan kapelaan Koekhoven gegeven was, laat het zich begrijpen, dat al deze bemoeienissen hem verhinderden, zijn bediening als kapelaan te Goes naar behooren waar te nemen. Daarom werd te Goes een tweede kapelaan aangesteld, n.l. de Weleerw. Heer A. C. Hoogstraten, terwijl aan kapelaan Koekhoven door Mgr. Wilmer werd opgedragen, de voorbereidende maatregelen te nemen om tot het stichten van eene nieuwe parochie te Hansweert te geraken. Weldra waren de zaken dan ook zoo ver gekomen, dat daartoe kon worden overgegaan. De Weleerw. Heer Koekhoven werd nu door Mgr. Wilmer van hier weggenomen, en tot eersten pastoor der parochie te Hansweert werd aangesteld de Weleerw. Heer

PETRUS SLAMAN (1868–1872). De jaren, welke deze priester in zijne nieuwe parochie doorbracht, zijn één onafgebroken lijdensgeschiedenis geweest. Zooals dat op vele plaatsen het geval is, was ook hier een groote strijd over de plaats, waar de nieuwe kerk zou gebouwd worden. Sommigen verlangden zelfs, dat de kerk zou komen te staan te Krabbendijke. De hemel zij gezegend, dat dit niet gebeurd is! Men zou in dat geval de kerk spoedig voor afbraak hebben kunnen verkoopen, daar er te Krabbendijke geen katholieken hoegenaamd wonen of ooit gewoond hebben, en de afstand van dat dorp voor alle hier wonende katholieken bedenkelijk groot is. Zelfs de toenmalige minister van Justitie Borret meende bezwaar te moeten maken tegen het bouwen van kerk en pastorie te Hansweert, omdat volgens zijn meening, de bodem aldaar zeer moerassig was, en derhalve gevaar voor de gezondheid opleverde. Maar ten slotte werden al

deze bezwaren overwonnen, en werd Hansweert door Mgr. definitief aangewezen als de plaats, waar kerk en pastorie zouden moeten gebouwd worden. Deze beslissing was een gelukkige, want verreweg het grootste deel der parochianen woont nog altijd te Hansweert, en de bezwaren van den Minister blijken ongegrond te zijn geweest. want nergens zijn de menschen zoo gezond en worden zoo oud als in dit gedeelte van Zeeland.

Daarna kwam een onophoudelijk gehaspel van allerlei aard met den schenker van den grond, met den pachter en den landmeter. De bescheiden hierover maken een aanmerkelijk deel uit van de archieven der parochie. De lezer zal niet benieuwd zijn naar al deze twistgedingen, ik wil alleen vermelden, dat ze eindigden met een gift van drie gemeten grond door den WelEd. Heer J. Elsen, grondbezitter te Antwerpen, en met den aankoop van aangrenzende gronden van dienzelfden Heer voor de somma van *f* 1200.—. En hiermede was de kerk in het bezit gekomen van een paradijselijk stukje grond. In den ganschen wijden omtrek is geen plek gronds te bekennen, dat zoozeer de bewondering wekt van iedereen, dan dit stukje natuurschoon. De kunst heeft maar weinig tot verhooging van de natuurlijke schoonheid kunnen bijdragen.

Toen de zaken eindelijk zoover gekomen waren, kon met den bouw der kerk worden begonnen. Architect Asseler uit Amsterdam maakte teekening en bestek. Daar de minste inschrijver nog boven de beraming van den architect ging, en men om velerlei redenen goedkooper meende uit te zijn, wanneer men den bouw van kerk en pastorie voor eigen rekening deed uitvoeren, werd daartoe met goedkeuring van den Bisschop besloten. De som werd beraamd op ongeveer

f 18.000. Een latere beschrijver der geschiedenis van de parochie van Hansweert zal misschien de legio klachten, welke bij den bouw der kerk gemaakt werden, gaarne willen opsommen, ik zal mij bepalen bij de opmerking, dat al die klachten het leven van den toenmaligen pastoor hier zeer zuur schijnen gemaakt te hebben.

In September 1870 werd met den bouw begonnen, 28 April 1871 werd de eerste steen gelegd door graaf de Ribaucourt,[1]) en 5 Dec. van datzelfde jaar de kerk door pastoor Eversteyn, vice-Deken van Goes, gebenediceerd in tegenwoordigheid van den Z.Eerw. Heer pastoor der parochie, en de Z.Eerw. Heer pastoors Kerremans, van Oud-Vossemeer, P. Aenstoots, van Heinkenzand, Fit, kap. te 's Heerenhoek en van Rijn, kap. te Kwadendamme.

Nog dient te worden vermeld, dat pastoor Slaman, ten einde de schuld op de kerk te dekken, vele reizen ondernam, ook naar België, welke bedelreizen voor hem veel verdriet opleverden. Kort na de voltooiing van kerk en pastorie werd hij benoemd tot pastoor

---

[1]) Zijn zoon werd later priester, en subregent van het Klein Seminarie te Gent. Veel had hij van zijn vader z.g. gehoord over het gestichte kerkje te Hansweert, en gaarne wilde hij het eens zien.

Ik kreeg van hem een brief, of het kon geschikt worden, dat hij per extra-boot met al de Seminaristen Hansweert eens kwam bezoeken. — Natuurlijk gaarne. — En op een goeden dag ontving ik heel het professorencorps met al de studenten. Zij zongen een Lof, waaronder ik een toespraak hield over de erkentelijkheid van Hansweert tegenover de weldoeners in het Bisdom Gent, en vooral den edelen Graaf de Ribaucourt herdacht.

Zelfs wist ik nog een lijst voor den dag te brengen, bevattende de namen der Belgische gevers, met de som door hen bijgedragen.

Na gebruik van »nat en droog« trokken zij met eigen muziek door het dorp, onder algemeene toejuiching.

Noot van Pastoor Waterreus.

te Zuid-Zijpe, nl. 4 Jan. 1872. Hij werd opgevolgd door den W.Eerw. Heer

Petrus Joannes Koekhoven, (1872–1879), kapelaan te Delfshaven en broeder van den vroegeren Goessche. In het Memoriaalregister merkt de pastoor het volgende aan:

»Mijn komst alhier was alles behalve benijdenswaar-«dig. Ik moest mijn intrek nemen in een geheel nieuwe «pastorie, waar nog geen verfkwast was in geweest, en »waar de muur zoowel van onderen als op de boven-»verdieping niets anders vertoonden dan naakte stee-»nen met hunne voegen, zoodat het zoowel van binnen »als van buiten een barre winter was. Ook in de kerk »was niets geverfd, en alles gaf bewijs van volmaakte »en groote armoede. Wat de zaak nog verergerde› »was het gebrek aan fondsen, om in het noodige te »voorzien«. Hier kwam nog bij dat de pastoor bezit nam in Januari, de kwade maand der rekeningen, waarin leveranciers en werklieden hunne vorderingen plegen in te brengen. Bijna geen dag ging voorbij, waarin geen nota's werden ingezonden, veelal gepaard met dringende aanmaning tot betalen. Er schoot niets anders over, dan aan de schuldeischers te schrijven, dat zij geduld zouden oefenen, en dat hun zoo spoedig mogelijk recht zou wedervaren. Om deze belofte gestand te kunnen doen, begreep de pastoor, dat geen ander middel hem restte, dan den Bisschop vergunning te vragen, liefdegiften in te zamelen.

Deze laatste woorden geven de voornaamste werkzaamheid aan, door pastoor Koekhoven alhier verricht. Hij doorreisde ons bisdom, de bisdommen van Gent en Mechelen, overal bedelende voor zijn arme kerk, en evenals wij opmerkten bij zijn voorganger, waren deze bedeltochten ook voor hem echte lijdenstochten,

vooral in België, Z.Eerw. teekent aan, dat hij des Zondags menigmaal van den predikstoel afkondigde, dat hij de gansche week afwezig zou zijn, om geld te gaan inzamelen, maar dat hij dikwijls reeds Dinsdags-avonds was teruggekeerd, vermoeid en terneergeslagen wegens de vele grofheden, die hij moest ondervinden, en om het weinige resultaat. Maar op den duur werd hij aan dat alles gewoon, en met Gods hulp wist hij het zoo ver te brengen, dat bij zijn verplaatsing op 1 Oct. 1879 al de schulden betaald waren, die hij bij zijne komst gemaakt vond, en hij ook nog gelden over had tot het aanleggen en beplanten van den tuin, het schilderen en behangen der pastorie, het maken van het ijzeren hek vóór de pastorie, en het ijzeren hek naar het kerkhof, het schilderen der kerk, den aankoop van lampen in de kerk, enz. enz. Daarenboven had hij de schuld der kerk in zoo verre weggebedeld, dat er nog slechts twee duizend vierhonderd gulden schuld overbleef, terwijl hij in de kas achterliet de som van ruim driehonderd gulden. »Dit was het doel, zoo schrijft hij, dat hij zich bij zijne komst had voorgesteld, en bij zijn vertrek bereikt had«. Hij werd verplaatst naar Bovenkarspel, en opgevolgd door den W.Eerw. Heer

WALTERUS HUYG (1879–1887). Uit het voorgaande zal den lezer blijken, dat de nieuwe pastoor onder veel gunstiger conditiën het ambt van zijn voorganger overnam. Hoe bovendien de draagkracht der gemeente veel grooter was geworden, mag wel hieruit blijken, dat reeds spoedig na zijn komst een nieuw orgel in de kerk kwam, waarvoor bij de inwijding door Deken Eversteyn 260 gld. in de kerk werd ingezameld, dat weldra ook een nieuwe kruisweg, dezelfde, die heden nog de kerk siert, kon worden aangeschaft, dat vele

kostbare reparatiën aan de kerk konden gedaan worden, en de nog restende schuldenlast op de kerk bijna geheel voldaan kon worden; alles een teeken, dat de parochie onder het herderlijk bestuur van dezen pastoor steeds in bloei en kracht toenam.

In het jaar 1884 of 1885 werd er een parochiaal Armbestuur ingesteld.

Het herderlijk bestuur van pastoor Huyg is onder alle opzichten voor de parochie van Hansweert een zegenrijk geweest, en zijne gedachtenis wordt door allen, die hem hier gekend hebben, in dankbare herinnering gehouden. Met groot leedwezen zagen dan ook allen den beminden herder vertrekken, toen hij in Oct. 1887 door Mgr. benoemd werd tot pastoor van den Helder. Hij werd opgevolgd door den W.Eerw. Heer

Petrus de Graaf (1887–1891). De parochie van Hansweert is een zeer uitgestrekte. Ze grenst tot aan N.-Brabant, tot Woensdrecht. Voor de katholieken vooral van Rilland was de reis naar Hansweert een zeer bezwaarlijke, en de kinderen waren meestentijds van behoorlijk catechismus-onderricht verstoken. Vandaar werd onder dezen pastoor besloten, te Rilland een lokaal te huren, waar dan tweemaal in de week door den pastoor aan de kinderen godsdienstig onderricht zou gegeven worden. Wel was dit voor den pastoor een groot bezwaar, maar het lot dier kinderen ging hem te zeer ter harte, om tegen de bezwaren op te zien. Dit heeft geduurd, tot de Eerw. Paters Capucijnen een rectorale kerk te Rilland hebben opgericht. Onder dezen pastoor werd de geheele schuldenlast der kerk afgelost.

Zijn verblijf alhier was kortstondig; reeds in Febr. 1891 werd hij benoemd tot pastoor in 't Veld en opgevolgd door den W.Eerw. Heer

Nicolaas de Groot (1891–1899). In de notulen der kerkvergadering van 23 Juli 1893 staat opgetee kend: »dat eenige afgevaardigden uit Yerseke ter vergadering waren verschenen, waarin hun gelegenheid »werd gegeven, om hunne belangen aangaande den »bouw eener kerk te Ierseke voor te dragen«. Reeds geruimen tijd waren de katholieken die te Yerseke woonden, er op bedacht geweest, een eigen parochie te hebben wegens den verren en moeilijken afstand van Hansweert.

In de kerkvergadering van 1 Nov. 1893 werd daarom het volgende bepaald, dat behoudens bisschoppelijke goedkeuring, machtiging werd verleend, om te Yerseke een kerk te bouwen; daarvoor een stuk land aan te koopen voor de som van f 2250, op een gedeelte daarvan een hulpkerkje te plaatsen van ongeveer f 800 en tot alle daarvoor noodige handelingen te machtigen den W.Eerw. Heer J. Dickman, benoemd pastoor van Yerseke; en in de vergadering van 12 Nov. werd een bouwcommissie aangesteld. Den 14den Juli 1894 volgde de officieele oprichting van de nieuwe parochie te Yerseke door Mgr. Bottemanne, onder den titel van de H. Anna, en die van dat oogenblik afgescheiden werd van de parochie Hansweert.

Deze nieuwe parochie omvat de burgerlijke gemeenten Yerseke en Wemeldinge, behoudens een gedeelte van de parochie van Goes. Dit bisschoppelijk besluit werd op den eersten Zondag na ontvangst in de parochiekerk te Hansweert afgekondigd.

Evenals bij de vorige pastoors vinden wij ook reeds spoedig na de komst van dezen herder, gewag gemaakt van aanzienlijke sommen, benoodigd voor de reparatie aan de muren van het kerkgebouw.

Reeds bij den bouw der kerk werd door een der

kerkmeesters voortdurend geklaagd over de slechte qualiteit der steenen, een klacht, die maar al te zeer gegrond blijkt geweest te zijn. Jammer dat de financieele toestand der parochiale kas indertijd geen betere qualiteit schijnt toegelaten te hebben; voor al het geld aan reparatie besteed, en dat voor een betrekkelijk nieuw gebouw, had men bijna een nieuwe kerk kunnen hebben. Zoo bedriegt de zuinigheid de wijsheid.

Onder pastoor de Groot werd de kerk verrijkt met drie nieuwe altaren, die door zijn broeder ontworpen en uitgevoerd werden. Ze zijn geheel van hout, maar sierlijk ontworpen, en leveren hoewel eenvoudig, een aangenamen aanblik op. Onder zijn opvolger werden ze gepolychromeerd en met de beelden der vier Evangelisten verrijkt. Ook de preekstoel werd door den broeder van pastoor de Groot vervaardigd.

De gedachtenis aan pastoor de Groot is bij de parochianen van Hansweert nog altoos levendig; vooral als vriend der armen. Zijn eenvoudig gemoed voelde zich vooral getrokken tot de minder bedeelden, aan hen zou hij zijn laatste cent en ook zijne laatste levensmiddelen hebben weggeschonken. Het is dus niet te verwonderen, dat vooral de armen hem met groot leedwezen zagen heengaan, toen hij 13 Juli 1899 als pastoor van de Meije-Zegveld vertrok. Hij werd opgevolgd door den W.Eerw. Heer

GERARDUS MARIA ANTONIUS VAN LEEUWEN (1899–1906). Met den hem eigen kernachtige stijl meldt deze pastoor in het Memoriaal-Register ons het volgende: »De uitgestrektheid der parochie, ook na de afscheiding van Yerseke, bracht de pastoors van Hansweert »dikwijls in groote moeilijkheden. Rilland was het »meest verwijderde punt van de parochie, met geen »mogelijkheid konden de kinderen uit die streken ge-

»regeld godsdienstonderwijs ontvangen. De ijverige »pastoor de Graaf, begaan vooral met het lot dier kin»deren, stelde aan Mgr. voor een lokaal te huren in »Rilland, ten einde daar elke week godsdienstonder»richt te geven. Dan was althans iets gewonnen. 12 Oct. »1899 is de toestemming gekomen van den Vice-Gene»raal Mgr. J. F. Vregt. Sedert dien tijd maakte de »pastoor van Hansweert elke week een reisje naar »Rilland, en was daar thuis bij P. van Puyvelden, »waar de jeugd te samenkwam. Menigmaal hebben de »pastoors de verzuchting geslaakt: »kon daar maar een »hulpkerkje komen!« Maar wat gebeurde. Op zekeren »dag, einde Sept. 1902 ontving de pastoor bezoek van »een Pater Capucijn, die nader bleek te zijn de Hoog»Eerw. Pater Provinciaal Archangelus. Deze vroeg wat »de pastoor er van dacht, als de Eerw. Paters Capu»cijnen daar eens een klooster bouwden met kerkje. »Ik behoef niet te zeggen, dat dit voorstel, met het »oog op de katholieken aldaar, mij een ware uitkomst »toescheen. Daar het volgens ons oordeel het beste »was, dat het verzoek om toestemming aan Mgr., uit»ging van den pastoor van Hansweert, zette ik in »een uitvoerig schrijven den toestand uiteen, en 4 »October 1902 ontving ik bericht, dat Z. D. H. er »in beginsel geen bezwaar tegen had. Na eenige »correspondentie hebben de Eerw. Paters grond ge»kocht, een noodkerk geplaatst, klooster en schoone »kerk gebouwd, en de inwoners van Rilland en om»streken kunnen nu hunne godsdienstplichten gemak«kelijk vervullen«.

Ziehier kort maar krachtig het ontstaan der rectorale kerk te Rilland geschetst! Het is voorzeker een zegen voor die streken, dat de Eerw. Paters zich daar gevestigd hebben. Ze oefenen daar de geheele zielzorg

uit, en wie zal durven tegenspreken dat hun dit niet ten volle is toevertrouwd.

Eene aanmerkelijke verbetering en tevens een sierlijke, was het aanbrengen van een uurwerk in den toren. Reeds meer dan dertig jaren had men tevergeefs opgezien naar het slanke torentje, de plaats was er, maar..... Een bespreking in de kerkvergadering viel in goede aarde. Het geld was spoedig bijeen, en weldra verkondigde de heldere klank van het uurwerk ver in den omtrek, hoe snel de uren voorbijgaan, en hoe waar de oude spreuk is: praetereunt et imputantur.

Onder pastoor van Leeuwen werd veel tot inwendige versiering van het kerkgebouw gedaan, het presbyterium werd geschilderd, maar wegens de vochtigheid der kerkmuren werd de afschildering niet verder voortgezet.

Wanneer een mijner tegenwoordige parochianen deze geschiedenis der parochie mocht lezen, zal hij ten volle beamen, wat ik hier neerschrijf, dat alle parochianen zonder onderscheid hun herder met groot leedwezen zagen vertrekken, toen hij den 3 Mei 1906 als benoemd pastoor van Grootebroek heenging. Nog heden is zijne gedachtenis levendig onder allen, die hem gekend hebben, en dit wil wat zeggen, als men in aanmerking neemt, dat de menschen zoo spoedig vergeten. Hij werd opgevolgd door den W.Eerw. Heer

Adrianus Antonius Willebrordus Waterreus (1906–1912). Aan dezen pastoor werd een gewichtige en zware taak opgelegd, een taak, die hij met onverdroten ijver gedurende de zes jaar van zijn verblijf alhier heeft trachten te verwezenlijken, ofschoon hij niet zelf de kroon op het werk heeft mogen zetten. Toen de zaken in dat vergevorderd stadium gekomen waren, dat aan de uitvoering der opgelegde taak kon worden begonnen, werd Z.Eerw. door Mgr. verplaatst.

Zijn opvolger had niets anders te doen, dan het werk uit te voeren.

Wat toch was het geval? Reeds sedert jaren was de behoefte gevoeld aan een parochiale school. De kinderen moesten katholiek onderwijs genieten. Maar waar de nootlige gelden vandaan gehaald? Door voortdurend bedelen op den preekstoel, door giften van goede kennissen, en ook door eigen mildheid wist hij in de jaren van zijn verblijf alhier een aanzienlijk kapitaal bij elkander te krijgen, zoodat zijn opvolger niet veel moeite had, om den wensch van een eigen school te verwezenlijken. Ofschoon de naam van zijn opvolger in steen gebeiteld staat in den gevel van het schoolgebouw, zoo komt die eer geheel bijzonder aan pastoor Waterreus toe, en die eer zou hem ook geschonken zijn geweest, als hij niet door ongesteldheid verhinderd ware geweest, om den eersten steen van het schoolgebouw te komen leggen. Moge de goede God hem ruimschoots voor dat schoone werk beloonen!

De jaren, dat deze pastoor te Hansweert is werkzaam geweest, mogen inderdaad vruchtbare jaren genoemd worden. De financiën der kerk werden aanmerkelijk versterkt, vele fundatiën werden gemaakt, de kerk met vele en kostbare sieraden verrijkt. Het 40-urengebed werd ingesteld, en met groote plechtigheid werden processiën in den tuin gehouden.

In het jaar 1909 vertoonde zich de cholera, en werd de broederschap opgericht van S. Rochus, patroon tegen besmettelijke ziekten. Zijn beeld werd achter in de kerk geplaatst.

Ook werd de pastorie vergroot door het aanbouwen van eene sierlijke veranda, hetgeen zeer ten gerieve is van den pastoor, daar de pastorie zelve slechts klein is, en bij bijzondere gelegenheden dat gebrek zich zeer liet

gevoelen. Eveneens werd in kerk en pastorie gasleiding aangelegd.

De 16de Sept. 1910 was voor den pastoor een onvergetelijke dag. Met bisschoppelijke machtiging mocht hij het nieuwe kerkje te Völckerpolder, een bijkerkje van de Eerw. Paters Capucijnen, inwijden. Dit kerkje werd toegewijd aan den H. Adrianus van Hilvarenbeek, een der Gorcumsche Martelaren. Iederen Zaterdag begeeft een der Paters uit Rilland zich daarheen, om biecht te hooren, des Zondags de H.H. Diensten te doen, en godsdienst-onderricht te geven aan de aldaar wonende kinderen.

De parochianen bewaren van dezen pastoor de gedachtenis als van een ijvervollen priester, die zich geen moeite ontzag, om voor hun welzijn arbeidzaam te zijn. De parochie werd door hem tot grooten bloei gebracht, en zijne gedachtenis zal bij velen in zegening blijven. Hij werd opgevolgd door den W.Eerw. Heer

Antonius van Schijndel (1912). Wij zouden hier gevoegelijk een punt kunnen zetten bij deze geschiedsschrijving der parochie Hansweert, en aan anderen de taak overlaten, ze later verder door te zetten. Volledigheidshalve alleen willen wij eenige datums aanschrappen.

Bij de beschrijving van het pastoraat mijns voorgangers heb ik reeds gesproken over de R. K. School. 28 Mei 1912 werd de bouw der school aanbesteed, en aan den minsten inschrijver gegund voor de som van f 16,450. 22 Juli werd de eerste steen gelegd, en 30 Oct. werd ze plechtig door den Z.Eerw. Heer Deken van Goes, J. M. J. Baede ingewijd in tegenwoordigheid van mijn voorganger, die de kroon wilde zien zetten op zijn werk, waaraan hij zes jaren lang al zijn krachten besteed had.

De maand October 1914 zal lang in de herinnering

voortleven van allen, die er getuigen van waren, hoe in die dagen ons stille dorp overstroomd werd door duizenden vluchtingen uit Antwerpen en omstreken. Naar schatting zijn in eenige weken meer dan 72.000 vluchtelingen doorgekomen. De aanblik was hartverscheurend, en zal nimmer door de ooggetuigen vergeten worden.

De kerk en de school dienden menigmaal tot nachtverblijf der vluchtelingen, en ook de pastorie was er dagen achtereen mee opgevuld. Zelfs op een nacht hadden 41 menschen daar onderdak. Wanneer men de pastorie kent, dan begrijpt men hoe vol het huis toen geweest is. Toen de eerste invasie voorbij was, bleven hier tot aan 14 dagen na Paschen van 1915 ongeveer 5000 Belgen achter, die op verschillende schepen, in de sluizen liggende, waren ondergebracht. 14 dagen na Paschen kwam het bevel van de militaire overheid dat alle Belgen, die op de schepen waren, moesten vertrekken; de meesten gingen toen naar Papendrecht. Toen was de normale toestand weer in ons dorp teruggekeerd.

Ten slotte zij nog vermeld, dat de kerk met een nieuw orgel werd verrijkt, afkomstig uit de fabriek van J. M. Giesen, te Goes.

Het overige, wat misschien nog vermeldenswaardig is, laten wij over aan een lateren geschiedschrijver, hopende, dat hetgeen hij misschien tot lof zou kunnen zeggen, ook waar moge zijn in de oogen van den goeden God.

En hiermede zijn wij aan het einde van onze geschiedbeschrijving van de parochie Hansweert gekomen.

Degene, die het geduld gehad heeft, deze regelen te lezen, zal hebben bemerkt, dat er in de 50 jaren, dat de parochie Hansweert bestaat, veel voor de geeste-

lijke verzorging der katholieken op dit gedeelte van Zuid-Beveland gedaan is, en dat de meesten nu zonder veel inspanning behoorlijk aan hunne godsdienstige plichten kunnen voldoen. Overigens is dat alles ook met verloop van tijd noodzakelijk geworden. Toen de parochie werd opgericht en Yerseke er nog bijbehoorde, woonden in dit oostelijk gedeelte van Zuid-Beveland nog geen tweehonderd katholieken. Nu na 50 jaren is het aantal parochianen gestegen tot bijna 1100, Yerseke exclusive, Rilland inclusive, waarvan Hansweert het leeuwendeel bezit. Ofschoon over 't algemeen niet rijk, is de parochie toch eene welvarende. Armoede wordt er weinig of niet gekend. Een ieder, die werken kan, vindt hier ruim zijn brood. Vandaar dat de katholieken zeer vrijgevig zijn, waarvan de kerk dankbaar getuigt. Ook het godsdienstig leven onder de katholieken mag met recht geprezen worden. Het ligt natuurlijk voor de hand, dat een plaats, waar een groot deel der bevolking zeer vlottend is, niet dat beeld van godsdienstigheid vertoont, wat een dorp te zien geeft waar de bevolking blijvend is; ook geeft de drukke scheepvaart aanleiding tot ongeregeldheden welke men op andere dorpen niet zoo menigvuldig aantreft; maar als men de ongunstige omstandigheden in aanmerking neemt, mag men tot lof der hier wonende katholieken gerust zeggen, dat zij God trouw trachten te dienen, velen zelfs op uitstekende wijze.

Wat de geschiedschrijver over 50 jaren van de parochie Hansweert zal weten te vertellen, zullen wij wel niet meer lezen, maar het zal in alle gevallen zeker merkwaardig zijn. Het laat zich aanzien, dat er in die jaren wel sprake van zal komen, een nieuwe parochie in de nabijheid van Hansweert op te richten. Wanneer toch de voorteekenen niet bedriegen, zal na den oorlog

de bevolking gestadig toenemen, en allerwaarschijnlijkst met verloop van tijd de oprichting eener nieuwe parochie noodzakelijk maken. We zullen ons evenwel niet al te zeer in de toekomst verdiepen, want eer het noodzakelijk wordt, zal schrijver dezes wel niet meer onder de levenden behooren.

Ten slotte zij hier nog aangemerkt, dat veel, wat misschien vermeldenswaardig was, wellicht hier niet is opgeteekend. Moge dit voor een later pastoor aanleiding zijn, om meer in bijzonderheden te treden, en de lezers der Bijdragen daarmede te verrassen. Ik voor mij wil hier mijne eerste wandeling op het geschiedkundig terrein eindigen, hopende, dat het den lezer, die deze wandeling met mij heeft medegemaakt, niet al te zeer vermoeid moge hebben.

A. VAN SCHIJNDEL, *Past.*

Hansweert, 25 April 1918.

UIT DE OUDSTE KERKELIJKE GESCHIEDENIS VAN WALCHEREN.

De »Bijdragen« nemen terecht ook datgene op, wat tot de kerkelijke geschiedenis behoort van de streken, die *thans* het bisdom Haarlem vormen, ofschoon zij in de middeleeuwen tot Utrecht behoorden. Dit moge een bijdrage over Walcheren rechtvaardigen.

1. Sint Willibrord op Walcheren.

Walcheren, naar een zekeren Walcher, niet naar »bewalde akkers« noch naar de »valkyriën« genaamd,[1]) komt op het einde der zevende eeuw voor onder den naam Walachra of Walacria.

Alcuin vertelt,[2]) dat Sint Willibrord het eiland »quan»dam villam, Walichrum nomine« bezocht, »in qua antiqui erroris idolum remansit«.

Dit »*remansit*« schijnt er op te wijzen, dat het eiland reeds door andere geloofsverkondigers bezocht en van afgodenbeelden gezuiverd was, misschien door Eligius, Amandus of hun medeapostelen.[3])

Twee codices saec. 13, Brunell. Bibl. reg. 7641 en Duacensis Bibl. publ. 838, voegen hieraan toe: »ad quod statuto tempore omnis congregabatur populus illud colens summa veneratione«. Dit schijnt een inlassching van lateren tijd te zijn, zooals er in deze beide

1) L. van den Bergh, Handboek der middelnederl. Geographie, 's Hage 1872, 225.

2) Vita Willibrordi prosa C. 14 AA. SS. Nov. III. 443.

3) Vgl. o. a. Vita Amandi, A.A. S.S. Febr. II 852 D. en 854 C.

codices meer voorkomen. Mogelijk was dit een beeld van Nehalennia, de godin van den overzeeschen handel. In latere tijden heeft men althans op Walcheren van zulke beelden verschillende overblijfsels gevonden. Melis Stoke weet in zijn Rijmchroniek ervan te vertellen:

»Tote Westcappel dat hi quam,
Daer hi aenbeden vernam
Mercuriuse over enen God«.

Alcuin spreekt van een »deus«, waarmee hij echter een nomen genericum kan bedoelen. Dit doet echter weinig ter zake. Het volgende is van meer belang.

»Quod cum vir Dei zelo fervens confringeret, praesente ejusdem idoli custode, qui nimio furore succensus quasi dei sui injuriam vindicaret, in impetu animi insanientis gladio caput sacerdotis Christi percussit; sed, Deo defendente servum suum, *nullam* ex ictu ferientis *lesuram sustinuit*«.

Met Alcuin's bericht in tegenspraak schijnen twee berichten uit 't begin der 12de eeuw. In de »*Miracula S. Willibrordi*« (B. H. L. 8943, AA. SS. Nov. III, 458 F.) wordt namelijk van Walcheren gezegd: »ubi *sanguis ejus* [Sc. Willibrordi] *effusus est* pro Christi confessione et gloria«. En iets verder: »convenerunt in basilicam terque quaterque [beati] Willibrordi *consecratam sanguine*«. Beide zinnen keeren terug in de »Vita Willibrordi« van Thiofried van Echternach (cap. 35 AA. SS. Nov. III 480 sq.), die ook wel de auteur der »Miracula S. Willibrordi« is.[1]) Thiofried weet ook nog meer omstandigheden van den aanslag te verhalen. In de Vita Will. cap. 13 verhaalt hij, dat S. Willibrord »accessit ad altare immolaturus«.

---

[1]) Vgl. Anal. Boll. XXVI (1907) 73—77.

Dit geschiedde, nadat hij het beeld verbrijzeld had »et lapidem erigens in titulum fudit desuper consecrationis oleum». De wachter sloeg dus niet direct toe volgens Thiofried.

Deze schijnt als 't ware de onwaarschijnlijkheid hiervan zelf te hebben ingezien, want hij voegt eraan toe, dat de wachter reeds lang van woede beefde: »cum jam dudum ejus cor palpitaret, corpus tremeret« etc.

Het gevolg van den slag was: »verendum antistitis caput gravi, immo laetali ictu vulneravit«. Zeker zou S. Willibrord den martelpalm hebben ontvangen, hadde de goddelijke Voorzienigheid hem niet bewaard: »*illaesum et incolumem*«. »Testis est usque hodie sanguis ejusdem in basilica quae Westcapella appellatur, fusus et conspersus in altaris crepidine; testis inquam, est neminem, tanto effuso cruore, posse vivere, nisi per effectum divinae potentiae« (Vita W. C. 14, l. c. 469A).

Wat nu van Thiofrieds verhaal te denken? Zijn geheele Vita is een bewerking van Alcuin's Vita, die naar Thiofrieds opvatting te eenvoudig was. Uit Alcuin's bericht: »nullam lesuram sustinuit«, maakte Thiofried nu het aangegeven bericht.

Zeker, ook volgens hem bleef W. ongedeerd, maar niet dan na zijn verwonding. Want dat W. gewond was, getuigt het bloed in de kerk te Westkapelle.

Dat het verhaalde te Westkapelle gebeurd was, had Thiofried bij zijn bezoek aan Walcheren (waarover later meer) uit den volksmond vernomen. Men zal hem daar ook in de kerk bloedsporen hebben laten zien. Hoe die daar gekomen zijn, weten we niet. De zucht, om vroeger verhaalde wonderen met een bepaalde plaats in verbinding te brengen, zal hieraan wel niet vreemd zijn.

Terloops zij hier nog verwezen naar de chroniek van

Jacob Eyndius,[1]) die weet te verhalen van een blok steen, dat, misschien (forte) door Sint Willibrord te Westcapelle tot doopvont zou zijn gemaakt en dat het opschrift droeg:

Herculi
Marcusano
M. Primiius
Tertius
V. S. L. M.

Vergelijken we nu nog het verhaal van Alcuinus en dat van Thiofried over het lot van Willibrordus aanvaller.

ALCUINUS.

Cap. 14. Socii vero illius [Willibrordi], hoc videntes, pessimam praesumptionem impii hominis morte vindicare concurrerunt.

Sed a viro Dei pio animo de manibus illorum liberatus est reus ac dimissus; qui tamen eodem die demoniaco spiritu arreptus est, et die tertia infeliciter miseram vitam finivit. (A. S. Nov. III 443 D.)

THIOFRIDUS.

Cap. 14. Cum tanti pontificis comites tam indigno facinore in iram concitati et exassperati vellent manu vindicare neque tantum scelus inultum relinquere, medium se opposuit vir summae pietatis et misericordiae, ac hortatus suos, animum regere, eripuit reum ab impetu iniuriae et permisit liberum abscedere. (filius perditionis).... intra eiusdem diei spacium arreptus immanitate daemoniacae vexationis, per continuum triduum lugubre ac miserandum omnium oculis spectaculum et divinae ultionis evidentissimum exhibuit indicium sicque per possessorem suum immundum suffocatus spiritum, in aeternae dampnationis precipitatus est baratrum (A. S Nov. III 469 AB).

Tot zoover komen Alcuin en Thiofried in het verhaal van de bestraffing des wachters tamelijk overeen. Alleen kleurt Th. het nog een weinig door het ver-

[1]) Jac. Eyndius, Chronici Zelandiae libri duo, Middelburg 1634, 44.

melden van het »per continuum triduum lugubre ac miserandum . . spectaculum«.

Wat de historiciteit dezer bestraffing betreft, is zij wel eenigszins aan twijfel onderhevig. Het verhaal er van herinnert aan het gewone schema der Martelaren-legenden die daarin afwijken van de echte Acta Martyrum, en aan geschriften als Lactantius »De mortibus persecutorum«, die met de geschiedenis soms in tegenspraak zijn.

Ook wat het ongedeerd blijven van St. Willibrord betreft, zou men kunnen twijfelen, ofschoon er gevallen, waarin de Heiligen niet gewond werden door hunne belagers, historisch bewezen zijn.

Zeker onhistorisch is wel, wat Thiofried vertelt van het nageslacht van Willibrords aanrander: sive masculus seu faemina, aliquo semper membro aut breviori aut longiori vel morbo turpi deturpata divinae ultionis in se ostendit vestigia« (469B). Minstens overdreven is, dat de Walchrenaren na het gebeurde zich allen bekeerden: »tota insula et universa vicinia« nog wel.

Meer geloofwaardig is, wat volgt: »Fana mutata et consecrata sunt ibi in Domini Dei templa et sanctuaria«. Dit was geheel volgens de voorschriften van Paus Gregorius den Groote aan S. Augustinus van Canterbury, die niet alleen voor de bekeering van Engeland, maar zeker ook voor die der Germaansche volkeren gevolgd werden.

De bron, waaruit Thiofried zijn bijzonderheden over Walcheren putte, is niet moeilijk te vinden. Hij geeft die meermalen aan, o. a. in het volgende verhaal over het ontstaan der duinen op Walcheren.

De zee heeft meermalen op het eiland groote schade aangericht door overstroomingen, maar door de verdiensten van Willibrord maakte God hieraan een einde,

want met zijn reisstok trok de Heilige »*juxta commune tocius provinciae testimonium*« een grenslijn en stelde de zee aldus »metam et terminum«. Uit dit spoor van Willibrords staf rezen nu hoopen zand omhoog: »quam congestionem sua lingua dunon [duinen] appellant indigenae maritimi« (469 C).

Thiofried heeft deze legende op Walcheren zelf gehoord. Hij weet ook, dat »illic usque in presens eliduntur et confringuntur fluctus periculosissimi«. Of aan deze legende een historisch feit ten grondslag ligt, schijnt niet zoo zeker. Men heeft wel beweerd, dat de monniken den bewoners het aanleggen van dijken geleerd hebben en dat dit aanleiding zou gegeven hebben tot het ontstaan dezer legende. Dit is zeer goed mogelijk. Bedoeld zal wel zijn het versterken der duinen. Zeker is dat er tusschen Echternach, de abdij van Sint Willibrord, en Walcheren nauwe betrekkingen bestonden. Hierover speciaal over Thiofrieds bezoek aan Walcheren, in een volgend hoofdstuk.

Alvorens de betrekkingen van Walcheren tot Echternach te behandelen, nog eenige bijzonderheden uit oude annalen en oorkonden en uit de Vita Friderici van Odbert.[1])

Deze verhaalt. dat S. Frederik († 838) van Utrecht op verzoek van Lodewijk den Vrome tegen bloedschennende huwelijken op Walcheren ijverde en er een synode hield. De Kock[2]) zegt met recht, dat men daaruit niet mag besluiten, dat Walcheren tot 't bisdom Utrecht behoorde. De bisschop kon als »missus

[1]) AA. SS. Julii IV, 464. Cap. IV. Vgl. W. Moll, Kerkgesch. van Nederland I (Arnhem 1864) 504 v.

[2]) M de Kock, De potestatis civilis episcoporum praecipue Trajectinorum in regno Francorum initiis atque incrementis, Traj. ad Rhenum 1838, 29.

dominicus« ook wel buiten zijn diocees optreden evenals een graaf buiten zijn eigen gouw [Mogelijk was Walcheren destijds een eigen graafschap, daar er sprake is van »Eggihardum ejus loci comitem«]. Deze Vita moet echter nog eens historisch-kritisch onderzocht worden.

Over de oudste kerken op Walcheren werd in de »Bijdragen« reeds geschreven.[1]) In de »Berigten van het hist. Gezelschap« II. 1 (1849) 143, waar verwezen wordt naar »Nehalennia« 1849, heet het: »Te Middelburg kan zeer wel in 991 de eerste St. Maarten- of Westmonsterkerk gesticht zijn«. Waarop deze meening steunt, kon ik thans niet nagaan.

De Annalen van Fulda[2]) en die van St. Bertinus[3]) verhalen voorts, dat de Noormannen in 837 Walcheren brandschatten. In 841 schonk Keizer Lotharius het den Noorman Herold als leen, wat in kerkelijke kringen verontwaardiging wekte. Prudentius de auteur der »Annales Bertiniani« schrijft alfhans ad a. 841: »Herioldo, qui cum ceteris Danorum pyratis per aliquot annos Frisiae aliisque christianorum maritimis incommoda tanta sui causa ad patris iniuriam invexerat, *Gualacras* (Walacra, Walcheren) aliaque vicina loca huius meriti gratia in beneficium contulit, dignum sane omni detestatione facinus, ut qui mala christianis intulerant idem christianorum terris et populis Christique ecclesiis praeferrentur, ut persecutores fidei christianae domini chistianorum existerent, et demonum cultoribus christiani populi deservirent!«[4]): 14 April 972 kwam

[1]) Bijdr. v. Haarlem VI (1877) 436 en de 2 volgende jaargangen.

[2]) Mon. Germ. hist. SS. I, 361.

[3]) Ibid. 430.

[4]) Scriptores rerum germ., Annales Bertiniani (ed. G, Waitz), Hannover 1883, 26.

Walcheren als huwelijksgift aan Keizerin Theophana.[1])

Van meer belang voor ons is een oorkonde, volgens v. d. Bergh van 18 Jan. 976, waarbij Otto II op verzoek van Womar, abt van S. Pieter te Gent, »waar het lichaam van S. Bavo rust«, deze abdij bevestigt in hare bezittingen, waartoe o. a. behoort »quicquid ex ditione S. Bavonis in *Walacra* contineri dinoscitur«.[2]) Deze bevestigiug werd door S. Hendrik II den 5 Febr. 1003 op verzoek van abt Erembold hernieuwd[3]). 7 Juli 1005 schonk de Keizer de tienden van alle koninklijke inkomsten op Walcheren aan de Sint Adalbertskerk te Aken, die door Otto III begonnen, door Hendrik II in 1005 voleind werd. Den 13 Aug. werd deze oorkonde hernieuwd.[4]) Hendrlk III bevestigde 28 Mei 1040 de abdij van S. Bavo (= Pieter) te Gent in al hare bezittingen op verzoek van abt Rumoldus.[5])

II. Walcheren en Echternach.

Dat ook de abdij van Echternach op Walcheren goederen bezat, weten wij uit het werkje van den Echternacher monnik Theoderich, dat den titel draagt: »Libellus de propugnata adversus archiepiscopum Trevirensem libertate Epternacensis monasterii deque institutione festi commemorationis S. Willibrordi«.[6]) Hendrik VI had in 1192 den burg Nassau met Joannes van Trier verruild voor de abdij Echternach. Dat was

---

[1]) P. v. d. Bergh, Oorkondenboek van Holl. en Zeel. II ('s Hage 1866) n⁰. 47.

[2]) Oorkondenboek I, n⁰. 52. Zie echter Jac. Meyerus, Commentarii sive annales rerum Flandricarum libri XVII, Antverpiae 1561. fol. 202.

[3]) Oorkondenboek I, n⁰. 75.

[4]) T a. p. n⁰. 76 en 77.

[5]) T. a. p. n⁰. 81.

[6]) Afgedrukt bij Martène, Ampl. Coll. IV 453—467 en Mon. Germ. SS. XXIII, 64—72.

den bewoners der rijksabdij echter lang niet naar den zin. In hun naam schreef daarom Theoderich den Keizer een brief, om hem van gedachten te doen veranderen, hetgeen ook inderdaad gelukte, door de voorspraak van den H. Willibrord, ter wiens eere de dankbare monniken een nieuw feest instelden. In dien brief nu somt Theoderich alle goederen op, die de abdij eens bezat en die o. a. door keizer Arnulf aan den hertog van Brabant, den graaf van Gelre en dien van Luxemburg waren geschonken om hun steun tegen de Noormannen te verwerven. Bovendien behoorden aan de abdij »illa quae comes Flandriae et comes Hollandiae de manu Imperii habent, in maritimis scilicet locis *Walachria*, in Schalda et in utraque Bivilanda et in Brinsila. Harum vero omnium dignitatum bona.... in archivis nostrae ecclesiae adhuc privilegia eorum summa diligentia conservantur. Qui et quales fuerint nobiles, duces, comites et ceteri Francorum principes, qui haec sancto Willibrordo contulerunt, etc.[1]).

Mogelijk ontving de H. Willibrord reeds goederen op Walcheren, die hij gelijk bijna alle overige aan zijn abdij te Echternach vermaakte. Dat Walcheren in het z. g. Testament des Heiligen niet voorkomt, is geen tegenbewijs, daar Willibrord, naar hij zelf getuigt, niet alle goederen opsomt: »Et illas alias res *ex parte* denomino«.[2]) De uitdrukking in Theoderichs brief: »sancto Willibrordo contulerunt....« zegt niet, of dit geschied is aan den Heilige zelf of aan de abdij Sint Willibrord.

Met meer zekerheid kunnen wij aannemen, dat tijdens abt Thiofried († 1110) Echternach op Walcheren bezittingen had. Gedurende een burgeroorlog toch werd

---

[1]) Martène, Ampl. coll. IV, kol. 458.
[2]) Over W.'s Testament zie Anal. Boll. XXV (1906) 163—177.

besloten: »communi legatione Efternacensem ygumenum Thiofridum philochristum ad se arcessere, ut ex auctoritate precluis patroni Willibrordi, cuius vice fungebatur, mersis rebus suis consulere et disturbatae pacis federa operam daret reconciliacionis gratia reformare et componere«.[1]) Wanneer Echternach op Walcheren toen geen goederen of rechten had bezeten, zou men niet een abt hebben ontboden, die zoo ver verwijderd woonde. Waarom ontbood men overigens bijv. den abt van Sint Pieter te Gent niet? Naar onze meening zal dit zijn grond wel hebben in den aard van dezen burgeroorlog zelf, waarover straks nader. Zien wij eerst, hoe de reis van Thiofried en zijn verblijf op Walcheren verliep.

Met zestien lange schepen waren de Walchrenaren naar Antwerpen gevaren om Thiofried af te halen. Toen deze na twee dagen nog niet was gekomen, moesten zij naar huis »generalis placiti sui, quod tercio imminebat die, redire coacti exactionibus«.[2]) De bedoeling schijnt wel geweest te zijn, dat Thiofried bij de openbare rechtzitting, 't placitum generale, tegenwoordig zou zijn.

Zij vroegen daarom de magistraat van Antwerpen voor de ontvangst van den abt zorg te dragen. Op weg naar Walcheren smeekten zij den H. Willibrord om regen, daar hunne velden uitgedroogd waren en de oogst dreigde te mislukken. Nog voor

---

[1]) Thiofridus, Vita Will. cap. 36 (AA. SS. Nov. III, 481).

[2]) Vita Will. cap. 36. l. c. — Over de »tria placita generalia« en den plicht die bij te wonen, zie o. a. A. Meister, Deutsche Verfassungsgeschichte von den Anfängen bis ins 14. Jahrhundert, Leipzig-Berlin 1913, 73 f en M. de Kock, De potestatis civilis episcoporum praecipue Trajectinorum in regno Francorum initiis atque incrementis, Traj. ad Rhenum 1838, 24.

zij thuis waren, zoo verhaalt Thiofried, werd hun gebed verhoord.

Intusschen werd de abt met alle eer door de Antwerpenaren ontvangen »longe a civitate cum sanctorum suorum pixidibus auro et argento operoso artificio incusis procedentibus obviam sicut angelus Domini, sicut Christus Jesus . . . eorum honorabili evectione transvectus est in Mitthilburgensis portus navalia«.

Tegen den avond landde Thiofried op Walcheren door alle eilanders blijde verwelkomd »ac si ipse communis eorum patronus [S. Willibrord] et dominus[1]) in carne venisset«. Den volgenden morgen sprak de abt hen toe en regelde de kleinere geschillen, de grootere uitstellend tot den volgenden dag. Hier lascht de schrijver een episode in van een armen man, die zich met een adellijke wilde verzoenen. Deze weigert, wordt bezeten, maar genezen door de relikwie van S. Willibrord; volgt een dergelijk geval, waarbij de onverzoenlijke blind wordt, maar na zijn verzoening het licht der oogen weder ontvangt. Bij dit tweede geval treedt als bemiddelaar op »interpres domni ygumeni *Ekehardus,* cenobita egregius, ante conversionem inter principes eiusdem insulae nominatissimus«. Deze bemerking is van meer historische waarde dan de beide verhaalde wonderen, die zeer aan het bekende schema herinneren.

Ongetwijfeld is Ekehard dezelfde als Thiofrieds zegsman, die hem verhaalde over den oorlog van Robert den Fries tegen Walcheren (Vita Will. cap. 35) en dien Thiofried aanhaalt als »qui eidem bello interfuit et postmodum, abiectis militaribus armis,

[1]) Dit woord duidt *mogelijk* ook op Willibrords goederen op Walcheren.

armatura Dei sub monachico habitu se induit. [1])

Uit het feit dat Thiofried zich van een tolk bediende trekt de auteur der Histoire litteraire de la France (IX. 504) de volgende conclusie: »On void ici, que Theofroi n'entendant pas la langue du païs, étoit plutôt François qu' Alleman de nation; quoique Moine puis Abbé d'un monastère au diocèse de Trèves, sur les Frontières de France et d'Allemagne. (!?)

Met veel omhaal van woorden vertelt Thiofried vervolgens, dat het hem gelukte de partijen te verzoenen.

Voor de kultuurgeschiedenis is hierbij van belang o. a. de bepaling van het weergeld. Uit ieder van de families, die bij de burgertwisten bloedverwanten hadden verloren, werden zeven bloedverwanten gekozen. Vervolgens »juxta commune illorum consilium ac decretum rei sanguinis, depositis prius *more gentis* trigenis tripla compositione libris, vellent, nollent, ne qua dissensio nasceretur ex ante actis, in aeternam discordiarum oblivionem effecti sunt milites ultorum sanguinis«. Thiofried roemt deze mannen als schoon en groot van lichaamsbouw, krachtig en de Walchrenaren als een »gens aspera, audax, bellicosa«.

De abt bleef nog twee maanden op Walcheren en gedurende al dien tijd was 't volop feest: »epulae et convivia«.

Nu rijst de vraag: *Wanneer* had dit alles plaats? Na een overwinning der Walchrenaren op Robert den Fries, waarvan Vita Will. cap. 35 verhaalt: »Post, ubi pericula virtute et Dei gratia propulit (victrix phalanx), ab externis bellis velut in viscera sua arma convertit«. (ib. cap. 36).

Het bericht over dezen strijd, zooals gezegd, aan

---

[1]) Vita Will. C. 35 en Miracula S. Will. C. 6 (AA. SS. l. C. 458F).

Ekehard te danken, vinden we in cap. 6 der »Miracula S. Will,« aldus kort weergegeven:

»Presidis Flandrie Baltwini[1]) iunior filius Rupertus [= Robert de Fries] bellum intulit implacabile Mithilburgensibus. Ter denas enim legiones, taxatas mille militibus, adversus tria non integra in hostilia litora traiecit navibus. At Walicrenses, coadunato suo agmine, convenerunt in basilicam terque quaterque (beati) Willibrordi consecratam sanguine, et ante participationem salutaris hostiae voto se obstrinxerunt quotannis censum illi persolvere, eius interventu clementiae potirentur palma victorie. Nec mora, succensi ardentissime fidei calore, pixidem, in qua illius continentur reliquiae, in vexilli suspenderunt cacumine, et processerunt his freti, quasi Domino Deo gradiente ante eos in fortitudine suae multitudine«. [sic]

De Walchrenaren behaalden de overwinning en verloren slechts drie man. Gedurende den strijd vloog een witte duif boven hen, tot de overwinning behaald was. »Ob gloriosae victoriae memoriam duo devicti principis vexilla ad Epternacensem transmisit aecclesiam«.[2])

In zijn Vita Willibr. cap. 35 verhaalt Thiofried hetzelfde nog eenigszins uitvoeriger, echter zonder nieuwe bijzonderheden, behalve deze dat Robert »cum extremis hominum Morinis[3]) iniit consilium et tantum

---

[1]) Boudewijn V † 1067.

[2]) Over het gebruik om oorlogsvanen in de kerk, zelfs boven het altaar, op te hangen, zie o. a. Fr. Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters III (Bonn 1871) 209 ff. — Onbegrijpelijk is mij, wat v. d. Horst in Bijdr. Haarl. VI (1878) 440 mededeelt. Hij verplaatst bovenstaand verhaal in 1253 — of is dit een copie van Thiofrieds geschiedenis? — en laat den strijd tusschen Floris, broeder van Willem II, en Guy van Dampier plaats grijpen. Zie de twee z. g. verwijzingen onder den tekst aldaar.

[3]) Morini = bewoners van Cassel (Morinorum castellum) in Noord-Frankrijk.

de Francigenis et Theutonibus collegit exercitum«.

Wanneer had nu deze mislukte aanval op Walcheren plaats? Thiofried noemt geen jaartal. Lambert van Hersfeld verhaalt in zijn annalen, ook zonder het jaar aan te geven: »(Robertus) ab oppugnatione exterarum gentium animum avocavit atque in Fresiam, quae confinis est Flandriae, cui Thidericus [Dirk IV † 1049] quondam comes et post hunc Florentinus [Floris I † 1061] frater ejus imperaverat, irruptionem fecit. *Bis ibi commisso prelio victus et fugatus est.* Tandem incolae loci multis certaminibus exhausti, cum animum ejus vel ad mortem vel ad victoriam obstinatum cernerent, ultro se ei dediderunt«.[1])

Kluit[2]) plaatst dit feit tusschen 1061 en 1063; Mr. J. Kappeyne van de Copello[3]) merkte reeds scherpzinnig op, dat de Annales Blandinenses op 1063 aanteekenen: »Rodbertus, Baldewini potentissimi junior filius, Fresiam intrat« en Balduinus Ninovensis op 1064: »Robertus Flandrensis Fresiam intrat et *partem* provinciae occupatae *subjugat*«. Ook Holder-Egger plaatst in zijn uitgave van Lamberts Annalen naast de aangehaalde woorden 't jaar 1063, ofschoon ofschoon hij in een aanmerking zegt: »Duobus proeliis Robertum a Frisonibus victum esse commentum videtur«. De woorden van Balduinus Ninovensis geven ons echter 't recht tot een nederlaag van Robert den Fries te besluiten en deze zal dan hoogstwaarschijnlijk die zijn, waarvan Lambert en Thiofried spreken.[4]) Andere zijn

---

[1]) SS. rer. germ.: Lamperti Monachi Hersfeldi opera, ed. O. Holder-Egger, Hannover-Leipz. 1894, 122.

[2]) Historia critica Holl en Zeel. II (Medioburgi 1779) 74.

[3]) »Hecmundensia«, in »Bijdragen voor vaderl. gesch. en oudheidkunde« III R 5 Dl. ('s Gravenh. 1889) 45 v.

[4]) Vgl. nog Emil Schmiele, Robert der Friese, Sondershausen 1872, 31. Ten onrechte voegt deze in een noot eraan toe: »Lamberti ann. 1071«.

er althans niet bekend. Thiofrieds bezoek aan Walcheren moet echter eerst na 1083 hebben plaats gehad, daar hij blijkbaar als abt van Echternach, als opvolger van S. Willibrord optreedt. De oorzaak van den burgeroorlog is onbekend. Mogelijk had de oneenigheid zijn oorsprong in den ruil tusschen Dirk V en Robert geslhten, waarbij Zeeland gedeeltelijk aan den Graaf van Holland kwam.[1]) Neemt men aan, dat de twisten tusschen voorstanders van Holland eenerzijds, van Vlaanderen anderzijds plaats hadden, dan kan men verklaren, waarom niet de abt van Gent, die op Walcheren toch ook gegoed was, werd ontboden, maar een neutrale, de abt van Echternach. Thiofried was later over de Hollandsche graven anders niet goed te spreken, daar zij kerken van Echternach »tyrannide invaserunt«.

Nog zij opgemerkt, dat Thiofried niet zeer correct is in zijn tijdsbepaling, daar hij 't voorstelt, alsof deze burgeroorlog kort na Roberts aanval op Walcheren plaats had. Zoo toch moet men besluiten uit Thiofrieds uitdrukking: »ab externis bellis velut in viscera sua arma convertit... ab hostili in civilem sanguinem ferrum exacuit« (Vita Will. cap. 36).

Ten slotte dient nog vermeld, dat volgens Thiofried (l. c.) uit de kerk van Westkapelle een zilveren kruis werd gestolen, dat door de dieven niet gesmolten kon worden en in gelijke deelen verdeeld, toch aanleiding gaf tot onderlinge twist. Het altaarkleed kon echter noch met een schaar, noch met een mes, zelfs niet met een vlijmscherp zwaard doorsneden worden. Inderdaad een »inusitatum miraculum«, dat de historicus op gezag van Thiofried alleen wel niet behoeft aan te nemen.

---

[1]) Vgl. Bijdragen voor vaderl. gesch. t. a. p. 67.

Voor de geschiedenis van Walcheren levert Thiofried, zooals men gezien heeft, overigens waardevolle bijdragen, die des te hooger te waardeeren zijn, naarmate men in andere bronnen hiervan niets vermeld vindt.

P. WILLIBRORD LAMPEN O. F. M.

KERKDIEFSTALLEN IN DE NIEUWE- EN IN DE OUDEKERK TE AMSTERDAM IN 1545 EN 1547.

De diefstal in de Nieuwekerk te Amsterdam op den Palmzondag van 1545, waarover de op blz. 156 van het vorige deel door den heer Kleijntjens medegedeelde brief handelt, staat niet op zich zelf. Twee jaren later werd in de Oudekerk een dergelijk misdrijf gepleegd. De dader werd toen ontdekt, en het bleek dat hij ook schuldig was aan den kerkroof in de Nieuwekerk. Beide feiten hebben in die dagen nog al sensatie gemaakt. Laat mij dan hier mogen mededeelen, wat de archieven ervan melden.

Nog op den Palmzondag, 29 Maart 1545, zelven werd, in tegenwoordigheid van het geheele college van den gerechte, de volgende publicatie van de pui van het stadhuis afgekondigd:

Alzoe dese nacht zekere monstrantien ende zilverwerck in der Nyewerkercke zijn gestoelen ende mijn heeren van den gerechte den diefven, die tzelve werck hebben gedaen, gaerne zouden becommen; Soo ist dat mijn heeren van den gerechte bevelen allen dengheenen, die den voors. diefven weeten oft dien huysen oft hoefven, dezelve den schout oft yemant van den gerechte van stonden aen te kennen gheven zullen, op pene van gehangen te werden in hoere doeren.

Dat oick alle waerden ende waerdinnen ende alle die slapers houden, die eenighe gasten dese nacht oft ghisteravont hebben gemist, tselve te kennen zullen gheven, als voeren geseyt es, op pene als voeren.

Voorts waerschuwen mijn heeren van den gerechte

eenen yegelicken, dat wye den voors. diefven oft eenige van dien gecregen ende in handen van den gerechte leveren zal, van der stede zal ontfangen de somme van hondert Karolusgulden.[1])

Het gerecht trad dus wel kras op. Men zocht blijkbaar meer achter de zaak, en vreesde hier niet met een gewonen diefstal uit roofzucht, maar met een aanslag van voorstanders der »nye leere« te doen te hebben. Immers, kort te voren had de Gravin van Oost-Friesland »de luyden van David Jorijszoons secte ende andere ketteren van diversche secten der hairdooperen« uit haar gebied doen vertrekken, en men was bezorgd dat velen van deze uitgedrevenen zich te Amsterdam zouden willen vestigen.

Den 12den Maart was dan ook eene uitvoerige keur afgekondigd, waarbij een zeer scherp toezicht op de vreemdelingen was ingevoerd, terwijl de stad, zooals dat ook wel vroeger was geschied, in zeven »quartieren« werd ingedeeld — drie aan de Oude en vier aan de Nieuwe zijde — die elk onder het toezicht van twee aanzienlijke burgers werden gesteld[2]). Toen nu de kerkdief niet onmiddellijk werd gevat, spraken Mijne Heeren van den Gerechte in eene afkondiging op Woensdag 1 April ronduit hun vermoeden uit. Zij luidde:

Alzoe merckelicke diefverie op Sonnendagenacht lestleden geperpetreert es geweest in der Nyewekercke ende de persoonen, tzelve gedaen hebbende, alnoch nyet bevonden en zijn, daerduere mijn heeren merckelicken suspiceren dezelve persoonen hier ter stede noch verbercht te wesen by eenighen, die mitter Sacramentisten oft anderen dwalinge besmet moegen zijn, die nyet voer en hebben dan kercken te branden, goodts-

[1] Keurboek E, fol. 118.

[2]) Ibid., fol. 114—116 v⁰.

huysen ende goodtsdiensten te vernielen etc., daerinne mijn heeren gaerne zouden voorsien omme te verhoeden den inconvenienten by tyde van brant ofte clockgeslach gebuerende; Soo ist dat mijn heeren, achtervolgende voorgaende kueren, by provisie op den brant gemaict, ordonneren ende willecueren, dat by tyde van brant de persoonen, die by den voors. kueren geordonneret zijn ten brande te loopen, en gheen andere, aldaer zullen loopen ende by den brant moegen comen, te wetene de naeste twaelff overgebuyren ende zes naeste zijdtgebuyren over beyden zyden, mit den gezwoeren bierdragers, coornmethers, de dragers van de grooten ghanck, ende de Religioesen, als Minrebroeders, Pouwelsbroeders. Cellebroeders ende andere geestelicke persoonen.[1])

Verder werd verwezen naar de brandkeur van den 9den November 1541.

De dreigende gevaren bestonden echter alleen in de verontruste verbeelding der Regeering. Er gebeurde gelukkig niets. Doch, trots alle aangewende moeite werd de dief niet gegrepen. En langzamerhand zal de zaak in het vergeetboek geraakt zijn, totdat twee jaren later een nieuwe kerkdieverij de gemoederen deed opschrikken.

't Was weêr in de weken vóór Paschen. Thans had de diefstal plaats in de Oudekerk in den nacht van 25 op 26 Maart 1547, den Zaterdag, voorafgaande aan den Passiezondag, twee weken vóór het Paaschfeest. Toen de roof ontdekt was, hadden Mijne Heeren van den Gerechte niets anders te doen dan de keur van 29 Maart 1545 opnieuw af te kondigen, alleen met verandering van Nieuwe- in Oudekerk; ook werden ditmaal bij den eisch van aangifte »aen den schout oft yemant van den gerechte«, achter den schout uit-

---

1) Keurboek E, fol. 118 v⁰. Cf. ibid., fol. 9v⁰.

drukkelijk de burgermeesteren genoemd; terwijl aan het slot de belooning van *f* 100 niet alleen werd toegezegd aan dengene, die de dieven in handen van het gerecht zou leveren, maar ook aan wie »alzulcx zal kunnen uytwysen ofte vermelden, dat die in handen van der justicie gecregen werden«.[1])

Ditmaal zou de dief zijn straf niet ontgaan. Hij schijnt de onvoorzichtigheid te hebben gehad het gestolene in een goudsmidswinkel te koop aan te bieden, en bij die gelegenheid door den winkelier te zijn aanhouden. Wij lezen althans in de rekening van thesaurieren over 1547:

Davidt Baerntsz. goudtsmit gegeven die somme van hondert guldens, hem by der stede toegevonden, navolgende voergaende publicatie mitter clock gedaen, voer een gratuiteyt uuyt zaecke dat hy vermelt heeft Bouwen Wyboutsz. (sic) van Bolzwaert, die de heylige sacramentshuysen van beyde den prochiekercken binnen dezer stede gepylgeert ende beroeft hadde ende mitten heyligen sacramenten daerinne bevonden schandelicken geleeft ende gehandelt had; alst blijckt by ordinantie in date den XXX^en^ Marty anno ende ondergeteyckent als vooren [d. w. z. anno XV^c^ XLVII, oudert., door mr. Claes Heyn, burgemr.] ende zyne quitantie daeronder gestelt, hierover gelevert [2]).

Blijkbaar had de goudsmid de aangifte gedaan en den dief doen aanhouden. Dat het Gerecht hem ijverig had gezocht, blijkt wel uit de volgende post in de bovengenoemde rekening:

Adriaen van Dam, capiteyn van de nachtwaekers, betaelt die somme van acht scellingen ende thien penningen Vlaems; te wetene acht scellingen voer hem

---

[1]) Keurboek E., fol. 118, in margine.

[2]) Rekening van Thesaurieren over 1547, fol. 100.

ende zeven zyne medewaeckers, uuyt zaecke dat zy drie dagen lanck die drie principael poorten dezer stede ende die boomhuyskens bewaert hebben, elck tot vier penningen Vlaems sdaechs gerekent; ende thien penningen Vlaems, by hem verleyt aen schuytvracht van de schuyt. die hemluden gevuert heeft aen alle die scheepen om die te besichtigen ende Bouwen Wyboutsz. kerckdieff, int voergaende articule gementioneert, te zoucken; al breder blijckende by ordinantie in date, anno ende ondergeteykent als voer, ende zyne quitantie daeronder gestelt hier overgelevert. [1])

Niet alleen had men dus aan de poorten wacht gehouden, maar ook de op stroom liggende schepen onderzocht. Aangezien de wakers drie dagen lang hadden wacht gehouden, moeten wij aannemen dat de dief in den avond van den 28en of in den vroegen morgen van den 29en werd gegrepen. Op den laatstgenoemden datum werd hem, in tegenwoordigheid van den schout, alle vier de burgemeesters en zes van de zeven schepenen een verhoor afgenomen, waarvan het volgende proces-verbaal is bewaard:

Bouwen Yepezoon van Bolswaert, gevangen zijnde up zekere inditien van kerckroverie binnen deser stede geperpetreert, es ter bancke gewesen. Ende ter bancke heeft hy eerst ontkent eenigen feyten geperpetreert te hebben, dan naederhant heeft eerst ter bancke ende daernae heeft hy bekent de kerkroverie in der Oudenkerke ende oick over twe jaeren in der Nyewerkercke alleene gedaen te hebben.

Seyt, dat hy al voeren in d'Oudekercke heeft gestoelen op den middage, als de kercke geslooten was, een kelcke uuyt den schutters choer.

Kent, dat hy van 't zilver in der Nyewekerck gestoelen tot Groeningen meestendeel heeft vercoft eenen goutsmit, ende oick daeraff tot Leeuwarden

---

1) Ibid., fol. 100 v°.

ende elders in Vrieslant heeft vercoft, sonder te weten hoeveel daeraff gewonnen es.

Kent 't voors. zilver zelver gesmolten te hebben, ende daertoe een ketel besichde beneden mit sandt bedeckt.

Seyt, dat zijn huysvrouw daeraff nyet en heeft geweten van 't voors. smelten, ende dat hy haer uuytten huyse zeynde als hy 't zilver in zynen huyse smeltende was.

Kent, dat hy 't zilver van der voors. kelck hier ter stede heeft vercoft.

Seyt noyt andere diefverien gedaen ende gheen complicen te hebben.

Kent, dat hy den ostien in der arcke wesende ende bevonden in d' Oudekerck heeft gedaen in de buerse, ende dat hy d' andere ostien wesende in de ciborie heeft gedaen in zynen noesdouck ende geworpen neffens de doere van der Minrebroederskercke in de graft, mit een van zynen ysers daeran mit een machtelinge gebonden.

Aan het slot van dit eerste proces-verbaal leest men nog:

Memorie voere mijn heere den Schout. Te vragen desen delinquant oft hy over jaere in den Vasten binnen Franicker nyet en heeft genomen II ciborien, een kelck off twee, ende zekere zilveren scalen ende lepelen, aldaer genomen.[1])

Drie dagen later, 1 April, werd de beklaagde opnieuw voor het volle Gerecht verhoord; alleen burgemeester Pieter Cantert was afwezig, doch de schepenen waren ditmaal voltallig. Het proces-verbaal luidt als volgt:

Bouwen Yepez. kent zyner huysvrouwe ouders tesamen schuldich te wesen X gulden, te wetene VII gl. van geleent van gelt by zijn schoenvader hem binnen VI weken off daerontrent geleent, XXX st. off

---

[1]) Confessieboek, R. A. Amst., n⁰. 270 (ongepag.)

II gulden reste van een bede over een halft jaer geleden; ende noch Griete haer dochter, die mit haer woont, II gl., al in de voors. X gl. gerekent.

Kent Gherijt Henricxz. coorncooper schuldich te wesen II last rogge, 't last tot XXXVII gouden R.

Gevraecht oft zijn huysvrouw nyet en weet van 't zilver by hem gestoelen, heeft gesien ofte nyet; seyt, dat zy van zijn feyten nyet en weet; dan mach zijn, dat zy 't zilver heeft gesien.

Seyt daernae, dat zy op Manendaghe lestleden over zijn scouder siende gevraecht heeft wat datt was, siende een stick gesmolten zilvers; daerop hy die spreect zeyde dattet een stuck tins was, slaende tzelve uuyt haer hooft.

De huysvrouw van den voors. Bouwen hier op geconfronteert zijnde, ontkende van des voors. Bouwens feyten oyt geweten oft gesien te hebben, ende dat zy by hoere weeten 't voors. stick zilvers nyet en heeft gesien.

De voors. Bouwen gevraecht van diversse kerckdieverien, zoe in Vrieslant, in Texel ende binnen deser stede geschiet, seyt gheen andere diefverien geperpetreert te hebben, dan by hem bekent zijn: te wetene de kelck in d' Oude Schutters chor gestoelen, de ciborien in de Nyewekercke ende in de Oudekercke alhier geperpetreert. [1])

Weer drie dagen later, den 4de April, werd de beschuldigde ter dood gebracht. Het justitieboek geeft daaromtrent de volgende oorkonde:

Bouwen Yepezoon van Bolsswaert geboeren, poorter deser stede, es up huyden, achtervolgende vonnisse van scepenen daeroff gewesen, by den scarprechter voere by der prochykercken openbaerlicken gegeesselt, daerna zijn rechterhandt op der Plaetse deser stede offgeset ende voorts mitten viere geexecuteert, oick tdoode lichaem op een staeke buyten deser stede gestelt, anderen ten exemple; ter cause hy ontrent drie jaeren ge-

---

[1]) Confessieboek als voren.

leden een kelck in d'Oude prochykercke gestolen, daerna beyde prochykercken alhier berooft ende van ciborien ende andere vaten van zilver ofte vergult uuytten sacramentshuysen gebroken ende gestoelen heeft gehadt, irreverentelicken ende qualicken oick handelende by den oblaten in den voors. vaeten geweest hebbende; all achtervolgende zijn confessie hieroff voer mijn heeren van den gerechte, zoe in torture als daerbuyten, gedaen. Actum den IIIIe dach in Aprille anno XVc XLVII, presentibus den schout, allen den burgemeesteren ende allen den scepenen.[1])

Uit de rekening van Thesaurieren over 1547 blijkt nog dat de misdadiger, eer zijn lichaam verbrand werd, geworgd was. Adriaen van Dam, de kapitein der wacht, had met niet minder dan 33 man bij deze gelegenheid de orde bewaard. De rekening vermeldt hun belooning als volgt:

Adriaen van Dam, capiteyn van de wakers, mit XXXIII compaens, betaelt elck drie groten Vlaems, fecit tzamen VIII sc. VI d. Vlaems, over hoerluyder sallaris, ter zaecken dat zy opten IIIIen Aprilis a⁰. XLVII mit hoerluyder geweer 't stadthuys voermiddach bewaert ende geassisteert hebben die justicie tenzelven dage gedaen over den persoen van Bouden Wyboutsz, kerckdieff, hier ten zelven dage mitter corde geworcht ende mitten brande voorts geexecuteert; alst blijckt by ordinantie in date, anno ende ondergeteyckent als voeren, ende zijne quitantie daeronder gestelt hier overgelevert[2]).

Als naar gewoonte werd de executie besloten met een maaltijd van Mijne Heeren van den Gerechte. De meer genoemde rekening vertelt het als volgt:

---

[1]) In margine staat: dese es getorqueert den XXIXe Marcy a⁰. XLVII.

[1]) Justitieboek, fol. 149 v⁰. (Amst. rechterlijk archief, n⁰. 567).

[2]) Rek. van Thesaurieren 1547, fol 101 v⁰.

Lijsbeth Jacobsdr., waerdin int Uuyltgen, betaelt die somme van thien Karolusgulden ende vijfthien stuvers over een maeltijt mitten wijn by mijn heeren van den gerechte tot hoeren huyze verteert, uuyt zaecke van der justicie ten zelven dage gedaen over Bouwen Wyboutsz. van Bolzwaert, kerckdieff, die die heylige Sacramentshuyze van beyden prochiekercken dezer stede gepylgiert ende berooft hadde; waeromme hy, geapprehendeert zijnde, mitter corde geworcht ende mitten viere voorts gescroyt ende ter doot gebrocht is; alst breder is blijckenke by ordinantie in date den Ven Aprilis anno XVc XLVII, by mr. Claes Heyn, burgemeester ondergeteyckent, ende hoer quitancie daeronder gestelt, hier overgelevert[1]).

Toen de schoutsdienaren den 23sten September eene gratificatie kregen van 20 gulden, voor verschillende door hen bewezen diensten, werd daaronder nog vermeld: »byzonder int examineren eenen Bouwen Wyboutsz. van Bolzwaert, die de heylige sacramentshuyzen van beyden prochiekercken dezer stede beroeft hadde«.[2])

Dit is wat in de Amsterdamsche archieven over de beide diefstallen is aangeteekend. 't Is jammer dat er over den persoon van den dief, Bouwen Yepez. of Wijboutz. van Bolsward, weinig uit blijkt. Wel volgt uit de verhooren dat alleen hebzucht de drijfveer tot de diefstallen geweest is. Ware er ook maar een greintje »ketterij« te constateeren geweest, men zou niet verzuimd hebben het te boekstaven.

Walich Syvertsz. heeft ons in zijne »Roomsche Mysterien« het verhaal overgeleverd, dat men, na de bekentenis van den dief, dat hij de hostie in de gracht had

1) Ibid., fol. 93.
2) Ibid., fol. 103.

geworpen, in den O. Z. Achterburgwal heeft doen dreggen, om het Sacrament te vinden. Men zou zelfs overwogen hebben om de gracht af te dammen; daartoe is het echter niet gekomen. Dapper[1]) en alle volgende beschrijvers van Amsterdam hebben dit overgenomen. In een exemplaar van Dapper, dat op het Amsterdamsch archief berust, en waarin enkele aanteekeningen voorkomen, vermoedelijk van de hand van den Roomsch-Katholieken jurist Cornelis de Magistris, is bij de bedoelde plaats op den kant geschreven: »is nogh by eenige Catolijcke gehoort, gesien of iets ter werelt van gelesen; ja by genige aanteeckeningen mentie van gemaeckt«. Het boekje van Walich Syvertz. verscheen in 1604; de schrijver, die tusschen 1579 en 1597 zeven malen als Ouderling bij de Gereformeerde Kerk heeft gediend, beroept zich op het getuigenis van eenige »oude luyden«. Aangezien de rekeningen van het Amsterdamsche fabriek-ambt helaas verloren zijn, is er archivalistisch geen licht over dit verhaal te ontsteken, en blijve de geloofwaardigheid ervan aan ieders oordeel overgelaten.

Ten slotte zij nog herinnerd aan de volgende aanteekening van Casparus Commelin[2]) in zijne beschrijving van de Oudekerk: »1549 Is een Cibory, daer in Cornelis Jacobsz. Brouwer een Saffier steen vereerde, gemaekt. Deze Ciborie koste 610 gul: 19 stuy«. Een oudere bron voor deze mededeeling is mij niet bekend. Niet onwaarschijnlijk werd deze ciborie in plaats van de gestolene aan de kerk geschonken.

Dr. JOH. C. BREEN.

Amsterdam, Juni 1918.

---

[1]) Dapper. Historische Beschrijving der Stadt Amsterdam, blz. 377.

[2]) Beschrijving van Amsterdam. I, 439.

POGINGEN TOT HERSTEL DER HIERARCHIE ONDER HET AARTSPRIESTERSCHAP VAN H. F. TEN HULSCHER.

I.

In dit opstel zullen de pogingen ter sprake komen, welke onder het aartspriesterschap van Ten Hulscher werden aangewend, om tot het herstel te geraken der Hierarchie op de Hollandsche Zending. Een onderwerp dat, meen ik, nog niet behandeld werd. Alleen werd het van elders reeds bekende rekest van Ten Hulscher,[1] in 1795 aan de representanten van Holland opgezonden, door Pater Allard in zijn geheel,[2] en door Pater Albers voor het grootste gedeelte opnieuw afgedrukt;[3] maar het feit werd door beide Heeren zonder toelichting »met de gevorderde kortheid aangeraakt«.[4]

Het geldt hier eene stoffe, die met omzichtigheid dient behandeld te worden, en waarbij vooral naar het vermanende woord van prof. Acquoy geluisterd moet worden[5] »dat de geschiedschrijver noch te prijzen noch te laken heeft, maar eenvoudig de feiten te laten spreken«.

Deze feiten nu zijn ontleend: ten eerste aan het bis-

---

[1]) *Handboekje voor de zaken der Roomsch-Katholijke eeredienst:* 1848, te 's-Gravenhage bij Gebroeders J. en H. van Langenhuysen, 1847, blz. 12—13, noot 1.

[2]) *De Sint Franciscus-Xaveriuskerk of de Krijtberg te Amsterdam*, tweede vermeerderde uitgave, Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1904, blz. 116—118.

[3]) *Geschiedenis van het herstel der Hierarchie in de Nederlanden*, Nijmegen, L. C. G. Malmberg, 1903, dl. I, blz. 7—8.

[4]) *Allard, H. J.:* l. c., blz. 116, noot 1.

[5]) *Handleiding tot de kerkgeschiedvorsching en kerkgeschiedschrijving*, 2e dr., 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1910, blz. 160.

schoppelijk oud-archief te Haarlem, waarin, als minuten, de brieven liggen opgeborgen, welke door Ten Hulscher en Stafford, den deken van het z.g. kapittel, aan deze gebeurtenis gewijd werden [1], en ten andere: aan gedrukte bronnen, welke met volledigheid aan den voet der bladzijden vermeld zullen worden.

Toen in 1789 pastoor Stafford op bezoek was te Luik bij den Nuntius Zondadari (1786—1790) werd hem, op last van Rome, opgedragen, om de regeering zijns lands te polsen, of het mogelijk en aangenaam zou zijn, onder de katholieken tot herstel der Hierarchie over te gaan. Deze pogingen werden aangewend, maar hadden geen gevolg: de zaak werd op de lange baan geschoven; maar tot driemalen toe werd later door Stafford van deze vereerende opdracht melding gemaakt.

Hij herinnerde namelijk Zondadari er aan, in een brief van 23 Augustus 1805 »qui anno 1789 Leodii vota S. Sedis exponere et me rogare dignatus est, ut, in patriam redux, tentarem, an patriae proceres huic dispositioni consensum praebere vellent. Quod tunc impetrare non potuimus«.

Vervolgens sprak Stafford er over in een rekest, den 22en Juli 1806 aan koning Lodewijk aangeboden, waarin, namens de provisoren van het college Pulcheria, [2] de door het Fransche gouvernement genaaste goederen werden teruggevraagd: »En 1789 Mr. Zondadari Nonce de ces jours eût la bonté de conférer avec le premier soussigné. Par ordre de Rome, il me fit part de la

---

[1]) Hoe voor het herstel der Hierarchie geijverd werd door de leden der commissie voor de organisatie van de zaken van den R. C. eeredienst, ingesteld door Koning Lodewijk den 14 Maart 1809, zal ik afzonderlijk behandelen.

[2]) Stafford en Offerman.

disposition de Pie VI; me demanda, si les évêques ne seraient pas nécessaires á notre église. et en quel nombre? Je lui fis voir, que nous aurions besoin d'un archevêque d' Utrecht, d'un évêque de Harlem et d'un de Deventer. Je lui dis, que trois hommes zêlés pourraient aussi gouverner les trois autres diocèses[1]). Il me chargea de sonder les sentiments du gouvernement; je l'ai fait, mais sans succès«.

Hij herhaalde eindelijk de vermelding van dit feit, met nagenoeg dezelfde woorden, toen in Januari 1807, op eene audientie bij koning Lodewijk, de kapittelheeren den toestand en de rechten van hun kapittel mochten uiteenzetten.

De reden waarom Rome reeds in 1789 op herstel der Hierarchie durfde hopen, vindt ongetwijfeld haar grond in de kennis der gebeurtenissen, welke in 1787 hadden plaats gehad. Met behulp eener buitenlandsche macht was de Oranjepartij staande gebleven; van eene overwinning kon geen sprake zijn. De patriotten waren niet verslagen, maar veeleer gevlucht. Velen waren buitenlands geweken, anderen hielden zich schuil, maar allen waren bezield met de stellige verzekering, dat binnen ettelijke jaren de dag zou aanbreken, waarop de beide partijen zich opnieuw tegenover elkander zouden bevinden, doch dan met omgekeerd krijgsgeluk. Want, zoo schrijft prof. Blok[2]) »de patriotische woelingen zijn niet maar de uitwerking geweest van factiegeest en anti-nationale beweegredenen; zij waren niet alleen maar krakeelen, door eer- en heerschzuchtige, onnadenkende partijmannen opgezet tegen eene aan

---

[1]) Leeuwarden, Groningen en Den Bosch.

[2]) *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*. 2e dr., dl. III, Leiden A. W. Sijthoff, blz. 630.

het gebrekkige in de staatsregeling en de staatkundige toestanden onschuldige regeering; zij waren gesproten uit de reeds drie vierden eener eeuw diep gevoelde en door de beste mannen bepleite noodzakelijkheid eener hervorming van staat en maatschappij in lijf en leden. De ten slotte bovendrijvende partij, die thans alle macht in handen had, moest toonen, of zij de kracht bezat, om de verrotte instellingen aan ingrijpende hervormingen te onderwerpen, of zij den moed zou hebben om persoonlijke en standsbelangen voor het algemeene belang te doen wijken. Slaagde zij daarin niet, en bleef alles in hoofdzaak zooals het was geweest, dan was het vonnis der Republiek geteekend en eene nieuwe omwenteling te wachten, in hare werking en hare gevolgen vernielender dan die, welke in haar begin thans was gestuit«.

Nu was het aan Rome niet onbekend, hoe tot »de beste mannen«, die naar eene noodzakelijke hervorming haakten, verreweg het grootste gedeelte behoorde der priesters van de Hollandsche Zending. Door zijn aartspriester was het in kennis gesteld, hoe de priesters gedurende de laatste maanden van 1787, om hunne patriotische neigingen, dan door den Pruisischen soldaat, dan door het opgezweepte volk, dan wederom door Oranjegezinde burgemeesters, achtervolgd waren. Eenigen waren voor de magistraten gedaagd; anderen konden met levensgevaar hunne Staties ontvluchten, en hadden of zich verscholen, of naar het buitenland de wijk genomen.

Deze stand van zaken werd door Ten Hulscher in zijn dagboek aldus uiteengezet:

»Perturbatis undique in patria nostra regiminis rebus, totaque regione terrore repleta, ministerium nostrum aggressi sumus, ast primorum trium mensium spatio,

scilicet Oct. Nov. et Dec. anni 1787 exiguo, proh dolor, cum fructu. Nunc enim miles Borussicus, qui provinciam armatus invaserat, nunc plebs insana caeco furore animata, nunc etiam unus alterve magistratus parti Principis Arausiaci addictus, persequebantur sacerdotes et praecipue illos, qui pro systemate Patriotismi steterant[1]): ita ut quidam ex illis coram magistratibus fuerint evocati, alii stationes suas non sine vitae periculo derelinquere debuerint, alii circumundique vagarentur, alii in ignoto quodam loco etiam extra patriam sese abderent: hanc ob causam consuetum hujus temporis sacellanorum examen institui non potuit, sed litteras sacellanorum jurisdictionis elapsas usque ad proximum examen concessimus ac prorogavimus«.

Een bijzonder wantrouwen werd door de vroedschap van Amsterdam tegen de priesters gevoed. Dit was den 6en Januari 1788 door den consul van Sardinië, te Amsterdam woonachtig, aan den aartspriester beduid, en, in het belang der katholieken, hem aangeraden zijne onderhoorige geestelijkheid tot bezadigdheid aan te manen. Maar de aartspriester oordeelde het beter, indien deze vermaning, om gereeden ingang te vinden, van den Nuntius zou uitgaan.[2])

»Convenit me hodie praenobilis Dnus Torqueti, consul regis Sardiniae hac in urbe residens, significans, se nuper cum praeside consule nostrae urbis fuisse locutum, audiveratque ex eo quamdam apud illum, uti et apud alias Reipublicae moderatores, suspicionem superesse, quod multi sacerdotes adhuc nimis fervidi essent pro systemate Patriotarum, quodque illud, uti putabat, in concionibus vel publicis colloquiis adhuc defenderent, animositatemque veterem non satis extinguere

[1]) Ik noem hier slechts enkele namen van pastoors: Reijne van Soeterwoude, Nietert van Leidschendam, Somveen van Stompwijk, Witbols van Rhijnsaterwoude, Meijbeek van Voorburg, Gunst van Poeldijk.

[2]) Brief aan den Nuntius van den 6en Januari 1788.

curarent etc.: quae omnia certo casu quo subsisterent in detrimentum catholicorum vergere possent. Hinc proponebat mihi praefatus Torqueti, utrum non foret opportunum, si omnibus generaliter sacerdotibus ex auctoritate mea mandarem, ut abstinerent ab illis, et laicos inducerent ad tranquillitatem etc.; ast, ut desiderium superiorum nostrorum fiat satis, puto ego melius fore, quod E^a^ V^a^ tale monitum suggerat«.

Waarop de Nuntius den 15^en^ Januari 1788 tot den aartspriester het volgende schrijven richtte, waarin hij hem alle bevoegdheid verleende, om streng tegen de patriotisch-gezinde priesters op te treden.

Cum episcopalis et missionum superioris muneris praecipua pars sit, quantum in nobis est inter oves nostrae sollicitudini concreditas, non solum mansuetudinem et pacem curare, sed et obedientiam proprio principi, et tranquillitatem conservare in foederati Belgii provinciis: hinc cum non possumus a longe super istos catholicos vigilare et praecipue super sacerdotes et pastores, qui curam animarum et directionem ipsorum habent; quoniam placuit omnipotenti Deo tranquillitatem praecipue in ista civitate jam antea dissentione agitata rursus restituere; volumus, ut A. V. vices nostras gerens caveat, ne aliquis sacerdos vel pastor audeat vel in concionibus vel privatim fervide, aut addictos sese ostendere Patriotarum systemati jam penitus mutato et aboleto[1]; qua propter volumus, ut nomine nostro omnibus in generali sacerdotibus et pastoribus tam saecularibus quam regularibus tui districtus demandes, ut curent pacem et tranquillitatem omni studio et opera conservare, sese abstinendo ab omnibus iis, quae suspicionem vel minimam in obedientia patriae legibus producere possent. Hinc ne graveris haec praecepta nostra generatim omnibus indicare; et si contra omne debitum et contra submissionem his nostris mandatis aliquis sacellanus vel pastor agere praesumat, tamquam ovem infectam e grege, cum expediens sit, segre-

[1]) De nuntius was hier wel wat euphemistisch.

gare; illum statim a pastoratu nomine nostro removeas et dato in statione deservitore, proponas nobis aliquem in successorem istius pastoris, quem, si opus fuerit, suspensum a divinis declarabimus. Non dubitamus de tua prudentia, zelo et sagacitate, ut satages, quod haec nostra mandata ab omnibus observentur.

Op den wenk van den consul volgde enkele dagen later van den kant der regeering een bevel tot den aartspriester, om niet enkel de priesters maar in het algemeen alle katholieken tot rust en orde en tot onderdanigheid aan de wetten des lands aan te sporen. De aartspriester had ook van dit ernstig vermaan den Nuntius kennis gegeven, en hem verzocht een breedvoerig schrijven daaromtrent te willen opstellen, hetgeen hij dan, verkort, aan alle onder-aartspriesters ter lezing en ter betrachting zou toezenden. De Nuntius, die aanvankelijk daartegen zijne bezwaren maakte, had ten langen leste aan het verzoek van Ten Hulscher toegegeven en den brief geschreven. Waarna de aartspriester den 25en Januari 1788 aan de onder-aartspriesters of dekens dezen verkorten epistel zond.

Amplissimi Dni,

»Quantumvis persuasum mihi sit omnes presbyteros Romano-catholicos, qui hisce in partibus sacro munere funguntur, neutiquam supersedere potuisse, quin illos, quorum curam gerunt, omni data occasione induxerint et excitaverint ad servandam imperturbatam tranquillitatem, veram pacem, mutuam in concives concordiam et sinceram obedientiam supremis et legitimis Patriae moderatoribus debitam, ita quidem, ut etiam, mutato aliquando Patriae regimine, illi immutabiliter perseveraverint in adimplendo primario hoc officio erga omnes et quoscumque illos, qui in sublimitate positi fuerint, utpote scientes ac plene convicti, hoc idem non minus fidelem civem quam verum commendare christianum: nihilominus in praesenti temporum circumstantia videri

possem meo deesse officio, si sacerdotes sub districtu meo degentes non adhortarer, hancque illis obligationem in memoriam non revocarem. Supervacaneum prorsus foret, mihique incongruens eamdem hic multis exstruere verbis, quippe quae essentialis quaedam est pars christianae religionis, quam et ipsi profitentur et aliis annuntiant, solum hoc superaddere necessarium esse judico, me nuper sollicitatum fuisse a quibusdam primis Statuum ministris, necnon praeclaris regentibus, ut omnibus mei districtus sacerdotibus illorum jussu ac nomine injungerem, quominus abstinerent sollicite ab iis omnibus, quae supremos legitimosque patriae moderatores suboffendere, illisque vel minimam mali suspicionem ingerere posset, sed econtra parochianos suos ad debitam obedientiam, tranquillitatem, pacemque adhortentur. Strictissime quoque mihi jussum est ab Exmo Dno Nuntio Zondadari ad regimen missionis nostrae a SS. Dno Papa Pio VI deputato, hoc idem significare omnibus presbyteris tam saecularibus quam regularibus hujus districtus, minitando summam indignationem suam, si quis, praeter omnem exspectationem, hac in re ullum commiserat excessum.

Ut itaque jussui meo satisfaciam opportunum aeque ac necessarium esse duxi Amplitudinem tuam desuper certiorem reddere, cum addito rogatu, ut hujus epistolae contentum notificare dignetur omnibus sui disstrictus sacerdotibus, ut unusquisque illorum hoc supra memoratum omni cura ac studio promovere satagat.

H. F. ten Hulscher,
Holl. ac Zel. Archipresbyter.

Amstelodami 25 Jan. 1788.

En toch niettegenstaande deze ernstige vermaningen en bedreigingen van den kant der kerkelijke Overheid, scheen men te Amsterdam nog immer ongerust omtrent de gezindheid en de houding der geestelijkheid, zoodat den 25en Oct. 1788 alle priesters der stad, de zieken alleen uitgezonderd, op het stadhuis ontboden werden, om, op de zoogenaamde oude con-

stitutie, den eed van trouw af te leggen: welke maatregel ook later door Haarlem en Leiden en door de geheele provincie Zuid-Holland getroffen werd.[1])

»Ingrijpende hervormingen« aan te brengen in »de verrotte instellingen« lag buiten de bedoeling van het Staatsbestuur. Want toen Ten Hulscher den 13en Jan. 1788 naar den Haag trok, om de Hoogmogende Heeren eerbiedig te danken voor zijne toelating tot aartspriester, wisten zij aan Ten Hulscher, die toch aan het hoofd stond der Hollandsche geestelijkheid en het bestuur voerde over verreweg het grootste kerkdistrict, niets anders te zeggen, dan ernstig te moeten zorgen en waakzaam te zijn, dat zijne onderdanen, wier belangen nederig werden aanbevolen, zich kalmpjes aan de wetten des lands zouden onderwerpen.

De Heeren hadden derhalve uit de jongste patriotische woelingen niets geleerd.

»Sub ductu agentis mei Dni de Graaf« — aldus Ten Hulscher in zijn dagboek — me obvium dedi primario Reipublicae curatori, dicto le Conseillier Pensionaire, itemque secretario Statuum commissariorum eorumque praesidi,[2]) praenobili Dno Van Wassenaar Starrenberg, ipsisque gratias egi pro benevolentia in admittendo me praestita, ipsisque omnes catholicos in districtu meo degentes commendavi et protectionem Statuum super eosdem exploravi. Quod gratanter promiserunt sub expressa tamen conditione, si illi tranquille se patriae legibus submitterent, super quo me summopere invigilare vellent, sicut et ego, prout meum erat, promisi«

Blijkbaar had de regeering den bescheiden wenk van Rome, om, gelijk aan de Jansenisten, ook aan de

---

[1]) 't Was geen wonder, dat in 1795 bezwaar werd gemaakt tegen het afleggen van den eed op de *nieuwe* constitutie, als zijnde *lichtvaardig* gevraagd, gelijk dat blijkbaar ook op de *oude* constitutie in 1788 geschied was.

[2]) Zooveel als bij ons de Gedeputeerde Staten.

katholieken toe te staan, zich een bisschop te kiezen, of niet begrepen, of in den wind geslagen. Noch de prins van Oranje, noch de regenten, nu zij wederom in hunne waardigheden hersteld waren, toonden eenige bereidvaardigheid, om tot heilzame hervormingen, ter wille van de katholieken, over te gaan. Aan de patriotten werd alle invloed op het plaatselijk bestuur ontnomen. De Oranje-partij, die met de heerschende staatskerk vereenzelvigd werd, stond weer als van ouds op haar eenzijdig standpunt, dat van haar eigen belang. De algemeene belangen werden opnieuw verwaarloosd; verandering en verbetering »in hoofd en leden«, waarnaar hartstochtelijk verlangd werd, bleef uit; vandaar dat de weg tot een nog geweldiger revolutie dan die van 1787 gebaand werd; het jaar 1795 brak aan.[1])

* * *

Omstuwd door zijne vrienden en eene belangstellende menigte, scheepte zich op Zondag den 18en Jan. 1795, Prins Willem de vijfde, de laatste stadhouder der Republiek, op een visscherspink in, om met zijne vorstelijke familie de wijk te nemen naar Engeland. Nooit zou deze telg uit het Oranje-Huis zijn geboortegrond meer betreden. Voor Oranje was, zelfs in de achting der meest prinsgezinden, voor altijd alles verloren. Toch zoude twintig jaren later zijn zoon, als koning Willem I, de Nederlanden juichend worden binnengehaald.

De vreugde des volks was bij het vertrek des stadhouders onstuimig. Het staatsgebouw, dat oud was en vermolmd, viel in een; het zware, knellende juk der stadhouderlijke regeering werd afgeworpen. Vreugde-

---

[1]) Vgl. *Jorissen, Th.:* De patriotten te Amsterdam in 1794, Amsterdam, G. L. Funke, 1874; *De overgave van Amsterdam in Jan. 1795*, Amsterdam, P. N. van Kampen en Zoon, 1884.

zangen, vrijwillig of gedwongen aangeheven, zooals te Delft, werden overal gehoord; op de markten of op de pleinen werd de vrijheidsboom geplant, waarom door menschen van alle standen en beider kunne, onder muziek en zang, in den roes der algemeene broederschap een wufte dans werd uitgevoerd. Kleurige en luidruchtige optochten werden gehouden; brallende redevoeringen afgestoken, want het vreugdedronken volk moest beseffen en weten, dat, onder de leuze van vrijheid, gelijkheid en broederschap, een tijdperk van ongekende welvaart was aangebroken.[1])

Afgevaardigden van verschillende stemhebbende steden, die zich als »provisioneele vertegenwoordigers des Hollandschen volks« hadden opgeworpen, namen reeds den 26en Januari zitting in de vergaderzaal der Staten van Holland, onder voorzitterschap van den Rotterdamschen patriot Pieter Paulus, en deden den 31en Januari, op de meest plechtige wijze, in steden, dorpen en vlekken, de rechten afkondigen van den burger en van den mensch.[2])

Op last der provisioneele representanten van Purmerend sprak pastoor B. Driessen den 11en Maart 1795 eene leerrede uit »over de rechten van den mensch«, zooals die door de provisioneele representanten van Holland waren afgekondigd.[3])

---

[1]) *Vervolg van Wagenaars Vaderlandsche Historie*: te Amsterdam bij Johannes Allart, 1802, dl. XXIX, blz. 303 env.

[2]) *Wagenaar*: l. c., dl. XXIX, blz. 273—277.

[3]) *Leerreede over de rechten van den mensch*, zoals die door Hollands provisioneele representanten, bij publicatie van 31 Januari 1795 zijn beschreeven; op last van de provisioneele representanten van Purmerende, na aanleiding deezer woorden van den eccl. I vs. 8, uitgesprooken den 11den Maart 1795 door den eerw. Burger Bernardus Driessen, R. C. Pastoor te Purmerende. Te Amsterdam bij P. van Buuren, boekverkooper op 't Schapenplein in de 4 Evangelisten.

»Wij zien — zoo zeide hij[1]) — de echte grondslagen daargesteld van eene waare Republikeinsche regeeringsform: welke wij reeds lang in naam maar niet in de daad bezeeten hebben: wij zien Neêrlands volk verheven tot de van God alleen afhanglijke oppermacht over zich zelven! Mogten wij slegts ons dit geluk voor altijd waardig maaken! Mogte het nakomelingschap er tot het uiteinde der eeuwen de gezegende vrugten van plukken«.

Als bevrijders werden de Franschen binnengehaald; gelijk een vermolmde boom, zoo was het geheele Nederlandsche Staatsbestuur omvergehaald: met voortvarendheid, maar gewis opmerkenswaardig, zonder plundertochten of bloedvergieten was deze algeheele ommekeer tot stand gebracht.

Doch ook binnenshuis, in de kerkgebouwen, op de kansels moest de dageraad der rijzende vrijheid met geestdrift worden begroet. Reeds hield den 25en Januari de geleerde Alkmaarsche pastoor P. Schouten († 16 Nov. 1805), op den eersten Zondag der Bataafsche Vrijheid eene feestrede op: *Ons verlost en juichend Vaderland;*[2]) en een jaar later, op den vierden Zondag in de Vasten, 1796, bij gelegenheid eener lijdensmeditatie, werd opnieuw met warmte »de natuurlijke gelijkheid der menschen« ter sprake gebracht. Op de vraag, wat in ons vaderland de oorzaak is, dat »de godsdienstige liefde« verflauwt, antwoordde de redenaar[3]):

---

[1]) L. c., blz. 7—8.

[2]) Verschenen te Amsterdam bij P. van Buuren, boekverkooper op het Schapenplein en bij Arend Hogeland Bierlaagh, boekverkooper te Alkmaar; *Wagenaar:* l. c., dl. XXIX, blz. 286—296.

[3]) *Meditatie over een deeltje van het lijden van Jesus;* waarin iets over de natuurlijke gelijkheid der menschen, en het klaagen over het gevaar van den godsdienst door den burger Petrus Schouten, Roomsch Priester en Pastoor te Alkmaar. Op den vierden Zondag

»Wordt toch ergens in ons vaderland op deze dagen der vrijheid, iemand belet, om waarlijk godsdienstig te leeven? Hebben wij Roomsch-Catholijken in het tegendeel, op dezen tijd, niet veel meerder vrijheid, om den godsdienst waar te neemen, nu wij, zoo ongehinderd als die van alle andere godsdienstige gezindheden in ons vaderland, niet slegts bij oogluiking, maar volgens het ons plechtig toegekende en onvervreemdbaar recht, denzelven kunnen oeffenen, daar het voor nog maar weinige jaren hier aan Roomsch-Catholijken ten kwade geduid, ja verboden wierdt, openlijk een kerk- of gebedenboek te draagen, als zij naar de kerk gingen om te bidden? Waarin wordt dan hier tog de godsdienst verdrukt, of aan Roomsch-Catholijken belet godvruchtig te leeven? Zouden die, welke in de beoeffening van den godsdienst thans zooveel verflaauwen, die zoo ijverig de concerten, comedie, de wijkvergaderingen, societeiten en andere gezelschappen bijwonen; maar bijna nooit tijd hebben, om de predikatiën te hooren, die welke door hunne ongodsdienstige en geheel slordige levenswijze, den naam van Roomsch-Catholijk veel schande aandoen, nu in deze dagen der vrijheid, de oeffeningen van godsdienst en de predikatiën en de onderwijzingen in de waarheden des geloofs, niet ijverig en godsdienstig kunnen bijwoonen, en in alles, als waare Christenen mogen leeven? Wordt van dat alles iets, door de omstandigheden des tijds hen belet? Men zegt, de ongeloovigen spotten met allen, die godvruchtig willen leeven; wel, hebben zij dan in voorige dagen dat niet gedaan?«

En waarlijk eene tot dusverre zoo ongekende vrij-

in de Vasten 1796. Te Amsterdam bij P. van Buuren, Boekverkooper op het Schapenplein en bij Arend Hogeland Bierlaagh, Boekverkooper te Alkmaar, is deeze à 3 st. te bekomen. Blz. 11—12.

heid zou den katholieken nimmer zijn toegestaan, nimmer met eene zoo onverklaarbare onverschilligheid van den kant der protestanten tot deze gelijkstelling zijn medegewerkt, indien zij geloofd hadden in de levenskrachten der Roomsche Kerk, die, bij elk groot wereldgebeuren, als tronen worden omvergestooten en rijken ten ondergaan, met wondere sterkte zich pleegt te verjongen.

En lustig deden de katholieken mede, en dansten even onvermoeid om den vrijheidsboom, en luisterden even gretig naar de revolutionaire beginselen, welke spraken van de onvervreemdbare rechten van mensch en burger.

Maar ook hun staat van onmondigheid was voorbij; zij, die vroeger slechts geduld werden, voor wie de toegang tot ambten en waardigheden met dubbele sloten gegrendeld was, zouden thans verkiesbaar zijn in eenig staatsbestuur; niet het geloof, maar alleen de bekwaamheden zouden als maatstaf der geschiktheid worden aangelegd. De hatelijke bevoorrechting der Hervormde kerk had afgedaan: er zou voortaan in Nederland geen heerschende kerk meer geduld worden.

Zoo was dan de katholieke kerk, na eeuwen van druk, met de oude staatskerk gelijkgesteld. Hare boeien waren geslaakt. De dagen waren voorbij, dat de «groove dwalingen en superstitiën van het pausdom« werden tegengegaan[1]); de »meenigvuldige klagten over stoutigheden« waren verstomd; geordende priesters, monniken en vooral Jesuieten waren niet meer staatsgevaarlijk maar vertrouwde en vertrouwbare Nederlandsche burgers; »waereldlycke« priesters behoefden niet meer binnen den tijd van een maand acte van admissie aan

[1]) Zie het plakkaat tegen de Roomsche priesters van 21 Sept. 1730. *Bijdr. v. H.:* dl. XX, blz. 278—283.

te vragen bij »de Heeren gecommitteerde Raaden van het Quartier«; met den Nuntius te Keulen of den Internuntius te Brussel kon, ofschoon zij »handlangers van Rome« bleven, briefwisseling gehouden worden; de roomsche vergaderplaatsen mochten op kerken en publieke gebouwen gelijken; stallen en hooischuren konden aan hunne bestemming worden teruggegeven; geen priester zou meer voor een »perturbateur der publique rust« worden aangezien noch verdacht. Wat een stortvloed van zegeningen! En gewis zal de Amsterdamsche priesterschap, die in hare kerken om de komst der Franschen gebeden had, zich boven anderen verblijd hebben over de weldaden, welke de binnenrukkende Franschen vergezelden.

Ook dit nog: ten gevalle van de katholieken werden de gouden en zilveren vaatwerken, noodig voor den eeredienst, van het algemeene offer uitgezonderd, dat in goud en zilver op het altaar des vaderlands moest gebracht worden. Maar dan is het ook geen wonder, dat sommige pastoors in den zwijmel van dit ongekend genot, in hunne doopboeken, de, ten deele slechts beschreven, bladen omsloegen, om op eene geheel blanke bladzijde met ongewoon groote letters aan het nageslacht te vermelden, dat het eerste jaar der Bataafsche Vrijheid was aangebroken.

Van dezen gang van zaken werd door Ten Hulscher in 1795, bij breedvoerig schrijven, aan den H. Vader, Paus Pius VI, kennis gegeven.[1])

---

[1]) De juiste datum ontbreekt. In dezen brief wordt door den aartspriester de toestand der missie beschreven sinds de Staatsomwenteling van 1795; hoofdzakelijk worden door hem aan den H. Vader inlichtingen verstrekt omtrent het aan de provisioneele representanten des Volks opgezonden rekest, om vrijheid te mogen hebben tot het kiezen van een eigen geestelijk Hoofd.

Beatissime Pater.

»Accidit tandem quod jam ab anno in fatis esse videbatur: victricia nimirum Gallorum arma Provinciis nostris invecta sunt, et, quod facile inde erat conjicere, tota hic rerum facies immutata est. Novi Regentes prioribus substituti sunt; novae leges conditae; nova Politia introducta. Verbo: tota regionis constitutio innovata est. Sola, quod Divinae Providentiae consilio attribuendum censeo, inter has immutationes Religio nostra ejusdemque exercitium persistunt intacta, imo, quod modicum, inter medias Ecclesiae procellas, solatium indubie adferet Sanctitati Vestrae, majorem, quam ante, catholicis libertatem concessam esse gaudemus. Hi siquidem, qui sub anteriori regimine tolerabantur simpliciter, nunc iisdem, quibus reliquarum opinionum sectatores, juribus ac privilegiis potiti sunt, in tantum quidem, ut et nostros ad munia quaevis politica, quo jure antea Calviniani gaudebant solum, admissibiles esse publico decreto sancitum sit. Speciale quoddam a parte modernorum Praepositorum nostrorum erga catholicos observantiam hisce diebus vidimus argumentum. Dum enim mandatum fuerat Provinciae hujus incolis omnibus, ut vasa sua argentea vel aurea, aliaque ex hisce metallis utensilia in bonum commune afferrent, expressis verbis excepta sunt vasa illa argentea ac aurea, quae ad usum ministerii sacri inserviunt, id, quod unice catholicorum gratia factum reputari debet, cum Protestantibus vix ullus talium sit usus«.

Toch vroegen anderen onder de katholieken, zoo leeken als priesters, zich af, of het door de omwenteling gestichte staatsgebouw wel duurzaam wezen zou. Want, nauwelijks had de Omwenteling in Holland eenigen vasten vorm verkregen, of reeds den 9en Maart 1795 werd door de provisioneele representanten des volks aan alle ambtenaren, waartoe ook de priesters gerekend werden, een eed van trouw voorgeschreven op de 19 artikelen, waarin de rechten van den mensch en den burger beschreven waren.

Tegen het afleggen van dezen eed gevoelden velen onder de geestelijkheid — over de leeken spreek ik niet nader — zich bezwaard. Zij zagen daarin eene afwijking van het beginsel der Omwenteling, die immers geen kerkelijken als ambtenaars van den Staat meer erkende; anderen meenden in geweten door geen burgerlijke wetten tot den voorgeschreven eed te kunnen verplicht worden [1]), of waren bevreesd, dat de gevolgen van den afgelegden burgerlijken eed zich ook tot het kerkelijke zouden uitstrekken [2]); en wederom anderen zagen, hoewel ten onrechte, tusschen den gevorderden eed, en, tusschen den door de priesters op de Fransche Constitutie geweigerden eed, eene bedenkelijke overeenkomst. Doch daarbij verloren zij uit het oog, dat de Franschen in hunne »constitution civile du clergé« inderdaad uitdrukkelijk verklaarden de Hierarchie der kerk en hare canones aan te randen; dat aan de artikelen der constitutie, als in strijd met de algemeene kerkelijke tucht, geen aannemelijken zin kon gegeven worden, en dat de constitutie der geestelijkheid voor burgerlijk was verklaard. Geen wonder dat brave priesters op zulk eene constitutie den eed van gehoorzaamheid weigerden. [3]) Maar de constitutie

---

[1]) *Memorie over den eed*, zo als die door de provisioneele representanten des Volks van Holland gevorderd word, opgesteld door een Roomsch-Catholijken, te 's Bosch bij J. P. Hoffers en P. Arkesteyn, boekdrukkers.

[2]) *Verweerschrift voor de Roomsch-Catholijke priesters*, die hunne bezwaarnissen wegens den eerstgevorderden eed aan 's lands bestuurderen ingeleverd hebben, waarin zij gezuiverd worden van den onverdienden blaam, die hen door den pastoor J. H. Lexius aangewreven word, door J. Stafford, Roomsch-Catholijk pastoor te Haarlem, te Amsterdam bij T. Crajenschot, boekverkoper op den hoek van de Heerengragt en Heysteeg, 1796, 8⁰, blz. 26, 73.

[3]) Vgl. *A. v. Gils en de kerkelijke gebeurtenissen van zijn tijd:* blz. 55 env.

van 31 Januari 1795, waarbij in 19 artikelen de rechten van den mensch en den burger werden omschreven, beoogde alleen eene provisioneele burgerlijke constitutie te zijn, en wilde zich met de Hierarchie der kerk, hare canones of algemeene tucht niet in het minst inlaten.

Doch, zooals ik zeide, bestonden bij vele priesters hier ten lande tegen den gevorderden eed verschillende bezwaren. Namens hen werd aan deze stemming uiting gegeven door den deken van het oud-kapittel J. Stafford, die in Juli 1795 een bezwaarschrift instuurde bij de provisioneele representanten des Volks; tégen den eed werd in den Bosch een *memorie over den eed* uitgegeven, en verder — zooals dat gewoonlijk gaat — verschenen er allerlei geschriftjes van schrijvers, die met hun eigen naam verlegen waren: als *Een woordje op den laatst voorgestelden ambtseed; Bedenkingen en bezwaren over den eed; Gemoedelijke brief; Zamenspraken tusschen Desiderius en Israël.*

»Ik stem toe — zoo schreef de bekende Lexius van 't Kalf[1]) — dat, zo men de woorden uit het verband rukt, en dezelve bloot op hun zelven beschouwt, dat men dan verscheidene zinnen aan dezelven kan geven. Maar wijl ze nu in een verband staan en de omstandigheden, ja de zaak zelf, den zin bepalen, waarom zal men ze dan in eenen gedwongen vreemden zin verstaan?«

Ten spoedigste poogden de provisioneele represen-

---

1) *Eenvoudige gedachten* over de, door de provisioneele repraesentanten van het Volk van Holland den 31en January 1795 verklaarde rechten van den mensch en van den burger en over den eed op die rechten bij hun decreet den 9en Maart 1795 gevorderd, door J. H. Lexius, Roomsch-Pastoor aan het Kalf, te Amsterdam, bij Theodorus Crajenschot op den hoek van de Heerengragt en Heysteeg in den Berg Sinaï, 1795, blz. 17.

tanten des Volks door den inhoud en den waren zin van den eed nader toe te lichten, de geopperde bezwaren uit den weg te ruimen. Door de burgers Bosvelt, Fennekol en Kumsius werd bij de provisioneele representanten een rapport ingeleverd, waarbij verklaard werd, dat de kerkelijke ambtenaren, door het afleggen van den eed, geenszins verplicht waren omtrent de »goede waarneeming« hunner officie »aen de burgerlijke maer wel aen de kerkelijke macht der gezindheïd« rekenschap te geven.[1]) Daarna werd bij publicatie van 11 December 1795 door de provisioneele representanten bepaald, dat door de kerkelijken een eed zou worden afgelegd van dezen inhoud[2]). »Dat zweer ik, dat ik gehouw en getrouw zal zijn aan het volk als den eenigen wettigen Souverein, aan deszelfs verkozene representanten en aan de wet.

»En dat ik mij in de waarneming van het ampt of bediening van ...... ingevolge hier van zal gedragen als een goed en getrouw burger schuldig is en behoort te doen«.

Door deze tegemoetkomende houding der representanten was het verzet onder de geestelijkheid, en bij name van Stafford met de zijnen, gebroken. »Wat is

---

[1]) *Rapport van de personeele commissie*, gedecerneert bij de provisioneele representanten van het Volk van Holland, den 14 Sept. 1795, om op te geeven eene behoorlijke restrictie volgens welke alle kerkelijke Ministers tot het doen van den eed zouden kunnen worden toegelaten. Ter vergadering der gemelde Representanten ingeleevert op den 9 November 1795. In den Haag ter 's lands drukkerij van Holland 1795.

[2]) *Publicatie betrekkelijk den eed* voor de burgerlijke en kerkelijke amptenaaren gearresteerd bij de provisioneele repraesentanten van het Volk van Holland op den 11 December 1795, het eerste jaar der Bataafsche Vrijheid. In den Haag ter 's lands drukkerij van Holland, blz. 5—6.

er tog — zoo vraagt Stafford[1]) — in dit formulier te vinden, hetgeen met den minsten schijn van reden duister, twijfelachtig, dubbelzinnig of onrustend zoude kunnen genoemd worden?«

Anderen daarentegen, waaronder ook de schrijver der *Memorie over den eed*, waren door die nadere verklaring geenszins bevredigd, en bleven bij hunne overtuiging, dat zij den eed in conscientie niet mochten afleggen; ja zelfs waren zij in die overtuiging door de nadere verklaring eenigszins bevestigd[2]). Onder de blijvende tegenstanders van den eed worden door Jan Wagenaar genoemd pastoor A. H. Heydendaal van Sassenheim en zijn kapelaan M. Kouwenhoven. Van den eed werd vrijgelaten pastoor M. H. Witbols van Naaldwijk, een der meest patriotisch-gezinde priesters onder zijne tijdgenooten, omdat hij bedenkingen koesterde tegen den eed in het algemeen; aanmerkingen had tegen zijn inhoud en tegen het voorschrift hem af te leggen[3]). Maar gewis zullen reeds vroeger, vóór 11 Dec. 1795, vele twijfelmoedigen onder de priesters hunne bezwaren omtrent het afleggen van den eed hebben opgegeven, overtuigd door het welsprekende woord van pastoor Driessen, wiens gezag, zoowel bij den aartspriester als bij de geestelijkheid, hoog stond aangeschreven. Bij den boekverkooper F. J. van Tetroode in de Kalverstraat te Amsterdam deed hij eene brochure verschijnen van 31 bladzijden, waarin de »beweegredenen« werden blootgelegd »om welke een Roomsch-Catholijk priester den gevorderden eed op de rechten van den mensch, zoals die door de provisioneele representanten van Holland verklaard zijn,

[1]) *Verweerschrift voor de Roomsch-Catholyke priesters*: blz. 67.
[2]) L. c., blz. 34.
[3]) L. c., dl. XXIX, blz. 275—276.

gerust doen kan«. Daarmede wilde hij »geenszins het gedrag van die eerwaardige priesters afkeuren, welke zich in gemoede bezwaard vinden den, van hen door Hollands provisioneele representanten gevorderden eed af te leggen, alleen maak ik de redenen, welke mij tot het doen van den eed bewoogen hebben, openlijk bekend, om die, zo liefdelooze als ligtvaardige beoordeelingen tegen te gaan, welke maar al te veel plaats hebben, en waardoor men zulke priesters, die denzelven hebben afgelegd, durvt verdenken, alsof hun geloof niet zuiver waare, alsof zij verdienden gelijk gesteld te worden met de beëedigde priesters van Frankrijk, en alsof zij de grootste ergernis en ontstigting aan de Roomsch-Catholyke Gemeentens gaven«.[1])

»De eed is enkel burgerlijk, en heeft geen betrekking, noch kan dit hebben, op iets, dat met onze godsdienstige denkbeelden strijdig is«.[2])

»Er is ook geen glimpje van waarschijnlijkheid, dat de gemelde representanten aan de rechten, inrichtingen of Hierarchie der R. C. kerken de handen zouden willen slaan: zij laaten ons integendeel de volmaakste vrijheid, om in dien opzigte te denken en te handelen zo als ons behaagt; meer vrijheid als wij zedert de invoering van den Protestantschen godsdienst in ons land ooit genooten hebben: reeds hebben zij onbepaald toegestaan, dat wij een eigen bisschop moogen hebben: wij moogen daarin ook vrij en onbelemmerd met ons Opperhoofd in het geestelijken, den algemeenen Vader der Roomsch-Catholijken, den Paus van Romen handelen: iets dat wel aanmerking verdient en onze zaak oneindig ver van die der Franschen onderscheidt

---

1) L. c., blz. 4.

2) L. c., blz. 7.

iets dat ons daarenboven door voorgaande Regeringen altijd tot het laatsten toe geweigerd is: zo dat men zelf niet vermogt eenige kerkelijke ordonnantiën zonder voorweeten van de Regering aan onze gemeentens bekend te maaken«.[1])

Maar tegen deze brochure kwam de onbekende Bossche *Memorie*-schrijver en andere zich schuilhoudende auteurs in verzet; volgens getuigenis van Lexius trad een zekere Buurmans om geen andere reden tegen pastoor Driessen in het krijt »dan om zijn gal tegen hem te kunnen uitwerpen«.

Dit hatelijk en onophoudelijk twistgeschrijf moede, oordeelde Lexius, de ervaren pastoor van 't Kalf, dat ook voor hem de tijd van spreken was aangebroken. Te meer, omdat hij van den beginne af, zoowel bij onderlinge gesprekken als bij gevoerde briefwisseling, zich voor het geoorloofde van den eed had uitgesproken[2]); daarenboven, zegt Lexius, had ik het genoegen, van wie aanvankelijk met mij in meening verschilden, door de bondigheid en de overtuiging mijner redenen, aan mijne zijde over te halen, en rekende daarom voor mij het uur geslagen om mijne »Eenvoudige gedachten«, waarmede zoovele rijpe geesten hadden ingestemd ter perse te leggen. Wel bestond het gevaar, dat, gelijk van andere priesters, thans ook van hem de zuiverheid zijns geloofs zou verdacht worden, maar — zoo sprak Lexius[3]) — »de gegrondheid dezer bemerkingen zal ik ter beoordeeling laten van bescheidene en oordeelkundige lezers. Ik zal mij weinig storen aan de ongereimde taal der waanwijzen, en nog minder

---

[1]) L. c., 22—23.

[2]) Brievenboek van Ten Hulscher getiteld: *Notitie over den inhoud der brieven rakende de Missie beginnende met het jaar 1788.*

[3]) *Eenvoudige gedachten:* Voorrede. blz. VII.

aan de lastertaal der weetnieten, die niet onderscheiden wat zij zeggen, en welken het om 't even is, wat schandelijke en onrechtvaardige lastering zij uitbraken«.

Zijne *Eenvoudige gedachten* — eene brochure van bijna 80 bladzijden — verschenen bij Crajenschot in den berg Sinaï, behandelden de natuurlijke en onvervreemdbare rechten van den mensch en den burger, afgekondigd bij publicatie van 31 Jan. 1795, gelijk ook den eed, welke bij decreet van 9 Maart daaropvolgend gevorderd was. Hier kan van geen strijd tegen het algemeen geloof en de leer der katholieke kerk sprake zijn. »Men moet, zegt Lexius[1]), op de zaak letten, die er bedoeld word, en de woorden neemen, zo als ze verstaan worden, en niet zo als ze verstaan kunnen worden. Men stoore zich ook niet aan de onnauwkeurigheid der uitdrukkingen, zo men ovrigens de wezentlijkheid der zaak volkomen kan bevatten«.

»In een volkomen algemeenen zin stem ik toe, dat men aan de 19 artikelen zinnen zou konnen geven, die tegen geloof en godsdienst aanlopen«.[2])

Tegen dit waarlijk bezadigd geschreven geschrift kwam de deken van het oud-kapittel, J. Stafford in verzet; ten onrechte van gevoelen, dat thans op hem en zijne ambtgenooten door hun vroeger bij de provisioneele representanten ingezonden bezwaarschrift een blaam was geworpen; dat zij[3]), »door den pastoor Lexius afgeschetst worden als menschen, die, of door eene strafbare onrechtzinnigheid, of door eene dwaze scrupuleusheid voortgedreven wierden; als sceptici of eigenzinnige dwepers, die met evenveel grond zig bezwaard zouden kunnen vinden, het Gebed des Heeren, de tien

1) L. c., blz. 15—16.

2) L. c., blz. 25.

3) *Verweerschrift voor de Roomsch-Catholyke priesters*: blz. 6.

Geboden of de brieven van Paulus aan te nemen; in dit daglicht heeft de pastoor Lexius allen, zonder eenige uitzonderinge, voorgedragen, die eenige zwarigheden vonden, welke hen weerhielden van den gevorderden eed af te leggen«. En de uitgave zelve werd door Stafford »ontijdig, ongerijmd, onvoorzichtig en van alle billijkheid ontbloot« genoemd[1]). Lexius had de kracht zijner redeneeringen uitgebazuind als de een of andere kwakzwalver[2]); elders werden zij »meesterachtige uitspraken« geheeten[3]). »De groote Lexius was niet bekwaam om in deze zaak eenigen den minsten indruk op ons [Stafford] te maken«[4]). Zijne uitgave, die elf stuivers kostte, werd »omtrent elf stuivers boven haar hoogste waarde verkocht«[5]). En aan het einde van zijn verweerschrift wenscht Stafford aan allen, die »hunne pennen zo ontijdig en onverstandig misbruiken, gezondere harssens en een christelijken zucht tot rust, vrede en eensgezindheid«[6]).

Maar van »rust« was bij Lexius kwalijk sprake; zijne *Verantwoording* volgde het *Verweerschrift* op den voet[7]); te eer, omdat Lexius bij het schrijven zijner »Eenvoudige gedachten« aan het ingezonden bezwaarschrift van Stafford noch gedacht, noch ervan geweten had. Ongunstig was ook zijn oordeel over den arbeid van Stafford[8]).

---

1) L. c., blz. 8.
2) L. c., blz. 9.
3) L. c., blz. 75.
4) L. c., blz. 14.
5) L. c., blz. 65.
6) L. c., blz. 84.
7) *Verantwoording aan den pastoor J. Stafford* over den blaam, dien hij in een verweerschrift tegen J H. Lexius voorgeeft hem door denzelve aangewreven te zijn, door J. H. Lexius, Roomsch-Pastoor aan 't Kalf, te Amsterdam bij T. Crajenschot, 1796.
8) L. c., blz. 5.

Het oogmerk en den inhoud van dit verweerschrift inziende, betuig ik, dat ik binnenkort geen verwardere redeneering ter drukperse gezien heb. Het voorname ontwerp is een valsche veronderstelling zonder eenige bewijzen. De stukken, die volgens den schrijver bewijzen moeten, komen niet te pas, en hebben op de zaak geen betrekking. Overigens vind men niet dan meenige onoplettendheden, verkeerde gevolgtrekkingen, gebrek aan bewijzen, eene overijlde beoordeeling en verveelende herhalingen van een en hetzelfde«.

Zoo hadden deze beide voortreffelijke priesters, verblind door de hitte van den strijd, elkanders edele en goedbedoelde inzichten miskend, en op liefdelooze wijze elkander in hunne geschriften afgemaakt.

Behalve Driessen en Lexius had ook reeds Ten Hulscher geen bezwaar gevonden tegen het afleggen van den eed, mits met eene restrictie. En zijn oordeel was niet voorbarig maar met omzichtigheid genomen, zooals uit zijn schrijven van 15 April 1795 aan Paus Pius VI genoegzaam blijkt.

»Verum est: timore perterriti sumus nec ipsis nobis fidebamus: num omnia haec externa ac politica non adhiberentur veluti totidem blandimenta ad nos, praesertim dum hisce diebus inaudiebamus quamdam in jura, ut vocant, hominis ac libertatis et aequalitatis jurandi formulam praescriptum iri; at ubi, quod muneris mei esse ducebam, convocatis antea ac consultis hujus civitatis, aliisque aliarum civitatum sacerdotibus exposueram: plura esse in hac formula, quae, ut jacent, Religioni Romano-catholicae adversa videbantur, eamdemque contrariam esse edicto nuperrimo de omnimoda religionum libertate promulgato; responsum demum est, juramentum illud politicum mere Reipublicae nostrae administrationem respicere, neve ad illa, quae religionis sunt, extendi; ac posse nos, ubi illud exigeretur, instrumento publico declarare, juramento nos dicto jam sensu

praestare, quin ad minimum, quod vel religionis nostrae doctrinae, vel praeceptis vel moribus adversetur, obstrictos nos quocumque demum modo vellemus, hancque declarationem in populi conventu rate habendam.
Incredibile dictu est, quam gratum nobis fuerit in hac rerum crisi hujusmodi nuntium, utpote novum declaratae immúnitatis conscientiae indicium«.

Wie nu der strijdende partijen, volgens het gevoelen der H. Kerk, het juiste inzicht heeft gehad in den gevorderden eed: de vreesachtigen of de onbevreesden; ik weet het niet. Den 18en Sept. 1795 schreef de Vice-Superior Ciamberlani aan Ten Hulscher: Sacra Congregatio mihi respondere hac super re dignata est, dicens, omnia ad ipsum juramentum spectantia sub diligenti examine adhuc esse«, maar, zoodra eene uitspraak gevallen was, zou hij haar terstond mededeelen. Of zij ooit gevallen is? Want met Stafford zeggen wij: wat was er, na de publicatie van 11 December 1795, in de eedsformule te vinden, dat »duister, twijfelachtig, dubbelzinnig, of onrustend« kon genoemd worden? —

* * *

De Staatsomwenteling had dan de stoutste verwachtingen der katholieken overtroffen, en alleszins was te verwachten, dat van deze gunstige tijdsomstandigheden door hen partij zou getrokken worden. Voor den aartspriester was het van beteekenis zoo spoedig mogelijk te weten, of het, naar de meening der representanten bij de plechtige afkondiging der godsdienstvrijheid, aan de katholieken ook inderdaad vrijstond zich kerkelijk te organiseeren en een eigen bisschop te kiezen. En reeds den 13en Maart 1795 werd een rekest of aanvrage naar de voorloopige regeering opgezonden. Men diende haast te maken »omdat — zoo schreef Ten

Hulscher in Mei 1795 aan de geestelijkheid van zijn kerkdistrict — de Jansenisten nooit hebben opgehouden, om ons onafhankelijk kerkelijk bestuur, waar zij konden, te ondermijnen, en immer hebben getracht om ons onder hun opgeworpen macht te brengen; en ook thans wêer, bij de revolutie van 1795, alle pogingen hebben aangewend om tot hun doel te geraken, en de vrees niet denkbeeldig was, dat zij in hun opzet zouden slagen«.

Bovendien moest in stilte deze aanvrage behandeld worden, omdat, zoo schreef Ten Hulscher[1]) »de geheimhouding de ziel is der zaaken en deze vereischte voornaamenlijk in de allerdiepste stilte behandeld te worden«. Vandaar dat slechts enkele vrienden in het geheim betrokken werden. Het waren de Amsterdamsche pastoors Cramer uit het Maagdenhuis, G. Hegeman uit »het Haantje«, H. Beukman uit »de Pool« en pastoor Ocke van de Appelmarkt te Leiden[2]). »Ik heb — zoo schreef Ten Hulscher later aan de saeculiere geestelijkheid van zijn district — dien stap ondernomen

---

[1]) *Briev van den burger Ten Hulscher*, aartspriester van Holland, Zeeland en West-Vriesland. Aan den burger Opsteller van de Haarlemmer Courant, bij wijze van waarschouwinge voor de Roomsch-Catholyken der Vereenigde Nederlanden. Amsterdam, 28 Maart 1795. Aldus het verweerschrift van Ten Hulscher door hem uitgegeven toen de critiek was opgekomen, met een storm van verzet in allerlei vlugschriften, waarover straks uitvoeriger.

[2]) 't Was waarlijk een aantrekkelijke vriendenkring, waarin Ten Hulscher te Amsterdam zich bewoog. Allen waren het mannen, zoo van geestesgaven als van practisch handelen. Met een enkel woord moge ik hen aan den lezer voorstellen. De primus inter pares was de geleerde pastoor van het Maagdenhuis, *J. Cramer*, die met zijne geduchte pen niet enkel een bestrijder was van het Jansenisme, maar evenzeer een bevorderaar van het godsdienstig leven onder de katholieken. Van Ten Hulscher was hij de trouwe raadsman en later diens opvolger. Hij was de vriend en de gastheer van Ciamberlani, de vertrouwde aalmoezenier van koning Lodewijk,

in het volkomen vertrouwen van de goedkeuring en toestemming aller brave en welmeenende priesters van mijn district«, en eindigt zijn schrijven met de verzekering, »om later, wanneer de tijdsomstandigheden het ons zullen toelaten, dit verzoek bij den H. Stoel voor te dragen, ten einde met eerbied en onderwerping aan het algemeene Hoofd der H. Kerk, zonder wiens gunstige beschikking ik plechtig betuig nooit iets te willen of te kunnen ondernemen, deze voor Hollands kerk zoo langgewenschte zaak te verkrijgen«. Voor de bisschopskeuze zou alleen een geboren Nederlander, behoorende tot de saeculiere geestelijkheid, in aanmerking komen, omdat Ten Hulscher de oude bestaande landswetten tegen de regulieren wilde eerbiedigen, en den Jansenisten geen wapen in de hand

---

en had zitting in de commissie, ingesteld om maatregelen te beramen, welke tot eene behoorlijke kerkorganisatie leiden konden. Lebrun noemt hem »un homme de bien qui connait et professe nos libertés«. Zie zijn levensschets van Dr. Hensen in het *Nieuw Nederl. Biogr. Woordenboek.*

Henricus Beukman onder de vrienden »ons Beukje« genoemd, was Amsterdammer van geboorte, 7½ jaar kapelaan aan »de Pool«, bijna een jaar 1783—1784 pastoor te Nibbixwoude, van 1784—1791 de eerste pastoor van Rijswijk, na den inval van het Jansenisme; aldaar de stichter eener nieuwe kerk, die den 7en Nov. 1784 werd ingezegend, en waarbij zijn vriend G. Hegeman de feestrede hield. Sinds 1791 stond hij als pastoor te Amsterdam aan »de Pool«, en toonde daar een financieele specialiteit te zijn. Bij de stichting van het Seminarie Warmond behoorde hij eveneens tot de medehelpers van Ten Hulscher. Hij was een man van talent, van wiens hand meerdere geschriften verschenen voor de katholieke jeugd. Later verkoelde zijne vriendschap met Ten Hulscher, waartoe zijne vereering voor zijn oud-kapelaan, J. M. Schrant, den Amsterdamschen Fénelon genaamd, en zijne genegenheid jegens de »Mengelingen« hebben bijgedragen. Hij stierf den 16 Jan. 1819; op de sacristy te Rijswijk hangt zijn portret, hg. 152 c.m., breed 95 c.m. De naam van den schilder ontbreekt.

Gerardus Hegeman was 1 Jan. 1747 te Amsterdam geboren, van 1770—1777 kapelaan in »de Posthoorn«, van 1777—1787 pastoor

wilde geven, als zouden zich de katholieken tegen het burgerlijk gezag verzetten; anders viel te vreezen, dat men alles vragende, niets verkrijgen zou.

In dienzelfden geest werd omtrent het ontstaan van het rekest aan Paus Pius VI kennis gegeven:

»Verumtamen hisce omnibus, quantumvis favorabilibus [over het afleggen van den eed], religionis conservandae cura non fuimus expertes, alios ejusdem insidiatores, puta Jansenistas, numquam quiescentes, observare necesse habebam. Etenim jam ab initio mutatae hic rerum formae, haec factio caput extulerat, ac, licet adhuc clanculo, insidias struere, sibique viam ad sub-

---

van S. Bavo te Haarlem in de Achterstraat en van 28 Jan. 1787 tot aan zijn dood in 1816 pastoor te Amsterdam aan »het Haantje«. Hij was de raadgever van A. van Gils en met Ten Hulscher tevens de mede-oprichter van het Seminarie Warmond, waaraan hij als provisor verbonden bleef. Als zoodanig nam hij zitting in de vergadering, in 1802 belegd ten huize van Ten Hulscher, om de oneenigheid weg te nemen, die door de stichting van het Seminarie Warmond met het kapittel gerezen was. Zijne feestrede te Rijswijk gehouden: Gods bescherming en oordeel over onze kerken, naar II Macch. III, 39 verscheen te Amsterdam bij Theod. Crajenschot. Zijn portret, eene pastel-teekening, hangt in het Museum de Amstelkring te Amsterdam.

Bernardus Ocke in 1755 te Amsterdam geboren, was van 1779—1784 kapelaan te Amsterdam aan »het Haantje«, van 20 Febr. 1784—1795 de eerste pastoor der statie Loosduinen, van 1795 tot aan zijn dood, 6 Aug. 1816, pastoor te Leiden en landdeken van Rijnland, eerst in de Appelmarkt's kerk en sinds 17 Oct. 1809 aan de S. Lodewijkskerk, de saaihal, vroeger het S. Jacobs-gasthuis, dat hem in 1808 door de regeering der stad tot kerk was afgestaan. Ook hij behoorde tot de mede-oprichters van het Seminarie Warmond, waarin hij meerdere jaren, zeker in de Liturgie, als pastoor les kwam geven, en waaraan hij als provisor verbonden bleef. Als zoodanig was ook hij tegenwoordig in de vergadering, belegd met eenige kapittelheeren, waarover hierboven reeds gesproken is. Ik las van hem eene leerrede, uitgesproken bij de inwijding der nieuwe Roomsche kerk te Haarlem op den 19en van Wijnmaand 1790.

Onnoodig te zeggen, dat niemand der vrienden van Ten Hulscher lid was van het z.g. Haarlemsche kapittel.

jugandos fideles ecclesiae filios sternere cepit: non dubitabam nullum non moturos lapidem ut incautos necterent. Monitus eram, praeterea tempori consulerem, ne mora periculum faceret, melius esse praevenire quam data jam porta cum hostibus congredi. Tum demum paucis e clero in consilium vocatis ne publicum fieret, quod occultare prudentia dictabat, in eam veni sententiam, conventui, ut vocant, proponerem: an promulgata jam omnium religionum libertate et catholicis, quorum tantus in hacce Provincia numerus, liberum non foret, proprium habere religionis suae praepositum, imo et Episcopum? Proposui ac contradixit nemo, unanimique sententia declaratum est, ad libertatem religionis id spectare, ac domesticos inter lares nos agere posse, prout visum fuerit: unum hoc addere necessum erit, scilicet, quod postulatum hujusmodi determinare debuerim ad Superiorem vel Episcopum hac in regione natum et e clero saeculari sacerdotem, eo quod observandae essent patriae leges adhuc vigentes, easdemque conditiones ab omnibus ad sacrum ministerium admitti solitis, requirentes: et nec ideo nulli nostrum in mentem venit umquam plenissimam, quam in Sanctitate Vestra veneramur facultatem, talem, qualem visum fuerit concedendi nobis praelatum ullatenus restringere: sed tempori dandum erat hoc, ne nimium petentes, nihil petere judicaremur, ac praecipue, ne Jansenistis insimulandi nos aperiretur janua; quasi publicam perverteremus potestatem, cujus unius est; leges ferre, leges abrogare, quod eorum in ore semper est, ubi e re sua esse videtur.

Pauca haec retulisse satis erit, ut Sanctitas Vestra perspiciat: quo demum animo in re tanti momenti processerim. Fateor ab una parte consilium hoc meum turbatis hisce Reipublicae rebus intempestivum videri posse, ab altera periculum nobis imminebat saue non exiguum, et satis erit consuetas hominum artes consulere, ut, quid non audeat inimicum hoc schismaticorum genus, innotescat. De cetero rem totam Sanctitati Vestrae committimus. Agnoscimus nullum nobis jus esse ulterius progrediendi hac in re, ac, uti semper fuimus

ad mortem usque obedientes ecclesiae filios nos fore speramus ac profitemur. Meum interim esse duxi, hac super re Sanctitatem Vestram certiorem facere, ne, quod talibus fieri natum est, sinistris malevolorum interpretationibus, optima ac purissima agendi ratio in vitium vertatur. Scimus enimvero varium nobis esse inimicorum genus: at, Deo dante, qui semper insedet animi candor, quaeque erga S. Sedem observantia horum ora obstruet, ac paterna nos Sanctitatis Vestrae benevolentia dignos efficiet«.

Aan het slot van zijn belangrijk schrijven somt de aartspriester de andere redenen op, welke hem tot het opzenden van een rekest aan de representanten des Volks hebben aangezet. Veel is er nog, dat een bisschop in de Hollandsche Zending noodig maakt.

»Plura sunt, S. Pater, quae periculosis nos hisce rerum circumstantiis ad praefatum istud consilium induxerunt, etenim omni Extimi Superioris nostri adjumento destituti sumus, nec quo demum degat loco notum est. Sacerdotes plures nobis non sunt, quam qui divino jam ministerio invigilant. Quid si eorum aliqui nobis vel morte abripiantur aut etiam aegritudine succumbant? Candidatos, qui sacris ordinibus maturi sunt, habemus aliquos, at ubi, quaeso, sacris initiabuntur, cum in toto qua late patet Belgio, unicus Namurcensis Antistes supersit, qui, aegra perquam valetudine et annorum plenus, supremum diem praestolare dici potest.

Et quanti nostra intersit praesentem habere virum in ecclesiastica potestate constitutum, qui turbatis hominum animis frenum injicere possit, vel ex eo patet, quod variis jam locis rurales parochi vix suis in aedibus tuti degant, minitante continuo plebe ac inclamante: sibi jus esse regendorum parochiae bonorum, normam reformandi, pastores amovendi ceteraque in destructionem vergentia exercendi. Sane, S. Pater, nec auctoritatis nec facultatis mihi satis est ad dispellendas hasce ecclesiae nostrae turbas ac succumbendum tan-

tum foret, nisi spes affuturi, ubi primum licuerit, altioris auxilii vires identidem refocillaret.

Praestabimus tamen divina opitulante gratia quod in nobis erit, donec paccatis, quod a divina clementia efflagitare non desistimus, aliquantum Reipublicae nostrae rebus, ulterius vota nostra, hac super re Sanctitati Vestrae exponere datum fuerit, ac quid in gravissimo hoc negotio agendum Sanctitas Vestra pro sua in ecclesiam nostram benevolentia statuere dignetur. Nec enim dubitavimus umquam et hunc gregem licet pusillum Pastori optimo cordi esse, eumve, ubi fieri posset, negaturum quidquam, quo pristino fulgori restitui posset.

Probant hoc indubia singularis in nos caritatis docucumenta, probat indefessa ecclesiarum omnium cura, probat tandem tenerrimus ille animi sensus, quo omnes, qui ecclesiae fideles sunt, uti filios carissimos amplecteris.

Caeterum Deum optimum maximum precamur Sanctitatem Vestram sospitem diu incolumemque ecclesiae suae servet, ac pulsa, qua nimium jactatur Petri navicula, ferali tempestate, tranquilla tandem illa pace gaudere concedat, qua pristinus omnis doloris sensus oblitteretur ac pleno in Spiritu gaudio frui Sanctitati Vestrae liceat. Hoc ut tandem fiat non cessabo continuis ad Supremum Numen precibus efflagitare.

Interim Sanctitatis Vestrae pedibus devotissime advolutus Apostolicam humillime benedictionem mihi expeto ac maxima veneratione, sinceraque obedientiae significatione subscribor,

Beatissime Pater,

Sanctitatis Vestrae famulus obsequentissimus ac filius devotissimus,

H. F. Ten Hulscher,
Hollandiae Archipresbyter.

Amstelodami, 15 Aprilis 1795.

Het request nu, zooals het door mij onder de papieren van Ten Hulscher werd aangetroffen, was van dezen inhoud en vorm[1]),

---

[1]) De cijfers werden er door mij voorgezet.

»Aan de provisioneele Representanten van het volk van Holland:

1. geeven te kennen Hermanus Franciscus Ten Hulscher, Aartspriester van Holland, mitsgaders alle de weereldsche Roomsche Priesters, zoo in de steden als ten platten lande van Holland;

2. dat, hoezeer in de aller eerste erectie van deeze Républicq over nu ruim twee eeuwen, bij de toenmaalige Souverein begreepen is geworden, dat de ingezeetenen de Roomsche godsdienst belijdende met eene onderschijding boven alle andere gezintheden in hunne kerkelijke vrijheden moesten belemmert worden, toen evenwel zijn toegelaaten bisschoppen onder de benaming van Vicarii Apostolici, die de vrije dispositie oeffenden in het geeven der zendingen van de Roomsche Priesters in hunne districten en alle verdere bisschoppelijke functien deden;

3. dan, dat bij zekere kerkgeschillen tusschen Roomschen en Roomschen over omtrent nu een eeuw geleden wel de Bisschoppelijke waardigheid bij de zogenaamde Jansenistische kerk is gemainteneert, en nog tot heden ook in Holland gecontinueert is, edoch bij de Roomsche kerk in dit land buiten activiteit is geraakt, terwijl zedert dezelve geschillen de kerkelijke authoriteit is vervangen door Pausselijke Nuntiussen, die dan ook allerley Bisschoppelijke dispositien hebben gehad;

4. dat het genoeg kennelijk is, hoe onvoeglijk het voor de geestelijke persoonen in de Hollandsche missie geplaatst, is geweest, om hunne weydingen te verkrijgen, en hoe difficiel, ja hoe onmogelijk het voor de meeste leken der Roomsche kerk was, om een voornaam Sacrament van hunne kerk te ontvangen, alzo in al dien tijd niemant kon gevormt worden, tenzij daartoe expres buiten 's lands gaande;

5. dat het wel eene waarheid is, dat in de jaaren 1792 en 1794 door eene toelaating, waarvan tot dien tijd geen voorbeeld heeft geexsteerd hier te lande zig opentlijk heeft opgehouden een zeer voornaam uitlandsch geestelijk persoon, die opentlijk het gemelde Sacrament âan duizenden heeft toegedient, maar dat het evenzeer eene alom bekende waarheid is, welken invloed de zoo zeldzame apparitie van dusdanig geestelijk persoon, bijzonder in het laatste jaar van 1794, gehad heeft, en welken disorder het heeft veroorzaakt;

6. dat de supplianten, die steeds, zoo in hunne leerredenen als bijzondere vermaningen, de getrouwheid aan dit land aan hunne gemeentens met het allergewenscht succes hebben aangeprezen, met waare vergenoeging uit het decreet van deeze vergadering van den 31 January 1795 hebben vernomen, dat de erkende rechten van den mensch medebrengen, dat een ieder volgens zijne begrippen God kan dienen zonder daarin op eenigerley wijze gedwongen te kunnen worden;

7. dat de supplianten zig laaten voorstaan, dat daaruit onmiddelijk volgt, dat zijlieden ook bevoegt en gerechtigd zijn, om zelvs een Bisschop te verkiezen, zo echter, dat dezelve verkiezing geschieden moet uit de waereldlijke Geestelijkheid en zig bepaalen tot een persoon hier te lande geboren, ten einde onder hem, voor zoover het territoir van Holland zich uitstrekt, zelvs het kerkbestuur te oeffenen,en binnen hunne kerken de Bisschoppelijke functiën te bedienen en waar te neemen, zonder aan zodaanig Opperhoofd hunner kerk nog direct nog indirect eenig weereldlijk gezag te attribueeren;

8. dan, dat de supplianten tot het doen deezer verkiezing hebben gemeent niet te moeten overgaan voor en aleer dat dezelve daaromtrent de verklaring van deeze vergadering hebben geimploreert;

9. waaromme: zoo keeren de supplianten zig tot deeze vergadering, verzoekende, dat dezelve gelieven te verklaren, dat zoo veel het de Representanten van het volk van Holland aangaat, het aan de supplianten vrijstaat, in voegen als hier boven is vermeld, een bisschop te verkiezen.

't Welk doende enz.

Tegen het inwilligen van dit rekest bestond niet het minste bezwaar; de provisioneele representanten bleken van meening, dat het plakkaat van 31 Januari 1795, waarin de rechten van den mensch en den burger waren afgekondigd, genoegzaam duidelijk was; waarnaar dan ook op dien eigen dag, den 13en Maart, de supplianten gerenvoyeerd werden.

Extract uit de decreeten der vergadering van de provisioneele repraesentanten van het volk van Holland.

Vrijdag den 13en Maart 1795.
Het eerste jaar der Bataafsche Vrijheid.
Is geleesen een request van H. F. Ten Hulscher, Aartspriester van Holland, mitsgaders alle de waereldsche Roomsche Priesters, zo in de steeden als ten platten lande van Holland, verzoekende omme geallegeerde redenen de vrijheid tot het verkiezen van eenen Bisschop, een gebooren Hollander zijnde; waarop, na deliberatie, is goedgevonden en verstaan, om de supplianten te renvoyeeren naar het placaat van den 31en January 1795.

w. g. I. F. Leemans.

Bij het aandachtig overwegen der verschillende zinsneden, waaruit het rekest is samengesteld, wil het ons eenerzijds voorkomen, dat de aartspriester berekend en bedachtzaam is te werk gegaan, den geest der Volksrepresentanten in zich had opgenomen, maar anderzijds zich van enkele uitdrukkingen heeft be-

diend, welke, op zijn zachtst gesproken, ons minder gelukkig schijnen.

Reeds bij den aanhef plaatst zich Ten Hulscher, die toch aartspriester was van Holland, Zeeland en West-Friesland, op het standpunt der Volksrepresentanten, die in hunne vergadering geoordeeld hadden, dat de geheele provincie Noord- en Zuid-Holland slechts met den naam van Holland alleen zou worden aangegeven. Bovendien ging de aartspriester inderdaad te ver, zijn rekest aan de provisioneele representanten des Volks op te zenden, namens »alle« de wereldpriesters, »zoo der steden als van het platteland van Holland«. Zeker, als aartspriester en daardoor als het geestelijk Hoofd van het kerkdistrict, was Ten Hulscher volkomen gerechtvaardigd het woord te voeren uit naam zijner hem onderdanige geestelijkheid; maar in de dagen van 1795, toen de hoofden van alle standen verhit waren door de leuze van vrijheid, gelijkheid en broederschap, was het te verwachten, — gelijk ook later geschiedde, — dat den aartspriester zou gevraagd worden[1]): »hoe hij zoo dorst spreken, daar geen samenroeping der priesters, geen consultatiebrieven te vinden

---

[1]) *Vrijmoedige aanmerkingen* op het request van den eerwaarden Burger H. F. Ten Hulscher, aartspriester van Holland. Steunende op den welmeenenden wensch dier Hollandsche Bataven, die met een Bisschop bedreigt worden, en die dus uitgesproken wordt:

Geen Roomsch-Catholyke Bisschop in Holland!

Geen Apostolische Vicaris!

Geen Nuncius van Rome!

Maar alleen een Aartspriester!

Verkoren door den vrijen invloed van ten minste twee derden der Roomsche Priesteren, ten einde de rust, vrijheid en vreede bewaard blijve, en, om alle twisten en scheuringen voor altoos van den vrijen Vaderlandschen grond te weeren!

In Holland.

En te bekomen à 5 en een halve stuiver enz., blz. 11.

zijn? Indien er slechts een ontbrak aan het getal der priesters, die er niet over gevraagd was, of maar een die er zich tegen verzet had, kon hij aan het volk van Holland dan zeggen *alle*«.

Zelfs ging men zoover, niet enkel in vlugschriften, maar ook in de courant bekend te maken, dat men onder die »alle» niet wenschte gerekend te worden. Zoo plaatste pastoor Adam Beckers uit »de Krijtberg« o. a. in de »Haarlemsche courant n^0. 30 van Dingsdag, 31 Maart 1795« de volgende advertentie:

»De ondergetekende na met alle aandagt in de Nieuwspapieren geleezen te hebben het berugte stuk, beginnende met deeze woorden: H. F. Ten Hulscher, Aarts-priester van Holland, benevens alle de waereldlijke Roomsch-Priesters zo der steden als van het platte Land etc. meent als Roomsch-Priester en waare Burger verpligt te zijn te verklaaren, dat hij daaronder niet moet en zelfs niet mag gerekend worden«.

Waarom nu juist deze pastoor zich geroepen gevoelde zich openlijk tegen den aartspriester te moeten verzetten, vindt zijn grond niet allereerst in het »berugte stuk«, maar veeleer in de weinig vriendelijke verstandhouding, waarin Pastoor Beckers reeds bijna 20 jaren met zijne kerkelijke overheid geleefd had[1]). Maar inderdaad door van »alle« te spreken, waar slechts »enkele« geraadpleegd waren, was de aartspriester, in den tijd dat de gelijke rechten van den mensch en den burger waren afgekondigd, in zijne uitdrukking te ver gegaan.

In de tweede zinsnede van het rekest wordt door den aartspriester een tijdvak van omtrent 150 jaren[2]) — om geen harde uitdrukking te gebruiken — minder

---

[1]) *Bijdr. v. H.:* dl. XXXVIII, blz. 352 env.

[2]) Van Sasbout Vosmeer tot aan Van Bijlevelt.

nauwkeurig samengevat. Want niet van den aanvang af der Republiek, niet sinds »de oprichting van dit Gemeenebest«, maar gedurende de geheele 17e en 18e eeuw werden de katholieken in hunne kerkelijke vrijheden belemmerd; werd, onder telkens meer verzwaarde plakkaten, de uitoefening van den godsdienst zoo goed als onmogelijk gemaakt, zelfs na den vrede van Munster. Intusschen werden de oude geslachten, die, desondanks vasthielden aan het geloof hunner vaderen, uit de regeeringsbanken gestooten, waarin zij sedert onheugelijke tijden gezeten hadden; ofschoon het in de praktijk onmogelijk bleek, dat uitsluitingssysteem immer door te voeren.

De hooge geestelijken en uitheemsche regulieren werden uit de Republiek gebannen, gemeenlijk met verbeurdverklaring hunner goederen; geen katholieke inrichting van onderwijs, geen katholieke boeken of drukkerijen waren geoorloofd. Zelfs het zenden zijner kinderen naar buitenlandsche colleges, was op zware straffen verboden. Erkende men in Holland en Utrecht elk huwelijk voor wettig, dat op het stadhuis was gesloten, zoodat de katholiek dan in het geheim voor den priester kon trouwen; in andere provinciën, in Zeeland, Gelderland en Groningen werd geen huwelijk als wettig erkend, tenzij het in de gereformeerde kerk voltrokken was; zoodat de katholiek, om aan deze vernedering te ontkomen, zich eene reis naar Holland of Utrecht moest getroosten, om daar op het stadhuis te huwen, en zoo als getrouwden huiswaarts te keeren.

De »kerkelijke vrijheden«, welke de katholieken in de dagen der Republiek, onder oogluiking van schouten en baljuws, genoten, om in het holle van den nacht in stallen en schuren, als waren zij samenzweerders en valsche munters, hunne godsdienstige geheimen te

vieren, moesten met schatten gelds worden afgekocht. Ik durf zeggen, schrijft Rovenius[1]), dat in de laatste vier jaren van 1638—1642 aan boeten, zoo door priesters als door leeken, ruim 50.000 gulden betaald werden, en gemakkelijk even zooveel, om de officialen zich de oogen te doen sluiten.

»Twee eeuwen lang zijn de Nederlandsche katholieken van hunne rechten verstoken gebleven«; »niet zonder mededoogen kunnen wij nu nog, na derde halve eeuw, de klachten hooren door de katholieken in hunne verdrukking geslaakt«[2]). Deze woorden van prof. Fruin teekenen beter de door de katholieken genoten »kerkelijke vrijheden«, dan de luchtige uitspraak van den aartspriester, van wien men waarlijk zou denken, indien het geen anachronisme was, dat hij den invloed had ondergaan van Dr. Knuttel, die erger nog de katholieken onder de Republiek leven en rusten liet in »Abraham's schoot«[3]).

En hoe kon Ten Hulscher gewagen van »Vicarii Apostolici, die zijn toegelaten?« Zoodra immers de Staten door de hartstochtelijkheid der Haarlemsche kanunniken er de lucht van kregen, dat over de verweesde kerk in de Nederlanden een Vicaris Apostolicus, in den persoon van Sasbout Vosmeer, was aangesteld, werd hij voortdurend gezocht en opgejaagd, en ten slotte gebannen met verbeurdverklaring zijner goederen. En werd over Rovenius en de la Torre niet eenzelfde banvonnis uitgesproken? Werd niet aan De Metz, De Cock, Daemen en aan Van Bijlevelt

---

[1]) *Archief van Utr.:* dl. XVIII, blz. 27.

[2]) *Fruin, R.:* Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog, 7e dr., 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, blz. 253, 258.

[3]) *De toestand der Nederlandsche katholieken ten tijde der Republiek*, 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1892, dl. I, inl. blz. X, blz. 204.

het verblijf in den lande ontzegd? Hoe hebben zij dan »alle hunne bisschoppelijke functiën« uitgeoefend hier te lande; of zending gegeven aan de priesters, tenzij met stille medewerking van provicarii, het Utrechtsche vicariaat of het Haarlemsche oud-kapittel?

Maar wanneer Ten Hulscher op den Dam te Amsterdam, wellicht met eigen oogen, alle standen een rondedans zag houden om den vrijheidsboom, getooid met de Jacobijnen-muts, zingende van gelijkheid, vrijheid en broederschap, dan moest immers, zelfs ten koste der historische waarheid, alles verzwegen worden, wat den Volksrepresentanten minder aangenaam in de ooren kon klinken? —

Wat op de derde plaats door den aartspriester in zijn rekest aan de Volksrepresentanten wordt medegedeeld, is niet geheel vrij van historische verwarring. Zeker, »een eeuw geleden« werden hier te lande klachten en aanklachten vernomen tegen het steeds voortwoekerend Jansenisme, maar het is onjuist in het algemeen te spreken van »zekere geschillen onder de Roomschen«. Want, indien een klein gedeelte der meerontwikkelden onder de katholieken wordt uitgezonderd, kan gewis worden vastgesteld, dat, althans in den beginne, de beteekenis van den strijd tegen het aanmatigend Jansenisme over de hoofden der eenvoudige Roomschen, zonder bijzondere belangstelling, is heengegaan; neen, die »zekere geschillen« werden gevonden en gevoed onder de hoogere geestelijken, onder de aartspriesters, [de z.g. dekens] die het geestelijk gezag der Vicarii Apostolici en der Nuntii kwalijk konden dragen, en, openlijk of gedekt, hun geestelijk ambtsbestuur tegenwerkten; deze »zekere geschillen« waren de jarenoude wrijvingen tusschen de saeculieren

en regulieren, waardoor ten slotte de Jansenistische scheuring is tot stand gekomen. —

Derhalve kon van een »behouden der bisschoppelijke waardigheid bij de Jansenisten« geen sprake zijn. De keuze gedaan door het pseudo-kapittel van Utrecht van den Haagschen pastoor Cornelis Steenoven in 1723, was eene onwettige en heiligschennende daad. Geen wonder, dat de Jansenisten van 1795 met deze uitdrukking van den aartspriester hoogelijk waren ingenomen, en geen woorden genoeg konden vinden, om zijne verdraagzame en vredelievende gezindheid te loven. Maar wel pijnlijk zal het den aartspriester hebben aangedaan, de Jansenisten, na gebrachte toejuichingen, te hooren vragen: maar, indien onze bisschoppen hunne waardigheid hebben »behouden«, en dus ook »ontvangen«, »waarom wil Rome hen dan niet erkennen? Waarom wilt gij nu een nieuwen bisschop kiezen?«[1]) Waarop Ten Hulscher slechts antwoordde: »ik bekenne deze tijdrekening onzer synodale geschiedenissen niet genoegzaam doorwrocht te hebben«. »Ik weete niet of ik waarlijk mijns geweetens was, wanneer ik dit vuile request opstelde«[2]).

Na Van Bijlevelt is de katholieke kerk in de Nederlandsche Zending door geen Vicarii Apostolici maar door aartspriesters bestuurd geworden, die hunne zending van de Brusselsche Nuntii ontvingen, en van hen geheel afhankelijk waren. Deze toestand duurde onafgebroken voort tot 1794. —

[1]) *Samenspraak* tusschen een Jood, een mode philosooph, een protestant en een Jansenist. Over het request van den burger H. F. Ten Hulscher, aartspriester van Holland enz. ingelevert ter vergadering van de representanten van het Volk van Holland in 's-Hage op 13 Maart 1795.

[2]) *Briev van den burger Ten Hulscher*: blz. 3—4. Vergelijk boven: blz. 70, noot 1.

Het betoog in de vierde strofe van des aartspriesters verzoekschrift, waarin over de »moeilijkheid«, ja over de »onmogelijkheid« gesproken wordt, om het H. Sacrament des Vormsels te ontvangen, bij gemis aan bisschoppen, zal gewis bij de representanten des volks niet zijn ingeslagen. Dezen toch hadden reeds, slechts enkele weken geleden, zoo plechtig en algemeen mogelijk, de vrijheden afgekondigd van den burger en den mensch. Ja zelfs had de nuntius Caesar Brancadoro, die in 1792, 1793 en in 1794 onder een grooten toeloop van volk te Amsterdam, Schiedam, den Haag en Utrecht het H. Vormsel had toegediend, door zijn eigen optreden genoegzaam aangetoond, dat met den inhoud der aloude plakkaten bereids in practijk gebroken was.

Bovendien kon nu de aartspriester met geen krachtiger redenen op het herstel der Hierarchie aansturen, dan door te spreken over het gemis van het H. Vormsel »een voornaam Sacrament der kerk?» Het lag voor de hand, dat hem zou worden tegengevoerd[1]): »Is een voornaam Sacrament ook een noodzakelijk Sacrament? Gaan er niet duizenden naar den hemel zonder Vormsel?« »Is het zoo noodzakelijk, dat het Vormsel door een bisschop moet toegediend worden? Kan de Paus niet aan een eenvoudig priester zonder eenig caracter dezelfde magt geeven om te vormen? Zoo ja, welaan schrijv dan met uwe mede-Requestranten naar zijn H. den Paus, en verzoekt, dat veertig van de oudste priesters in Holland de magt gegeeven word om te vormen, dan is de zaak gevonden«.

En de bisschoppelijke waardigheid was bij de Jansenisten »behouden« gebleven: waar ligt dan »de moeilijkheid«, of de »onmogelijkheid« om gevormd te worden?

---

[1]) *Vrijmoedige aanmerkingen* enz. blz. 18—19.

»Zijn de Roomschen zonder Vormsel minder standvastig in het geloof gebleven? Waren zij minder godvrugtig als in Brabant, daar jaarlijks duizenden gevormd worden?«

Het getuigt ongetwijfeld van de groote omzichtigheid des aartspriesters, in de vijfde alinea van zijn verzoekschrift zoo gedekt mogelijk den persoon des Nuntius Caesar Brancadoro ter sprake te brengen.

In 1792—1793 was de Nuntius twee malen, maar slechts voor korten tijd in ons land geweest; maar zijn derde bezoek duurde van 14 Juli 1794 tot Januari 1795, waarbij hij van de Staten eene onbeperkte vrijheid genoot, om zijn heilig ambt, eerst heimelijk in den Haag, later openlijk te Amsterdam, Utrecht en in Friesland uit te oefenen, waardoor, tot groote ergernis der Jansenisten, aan duizenden katholieken het H. Sacrament des Vormsels werd toegediend. De Nuntius leende dan ook door zijne vastenbrieven van 1792, en vooral van 1794, hand- en spandiensten aan het zinkende Huis van Oranje, waarvan hij voor de katholieken heil en hulp verwachtte. Doch Ten Hulscher met zijne vrienden, en bijna de geheele geestelijkheid der Hollandsche Zending, konden, gezien den patriotischen geest, die hand over hand in den lande toenam, noch van de herderlijke brieven, noch van de politiek des Nuntius, eenig goeds voor de Missie verwachten. Zelfs had Ten Hulscher het den Nuntius ontraden, om wille van zijne bekende politieke gezindheid, het H. Vormsel te komen toedienen. »Want, zoo schrijft Dr. Brom [1]), zoowel de katholieken als de protestantsche patriotten waren verontwaardigd over den zendbrief, waartegen verscheidene niet minder heftige dan smadelijke pam-

---

[1]) *Archief van Utr.:* dl. XXXVI, blz. 392.

fletten uitkwamen. Het gebeurde zelfs, dat sommigen naar de kerk gingen met steenen in hun zak; dat men den Nuntius schold voor een Jansenist of een voorlooper van den Antichrist; dat hij door den prins heette omgekocht te zijn enz. Ja, er waren heethoofden, die hun spijt betuigden, dat zij uit de handen van zulk een klant des Stadhouders het H. Vormsel hadden ontvangen!«

Geen wonder, dat de Nuntius bij de komst der Franschen buitenlands vluchtte, en zich te Munster schuil hield. Den 16en Januari 1795 droeg hij, door middel van zijn secretaris Ciamberlani, alle zijne geestelijke bevoegdheden gedurende zijne afwezigheid aan Ten Hulscher over. Den 25en Juli nam hij schriftelijk van den aartspriester afscheid, en in het midden van Augustus 1795 was Ciamberlani tot Vice-Superior der Hollandsche Zending aangesteld.

Van de »desorders«, welke bij het toedienen des Vormsels te Amsterdam plaats grepen, droeg de Nuntius zelf grootendeels de schuld. Het wordt ons medegedeeld in een bezwaarschrift tegen Brancadoro door de Amsterdamsche pastoors opgesteld, en bestemd, om aan den H. Vader te worden opgezonden. Want allen verlangden hard naar zijne bevordering (= verwijdering), aangezien in Holland zijne positie uiterst moeilijk, zoo niet onmogelijk geworden scheen. Volgens Dr. Brom heeft men op aandringen des aartspriesters van dezen stap wijselijk afgezien. Intusschen is mij van dit bezwaarschrift de copie in handen gekomen[1]), waarin

[1]) In het jaar 1911 werd zij door pastoor Stolk gevonden op den zolder zijner pastorie in eene kist met nog andere oude papieren, welke alle, door de goede zorgen van Mgr. Graaf, in het bisschoppelijk oud-archief zijn thuis gebracht. — Vergelijk *Bijdr. van H.* 38ste Deel, blz. 290 volg.

door de gezamenlijke pastoors over de »desorders« het volgende geschreven werd:

Fatemur ingenue zelum esse Exc. Domino haud vulgarem, utinam semper secundum scientiam! Plura hominum millia curis ejus sacro chrismate insignita sunt; at liceat dicere, grande hoc opus neutiquam debita, primis saltem vicibus, religione peractum esse; liceat dicere Excellum improvida agendi methodo saltem in civitate Amstelodamensi obloquiis causam dedisse; festinabat nempe de una ecclesia ad aliam, missa, quae integras jam horas eum praestolata erat, turba. Alia die, hora quam ipse statuerat, adest ingens multitudo tam incolarum quam circumjacentium, et ecce nuntiatur, Excellum male se habere; remittitur populus in crastinum et paulo post vehitur Exc. ad domum campestrem nobilioris cujusdam e catholicis, ubi lautae illa die epulae. Talia enimvero non aedificant, hinc, ne sine causa, murmur, obloquium. Quid non sperandum fuisset, si collatis ab ante cum Archipresbytero consiliis, debitum pro praevia praeparatione designatum tempus, millia confluentium in partes divisa, tempus et loca pro sacro ministerio determinata fuissent? Ubi jam pastores diem noctemque confessionibus excipiendis intenti vix minimam puerulis provectioribusque praeparationem subministrare, neque per obruentis undique multitudinis importunitatem servare ordinem, debitaeque Sacramento reverentiae consulere potuerunt.

Fatemur gratiam hanc nobis ex peculiari, quem Exus sibi apud Reipublicae Moderatores ac Principem Arausiacum conciliavit favore obvenisse, quamvis alioquin multo jam tempore mitiores illos longe benignioresque in religionem nostram experti sumus; at favores hisce prudenter utendum esse patres nostri semper existimarunt, ne ipse favor aliis in casibus majori Missionis bono officiat, cujus exemplum hae ipsae litterae suppeditabunt.

Het neemt echter niet weg, dat de uitdrukking »de zoo zeldzaame apparitie van een voornaam uitlandsch

geestelijk persoon« in schotschriften van die dagen aanleiding gaf tot critiek. .

»Wie braave onderdaan, zoo heet het[1]), geeft zulke benaaming aan zijnen Oversten? Hij is immers het geestelijk Hoofd hier ten lande; hij wijdt de priesters; en heeft in 1792 te Amsterdam en in 1794 te 's-Gravenhage en te Utrecht gevormd en gewijd. »Foey wat taal!« »Het request spreekt ook van apparitie, hetgeen »verschijnsel of spook beduid, en van desorders«. »Is dien Oversten dan een spook, 't welk door zijne zeldzaame apparitie de boel in de war gooit?«

»Wat desorders heeft zijne zeldzaame apparitie toch veroorzaakt? Wat is er dan voorgevallen, 't geene onbehoorlijk zou zijn?«

Waarop de Jansenist antwoordt:[2])

»Ik meene in staat te kunnen zijn om op deeze vragen te antwoorden, omdat ik in die dagen de toediening des Vormsels op verscheide plaatsen met een toesienend oog bijgewoond hebbe; nergens weete ik iets onbehoorlijks geschiet te zijn, noch minder desorders in den strikten zin genomen; wel is waar, dat ontelbaare Roomschgezinden zich bij elkander schaarden, die alle met vuurigheid verlangden om gevormt te worden, te meer, omdat in eene geheele eeuw de toediening van dit Sacrament, hier te lande bij hun geen plaats had gehad, en zij niet begeerende van onze bisschoppen gevormt te worden, steeds elders dezelve moesten aanzoeken; indien men nu die attrouppementen, die voor de kerkdeuren plaats hadden, ja onvermijdbaare waren, desorders wilt noemen: waarom hebben

---

[1]) *Samenspraak* tusschen een Jood enz.

Wat de geraadpleegde en geciteerde vlugschriften uit die dagen betreft, wij moeten hier opmerken, dat zij met omzichtigheid, als niet vrij van overdrijving, dienen gelezen te worden. Maar, als uitingen van tijdgenooten, die met de groote gebeurtenissen meeleefden en hun oordeel daarover uitspraken, hebben zij inderdaad geschiedkundige waarde, om met oplettendheid beluisterd te worden.

[2]) *Samenspraak* t. a. p.

de requestranten dan daar zelfs geene betere schikkingen in gemaakt? Dit was immers in hunne magt. De toediening van 't Vormsel stont hun vrij en was hun toegelaaten«. —

En toch blijkt de Jansenist het rechte antwoord op die vraag niet gegeven te hebben.

Het is den lezer bekend, wat Ten Hulscher met zijne bepaling, dat alleen iemand uit de wereldsheeren tot bisschop zou gekozen worden, heeft beoogd. Daarover heeft hij den H. Vader genoegzaam ingelicht.

Zooveel mogelijk te handelen naar de omstandigheden, en in den geest der provisioneele Volksrepresentanten was ook hier de drijfveer geweest. Maar door de Scylla te vermijden, verviel hij op de Charybdis. Daardoor zondigde hij tegen de rechten van vrijheid, gelijkheid en broederschap, welke zoo juist aan de burgers van het vrijgemaakte Holland geschonken waren. Niet onaardig worden deze zonden in het reeds aangehaalde pamflet breed uitgemeten.[1])

»Dit request zondigt tegen *de vrijheid,* omdat hetzelve het stemrecht ter verkiezing des bisschops aan de requestranten alléén schijnt te willen toekennen, met uitsluiting van alle andere burgers, die daartoe zoo wel gerechtigd zijn dan zij.

De rechten van den mensch zeggen nochthans:

Art. I: dat alle menschen met gelijke rechten gebooren worden, en dat deeze natuurlijke rechten hun niet kunnen ontnomen worden, en

Art. VII: dat ieder stem hebben moet, zelfs in de Wetgevende vergadering.

Dit request zondigt tegen de *gelijkheid:* »Kijkt dien vermaarden mits eens aan«.[2]) Wie geeft hun dat recht

---

[1]) *Samenspraak tusschen een Jood*, enz.

[2]) In den tekst van Ten Hulscher staat: »Zo echter«. In den zin brengt deze wijziging geen verandering.

van uitsluiting, daar de rechten van den mensch, art. XV, duidelijk verklaaren: dat, daar alle menschen gelijk zijn, allen verkiesbaar zijn tot alle ampten en bedieningen, zonder eenige andere redenen van voorkeur, dan die van deugden en bekwaamheden?

Dit request is in strijd met *de broederschap*.

Is het broederlijk handelen, in eene algemeene zaak, waarin eenieder gelijk recht heeft, aan zich alleen het stemrecht te willen toegekend hebben, gelijk de requestranten doen? Foei is dit niet eerder de vuilste aristocratie? Is 't broederlijk handelen niemand verkiesbaar te achten, dan die hier te lande geboren zijn, daar de rechten van den mensch geene redenen van voorkeur aan iemand toelaaten, dan die van deugden en bekwaamheden? Zijn uitlanders dan geen menschen? Zijn de Hollanders dan maar alleen menschen? Of zijn de rechten van den mensch alleen voor de Hollanders gemaakt?

Is het broederlijk handelen een zoodanig request, met de stilste geheimhouding voor de geene, die er belang bij hebben, te gaan opstellen en inleveren? En de volksrepresentanten te willen diets maken, als of 't uit d' unanime stem der priesters voortvloeid? Foei, wat stukken zijn dat?«

En over deze beperking tot de saeculiere geestelijkheid lees ik in een ander schotschrift[1]):

»Omdat een ieder volgens zijne begrippen God kan dienen, meent gij gerechtigd te zijn een bisschop te verkiezen. Maar dan heeft ook een ieder het recht om zulks te doen, want hetzelfde begrip, dat u gerechtigd, gerechtigd ieder, en dan is het reeds buiten de mogelijkheid om de Roomsch-Catholyken in Holland aan een enkelen bisschop te helpen, te meer, omdat gij de ordens-geestelijken geheel buiten sluit, en alleen waereldlijken daartoe gerechtigd rekent.

---

[1]) *Vrijmoedige aanmerkingen:* blz. 20—21.

Billijk mag ik u vragen, hebben zij dat verdiend door een arbeid van 203 jaren hier in Holland verricht.[1]) Zijn zij niet verkiesbaar tot alle ampten, met haar staat overeenkomende? Hebben nooit geen ordens-geestelijken het ambt van bisschop, ja van Paus bekleed? Denk aan Clemens XIV, den verstandigsten Paus, die er ooit geweest is. Was hij geen ordens-geestelijke? Ik besluit hieruit, dat zoo de waereldlijke priesters gerechtigd zijn, om een bisschop te verkiezen, de ordens-geestelijken evenzeer gerechtigd zijn. Ja, ik herhaal, dat, volgens de duidelijke letter van de wet, *ieder* daartoe gerechtigd is. Maar welk eene verwarring, welke ergernissen, welke scheuringen zullen daaruit gebooren worden!

Het slot van het rekest behoeft geen nadere toelichting. De representanten verwezen in hun antwoord naar het decreet van 31 Januari, waarmede zij verklaarden, dat van hen, omtrent het geoorloofde of ongeoorloofde eener bisschopskeuze, geen woord te verwachten was.

Voordat nu de gevolgen, door het rekest veroorzaakt, ter sprake komen, dient eerst, volledigheidshalve, het oordeel te worden afgeschreven, dat andere latere geschiedschrijvers over dit rekest hebben uitgesproken.

Het oudste oordeel is dat van het Handboekje voor de zaken der Roomsch-katholieke eeredienst[2]):

»Ofschoon de gewenschte vrijheid alzoo bestond, veroorloofden echter de onrust der tijden en de daaruit geboren verwikkelingen niet, om, met vrucht, gevolg te geven aan de maatregelen, welke in de kerk wer-

---

[1]) De schrijver heeft hier blijkbaar de Jesuiten op het oog, van wie de eersten in 1592 in de Hollandsche Zending kwamen. En toch in 1795 was de orde der Jesuiten hier nog opgeheven.

[2]) Jg. 1848, blz. 14.

den beraamd, om in hare sedert twee eeuwen bestaande behoefte te voorzien«.

Verkort werd deze uitspraak door Pater Albers overgenomen in zijne *Geschiedenis van het herstel der Hierarchie in de Nederlanden*[1]): »De onrust der tijden gedoogde evenwel den Hollandschen katholieken niet van hun goed recht gebruik te maken. Voorloopig bleef de bisschoppelijke questie onbeslist«. En daarmede was volgens Pater Allard[2]) »het voorval met de gevorderde kortheid aangeraakt en in 't kader der geschiedkundige gebeurtenissen geplaatst«.

Zelfstandiger en meer uitvoerig is dezelfde Pater Allard, als hij zijne meening omtrent het rekest aldus samenvat[3]): »Er is geen twijfel aan, of de achtenswaardige aartspriester was in die dagen van schier algemeene opgewondenheid zich niet volkomen bewust van de mogelijke gevolgen dezer daad, en hij schijnt zich niet genoegzaam rekenschap te hebben afgevraagd van zulk een stap. Die kwalijk beraden stap en eenige minder gelukkige uitdrukkingen in 't rekest voorkomend, verwierven hem ten onrechte de gulle lofprijzingen der Jansenisten, die, misbruik makend van Ten Hulscher's onbedachtzaamheid, geen woorden genoeg hadden om hem te verheerlijken als hun geestverwant«.

»De Jansenisten, zoo schreef Pater Allard reeds vroeger[4]), maakten misbruik van de voorbarigheid en ette-

---

[1]) L. c., dl. I, blz. 8.

[2]) *De St. Franciscus-Xaverius kerk of de Krijtberg te Amsterdam*, tweede vermeerderde uitgave, Amsterdam, C. L. v. Langenhuysen, 1904, blz. 116, noot 1.

[3]) L. c., blz. 118.

[4]) *Allard, H. J.:* Antonius van Gils en de kerkelijke gebeurtenissen van zijn tijd, 's-Hertogenbosch, G. Mosmans, 1876, blz. 154, noot 1.

lijke gewaagde uitdrukkingen des welmeenenden aartspriesters«.

En zoo sluit zich hier volkomen, zelfs eenigszins toelichtend het oordeel aan, dat door Bennink Jansonius in zijne *Geschiedenis der Oud-Roomsch-katholieke kerk in Nederland,* zeer in den breede over het rekest van Ten Hulscher wordt uitgesproken [1]).

»Een bisschop, die een anderen geest toonde dan hij [Caesar Brancadoro] werd begeerd door velen hunner [de saeculiere geestelijkheid], aan wier hoofd wij den Amsterdamschen aartspriester H. F. ten Hulscher zien. In een verzoekschrift tot de vertegenwoordigers van het Bataafsche volk, verlangden zij de vrijheid, om uit de wareldlijke priesters zich een bisschop te verkiezen, die een geboren Nederlander zou zijn. Hun werd een gunstig antwoord gegeven, daar zij verwezen werden naar het besluit, (31 Jan. 1795) waarin de scheiding tusschen godsdienst en staat was uitgesproken. Terwijl de hinderpalen, die tot dusver de regering tegen dergelijke wenschen opwierp, waren weggenomen, rezen er nieuwe uit het midden der nieuwroomsche partij zelve. [Bedoeld wordt de katholieke partij]. Een gedeelte van de zendelingen trad met vrij groote hevigheid op tegen hunne medepriesters, van wie het verzoek was uitgegaan. Evenals voor een eeuw, waren nu geordenden tot den strijd tegen de wareldlijke geestelijken gereed, en wilden de heerschappij van den roomschen tegen den nederlandschen geest met kracht verdedigen. In een gedrukt blad [een schotschrift wel te verstaan] beklagen zij zich over hunne broeders, die hen hebben uitgesloten. Zij merken op, dat zij evenzeer de vrijheid en gelijkheid waardig, voor het grootste gedeelte hier geboren, geen huurlingen maar even wettige zende-

[1]) L. c., blz. 276—278. Een zeer eenzijdig boek, door een predikant geschreven, onder voorlichting en onder den invloed van Jansenisten. Vandaar 's mans merkbare afkeer van de Jesuiten.

lingen zijn, en in deugd en bekwaamheid niet lager staan dan de wereldlijke priesters, die, evenals zij geordend en gezonden door den nuntius, toch tot de vernietiging van diens bestuur samenspanden. Hoe weinig zij overtuigd zijn van de behoefte aan het verlangde bisschoppelijke bestuur blijkt uit hunne vraag, waarom niet zij ook verkiesbaar zouden zijn, indien er een bisschop moet zijn in ons vaderland. Reeds spraken zij van een aanval op het pauselijk gezag, en met de namen van scheurmakers en Hulscheristen zochten zij het pogen te verijdelen. Een Jezuit te Amsterdam bestreed den aartspriester zóó, dat deze zich gedrongen zag om de dreigende onweersvlagen af te wenden door verklaringen, waardoor hij de woorden van zijn verzoekschrift verzwakte[1]). Tegenover de beschuldigingen van eenige overeenstemming met de oud-roomschkatholieken en van gebrek aan gehoorzaamheid aan den paus antwoordden zij met betuigingen van hun afkeer daarvan. Had de ontevredenheid over den ultramontaanschen geest van den nuntius hier en daar een zachter toon over de bisschoppelijke geestelijkheid doen opgaan, nu klonken straks te luider van anderen de oude oorlogskreten. Het werd nu duidelijker openbaar dan ooit, dat het niet de onverdraagzaamheid der regering maar de invloed van het ultramontaansche beginsel is geweest, waardoor de nieuw-roomschen geen bisschoppen hebben ontfangen. Dit verschijnsel moest de aandacht der oudkatholieken trekken.

Aldra werden er »vredelievende gedachten over de komst van een bisschop« openbaar gemaakt, waarvan de schrijver was Willebrord van Os, president van de kweekschool te Amersfoort en lid van het Utrechtsche kapittel. Naar aanleiding van het genoemde verzoekschrift betoogt deze schrijver de behoefte van elke kerk aan een bisschop, die de wijdingen en het vormsel bedienen en geloof en deugd bevorderen kan. Hier noemt hij een geboren Nederlander noodig die de

---

[1]) Wat van deze bewering te houden is, werd reeds vroeger besproken: *Bijdr. v. H.:* dl. XXXVIII, blz. 395 env.

liefde en achting kan winnen van het volk, en er invloed op kan uitoefenen. Geen pauselijke stedehouder zooals een later tijd alleen schiep, en die uit Rome de last ontfangt voor niet langer tijd dan den paus en diens amptenaars behaagt, maar een eigen bisschop, zooals oudtijds en elders de kerk kent, kan in de behoefte voorzien. Van de afhankelijkheid van vreemdelingen, die de behoefte van dit volk niet kennen, toont hij de nadeelen aan.

Een verkiezing naar de oude regels wordt aangeprezen. In een nauwkeurig geschiedverhaal van den strijd voor ruim twee eeuwen aangevangen bewijst hij, hoe de monniken, en vooral de Jezuiten door hun verzet tegen den nederlandschen geest der wareldlijke priesters, de eenige oorzaken zijn van de verdeeldheid, die de nederlandsche roomschen scheidt, en tot wier wegneming hij de geestelijken van beide partijen wil vereenigd zien«.

Maar vervolgen wij nu de geschiedenis van het rekest. Den 13en Maart was het door Ten Hulscher en zijne vrienden opgezonden, en denzelfden dag reeds was het, tot hun genoegen, door de provisioneele representanten des Volks beantwoord. Maar ziet, wat niemand gedacht noch vermoed had: daar verscheen, tegen de meening en bedoeling des aartspriesters, in de Oprechte Haarlemsche Courant van Saturdag 21 Maart 1795, in den breede de openbaar-making van het rekest! Wat Ten Hulscher en zijne vrienden als een belangrijk geheim bewaarden, werd plotseling, onverwacht, algemeen bekend; wat aan zijne tegenstanders diende verborgen te blijven, omdat »zelfs de beste en zuiverste bedoelingen verkeerd kunnen worden uitgelegd«,[1]) werd hun thans, zonder omwegen, door de courant verteld; wat Ten Hulscher over personen en toestanden in

---

[1]) Aldus Ten Hulscher in den brief aan Paus Pius VI.

minder gelukkige uitdrukkingen, in het verborgen had geschreven, werd thans, met al zijne zwakte, onderworpen aan het oordeel der openbare critiek!

En critiek kwam los, zoodra de zaak ruchtbaar geworden was. Een storm van verzet steeg op, uitbulderend in pamfletten, vlug- en schotschriften, allen van slechts enkele bladzijden en zonder naam, stelling nemende vóór of tegen het rekest. En Ten Hulscher meende niet beter te kunnen doen dan in een open brief, in het Hollandsch en in 't Fransch geschreven [1]), sommige uitdrukkingen van het rekest nader te verklaren, zich over zijne daad te verontschuldigen en het rekest zelf, zoo goed als geheel, met verachting te verwerpen.

Maar zijne meening, wat hem thans te doen stond, hield hij verborgen.

«Indien ik de publiciteit van dit stuk — zoo schreef Ten Hulscher — had kunnen voorzien, ik zou niet alleenlijk dit request op eenen geheelen anderen

---

[1]) *Briev van den burger Ten Hulscher*, aartspriester van Holland, Zeeland en West-Vriesland. Aan den burger Opsteller van de Haarlemsche Courant, bij wijze van waarschouwinge voor de Roomsch-Catholyken der Vereenigde Nederlanden. Amsterdam, 28 Maart 1795.

In de Oprechte Haarlemsche Courant n°. 42 van Dingsdag 28 April 1795 werd de brief aldus aangekondigd:

Briev, in de Fransche en Hollandsche taalen, van den burger H. F. ten Hulscher, aartspriester over Holland etc., aan den Burger Opsteller van de Haarlemsche Courant, dienende ter verbetering van zijn Eerwaardens Request, ingeleverd ter vergadering van de Representanten van 't Volk van Holland, op 13 Maart l.l., ten einde een Bisschop tot welzijn der R. Catholyken te verkrijgen. Dit voor alle R. Catholyken belangrijk stuk word uitgegeven bij de Boekverkopers in 's-Hage Leeuwensteyn, Leiden bij Erve de Does, Haarlem van Brussel, Rotterdam van Santen, Utrecht Kribber, Amsterdam Brongers en Verlem, en verders alom, à twee stuivers.

trant ingericht, maar zelfs ook wel ten eenemaal van het werk, hetgeen er mede bedoeld werd, hebben afgezien.

»In der daad gij zoud u niet kunnen verbeelden, hoe veele ergernissen, opspraaken en klagten dit ongelukkige request ten allen kanten veroorzaakt. Men moet het bekennen, 't is een vreemde zaak van onze Regeering, alle haare werkingen waereldkundig te maaken. Wel is waar dat hierdoor zekere heimelijke onderneemingen worden tegengegaan, maar de geheimhouding is de ziel der zaaken, en deze vereischte voornaamenlijk in de allerdiepste stilte behandeld te worden«.

»'t Is buiten mijne meening en verwagting, dat men in uwe Courant van den 21 dezer waereldkundig heeft gemaakt het *Request,* welk ik den 13 dezer ter vergadering van de Provisioneele Representanten van het Volk van Holland inleverde, om tot welzijn van de Roomsch-Catholyken eenen Bisschop te verkrijgen, die hier te lande woonachtig zoude zijn«.

En over het rekest-zelf liet de aartspriester zich aldus uit:

»Ik weet inderdaad niet, waar mijn verstand was, wanneer die boel van wangevoelens uit mijne pen vloog«.

»Ik zegge het nog eens, ik weete niet, of ik waarlijk mijns geweetens was, wanneer ik dit vuile request opstelde. Eindelijk voege ik bij alle deze ongerijmdheden ook de vuilste lastertaal, tegens welke alle burgers van Amsterdam kunnen getuigen, en die zonneklaar doet zien, de driften, die dit request gedicteert hebben, door de onbetaamelijke uitdrukkingen, van welke ik mij bediene tegens den Nuntius, mijnen bisschop en mijnen wettigen oversten«.

»Ik schaam mij zelfs, wanneer ik er de slotpassagiën van naleeze, zo vol zijn zij van ongerijmdhedens«.

»Inderdaad ik zie, dat het ontwerp van den nieuwen bisschop ons regelrecht daarna toe [naar het Jansenisme] leidt«.

Intusschen het rekest was openbaar, en Ten Hulscher's tegenstanders hadden vrij spel. Zij hebben daarvan dan ook geducht gebruik gemaakt.

Allereerst de Jansenisten. Juist degenen, die de aartspriester zich van het lijf wilde houden; van wie hij, naar zijne uitdrukking aan den H. Vader »een afschuw gevoelde«, toonden zich met de strekking en den inhoud van het rekest hoogelijk ingenomen. In sommige daarin voorkomende zinsneden over »de bisschoppelijke waardigheid die bij de Jansenisten behouden bleef«; over den Nuntius Brancadoro als »een zeer voornaam uitlandsch geestelijk persoon«; over de supplianten »die zich gerechtigd en bevoegd gevoelen zelf een bisschop te mogen kiezen«, meenden zij jegens hen een welluidenden toon, en jegens den Paus een onvriendelijk geluid te beluisteren, waarop zij het antwoord niet moesten schuldig blijven. En dat antwoord moest spreken van toenadering en saamhoorigheid. Verlangt Ten Hulscher met de zijnen geen onafhankelijken bisschop, die een geboren Nederlander is, in plaats van een Nuntius, die opdracht en leiding ontvangt van Rome? En moet deze onafhankelijke bisschop niet gekozen worden volgens de canonieke rechten, welke aan het Haarlemsche en Utrechtsche kapittel waren verbonden gebleven? En lag het niet voor de hand, dat hunne bisschoppen, wijl die waardigheid bij hen behouden bleef, als de uitverkorenen zouden worden aangewezen? [1])

---

[1]) Ergerlijker en misleidender nog gedroegen zich de Jansenisten bij den dood van Paus Pius VI, die den 29en Aug. 1799

Op deze vredelievende en verdraagzame gedachten te onzaliger ure door den aartspriester uitgesproken, moesten even vredelievende woorden van den kant der Jansenisten volgen. En Willebrord van Os, de president van het Amersfoortsche Seminarie, stelde ze op het papier in »Vredelievende gedachten over de komst van een bisschop«, waarin geneigdheid aan den dag werd gelegd, om het dorre en muffe schisma der Jansenisten prijs te geven, en het kwijnend Utrechtsche kerkje met de Hulscheristen, zooals de vrienden en de aanhangers des aartspriesters genoemd werden, te vereenigen.[1])

Tegenstanders waren vervolgens de regulieren, die zich beklaagden bij het overleg omtrent een zoo gewichtig document niet geraadpleegd te zijn; zelfs was

---

op 82-jarigen leeftijd te Valence overleden was. Terwijl eenieder bij den dood van dezen voortreffelijken Hoogepriester met eerbied bevangen was, durfde de zich noemende aartsbisschop van Utrecht J. J. van Rhijn den 18en Oct. 1799 bij herderlijken brief zijne geloofsgenooten opwekken, om voor de ziel van den afgestorven Paus te bidden, en van God een waardigen opvolger, die zijne plichten zou kennen, af te smeeken. En misleidend noemde zich deze gewaande bisschop »Roomsch Catholyk, door Godts Voorzienigheid Aarts-bisschop van Utrecht. Zoon van de Algemeene Kerk en van den algemeenen Vader der geloovigen Pius VI«. Zoodat het oorbaar gerekend werd tegen deze sluwe aanvallen een afzonderlijk geschrift uit te geven te Amsterdam bij F. J. v. Tetroode, Boekverkooper in de Kalverstraat (1800) onder den titel: *Godts kerke en haar opperhoofd verdedigd tegen den herderlijken brief van Joannes Jacobus van Rhijn.*

[1]) Teekenend voor die dagen waren ook de pogingen, die door den katholiek B. S. Sinkel, door den Remonstrantschen predikant G. Bruining te Berkel en eenige andere leeraren der Remonstrantsche broederschap werden aangewend, om Roomsch en onroomsch in de Nederlanden te vereenigen. Het ligt buiten mijn bestek, om hunne inzichten, neergelegd in verschillende vlugschriften, hier nader te bespreken.

het rekest niet eens mede, namens de reguliere geestelijkheid, aan de Representanten des Volks aangeboden; en ten slotte waren zij in het rekest zelf voor het aanvaarden van een bisschopszetel buitengesloten.

Deze uitsluiting en gang van zaken verbitterde hen; zij rekenden zich met minachting te zijn voorbijgegaan, en dachten, niet zonder grond, dat hier een adder onder het gras schuilde.

En zoo laat het zich verklaren, dat zij, die indertijd alleen uit hoogere geestelijke belangen hun kloosters en hun kloosterlijk leven hadden verlaten, deze vernedering niet deemoedig konden verdragen, en openlijk, hetzij door hen zelven, hetzij door anderen namens hen, toorn over zulk eene miskenning, ten aanhoore van hunne medebroeders en het katholieke volk, werd uitgesproken.

»Uit het midden van de waereldlijke priesters word een Bisschop gekoozen[1]); kan men hier niet duidelijk in zien, hoedaanig de begeerlijkheid is van die lieden, en met recht vraagen, waarom houd gij lieden aparte vergaderingen? Waarom komt gij daar in over een, een Bisschop aan te stellen van een uwer liedens, zonder uw mede geordende priesters daarin te kennen, veel minder uw geloofsgenooten? Wat recht hebt gij daartoe? Of wie is die geene, die uw veroorloofd de gemoederen uwer geloofsgenooten zoodanig te keetenen, dat zij ter voldoening uwer heerszucht ontmoeten de zwaarste slavernij, het welke is geweetens dwang«.

---

[1]) *Burgerlijke aanmerkingen* op 't request van H. F. ten Hulscher en eenige andere waereldlijke priesters ter bekooming van een Bisschop gepresenteerd aan de provisioneele Representanten van 't Volk van Holland.

Alom te bekomen à 2 stuiv.

En duidelijker nog bleek de lust der regulieren naar een bisschopsmijter in een ander vlugschrift, dat vrijheid, gelijkheid en broederschap tot titel voerde:[1])

»Op den 21 dezer las ik met de uiterste bewonderinge in de Haarlemsche courant, dat de Aartspriester H. F. Ten Hulscher aan 't hoofd, en uit naame van alle waereldsche geestelijken zich aan de Representanten van 't Volk van Holland had aangediend, ten einde verlof te bekoomen van eenen Bisschop uit 't midden der waereldspriesteren te verkiezen, met uitdrukkelijke uitsluitinge van alle geordende geestelijken, onaangezien deze in alle onze steden de talrijkste en aanzienlijkste gemeentens bedienen. Wel hoe dan, burger vriend, zijn de geordende geestelijken minder dan de waerelds-geestelijken der vrijheid en gelijkheid waardig? Zijn de geordende geestelijken niet verre voor 't meerder gedeelte inboorlingen van dit Gemeenebest? Zijn zij geene echte priesters? Zijn zij huurlingen of wettige zendelingen? Zijn zij minder deugdzaam of kundig dan de waereldspriesters? Waarom zijn zij dan niet verkiesbaar tot de bisschoppelijke waardigheid, indien er een bisschop in ons vaderland vereischt word?"

Wordt nu aan deze gemoedsgesteldheid nog toegevoegd, dat destijds de regulieren in het algemeen zich niet gaarne onder een bisschop zagen gesteld; dat het aartspriesterlijk gezag van Ten Hulscher voor hen merkbaar te zwaar was om te dragen[2]); dat de regu-

---

[1]) *Vrijheid, gelijkheid, Broederschap!*
Brief van een Amsterdamsch Roomsch-Catholyk (geen Jansenist) burger aan zijn vriend en geloofsgenoot te Rotterdam over het verkiezen van een roomsch-catholyk bisschop in Holland.

[2]) Den 11en Febr. 1808 schreef Ten Hulscher aan Van Alfen: »die luidjes (zijn) niet gewoon om andere superieuren, als misschien ter nauwernood hunne eygene provincialen, te erkennen«.

lieren door den Nuntius Caesar Brancadoro in het oogloopend begunstigd werden boven de saeculieren; dat het gezag des aartspriesters door den Nuntius al te zeer ondermijnd werd tegenover de regulieren, dan begrijpt men bij dezen stand van zaken, waarom de regulieren met zoo groote drift de zwakke punten in het rekest van Ten Hulscher openlegden; zijn streven schismatiek noemden, en hem beschuldigden een van den H. Stoel onafhankelijken bisschop te willen aanstellen. En dat alles, ondanks de nadere verklaringen, welke in den »open briev« reeds den 28en Maart 1795 door hem waren afgelegd! —

Andere tegenstanders van het rekest des aartspriesters waren de zoogenaamde Haarlemsche kapittelheeren, die, met den geduchten Stafford aan het hoofd, nog immer vermeenden, dat hun gewaand kapittel zou hersteld en, uit hun midden, een nieuwen bisschop over de verweesde diocese zou gekozen worden. Niet door middel van geschriften, noch door scheiding of scheuring te bewerken onder de katholieken, zochten zij Ten Hulscher met zijne vrienden tegen te werken, neen, zij werkten vooral in het geheim, en brachten, bij schrifte van Stafford, het zoogenaamd roekeloos streven van den aartspriester en diens vrienden ter oore van den oud-Nuntius Zondadari, met wien Stafford reeds vroeger te Luik over het herstel der Hierarchie gesproken had. Want Stafford was scherpzinnig genoeg om te bemerken, dat, indien het aan Ten Hulscher c. s. mocht gelukken, buiten de gewaande kapittelheeren om, een bisschop over het oud-bisdom te zien aangesteld, aan hun geliefd kapittel met al zijne pretenties de genadeslag was toegebracht, zooals later ook in werkelijkheid in 1853, bij het herstel der Hierarchie, geschiedde. —

Vandaar schreef Stafford in Mei 1798 aan den oud-Nuntius Zondadari[1]):

»Ex judiciis minime suspectis intellexi, quosdam, qui abhinc triennio per media absurda episcopari voluerunt, nullum non movere lapidem, ut scopum sibi propositum attingant, quinimo gloriantur episcopum quemdam Belgam, Siennae commorantem, ipsis patrocinari. Praesul ille dignissimus[2]), quem veneror summopere, optima in toto hoc negotio procedit fide, sed pace ipsius dixerim, viri illi, quibus tam propense favit, non superficialiter ipsi cogniti sunt, nec satis ipsi perspectus est ecclesiae hujus status, ut causam ipsius agat. Qua aestimatione hi viri digni sunt, satis superque patet ex supplica illa famosa R^mae^ D^ni^ Tuae non ignota, quam a triennio Patriae hujus Moderatoribus obtulerunt. Vae gregi, si similibus potestas episcopalis committatur umquam! Ast forsan ad sanum mentem redierunt. Faxit Deus".

En opnieuw herhaalde Stafford aan Zondadari zijne waarschuwende stem den 23^en^ Aug. 1805:

»Itaque, Em. Praesul, enixissime supplico, ut causam hanc [het herstel der Hierarchie] apud S. Sedem suscipere digneris, idque eo ardentius efflagito, quia viri illi, qui abhinc decennio tam irregulariter a conventu Nationali Batavo episcopos postulaverunt, omnem movebunt lapidem, ut S. Sedi perniciosa suggerant de his rebus consilia, per quae omnia hic susdequavertentur, nisi tuum nobis succurrat patrocinium. Benignitati ac benevolentiae tuae, quas saepius expertus sum, plurimum confidens, responsum aliquod ad hasce summis votis expeto« ....

---

[1]) *Oud-Archief Haarlem: Archief Stafford.*

[2]) Daarmede wordt op den bisschop van Antwerpen gedoeld, zooals den lezer later zal blijken.

En den 28 November 1805:

Unus ex iis[1]), a quorum consilio abhinc aliquot annis omnino dependet Archipresbyter noster, Ds Ten Hulscher, acquisivit favorem cujusdam viri, qui nullam omnino profitetur religionem, hunc Hagae comitum invisit, et speciem quamdam concordatorum inter S. Sedem et hanc Rempublicam proposuit. Inter alia in hoc instrumento nominatio ad Archiepiscopi et Episcoporum dignitatem, tribuitur clero; electio Reipublicae Pensionario et confirmatio Summo Pontifici: Quales fuerint reliqui articuli hucusque indagare non potui. Conati sunt haec Pensionario grata reddere, sed, laus Superis, hactenus non potuerunt.

Haec Em. Tuae communicanda judicavi, ne S. Sedes decipiatur a viris, qui propria authoritate hucusque progredi non erubuerunt, et quia systhemate novellae philosophiae prorsus alieni non habentur. Ignosce mihi, Em. Praesul, quod haec tibi exponere cogar. Haec facinora silentio pressissem, ni silentium meum rem catholicam in hac regione summo exposuisset periculo. Quis non miretur viros ecclesiasticos vel malitia vel ignorantia hucusque abreptos esse, ut, nonnisi sua quaerentes, totam religionem catholicam arbitrio potestatis acatholicae submittere parati sunt, modo ipsis dominari liceat. Mihi jam ultro asseruerat Minister: *non immiscebit se Respublica electioni episcoporum.* Hi autem viri nulla suffulti authoritate ultro offerunt Pensionario episcoporum electionem; mirum quod viri crudis et indigestis principiis jurium hominis et civis imbuti, nominationem hanc plebi non asseruerint; quid per clerum, cui primam nominationem vindicant, intelligunt, plane ignoro. Sed quidquid id demum sit, certum est,

---

[1]) Vgl. *Bijdr. v. H.;* dl. XVII, blz. 386—387, noot 2.

id minime ecclesiae canonibus consentire; hoc insuper certum est, deplorandum esse ecclesiae statum, si episcoporum electio a Magistratu acatholico dependeat.

Oro te, Exc. Praesul, quid non molientur ejusmodi ecclesiastici, si Roma his aures praebeat unquam?

En op de vraag, wat Ten Hulscher met de zijnen beoogden, om, tegen alle recht en orde, de komst der bisschoppen te bevorderen, antwoordt Stafford:

»Jam ab aliquot annis Archipresbyter noster Ten Hulscher sese viris quibusdam sociavit, qui aeque ac ipse, licet Lovanii capituli nostri sollicitudine et expensis ad statum ecclesiasticum provecti sint, novis hujus temporis principiis abrepti in bona collegii nostri Lovaniensis animum suum infixerunt. Per quaecumque media per Congregationis Batavae quaedam membra, haec sibi adjudicari tentaverunt, licet horum bonorum administratio duobus capituli nostri membris a primaeva collegii hujus erectione competierit semper. In hoc se fundabant, quia collegii Lovaniensis provisores plebis voto ad munus hoc non erant assumpti. Ineptum hoc fundamentum evertere facillime mihi fuit. Hac spe frustrati post adhibita media turpissima, quae longius foret hic exponere, Parisiis nullum non moverunt lapidem, ut a Gubernio Gallicano bonorum collegii nostri Lovaniensis administratio ipsis adjudicaretur; cum et hae machinationes ipsis non succederent, hoc unum ipsis supererat. ut per quaecumque media sese ad designationem episcoporum pro hac Republica intruderent, ac tandem hac via, quod toties frustra tentaverant, sibi per curiam Romanam omnium capituli nostri possessionum administrationem acquirerent. Hic unicus scopus est, quam sibi viri illi praefixerunt«.

En den 11en Maart 1806 wijst Stafford in een schrijven

aan Zondadari er nogmaals op, dat Ten Hulscher met de zijnen op dwaalwegen zijn, indien, buiten het kapittel om, op het herstel der Hierarchie wordt aangestuurd.

»Viros illos nullum etiam nunc non movere lapidem, ut omnia susdequavertant, et, si ipsis possibile sit, tam Romae quam hic ecclesiasticos canones penitus enervent«. [1])

Als laatste tegenstanders van het rekest komen de deftige leeken, die eveneens met voorbedachten rade door den aartspriester buiten alle beraadslaging omtrent het herstel der Hierarchie gehouden waren. Want, vooral gedurende de 17e en 18e eeuw, hadden de leeken hun invloed doen gelden op den gang der kerkelijke zaken, maar wisten kwalijk het midden te bewaren tusschen gezegende tusschenkomst en ongewilde aanmatiging. Daartoe hadden de tijdsomstandigheden het hare bijgedragen.

»De katholieke kerk, zegt Dr. Nuyens[2]), werd niet als rechtspersoon door de wetten der zeven provinciën erkend. Gelukkig bezaten de katholieke Nederlanders alle burgerlijke (geen politieke) rechten, gelijk aan hunne hervormde medeburgers, zoodat zij de huizen en gebouwen konden bezitten, die noodig waren voor de godsdienstoefeningen en voor de woning der geestelijken«.

»Geen gering voordeel voor de katholieken was, dat ettelijke invloedrijke familiën in Holland en in Utrecht nog vermaagschapt waren met katholieke geslachten.

---

[1]) Deze brieven van Stafford, waarin het Concordaat en het Leuvensch college ter sprake komen, zullen den lezer straks duidelijker worden, wanneer de pogingen worden verhaald, welke door Stafford zelven tot het herstel der Hierarchie werden aangewend.

[2]) *Onze Wachter:* jg. 1880, blz. 97—99.

»Het geschiedde vaak, dat de eene tak van eene familie tot de hervormden behoorde en burgemeesters en pensionarissen onder hare leden telde; de andere tak getrouw was gebleven aan den ouden godsdienst en zonen had, die de priesterlijke wijding hadden ontvangen, of als kerkmeesters de belangen hunner geloofsgenooten behartigden.

»Dergelijke familiebanden, niet minder ook de banden van vriendschap, van gemeenschappelijke handelsbelangen, brachten te weeg, dat invloedrijke Hervormden, door oogluiking, door geheime, somwijlen door openlijke bescherming, de Roomschgezinden wisten te redden uit tal van moeilijkheden, welke hun door de onverdraagzaamheid der predikanten, of door de dweepzucht van sommige ijveraars werden berokkend«.

In Amsterdam vooral hebben de leeken op het bezit der kerkelijke gebouwen, of op het aanstellen der geestelijken dikwijls een gelukkigen invloed uitgeoefend. Ik herinner in het voorbijgaan aan de geschiedenis van het Jongensweeshuis, het Maagdenhuis, de Duifjeskerk, den Krijtberg en den Posthoorn; maar eveneens is het buiten twijfel, dat hunne bemoeiingen met kerkelijke zaken vaak alle perken te buiten gingen. Ten Hulscher ten minste heeft dat ten zeerste ondervonden. Zelfs was het voor hem eene reden, om in April 1792 van zijn ambt als aartspriester ontslag aan te vragen »dependat nimium non a laicis tantum, saepissime indiscretis, sed etiam a magistratu«; het hinderde hem vreeselijk, dat onder den Nuntius Caesar Brancadoro de leeken zich dikwerf bemoeiden met het begeven der vacante Staties, en zelfs, buiten den aartspriester om, de benoemingsbrieven aan de pastoors overhandigden. In den brief van Ten Hulscher aan Paus Pius VI wordt ook als een der redenen tot het

herstel der Hierarchie de te ver gaande bemoeizucht genoemd der leeken met zuiver kerkelijke aangelegenheden.

En werd diezelfde invloed ook niet in de 19e eeuw aangetroffen? Weet de geschiedenis van de Star en de Moses en Ääronkerk daarvan geene treffende voorbeelden bij te brengen?[1]) Werd zelfs het herstel der Hierarchie in 1853 niet door leeken voorbereid, en, door hun doortastend optreden vooral, ten uitvoer gebracht?

Wat wonder, dat ook zij in de dagen van Ten Hulscher omtrent deze kerkelijke aangelegenheid wilden medespreken? Maar nu waren zij jegens het streven des aartspriesters kwalijk gestemd[2]) »omdat zij in eene zaak van zoo groot belang niet eens om raad gevraagd waren, terwijl zij in het onderhoud van den bisschop wel degelijk zullen erkend worden«.

Aan de rechten des volks werd te kort gedaan, wijl cm te »doopen, trouwen en bedienen« een bepaalde priester, en niet iemand naar hunne keuze kon ontboden worden[3]).

»Zoovele jaren heeft het ons met onze brave aartspriesters goed gegaan[4]), dat wij na geen verandering verlangen. Vrede, liefde en eensgezindheid heeft onder ons gewoont, zelden, bijna noit heeft de Overigheid eenige moeite met ons gehad, en de gemeentens zijn met haare priesters wel te vreeden geweest. Wij zijn onkundig van het meerdere heyl of nut, dat onze tegenwoordige aartspriester met zijne medestanders daarin beschouwen; hun request geeft geen genoegzame opheldering van haare oogmerken; hetgeen wij daarin

---

[1]) Op dat alles kom ik later afzonderlijk terug

[2]) *Vrijmoedige aanmerkingen*: blz. 14.

[3]) *Burgerlijke aanmerkingen*.

[4]) *Vrijmoedige aanmerkingen*: blz. 22.

lezen is ons ergerlijk, en wij, wij die ons als vrije Bataven beschouwen, zouden geen lust hebben, ons onze geestelijke vrijheid te laaten beneemen«.

En wat had Ten Hulscher niet te duchten, zoo meenden zij, van den kant der geestelijken! [1]

»De smaak der Hollandsche geestelijken is in 't geheel niet meer voor een bisschop noch Apostolisch Vicaris; zij hebben te veel proeve van het gedrag der grootte geestelijken, zij hebben te veel gezien, om zig door mijter en staf te laten verblinden; zij lagchen met de inquisitie, en als vrije menschen willen zij waarlijk vrij zijn — geen geestelijk despoot meer [2] — is haar eenparige stem. Een ootmoedig en liefderijk aartspriester zonder pragt, zonder haat op iemand, die overal waar hij komt, is als een vrugtbare dauw, die veel vrugten voortbrengt op den akker des Heeren, is ons genoeg!

En letten wij eens op de gevolgen, zoo gij met uwe jonge vleyers absoluut een bisschop hebben wilt, dan zie ik een allergrootste twist in de Hollandsche Zending te gemoet; eenige priesters zullen zig presbyterianen noemen; zij zullen zig tevreden houden met hunne voorregten als zendelingen in Holland, en zig aan de beveelen van den bisschop in 't geheel niet storen.

De jonge Heeren, vleyers van den bisschop, zullen den naam aannemen van Episcopalen, omdat zij hoopen, alzoo de beste pastoryen te verkrijgen, terwijl anderen zig niet schamen zullen, zig Independenten te noemen, die met alle bisschoppelijke dreigementen spotten zullen, zoodra zij zig door hunne vaderlandsliefde bij de Magistraat bemind, en de liefde hunner gemeente door zuivere zeden en onberispelijken wandel gewonnen hebben.

---

[1]) *Vrijmoedige aanmerkingen:* blz. 14—16.

[2]) Met dien »despoot« wordt gewis gedoeld op Zach. de Metz, den coadjutor van de la Torre.

En wat zal daarop volgen?

Een allergrootste droefheid voor Uweerw.; een aanstotelijke ergernis onder de Protestanten en Roomschen; een innerlijke vreugd voor de Heeren van de Cleresie; een verachting van het H. Priesterdom; een versmading van den Roomschen godsdienst en hare priesters; ten laatste eene scheuring en een volkomen veragting van den Paus van Romen!« —

En ten slotte stellen zij de vraag: »Waar dient die bisschop toe?«[1]

Vooreerst zal hij mogen priesters wijden; het H. Vormsel in alle steden en dorpen uitdeelen; hij zal eene academie stichten, zoo mogelijk in Amsterdam; de leeraars zullen van Leuven gezonden, of uit de priesters verkooren worden; dan zullen onze kinderen [ter opleiding en ter wijding] niet meer buiten 's lands gezonden worden; hij zal wonen in een bisschoppelijk paleis, en over alle priesters, geen uitgezonderd, een volkomen gezag hebben; en dit gezag ondersteund worden door de Volks-representanten, zoodat hem niemand zal durven wederstaan.

Op alle onze kerken zullen torens en klokken komen, en als hij van dezen zomer nog rond zal reizen, om te vormen, en in de pastoryen alles naar te zien, zullen overal de klokken geluid worden; men zal ook verzoeken, om in iedere stad eene kerk der Protestanten gereed te houden, om in dezelve de H. Sacramenten uit te deelen.

Voortaan zullen wij openlijk met processies mogen gaan; de dooden met ceremoniën begraven; en om de onkosten tot het onderhoud van den bisschop, zijn secretarissen, de leeraars op de academie, zijn jaarlijksche reiskosten naar alle pastoryen, als om wereldlijken en ordens-geestelijken te vinden, zullen de pastoryen getaxeerd worden, de heeren geestelijken zullen een tiende van haar inkomsten opbrengen, en de heeren

[1]) L. c., blz. 6—7.

capelanen tien gulden van elke honderd harer inkomsten, op voorwaarde, dat oude geestelijken zonder onderscheid, of die zich ergens in te buiten gegaan zijn, in een Huis tezamen onderhouden zullen worden.

Wat zullen dan de priesters bedroefd weinig aan hunne nieuwe vrijheid hebben?

Ziedaar dan de treurige gevolgen, waartoe het openbaar maken van het rekest des aartspriesters aanleiding gegeven had.

Wat deed intusschen de fel-bestookte Ten Hulscher?

Behalve den open brief, waarin hij, zoo goed als geheel, zijn rekest verloochende, bewaarde hij in den vervolge, voor het oog der wereld, een diep stilzwijgen, maar in werkelijkheid werd zijne actie, om tot herstel der Hierarchie te geraken, met kracht voortgezet.

Om de voorlichting te ontvangen der meest-ervaren priesters in de Hollandsche Zending, deed Ten Hulscher door zijne sub-delegati, ook dekens en aartspriesters genoemd, den 17en Mei 1795, bij gelegenheid van het Oliemaal, aan de pastoors den volgenden brief voorlezen.

Eerwaarde Medebroeders.

»Dewijl de Jansenisten, die noyt opgehouden hebben, om ons onafhankelijk kerkelijk bestuur, waar zij konden, te ondermijnen, en ons onder hunne opgeworpen magt te doen bukken, bij gelegentheid der thans plaats hebbende revolutie in ons vaderland, wederom nieuwe ontwerpen smeeden, om tot hun oogmerk te geraken, en zij mogelijk om veele zamenlopende omstandigheden hierin zouden hebben kunnen slagen: alsmede om meer andere, zeer gewigtige redenen, te veel om hier open te leggen: heb ik, naar ingenomen raad van eenige pastoren, met welke ik naar de kortheid van den tijd konde handelen, mij in Maart laatstleden vervoegd tot de provisioneele repraesentanten van het Volk van Holland, ten eynde verklaring te erlangen: of het den Roomsch-Catholyken in Holland naar de

zoo plechtig aangekondigde vrijheid van godsdienstoeffening, nu ook niet vrij zoude staan, om een eygen Bisschop over onse kerk te hebben?

Welke vrijheid dan ook tot mijn en veeler genoegen door voornoemde repraesentanten verklaard is, eygen te zijn en toe te komen. Ik heb dien stap alleen met voorkennis van eenige pastoren, dog in het volkomen vertrouwen van de goedkeuring en toestemming aller brave en welmenende priesteren van mijn district, gerust ondernomen; om te weeten: op wat grond men in deesen voortgaan konde, dan om dit stuk verder op eene behoorlijke, en aan geen tegenspraak onderheevige wijze voort te zetten, en (zoo ik hoop) tot een gelukkig eynde te brengen: zoo heb ik geoordeelt den raad van mijne Eerw. Medebroeders hierover in te winnen en Hunne Eerws bij deese zamenkomst voor te stellen: of het niet billijk en geschikt was: dat er uyt ieder district een of ander priester (zooveele men namentlijk naar de districts meerdere of mindere uytgestrektheid goed zal vinden, en die men daartoe het geschikste zal oordeelen) met voorkennis en bewerking van de Heeren Gesubdeligeerde aartspriesteren gesteld worden, opdat dusdanige, wanneer de tijdsomstandigheden het ons zullen toelaten, met mij gemeenschappelijk kunnen handelen, en dit verzoek bij den H. Stoel voor te dragen, ten eynde met allen eerbied en onderwerping aan het algemeene Hoofd der h. kerke (zonder wiens gunstige beschikking ik plechtig betuyg, noyt iets te willen of te kunnen onderneemen) deese, voor Hollands kerk zoo lang gewenschte, zaak te verkrijgen. Ik twijfele niet, of mijne medebroeders en amptgenoten zullen met mij in een en ander instemmen en medewerken«. —

Welke gevolgen dit aartspriesterlijk schrijven onder zijne geestelijkheid heeft te weeggebracht, weet ik niet; in het archief van Ten Hulscher wordt geen enkel stuk daarop betrekking hebbende aangetroffen.

Meer gevolg heeft het breedvoerig schrijven des

aartspriesters gehad, dat enkele weken vroeger aan Z. H. den Paus was opgezonden, en waarin de aanleiding en de geschiedenis van zijn verzoekschrift uiteengezet, en op het herstel der Hierarchie werd aangedrongen. Dit document werd hierboven reeds medegedeeld. [1])

Blijkbaar lag het in het voornemen des aartspriesters dezen gewichtigen brief door zijn agent, de Smet, aan den H. Vader te doen overhandigen en aanbevelen.

Intusschen had pastoor Ocke te Leiden een zijner vrienden te Rome in den arm genomen, en ook hem opgedragen het rekest van den aartspriester aan den H. Vader, bij den agent krachtig aan te bevelen. Zoo werd de agent van twee zijden bewerkt.

Jammer genoeg is de onderteekening afgescheurd van den brief, welke ten antwoord aan pastoor Ocke door zijn Romeinschen vriend gezonden werd. De inhoud echter bleef bewaard.

»Wij hebben de vrijheid genomen een stapje verder te doen dan ons verzocht was en bij de recommandatie te gelijk onzen Agent te Romen op alle mogelijke wijze ten voordeele van de groote zaak gedisponeert, ten einde ZijnEerw. bij alle voorvallen in staat zij om Zijne Hijligheid, bij wien hij altoos toegang kan hebben, tegen alle verkeerde indrukzelen te wapenen, en zagtjes voor te bereiden tot eene gunstige toestemming in uw heilzaam doelwit; dog hebben hem wel nauwkeurig onder 't oog gebragt, dat de zaak omzigtig en met eene stipte geheimhouding dient behandelt te worden. Wij kunnen op dien man staat maaken, en hij heeft ons in verscheide gevallen getoond, dat hij bij het Hof van Romen en inzonderheid bij Zijn Hijligheid kan verwerven, al wat mogelijk is.

Te gereeder hebben wij deze demarches gewaagt, omdat wij meenen, dat de eer van de Missie zulks in dit tijdstip noodzaakelijk vordert, en inzonderheid die

---

[1]) Blz. 72 env.

van den achtingswaardigen Heer Aartspriester, welke door schot- en lasterschriften al te onrechtvaardig word aangerand. Overtuigt van het heil en de noodzakelijkheid uwer zaak, zijn wij van gevoelen, dat men met veragting dier aterlingen, dezelve zo onverschrokken moet doorzetten, als men ze manmoedig ondernomen heeft.

Wij vlijen ons, waarde Vriend, dat het werkje te Romen wel na genoegen vlotten zal, ten minste zo de thans aanweezende order van zaaken eenige consistentie krijgt: iets waar omtrent ik wat zwaarmoedig denk, sedert ik van verscheide doorziende mannen zelfs gehoord heb, dat men de rechtzinnigste oogmerken met de holl. Republiek niet heeft, en zeer waarschijnlijk de dingen aldaar in den ouden stand, misschien met eenige klijne veranderingen, dogh groote en onberekenbaare schaade, eerlang zullen wederkeeren. Mogte ik in mijn denkbeeld bedroogen weezen! Dan, zo UE. deswegens iets stelligs voor of tegen opdeed, zou het mij plaisir doen daar van eenig narigt te mogen bekomen«.

Ongetwijfeld heeft pastoor Ocke zijn vriend Ten Hulscher met den inhoud van dien brief in kennis gesteld; maar zoo krijgslustig als de onbekende Romeinsche vriend, was de aartspriester niet.

Bij de ondervonden tegenwerking vond hij het oorbaar zijne zaak niet »met een gerugt« door te zetten, maar voorshands te wachten, totdat hem meer zekerheid was omtrent den wisselvalligen staatkundigen toestand des lands.

Deze stemming blijkt uit zijn antwoord op een brief van den bisschop van Antwerpen uit Boulogne aan Antonius van Gils toegezonden.

Deze brief aan Van Gils was van 26 Maart 1796 en van dezen inhoud:

Hebbe uwe laatste ontfangen met veel dankbaarheid; ik ben wel gevoelig nopens de offers van uw allerbeste

hart, maar de omstandigheden zijn reeds eenigsins veranderd en dus hebbe ik niets nodig. Wilt mijne gevoelens ook mede deelen aan de Heeren Ten Hulscher, Bouman en andere; vinden zij het geraadsaam hunnen dienaar in iets te gebruyken, dat zij dog alle noodzakelijke bijlaagen, documenten enz. te Romen aan den Hr. de Smeth in St. Norbets collegie laten toekomen. Ik hoop nog voor Sinxen mij te Romen te bevinden, et ostium ibi apertum est magnum, maar ik schikke er weinig tijd te blijven. Zegt aan niemand anders, dat ik op mijn vertrek naar Romen staa: want ik ben en moet er voor onpasselijk aangezien worden. Schrijft mij intusschen tot Boulogne en ook tot Rome Poste restante. —

Waarop Ten Hulscher den 29en April 1796 antwoordde:

»Ik heb mij reeds voor een geruimen tijd vereerd gevonden met eene missive van uw Hoogw. uyt Boulogne en verdere communicatie gekreegen van den Hr. Pastor van Gils nopens een voorstel terzelfder tijd door uw Hoogeerw. gedaan, dog (hetgeen ik niet zonder spijt melden kan) mij tot nog toe niet in staat bevonden, om dat voorstel te bevorderen; de toestand van ons vaderland was er in deezen tijd niet toe geschikt, welke heimelijke aanzoekingen ik ook gedaan heb, of de zaak moest met een gerugt doorgezet worden, terwijl de voorzigtigheid mij verbood om hieraan het hoog caracter van uwen dierbaren persoon te risqueeren. Sedert heeft de brave Hr. Van Gils mij in eene latere missive gecommuniceerd de verandering van situatie, waarin zig uw Hoogeerw. door Gods goedheid bevindt, alsmede uw voornemen om eene reis naar de Hoofdstad der Christenheid te ondernemen, en zelve een geredelijk aanbod van Uw H.W. om de belangen onzer Missie aldaar te behartigen. Hoemeer ik de belangelooze zugt ontdek, die Uw H.W. bezielt, des te meer ben ik over dit aanbod gevoelig, en neem hetzelve bereidvaardiglijk aan, met ons in Uwe hooge

bescherming en wijze zorgen nederig te beveelen. Ten dien eynde dient geweeten te worden, dat wij sedert onze eerste pogingen ter verkrijging dier grote en bewuste zaak, geene verdere pogingen gedaan hebben, nog billijker wijze hebben kunnen doen. 1⁰. Omdat wij niet hebben kunnen ontwaren, hoedanig Zijne Heiligheid onse verlangens heeft gelieven op te merken, als hebbende ik hoegenaamd geen antwoord op mijne missive ontfangen, hetgeen aan gehoorsaame priesters en trouwe onderdanen van den H. Stoel, zooals wij ten allen tijde standvastig verhopen te blijven, mogelijk eenige suspicie baaren kon, alsof aan Hoogstdenzelve het door mij gedane voorstel tot nog toe ten minste niet was oirbaar voorgekomen. 2⁰. Omdat ook de politique toestand van ons land niet toeliet, om die zaak met een mogelijk onbezonne drift door te zetten, als zijnde wij nog niet eens zeker, wat er eyndelijk van ons vaderland geworden moet. 3⁰. Omdat hetgeen Uw H.W. gansch niet vreemd voorkomen zal, er onder de onzen en wel bijzonder de geordenden, schoon anders brave mannen, zijn, die niet gaarne zien zouden, dat wij onder een eygen Hoofd gesteld werden, met welke ook een of andere aanzienlijke uit de cleresie, vooral het Hoofd van het zoogen. Cap. van Haarlem, instemmen, waarvan de reden gemakkelijker te gissen dan uyt te drukken is. Met dit alles blijven de voornaamsten, jaa genoegsaam de geheele hoop in de missie en weldenkende leeken ferm in dat denkbeeld verseeren, dat er voor onse kerk, voor de handhaving des godsdienst in deze troubele dagen, voor de verbreiding onses geloofs onder de andersdenkenden, voor de bewaring der tugt, niets nuttiger en nodiger was, als dat wij door een Hoofd bestierd werden. Ik zoude uw doorzigtig oordeel te kort doen, H.W. Heer, indien ik de redenen hiervan wilde gaan detailleeren; dan, dewijl ik mij vòlkomen verzekerd houde, dat ze Uw H.W. al te wel bekend zijn, durf ik derzelver voorstel ook vrij aan uwe wijsheid overlaten, om ze den H. Vader onder het oog te brengen. Het lot van ons vaderland zal zeeker met een op handen zijnden vrede, zooals wij

hoopen, ten goede beslist worden; zoodra ik van dien kant eenigen grond hebbe, om daarop voort te kunnen gaan, zal ik den Hr. de Smeth, mijnen correspondent te Romen, schrijven. Intusschen, dunkt mij, moet de zaak bij den H. Stoel voorgedragen worden, opdat, wanneer wij ons met ons smeekschrift mogten addresseeren, wij zecker waren, van niet verstoten te worden.

Tegelijkertijd, den 13 Mei 1796, stelde de aartspriester zijn agent te Rome van den stand der zaken op de hoogte:

R^de^ ad^m^. ac Amplissime Domine,

Litteras vestras die 19 Decembris datas initio anni hujus recepi. Responsum ad eas ab Ampl. V^a^ indubie exspectatum differre coactus sum propter concurrentes in Regimine Patriae circumstantias, quae omnem mihi praescribunt cautelam et circumspectionem. Eas omnes vobis explanare, si non impossibile, saltem inconsultum foret; sed sunt hujusmodi generis, quod cum nostro supremo negotio, vobis noto, adhuc aliquantulum subsistere debeamus, donec publica pax, quam in proximo futuram speramus, restituta sit. Exposui totum Illmo Antverpiensi Episcopo in litteris nuper ad eum exaratis, rogans, vellet Ill. Dom^o^ ea vobis communicare, quando Romae, ad quam iter proposuerat, advenisset. Ne interim sibi persuadeat Ampl. Dom^o^ V^a^ quasi renuntiare vellemus negotio tantopere hic exspectato: sed pro tempore circumstantiis cedere necesse est, postea eo majori vigilantia et instantia illud ipsum prehensuri. Temporis illud momentum non adderit, quin V^ae^ Ampl. quantocius certiorem reddam et actum agentiae vobis mittam. Rogavi Ill. Antverpiensem, quod et V^am^ Ampl. enixe rogo, ut interea S.S. Patri exhibeat necessitatem utilitatemque proprii Superioris hic inter nos semper residentis, ut ita, dum imposterum supplicas pro eo acquirendo mittemus, benignas iisdem aures suas praebere dignetur.

Amstelodami, 13 Maji 1796.

Uit de documenten, voor zoover zij in het bisschoppelijk oud-archief te Haarlem aanwezig zijn, zou men moeten besluiten, dat met den tijd van rustig toezien en voorzichtig afwachten zes jaren zijn gemoeid geweest. Want eerst in 1802, bij gelegenheid dat aan de Propaganda fide een verslag werd uitgebracht over het gelukkig gestichte Seminarie Warmond, ijverde Ten Hulscher in datzelfde schrijven voor zijn geliefd denkbeeld, hier ten lande de Hierarchie hersteld te zien. Opnieuw werden breedvoerig de redenen opgesomd, waarom op de komst der bisschoppen werd aangedrongen; zelfs werd de vraag beantwoord: hoeveel bisschoppen in de Nederlanden noodig waren en, op wat wijze in hun onderhoud voorzien kon worden.

»Negotio isto, quod nunc attinet, seposito, sinite, Emtmi Domini, attentionem vestram excitem ad fructus uberrimos, quos ex eo instituto pro conservanda religione in patria nostra, jure merito speramus. Ne tamen sentiatis velim, quod ejusdem religionis salus cum hocce opere absoluta sit atque completa, aut quod nihil supersit amplius, quod catholici nostri desiderant insuper. Non Emtmi Dni! Unum nobis deest, et eo acquisito catholicorum votis, eorumque exspectationi fiet satis: videlicet, si sibi Episcopos seu locorum Ordinarios praepositos haberent. Hoc est antiquissimum quod ipsis cordi est, quod non numquam in ore habent, eo vel magis, cum notum sit Pium VI p. m. a concessione gratiae hujus nequidem fuisse alienum.

Idem enim S. Pontifex anno, ut puto, 1789, per organum Nuntii Sui, Illmi tunc temporis Zondadari, Leodium commorantis, apud quemdam missionis nostrae presbyterum praeclarum, sese fecit informari: num etiam patriae Moderatoribus temporum illorum ingratum esse posset, si Episcopi super catholicos in hacce regione constituerentur? Informatio illa fuit facta: sed responsum ferebat, tempus pro ea re nondum esse opportunum, et hic res ista differri debuit. Nunc vero

mutato Gubernio nostro difficultates istae cessarunt prorsus, et certus sum moraliter postulatum illud nunc ultro concessum iri, si Beatissimo Patri Pio VII, sine quo catholici nostri agnoscunt, se nihil posse nec etiam velle, solummodo placeret id exequi, quod praedecessor ipsius jam cogitaverat efficere. Et ut verum fateor, arbitror, justissimas pro eo subsistere rationes, quarum aliquas, bona Eminentiarum Vestrarum venia, hic lubens submitto.

1ª. Non tam exiguus, ut quis sibi imaginabitur forsan, catholicorum, in hac patria existit numerus. In hacce civitate 40 circiter millia et ultra numerantur. In aliis civitatibus proportiatim ad earumdem populationem idem sentiendum; et quoad pagos et rura, plura sunt, quae a solis catholicis — uno forte aliove reformato excepto — inhabitantur. In tanto catholicorum numero vix decem ex centum occasionem habent Sacramentum Confirmationis suscipiendi, eo quod negotiis, labori, aliisque rebus suis implicati tamdiu abesse nequeant, ut eant alibi occasionem istam quaesituri. Experimentum rei hujus habuit Em^tus Brancadoro, olim Nuntius Ap^cus, qui suo, si dare dignabitur, testimonio confirmabit, quanta multitudo, quantus undique populi concursus, quantus fuerit zelus etiam in dissitis locis ad ipsum accurrendi, dum huic sacrae functioni vacabat. Num ergo tot fideles optimae notae catholici, verique ecclesiae romanae subditi, absente Episcopo orbari possunt tanto salutis suae adjumento, Sacramento, inquam, Confirmationis, sibi versantibus in medio nationis pravae atque perversae, tam utili tam necessario?

2ª. Versamur inter medios ecclesiae hostes: Calvinistas, Lutheranos, Arminianos, Anabaptistas, ceterarumque sectarum asseclas innumeros. Contra eos continuo, quoad fidem, dimicandum venit. Horum hominum plurimi respectu religionis suae prorsus indifferentes vivunt, quippe qui suae sectae nomen dant tantum ideo, quia ex parentibus praememoratarum sectarum erroribus infecti nati, aut in istis communitatibus baptizati sunt. Ut itaque illi vincantur, et ad gremium ecclesiae, a quo aberrant, reducantur, opus sunt Episcopi, qui

tam per se quam per suos instare, arguere, obsecrare, increpare possint in omni patientia et doctrina, quique ceteris ministris generalem, uniformem fixamque normam praescribere possunt, quam hi, qui nunc, proh dolor, saepius quoquoversum abeunt, ex obedientia sequi tenentur.

3a. Cum tot, ut supra dictum est, in hac regione habeantur catholici, eorumdemque numerus adhuc in dies accrescat, ita quidem, ut praesertim 20 abhinc annos necesse factum sit varios novos erigere pastoratus, seu, ut vocant, stationes, quarum stationum numerus in meo tantummodo districtu ad 180 circiter accrevit; ecclesiasticorum numerus quoque augeri debuit. Singulis siquidem stationibus unus, aliis duo, aliquibus tres, imo et quatuor et quinque presbyteri praepositi sunt. Quod itaque inter totidem paroecias, ut adhuc inter plures sacerdotes quandoque orientur discordiae, quod hic et nunc aliqui admonendi, aliqui corrigendi, alii coercendi sint, nemo inficias ibit. Cuinam vero provincia ista cum spe felicioris successus demandanda erit? An archipresbyteris? Sed horum authoritas pro rebus cujusdam momenti non sufficit. An Nuntiis Apcis? Sed hi, quantumvis optimi, cum tamen rerum nostrarum saepius ignari et communiter absentes sint, facile decipi possunt. An vicariis Apcis? Sed horum manus semper ita ligatae esse solent, ut, quod volunt bonum, facere nequeunt, ut experientia unius et medii circiter aevi, quo missio ab illis gubernata fuit, edocti sumus. Consequenter nil superest, nisi jurisdictio ordinarii seu proprii episcopi. Hic paroeciarum jura defendere, hic delinquentes corrigere, hic abusus tollere, hic disciplinam servare, et, ut verbo dicam, malis nostris solus mederi potest.

4a. Non praeterit Eminentias Vestras, quod Jansenistarum schisma infaustum in hisce partibus continuo perduret, quodque hi ecclesiae hostes sub larva filiorum catholicorum, quales apud protestantes agnosci volunt, mediante Gubernio acatholico patribus nostris saepe saepius machinati sunt pessum, quorum tristibus sequelis adhuc in dies ingemiscimus. Verum quidem est, quod

ipsis tanto non sint amplius, uti antiquitus sint, in manu. Est enim pusillus et inermis grex ab omnibus despectus. Sed quia eodem adhuc spiritu imbuti sunt filii, quo patres illorum regebantur, quia ulterius quod certo certius est ab extraneis potentibus fulciuntur, quia tandem sunt in possessione suorum pseudo-episcoporum: nihil mirum, si quandoque per brachium saeculare nobis obtrudere quaererent larvatos istos vel ejusmodi furfures episcopos. Uti adhuc nuper, ut mussitare audivi, hunc in finem molimina sua pessima adhibuere denuo. Si itaque ab illis hostibus praeveniri nolimus, videtur adesse tempus: ut Sancta Sedes in hoc negotio quantocius provideat, legitimos instituendo episcopos, eidem vere submissos et cum ea unitos. Hisce statutis dubio procul Janseniarum schisma pessum ibit: nam licet ejusdem factionis sacerdotes, quod praevidendum est, tamquam totidem antesignani, pervicaces manerent: laici tamen ipsis nunc addicti, eos deserent quantocius, et ad nos accurrent, dum vident nostrae communitati quoque praeesse episcopos, quorum absentia eos usque huc non raro retrahere solet.

5ª. Praeter Jansenismum latet et alia plurimarum discordiarum fomes uberrima, et eo quidem perniciosa, quod haereat inter ipsos missionis presbyteros, quodque, licet quandoque extincta penitus visa sit, vaporem suum pessimum de tempore in tempus emittere viderimus, non sine fidelium nostrorum oblocutionibus, scandalisque quam plurimis. Modo intelligitis, Emtmi Dni, quod sit capitulum Harlemense, quod prae oculis habeo. Societas ista in missione continuo fuit, et usque huc est, lapis offensionis et petra scandali, ex eo nimirum capite, quod viri eidem adscripti, quantumvis alias optime meriti, praetendant varia sibi superesse jura ecclesiastica, quae tamen a Sede Apca numquam — in quantum scimus — formaliter et directe agnita, ab aliis mordicus denegantur. Hinc continuus inter sacerdotes et sacerdotes conflictus, cujus victima archipresbyter semper fieri solet, uti egomet 15 annorum experimento, quibus in isto positus sum ministerio, jam dolens didici. Hanc ab causam optimae notae missio-

narii vehementer concupiscunt, ut S.S. dignanter placeret finem imponere rixis hujusmodi, suamque authoritatem adhibere decisivam.

Ast hunc in finem unicum tantum, secundum meam sententiam, assumi potest medium: videlicet: si dignaretur Sua Sanctitas nobis praeponere Episcopum, quo constituto, omnis jurisdictio naturaliter ad illum devolvet, et quilibet sacerdos sese eidem submittere tenetur. Quod si non fiat, causa litis pro tempore sopietur quidem, non extinguetur tamen, uti adhuc nuper occasione erectionis Seminarii expertum habui, in qua capitulares Harlemenses mihi ab omni parte adversabantur, sibique jus illud erigendi exclusive arrogabant.

Alias rationes superioribus adjicere mihi facile esset, ne tamen prolixior fiam et attentionem Emtiarum Vestrarum deinceps obruam, me in praesentiarum iisdem supersedere posse arbitror. Aliud tamen hic addendum venit, quod in mentibus vestris quamdam posset movere difficultatem: videlicet de numero Episcoporum constituendorum, ac de modo, eosdem providendi de subsidio et pensione, qua vivere possent honeste.

Ut ad primum punctum respondeam: oportet nosse et observare situm provinciarum nostrarum, et praesertim tractuum illorum, ubi pro plurima parte catholici latitant in Vicariatu Buscoducensi et territorio Bredano — hoc ultimum antea partem Dioecesis Antverpiensis nunc suppressae constituebat — quae duae regiones unam faciunt Reipublicae nostrae provinciam, tota ferme incolarum copia ex catholicis conflata est. Zelandiae provincia, priori adjacens, econtra paucos habet catholicos. Videtur itaque quod ex duabus provinciis istis una formari posset dioecesis. Deinde in nostra provincia Hollandiae omnium aliarum tam ratione extensionis quam populationis suae facile princeps, incolarum ad minus tertia pars, si non medietas, catholica est.

Huic ergo provinciae alter Episcopus praefici posset. Tum provincia Ultrajectina, licet contineat plures catholicos, parva tamen est, neque late patens, sed ei adjacet provincia Gelriae comprehendens saltem in variis ejusdem oris plurimos catholicos: proinde et hisce dua-

bus provinciis unus Episcopus praeponi posset. Restant tandem tres provinciae Frisiae. Groninganae et Transisalanae. Hae, quoad territoria sua, sunt quidem valde extensae, verumtamen non multi in iis inveniuntur catholici, sufficientes equidem, ut et hae in dioecesim erigantur.

Divisionem ita factam irregularem esse, nemo, quod putem, arguet, nihilominus. quoad illud punctum, meam sententiam aliorum judicio maturiori lubens submitto.

Verum est, et nemo sententiis negabit; quod, quidquid fiat de divisione et de titulis, quatuor Episcopatus in tota Republica Batava subsistere posse.

Ne tamen videar me velle immiscere iis, quae minime ad me pertinent: hisce me supersedere posse arbitror. Ast quod tacitus praeterire nequeo: votum omnium bene sentientium, qui mihi subsunt, est: ut hi saltem a S. Sede obtinere valeant gratiam habendi proprium Episcopum sibi praepositum.

Ut ad punctum de modo sustentationis perveniamus: fateor id in initio molestum quodammodo futurum, tractu tamen temporis, dum pii fideles per testamenta aut alias donationes — quod certo praevidetur futurum — aliquid legant, aut ex suis offerant, Episcopi sustentatio fiet indubie amplior. Si dicat quis: quid ergo nunc? Omnia illa incerta sunt imo nequidem subsistentia: verum est Emtmi Dni. Sed quid mali? Si v. gr. pastoribus circiter 170 — demuntur ab hoc numero illi qui in Zelandia sunt — qui in meo disstrictu numerantur, taxa imponatur, ut quotannis proportionatim ad suos, quos percipiunt proventus, duos, tres vel quatuor ex centum solvant, summa hujusmodi grosso modo calculato, pensionem constituet annuam 3000 vel 4000 florenorum, sufficientem ut puto, ut quis ex ea honeste vivere queat.

Modus ille colligendi summam istam nullam hic pariet difficul atem, eo vel minus cum nostrates, utpote hujusmodi exactionibus, quae de tempore in tempus a Gubernio exiguntur, assueti, facile contribuent pro sustentatione sui Episcopi, praesertim si quidam in his ab initio instituatur ordo generalis.

Haec sunt, Emt^{mi} D^{ni}, quae vobis ob oculos ponere meum esse judicavi. Si quid merear apud vos, dignemini supplices, quas pro bono ecclesiae Batavae effundo, preces exaudire, et S.S. D^{no} Papae Pio VII, cujus miramur, praecipue in rebus gallicis, prudentiam, mansuetudinem, indulgentiam ac benignitatem, quibus tot olim aberrantes et refractarios filios praevenit ac cumulavit, persuadere, uti tamquam Pater benevolentissimus oculum conjicere dignetur in filios genuinos, eidemque devotissimos, ut et ille rebus nostris succurrendo manum nobis porrigat benignam, et quid non speraremus, nos ab eo accepturos, qui jam ab initio et toto Pontificatus sui tempore nihil aliud peregit, nisi clementiae ac benignitatis suae signa ostendere, et gratias elargiri uberrimas. Num ergo unam tantum benedictionem haberet Pater ille vere Pius pro nobis?

Ah, Emt^{mi} D^{ni}, obsecramur, et per vestram intercessionem obsecramur, ut et nos benedicat, et quod petimus, benigne concedat. Interim quantopere exoptandum nobis illud sit, confidite, Emt$_{mi}$ D^{ni}, quod totam hujus rei dispositionem eidem penitus submittamus. Quodque a parte nostra nihil molituri, nihil facturi sumus, quod supremam S. Sedis authoritatem vel laedere vel diminuere vel etiam in minimo offendere posset. Absit, Emt^{mi} D^{ni}! Sicuti et patres nostri pro fide catholica servanda et jure pontificio tuendo tot pertulere persecutiones, sic et nos fatemur esse ecclesiae Romanae filios obedientissimos, agnoscimus, ac in medio tot fidei nostrae inimicorum profitemur, Summum Pontificem esse Christi Vicarium in terris, et veluti tali eidem semper, Deo dante, obedientiam praestabimus, quidquid etiam de nobis disponat, scientes et plane convicti, eundem nihil aliud velle, nihil aliud posse, quam quod in bonum nostrum cedere debet.

Et vos quod attinet Emt^{mi} Patres, sinite, ut me meosque vestro patrocinio hisce commendem, in spiritu sacram vestram purpuram exosculer, ac me cum omni veneratione signem et dicam quod sim etc.

Maar, gelijk van den aanvang af, vreesde ook nu weer de aartspriester, dat, bij geval de Hierarchie hier

ten lande, door de gunst der regeering hersteld zou worden, aan de Jansenisten allicht een invloed werd geschonken, welke voor de katholieken verderfelijk kon wezen. Hij overwoog zelfs de mogelijkheid, dat van regeeringswege de katholieken zouden gedwongen worden, zich aan de Jansenistische bisschoppen te onderwerpen.

Van deze bezorgdheid had hij aan Ciamberlani kennis gegeven, blijkens een brief van den 16en Juni 1802 door den Vice-Superior hem toegezonden.

Numquam de tuo zelo, deque tua S. Sedi adhaesione firmissima ullatenus dubitavi, nec quae jure meritoque promerebaris et promereris in tui laudem variis in circumstantiis Romam scribere praetermisi. Quum autem aliud ejusdem tui et zeli et adhaesionis S. Sedi argumentum ex tuis litteris depromam, aliis te prosequar laudibus opus est. Gaudio mihi maximo est istos tuos constantes sensus intelligere, necnon eam animi docilitatem, quae tibi summo erit semper honori.

Quam cordi mihi sit, Ampl. Dne, ut sacrosancta nostra religio catholica in istis provinciis magis in dies floreat, majoresque adipisci valeat utilitates, non dubito, quin facile possis percipere. Ut et dominari penitus posset, sicut antea, libenter et vitam impenderem. Eumdem igitur finem prospicimus, et per eumdem ducti finem, debemus etiam unanimiter studiose laborare, ne ulla mala religio patiatur. —

Gubernium posset suadere catholicis, ut fieret reconciliatio cum Jansenistis — reconciliatio non dependeret nisi a vera, pura et sincera refractariorum submissione, eorumque abjuratione errorum — sed numquam posset eos cogere, ad se subjiciendum Superiori, quem ipsi nullatenus possent recognoscere. Contra omnes constitutiones ageret, si id attentare vellet, sibique jus arriperet, quod nullatenus competere posset. Posset persequi superiorem catholicorum, vel esset Episcopus vel non, sicuti tempore Vicariorum Ap. factum est, sed catholici libere semper essent ad illi Superiori sese subjiciendum, cui ut sese subjicerent religio expostu-

laret. Hinc est, quod transactis annis nil vel parum erat timendum quoad hoc de Jansenistis, eorumque protectoribus validioribus. Si vero per catholicosmet via aperiatur gubernio, ut facultatem aliquam adipiscatur in negotiis ecclesiasticis sese immiscendi, et S.S. Dnus noster infeliciter cogatur ad concedendum hujusmodi facultatem, tunc certe ex parte Jansenistarum omnia mala sunt timenda. Scio quantum possint obtinere Parisiis, et omnes scire possunt, quantum allaborarent, et cum successu a nobis vehementer deplorando, ut ipsi praeferrentur.

Uno verbo: si gubernium velit ipsummet habere jus nominandi, actum est de religione, si non statim tractu saltem temporis. Ampl. tua jam fatetur, omnesque alii fateri debent, plus Jansenistis quam catholicis favere. Nonnullae circumstantiae mihi notae sunt, quas forsan ignorat Ampl. tua. Ex ipsis justissima habetur ratio nunc timendi, quod annis transactis timeri non poterat.

Negotium est maximi momenti et cautissime procedendum est omnino, ne via infaustissimis sequelis operiatur, et innumerae et gravissimae, inter quas S. Sedes versatur, augeantur angustiae.

Ut adamussim omnia edocearis, ut percipias quidquid sit agendum, quum negotium istud talis naturae non valeat per litteras pertractari, libentissime Amstelodamum veniam, et ita potero etiam te iterum peramanter amplecti. In iis omnibus, quae ad majus sacrosanctae nostrae religionis bonum conducunt, quin operam meam studiosissime impendam, nullatenus dubites. In fine currentis mensis, hinc, Deo benevolente, discedam. Patientiam igitur habeas expectandi adventum meum, de quo neminem facias, quaeso, certiorem. —

De vrees voor de Jansenisten en hunne sluwe middelen zat er bij den aartspriester diep in. Want, toen de revolutionaire Fransche bisschop Gregoire[1]), na zijn

[1]) Persoonlijk had Gregoire den deken van het kapittel, Stafford, bezocht; zijn secretaris had bij den aartspriester een bezoek gebracht: maar beiden hadden bij beide mannen voor hun opzet slip gevangen.

bezoek in 1804 hier ten lande, een werkje deed verschijnen, waarin, bij het herstel der Hierarchie in de Nederlanden, op het handhaven der oude, door de Jansenisten ingenomen bisschopszetels werd aangedrongen, greep Ten Hulscher met verontwaardiging naar de pen, en maakte den Vice-Superior, Ciamberlani, opmerkzaam op de verderfelijke, Jansenistische strekking van het geschrift; legde het door hem in 1795 ingenomen standpunt opnieuw bloot, en verdedigde zich nogmaals tegen den laster der regulieren, als wilde hij, buiten den Paus om, tot de aanstelling van bisschoppen in de Hollandsche Zending geraken.

Het stuk is gedagteekend: Juni 1806, en gericht tot Ciamberlani:

»Paucos abhinc dies scriptum quoddam proveniens a spectabili viro — quis ille sit, nescio — per manus amici traditum est: judicans illud in hisce temporum circumstantiis maximi posse fieri momenti, descripsi illud, Vobisque offero, ut illud, ubi opus esse judicaverit, communicare valeat. Sic tamen ut requisitam in eo, quod enixe peto, cautelam adhibeat. Facillimum esset plurimas, si ita opus foret, reflexiones super istis considerationibus facere: nam a capite usque ad calcem totum opus est purum extractum jansenisticum, a quo ego abhorreo. Abhorreo, inquam, non tantum a doctrina in eo sparsa, sed et etiam a mediis pro restauranda ecclesia Batava assignatis. Sum quidem in ea sententia, sicuti et S. Congr. de Prop. Fide, uti Vobis notum est, declaravi, quod in bonum foret ecclesiae et religionis nostrae: si S. Sedes statuere posset proprios episcopos, sed alienus sum ab illorum sententia, uti et harum considerationum scriptor sentit, quod antiqui tituli reservari deberent, et eo vel magis alienus sum, ne Jansenismus sub ista larva sese occultare, et prorepere posset. Transeo tamen impresentiarum totum negotium illud, et me semper, Deo dante, penitus submittam libere S. Sedis dispositioni, cujus sum et ero obediens

filius. Verumtamen occasione harum considerationum praeterire nequeo, quin me meosque justificem in eo, quod nos anno 1795 exploravimus a Gubernio nostro: an nobis licitum foret habere proprios episcopos, quod equidem tunc temporis a quibusdam religiosis, aliisque rerum nostrarum imperitis, ita sugillatum fuit arguentibus, quasi nos praeter S. Sedem nobis eligere vellemus episcopos. Tale quid numquam in mentem nostram venit. Sed tunc temporis minitabamur, quod Gubernium nostrum tunc modo a Gallis edomitum nos sub praetextu concordiae inter catholicos instituendae Jansenistis episcopis posset submittere, uti revera illud tunc modo intendebatur, et uti illud adhuc idem, teste scriptore harum considerationum, ab iisdem intenditur. Sed Dnus avertat, ut tale quid numquam accidat: equidem S.S. Dns innotescat, quid moliantur isti inquieti Jansenistae. Forsan non erat inconsultum, quod de hisce considerationibus praemoneatur, praecipue hocce tempore, ubi in puncto sumus subeundi iterum in re politica revolutionem, si enim Gallus aliquis princeps, uti generaliter dicitur, nobis praeficiatur, quid nobis non a parte Jansenistarum timendum erit?

De aartspriester had goed gezien. Eenige maanden later onderging het Staatsbestuur eene nieuwe verwikkeling; maar geen Fransche Vorst, die den Jansenisten genegen was, beklom den troon van Holland, doch de katholieke koning Lodewijk Napoleon, die, voor zoover het van hem afhing, aan de rechtmatige eischen zijner katholieke onderdanen recht wilde doen.

Aan Ciamberlani was, blijkens een schrijven van Ten Hulscher van 26 Juli 1806, door den H. Stoel opgedragen, het koninklijk echtpaar met de troonsbestijging te gaan gelukwenschen. —

En in 1807 richtte Ten Hulscher nogmaals een schrijven tot de Propaganda fide, waarin om de veranderde tijdsomstandigheden, om de bekendheid van Ciamberlani met de Nederlandsche toestanden, om zijn

bij alle priesters beminde persoonlijkheid, de Vice-Superior-zelf tot bisschop der Hollandsche Zending werd aangevraagd. Den Haag zou hem tot verblijfplaats kunnen dienen.

Permutata politici regiminis forma in regione ista, catholici omnes exoptant ardenter, ut et in regimine ecclesiastico brevi fiat immutatio, et ut S. Religio nostra tot inter sectarum asseclas, externum quemdam et decentem recuperet splendorem, qui a 2 et amplius saeculis eidem penitus ademptus esse videbatur. Pristini enim moderatores nostri religionem catholicam ex politica quadam convenientia tantummodo tolerantes, eam legibus saepe duris adstringere solebant. Nunc vero nobis praepositus est rex, vere catholicus, qui catholicos suos subditos aliis aequales esse vult, nec cujusquam ob professionem religionis suae apud se exceptionem tolerat. Hic Optimae Regiae Maj. animus ex variis tam responsis quam factis, quae mihi aliisque in diversis circumstantiis jam dedit et ostendit, luculentissime patet.[1])

Verum enimvero benevolus ille patriae pater — et haec dolentes dicere cogimur — omnia quae in favorem catholicorum sibi subditorum facere vellet, efficere nequit: circumcinctus est viris plurimis, qui vel rerum nostrarum vel minimam habent notitiam, vel nobis, quod deterius est, nequidem favent. Schisma Jansenisticum inter haec partes suas agit, et Protestantium favorem, uti semper solitum fuit, sibi quaerens, sese contra catholicos sustinere satagit, ne hisce cedere aut sese submittere quandoque cogatur. Totidem contra religionis catholicae adversarios munimen quoddam constitui oportere, nemo inficias ibit: virum scilicet in rebus missionis nos-

---

[1]) Dit slaat gewis op de verschilende bezoeken, zoowel door Ten Hulscher als Ciamberlani, bij den koning afgelegd, en waarbij zij, naar eigen getuigenis, »humanissime« ontvangen werden; bovendien was de houding van den koning, voorgelicht door zijn aalmoezeniers Lamblardie en Bertrand, tegenover de Jansenisten, die van verzoening droomden met de Moederkerk, alles behalve voorkomend of slap.

trae expertum, virum inquam animi vere ecclesiastici virtute praeditum [1]). Si mihi fas sit ea, quae super hac re sentio, enunciare, ad hanc provinciam nullum novi magis idoneum, quam Ill. Dnum Aloys. Ciamberlani Vice-Superiorem missionis nostrae. Vir ille ex tot annorum vicissitudinumque in iis exortarum experientia optimam rerum nostrarum gerit notitiam. Prudentissimus insuper est in omni actu suo, toti non solum catholicitati sed et ecclesiasticis, tam saecularibus quam regularibus, summe gratus. Et ex hac parte ante omnes idoneus ad patrocinandum catholicorum negotium apud Curiam regiae Suae Majestatis, ad eludendum adversariorum molimina, et ad vindicandam religionem nostram sanctam contra omnes, quibus circumdamur, suppressores. Ast, ut verum fatear, desunt eidem Illmo Viro qualitates aliquae ad hoc opus cum fructu peragendum necessariae, sine quibus vel nihil vel saltem exiguum efficere poterit bonum.

Caracter ejus sacerdotalis parum in aula regia splendoris habet, et longinqua ejus ex ipso regno absentia impedit ei, ut toties quoties requiritur ad regiam majestatem accedere valeat.

Hisce consideratis, liceat Emtme Dne, hanc a S. Sede gratiam exorare, ut Sanctitas sua eundem Ill. Dnum Vice-Superiorem, etiamsi provisionaliter sub titulo aliquo in partibus infidelium caractere episcopali insignire, eidemque injungere dignetur, ut permutato suae mansionis hospitio monasterio Westphalorum Hagam Comitis sese quantocius conferat, suamque residentiam figat.

---

[1]) Ja, 't is inderdaad verheffend de briefwisseling te lezen tusschen den Vice-Superior en Ten Hulscher, zoo vol van priesterlijken geest, zoo warm-voelend voor het welzijn der Hollandsche Missie. En wel opmerkenswaardig, dat Ten Hulscher, die in zijn rekest een bisschop verlangde hier ten lande geboren, geen woorden genoeg weet te vinden, om de verkiezing van Ciamberlani tot bisschop van Holland te Rome aan te bevelen.

De geschiedenis van Ciamberlani, in verband met de kerkelijke en staatkundige gebeurtenissen zijner dagen, moet nog altijd geschreven worden. Voor een doctoraal proefschrift: een uitmuntend onderwerp.

Dum haec voveo ac hisce humiliter imploro, longe absit cogitatio, quasi vellem praecurrere dispositionem S.S. Dni semper justissimam ac convenientissimam. Verum cum 20 jam annis in tanto rerum discrimine munere archipresbyterali, licet indignus, functus sim, et in eo tanta edoctus, quae religionem nostram sacrosanctam in hisce partibus concernunt, cumque insuper gloriari audeam, me semper vixisse cum eodem Illmo Dno in optima concordia ac consensu[1]: meum esse judicavi, ea quae pro bono religionis nostrae conveniunt, Emtmis S.S. Congr. de Prop. fide patribus ac Dominis exponere, dum ea, quae statuenda judicant, lubens eorum maturiori judicio penitus relinquo.

Quid superest, Extime Dne, permittite, ut me in clientelam Extiae Vestrae submisse commendem et sacram vestram purpuram exosculans summa cum observantia, subscribor. —

Intusschen werden de onderhandelingen met den koning voortgezet; maar bisschoppen zouden eerst dan gekozen worden, indien de bisschoppelijke zetels hersteld, of nieuwe waren opgericht.

In dien geest schreef Ciamberlani den 22en Juli 1808 aan den aartspriester:

Nihil prorsus sciebam, me habiturum honorem, obsequia Regi exhibendi. Id penitus repente et improviso accidit. Ea die, qua fui apud Suam Regiam Majestatem, nondum obierat Pseudo-Archiepiscopus Ultraj., sed nihilominus fui de eisdem obstinatis schismaticis loquutus. Antequam a Rege eligantur Episcopi catholici debent Sedes Episcopales restitui, vel aliae de novo erigi, re cum S.S. Dno Nostro pertractata. Optime igitur hoc super puncto animadvertit Ampl. tua. Erit opportunum tempus, quo cum S. R. M. de omnibus loqui potero. Tunc unacum Amplitudine et nonnullis aliis poterunt

---

[1]) Hier zweefde gewis de gestalte van Brancadoro voor den den geest van Ten Hulscher.

prius res omnes exponendae, a me pertractari, et in uno folio describi.

En hoe in die dagen, zelfs de besten onder onze priesters meenden, dat, door het herstel der Hierarchie, de Jansenisten tot de Moederkerk zouden terugkeeren, blijkt uit een brief, door pastoor Vredeveld van Rotterdam den 5en Juli 1809 aan Ten Hulscher geschreven:

»Ik voorzie, als wij zoo gelukkig mogen zijn van alhier eigen bisschoppen te krijgen, dat de Jansenisten daardoor in de grootste verlegenheid zullen gebragt worden, en dat in den eersten tijd van die nieuwe verschijning, eener wettig geauthoriseerde Hierarchie, velen onder hen zullen gaan wankelen, dog, om dan het ijser aan een te smeden, terwijl het heet is, dunkt mij, dat het allernoodzakelijkst zoude zijn, dat men vooraf beproefde, of men den H. Stoel kon permoveeren, om door een nieuw formulier, op de wijs van dat van Pius IV, de bulla Unigenitus en het formulier van Alexander VII te vervangen, zoodat men de leer der kerk moest bezweren, zonder dat er uitdrukkelijk gewag gemaakt wierd van het boek van Jansenius. Het komt mij voor, dat een groot gedeelte, zoo niet het gros der Jansenisten gemakkelijk zijn over te halen tot de leer der R. C. Kerk, als men hen het onaangename kan uyt den weg ruymen, van te moeten erkennen, of aanstonds belijden, dat zij scheurmakers zijn geweest.

Als men de afgedwaalden kan teregt brengen tot de ware leer en discipline der kerk, moet men gewis de woorden in 't oog houden van Salomon: ne sis justus nimis; en ik kan in dezen tijd, en vooral in deze gunstige omstandigheden, die op handen zijn, niet zien, waarom het uitdrukkelijk aandringen op het formulier van Alexander VII zou moeten gehouden worden, als het eenige geschikte en noodzakelijke middel, om de kerk te kunnen gerust stellen wegens eene oprechte toetreeding der Jansenisten tot hare geloofsleer.

Waarom zou er tog geen ander formulier kunnen opgesteld worden, dat minder het vooroordeel der Jansenisten tegen het hoofd stoot, en echter de leer der kerk in veiligheid stelt? Mij dunkt, als men door zulk een nieuw middel de Jansenisten kon tot den schoot der kerk terugbrengen, en dat groote schandaal dier scheuring in ons land kon wegneemen, dat die stap wel van den H. Vader zou mogen gevraagd en verwagt worden.
Ik heb met pastoor Van Gils daarover gesproken, en die vond mijne gedachten gegrond en te Rome aannemelijk«.

Gelukkig dat alle pogen om deze onbetrouwbare elementen in de Moederkerk op te nemen, is prijs gegeven!

Nieuwerkerk a. d. Ysel. J. C. van der Loos.
S. Theresia, 1917.

(Wordt vervolgd.)

DE BRIEF VAN THIOFRIED VAN ECHTERNACH EN DE HOLLANDSCHE GRAVEN.

In de *Bijdragen* (38ste deel 3de afl.) vond ik een artikel van den Eerw. Pater Lampen O. F. M., waarin een viertal lijsten voorkomt van »Oud-Hollandsche« kerknamen. Den schrijver van het opstel »is het niet mogen gelukken«, bericht hij, »*alle* namen te identificeeren en de afwijkingen te verklaren«. Een bescheiden poging in die richting moge mij hier veroorloofd zijn.

De lijsten werden door Pater L. ontleend, respectievelijk aan eene copie van den Eerw. Heer Reiners, indertijd kapelaan te Echternach, uit een Sacramentarium der Echternacher abdij, fol. 1 en 2, benevens aan eene oorkonde van 1063 en een diploma van 1156. Zij luiden als volgt:

I. Fol. 1. (van het Sacramentarium te Echternach)	II. Fol. 2. (van het Sacramentarium te Echternach)	III. Oorkonde van 1063	IV. Diploma van 1
1 Kirichvere (mater)	16 Velinson	28 Flardinghe	27 Flerdinge
2 Rinesburch	24 Heilingloh	1 Kiricwerve	1 Kerkwerve
3 Nizo	13 Northungon	16 Velsereburg } matres	16 Velserburcl
4 Betticha	14 Vuroholz (mater)	24 Heiligelo	24 Heyligelo
5 Cozpolt	1 Kiricwereve (mater)	31 Pethem	31 Putam
6 Thidrat	12 Leithemutha	30 Harago	30 Hariche
7 Gentrit	11 Rinsatervalt	29 Schee	29 Schĩ
8 Wido	Asclekerenvalt	2 Reinsburg	2 Rinesburgl
9 Reinzo	14 Voreholt (mater)	10 Warmunde	10 Warmunde
10 Warnemunde	15 Saxheim	Lieche	12 Leythemut
11 Rinsatervelt	13 Northgo (mater)	Muthon	11 Rinsatwalt
12 Leithemutha	16 Welscerenburg	11 Risantwald	Asleterwalt
13 Northgo (mater)	17 Agathenkyricha	Asclekervald	17 Agathenke
14 Vuoreholt (mater)	18 Heimesenkyrke	17 Agathenkirika	18 Ymezanker
15 Sasheim	21 Spirnetewalt	18 Heimesenkirica	19 Ascamanna
16 Velisinburg (mater)	20 Sloton	19 Alsemannedilf	21 Sparneresw
17 Agathenkiricha	19 Asemanedelf	21 Spirnerezivald	20 Sloten
18 Heimettenkiricha	24 Heilegenlo (mater)	20 Scloten	Egmunde
19 Asmedelf	27 Scirmere	Egmonde	25 Alckmere
20 Sloton	26 Misira	25 Alcmera	27 Schirmere
21 Smirnevualt	Wolgunga	27 Scirmera	26 Misnem
22 Harleim	Aldenthorf	26 Alisnen	Wegnem
23 Urisheim	Vronlo	Woggunghen	Altendorpe
24 Heilingelo	31 Petheim	Aldentorp	Vronle
25 Almere		Wronlo	
26 Misna			
27 Skirmere			
28 Flerethinga (mater)			
29 Skie			
30 Harthga			
31 Petheim (cap.)			

De nummers werden door *mij* vóór de verschillende namen geplaatst. Zij komen overeen met die, achter welke ik hieronder de door mij voorgestelde tegenwoordige namen heb durven geven, namelijk:

1 Oegstgeest, 2 Rijnsburg, 3–9?, 10 Warmond, 11 Rijnsaterwoude, 12 Leymuiden, 13 Noordwijk, 14 Voorhout, 15 Sassenheim, 16 Velsen, 17 Beverwijk, 18 Heemskerk, 19 Assendelft, 20 Sloten, 21 Spaarnwoude, 22 Haarlem, 23 Ursem, 24 Heilo, 25 Alkmaar, 26 Mijssen, 27 Schermer, 28 Vlaardingen, 29 Overschie, 30 Hargen, bij Kethel, 31 Petten.

Blijven nog de door mij *niet* genummerde namen op de drie laatste lijsten, als:

Asclekerenvalt (Asclekerwald. Asleterwalt), waarvoor ik den naam Elswout in overweging geef, tenzij men de voorkeur geeft aan Hazerswoude, — Wolgunga (Woggunghen, Wegnem), waarmee blijkbaar Wognum wordt bedoeld, — Aldenthorf (Aldentorp, Alterndorpe), dat wel Oudorp bij Alkmaar zal moeten wezen en eindelijk Vronlo (Wronlo, Vronlo), dat ongetwijfeld het eenigermate legendarische Vroone aanwijst. — Lieche, Muthon op de derde lijst is klaarblijkelijk een fout en splitst — heel lastig voor den snuffelaar, die niet op verschrijvingen in een zóó belangrijk document verdacht is — de twee deelen van Leithemutha, om van *ééne* kerk er *twee* te maken. Egmunde, ten slotte, zal wel voor niemand iets anders kunnen beteekenen dan Egmond.

Zooals men ziet echter, ben ik voor de nummers 3 tot 9 niet geslaagd. Vermoedelijk waren het ook die, welke den Eerw. pater Lampen het meeste hoofdbreken bezorgden. Zou het niet mogelijk zijn, dat we hier eenvoudigweg te denken hebben aan eene *foutieve*

opgave? .... Aan eene misvatting van den schrijver in het Echternacher Sacramentarium, of aan een schrijffout van den afschrijver, den Eerw. Heer Reiners? — Zeker is het, dat de namen van 3—9 in vorming aanmerkelijk afwijken van de overige. De uitgangen inzonderheid vertoonen niets van de eigenaardigheden, die, in »go«, »vere«, »burch«, »munde«, »velt«, »mutha«, »holt«, »kiricha«, »delf«, »lo«, »heim«, »mere«, zoo gemakkelijk ons herinneren aan de gelijksoortige, welke wij op dit oogenblik nog gebruiken. De door den eerw. referent vermelde bronnen (*Bijdragen v. Haarlem* D. 38, pag. 327 noot 2) zijn op dit oogenblik voor mij niet toegankelijk. Wellicht kan daar antwoord gevonden worden op de vragen: hoe werden de beide eerste, door ons boven vermelde, lijsten saamgesteld? onder wiens contrôle? op wiens autoriteit? hebben wij er de beteekenis aan te hechten van werkelijk-*officiëele* gegevens, of: zijn ze niet veel meer dan los daar neergeschreven beweringen, die hoofdzakelijk weèrgeven, wat in de Echternacher Communauteit al zoo gemompeld werd over »de geschonden rechten« der abdij? .... Vooral echter: *uit welken tijd* zijn die lijsten en mag men, op grond van haar dateering, besluiten tot de bevoegdheid van den samensteller en derhalve tot haar betrouwbaarheid?

Zonder nadere inlichting omtrent een en ander, die de Eerw. Pater Lampen wellicht zal kunnen geven, acht ik voorshands die betrouwbaarheid niet onverdacht. — Naar de aloude traditie. welke aan Sint Willibrord-zelven den bouw toeschrijft der vijf (of zeven) moederkerken tusschen Maasmond en Vlie, vermelden beide lijsten Kirichvere (of Kiricwereve) = Oegstgeest als moederkerk, waaronder dan, niet enkel

Rijnsburg, maar ook Nizo, Betticha, Corzpolt, Thidrat, Gentrit, Wido, Reinzo met Warmond, Rijnsaterwoude en Leymuiden als dochterkerken — (of kapellen) — zouden ressorteeren. Kan men zich wel goed voorstellen dat, van dit elftal kerken, slechts *vier* een duidelijk-hollandschen naam bewaard hebben, terwijl de *zeven* overige — in dezelfde streek gelegen! — ten eenenmale van naam veranderd zijn en wel zóó, dat geen spoor van den naam meer is te vinden? .... Dat naast de overige moederkerken, (Velsen, Heilo, Petten, Vlaardingen), ook Noordwijk en Voorhout als moederkerken voorkomen, is wellicht te billijken; maar zeer vreemd doet het aan, wanneer we in de lijst van kerken »quas Theodoricus habet«, na Northungon, nog eens Northgo (mater) lezen, — na Vuroholz (mater), nog eens Voreholt (mater). — na Velinson, nog eens Welscereburg, (achter beiden ontbreekt het praedicaat: mater!), — na Heilingloh, weêr eens Heilegenlo (mater), — terwijl dus van de *vier* kerken er *acht* worden gemaakt! ....

Dat voorts nog vier andere kerken, die op de *eerste* lijst worden gemist: Asclekerenwalt, Wolgunga, Aldenthorp en Vronlo — op de *tweede* lijst wèl voorkomen, schijnt mij, òf voor de eerste lijst een wonderlijke *on*volledigheid, òf voor de tweede een weinig minder zonderlinge *over*volledigheid, die, wat de laatste meer speciaal betreft, *tendentie* doet vermoeden.

Inderdaad komt het mij voor, dat bij de samenstellers der lijsten in het Echternacher Sacramentarium, de bedoeling zich deed gelden, om hun grieven tegen het Hollandsche Gravenhuis zoo breed mogelijk uit te meten.

Of dit intusschen wel geheel terecht gebeurde?

De Eerw. pater Lampen schijnt niet ongeneigd tot

een bevestigend antwoord. Ook al vermoedt Z.Ew. dat in 1191 »de Echternacher advocaat het met de waarheid zoo nauw niet neemt«, — op de hoofdquaestie: werden inderdaad door de Hollandsche Graven in de elfde eeuw, de rechten der Echternacher abdij, op ongeoorloofde wijze verkort, luidt zijn antwoord: de Graven Dirk IV, Floris I en Dirk V waren »dieven van kerkelijke goederen«.

Het lijkt mij niet ondienstig, de dingen ook nog eens van een anderen kant te bekijken.

Vooreerst wat aangaat den abt Thiofried van Echternach en zijn schrijven. De geleerde referent in de *Bijdragen* blijkt, ook nog uit een opstel elders [1]) met den man nogal erg ingenomen te zijn. Hij prijst hem om zijn geleerdheid, om zijn onverdachte orthodoxie, om zijn vrome bemoeiingen ten aanzien van de hagiographie en omtrent de vereering van het Allerheiligste. Het is allerminst mijne bedoeling op dien lof ook maar het geringste af te dingen. Maar ook die voortreffelijke hoedanigheden van den Echternacher klooster voogd mogen ons niet doen vergeten, *wie de man was,* aan wien abt Thiofried *zulk een schrijven* richtte, als door den Eerw. pater Lampen wordt meegedeeld.

De ruim vijftigjarige regeering van keizer Hendrik IV was — de Eerw. referent zal het daarin wel met mij eens zijn — voor de toenmalige samenleving een ramp en voor de Kerk een tijd van zware beproeving. In de worsteling tusschen paus en keizer, die deze droevige periode kenmerkte, kozen — helaas! — verschillende bisschoppen en kloosteroversten tegen den eerste partij. Dat, onder hen, ook de Echternacher

---

S.S. Eucharistia, 14e jaargang n°. 9 pag. 265 seqq.

abten, en met name Thiofried, zoo deden, kan ik niet uitmaken. Wèl echter geeft de overeenkomst van abt Reginbert met den beruchten Willem van Utrecht, in 1063 gesloten, aanleiding tot geen heel gunstige vermoedens. En meer nog het feit, dat juist in 1083 Thiofried »te Rome uit de handen van Hendrik IV de abdij van Sint Willibrord te Echternach, die onmiddelijke »rijksabdij« was, ontving«. Want wèl zegt de Eerw. Pater Lampen later elders,[1]) dat Thiofried haar ontving »waarschijnlijk« van paus Gregorius VII; — maar die waarschijnlijkheid lijkt mij niet groot. In 1083 immers zag keizer Hendrik, in open strijd tegen den H. Gregorius VII, zijn heiligschennenden aanslag op de eeuwige stad bekroond met een succes, dat de leonijnsche stad met de Sint Pieterskerk in zijn bezit bracht en den rechtmatigen Opperherder weldra dwingen zou te ontvluchten naar Salerno, waar de groote strijder voor de vrijheid der Kerk reeds in 1085 stierf. Allermeest echter doet de door den Eerw. pater Lampen meêgedeelde brief van Thiofried aan den keizer een, dunkt mij, minder eervol licht vallen op de gezindheid van den abt, als *beslist partijganger* van den, om zoovele redenen, veroordeelenswaardigen Hendrik IV.

In de pen toch van een religieus vooral, past wel allerminst de Horatiaansche begroeting (— al werd die dan ook door Thiofried, meer dan eens, voor nog anderen dan den, wegens simonie en openbaar wangedrag gebannen, keizer gebruikt! —); een priester, zich van zijn hooge waardigheid bewust, behoefde er wel niet zoo'n hoog voorrecht in te zien, dat zulk een man »zich verwaardigde hem „eigenhandig" te schrijven[2]) over

[1]) *S.S. Eucharistia*, l. c.

[2]) De Eerw. referent spreekt de meening uit, dat Thiofried den keizer te Luik zou hebben *ontmoet*. Zou uit Thiofrieds schrijven

zijn zieleheil; en eindelijk: mocht wel op den grimmigen belager van den H. Paus Gregorius VII een schriftuurplaats worden toegepast, (Isaïas 45, 2) waar door den Heiligen Geest van »Zijn Gezalfde« werd gesproken?.... Hier, dunkt mij, valt meer te betreuren dan smakeloosheid-alleen, hier ergert niet enkel de platte vleierij, maar doet het misbruik van Gods H. Woord elk eerlijk gemoed in verzet komen. Wanneer dan ook de abt van Echternach er geen bezwaar in ziet zijn keizerlijken patroon met al dat moois aan boord te komen, dan volgt daaruit één van beiden: òf hij hield zich overtuigd, dat hij met zijn lofrede de waarheid sprak, òf.... de rest laat zich beter denken dan neerschrijven!

Nu was deze gunstige opvatting omtrent den persoon en de gedragingen van Hendrik IV geenszins in overeenstemming met de opvattingen, daaromtrent, in ons oude graafschap Holland. Van de hollandsche graven is bekend, dat zij, *tegen den keizer* en diens aanhang in deze streken, de partij opnamen *voor den Paus*. Om welke redenen dit gebeurde, hebben we hier, geloof ik, niet te onderzoeken. Feit is dát ze het deden. En eveneens, dat zij zeer vrijgevig waren in het stichten en doteeren van kloosters en kerken. De abdij van Egmond inzonderheid ontving daarvan de meest overvloedige blijken. En nu acht ik het, in het voorbijgaan gezegd, wel opmerkelijk, dat, van de namen der kerken in het Echternacher Sacramentarium, het meerendeel wordt ontmoet op de lijst der kerken, welke de abt van Egmond had te begeven.... De graaf van Holland — indien hij al op onkanonieke

niet veeleer op te maken zijn, dat de keizer hem *uit* Luik »eigenhandig« had *geschreven?*.... Zoo zou ook wellicht het (sic) na »Leodio« kunnen wegvallen.

wijze over het goed der Echternacher abdij beschikte — deed dit dus niet om zelf daarvan goede sier te maken of zich en de zijnen te verrijken. Misschien redeneerde hij bij zich zelven aldus: »Benedictijnen zijn Benedictijnen en, of de abdij van Echternach dan wel die van Egmond over dat kerkegoed heeft te beschikken, komt, voor het belang van mijn volk, vrijwel op 't zelfde neer«. En had hij dan daarin wel zoo'n groot ongelijk?....

Maar bovendien — wie zal met voldoende zekerheid kunnen uitmaken, dat de hollandsche graven niet het *strikte recht* bezaten om die goederen, *in* hun graafschap weleer door de frankische koningen aan Echternach geschonken, voor de geestelijkheid *van* hun graafschap op te vorderen? De giftbrief van koning Karel, te Bladel aan Dirk I verleend, (?) gewaagt zelfs *op de eerste plaats* van de Egmondsche kerk en hare bezittingen. Ging daarmêe de koning *zijn* recht te buiten? 't Is mogelijk; maar eveneens mogelijk en zelfs waarschijnlijk komt het mij voor, dat de Echternacher abdij, in de dagen na Sint Willibrords afsterven, allengs, ten gevolge ook al van de herhaalde invallen der Noormannen, zich van Holland vervreemdde en ten slotte zich weinig of niet van haar zóó verwijderde en, voor een goed deel, onvruchtbare eigendommen zal hebben aangetrokken .... En, immers een *res derelicta* mag, volgens de regels eener gezonde moraal, geacht worden het eigendom te kunnen worden van hem, die ze *'t eerst* in bezit neemt? ....

Gezwegen nog van andere rechtstitels, welke de hollandsche graven niet onwaarschijnlijk konden doen gelden. Abt Thiofried beweert in zijn brief aan Hendrik IV, dat ter gelegenheid van de Synode te Mainz in 1053, keizer Hendrik III, »in bijzijn van Paus Leo IX«, de bedoelde goederen aan de abdij van Echter-

nach had *terug*gegeven. Zij waren dus toen klaarblijkelijk niet meer *in het feitelijk bezit* van de abdij. Wat met de, boven aangegeven, onderstelling omtrent het »abandoneeren« van hetgeen ik nu maar eens haar »hollandsche missie« zal noemen, tamelijk wel klopt! Maar nu blijft toch de vraag: was die »teruggave« *rechtsgeldig?* De Paus »zat er bij«, zegt Thiofried. — Maar heeft hij dien maatregel *goedgekeurd en bekrachtigd?* — Zoo ja, was die teruggave *onvoorwaardelijk?* .... Werden de mogelijke voorwaarden *vervuld?* .... Was zij *onherroepelijk?* ....

Ik moet wel veronderstellen, dat, tot een bevredigend antwoord op al die vragen, ook volgens de Canonisten van dien tijd, het een en ander zal hebben ontbroken. Met andere woorden: dat de zaak, voor het minst, *quaestieus* was. Maar geldt dan ook hier niet de bekende rechtsregel: *in dubio melior est conditio possidentis?* .... Anders: hoe zou het mogelijk geweest zijn, dat de Benedictijnen van de Egmonder abdij zich kalm hadden laten »begeven« met hetgeen aan hun Ordebroeders van Echternach was »ontstolen«? ....

Mijn slotsom is: in den troebelen tijd, waarin abt Thiofried leefde, moge men een verontschuldiging vinden voor de wijze, waarop de ongelukkige Hendrik IV door hem werd bewierookt; — maar tegelijk meen ik, dat er meer noodig is dan de door den Eerw. pater Lampen aangevoerde getuigenissen, om voor uitgemaakt te houden, dat ons eerste hollandsche vorstenhuis zich aan ergerlijken diefstal van kerkelijk goed heeft schuldig gemaakt.

Amsterdam. L. C. L. Eijgenraam, Pr.

KERKELIJK REGISTER OP DE REKENINGEN VAN DEN VICARIS GENERAAL VAN HET BISDOM UTRECHT.

Toen in het begin van het jaar 1914 het eerste deel van mijn »*Register op de Parochiën, Altaren, Vicariën en hun Bedienaars*« van de pers kwam, vermoedde ik niet, dat mijne latere nasporingen te Utrecht in het Rijksarchief gedaan, de voltooiing van bovengenoemd »*Register*« zouden kunnen doen vóórgaan.

De droevige oorlogsramp, sindsdien uitgebroken, legde de uitgaaf aan banden, zoodat ik verplicht werd betere tijdsomstandigheden af te wachten om dien, voor onze R. K. Kerkgeschiedenis zoo belangrijken arbeid te voltooien.

Ik mag echter de gelegenheid, die de Redactie der *Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem* mij aanbiedt, om ook de *Rekeningen van den* VICARIS GENERAAL in denzelfden geest als het bovengenoemd Parochiën-Register te laten verschijnen, geenszins van de hand wijzen; integendeel, met innigen dank heb ik die aanvaard, te meer dewijl ik vast vertrouw, dat de verschijning van dezen arbeid, de belangrijkheid van mijn *Parochiën-Register*, meer en meer zal doen uitkomen en zoodoende grooter belangstelling voor de verdere uitgaaf in het leven zal roepen.

Wijlen Mr. S. Muller Hzn. gaf op blz. 23 van zijne „Toelichting op de Bronnen voor de Geschiedenis der Kerkelijke Rechtspraak in het Bisdom Utrecht 2de dl." te kennen, dat er een vijftal rekeningen van den Bisschoppelijken Vicaris zijn bewaard gebleven. Toch heeft deze zoo uitstekend en nauwkeurige geschiedvorscher zich hierin vergist. Immers in den Catalogus van het Archief der Bisschoppen van Utrecht door Dr. Mr. S. Muller Fz. uitgegeven, vindt men op blz. 69 n⁰. 544 het volgende: »Rekeningen van den Vicaris Generaal van den Bisschop 1530, 1535, 1548, 1551, 1552, 1554, 1563, frag. 1568, 1570, 1571, frag. 1572, frag. 1573 4 dl. 1 postf. O. M. (oud Munster), n⁰. 230. Rekeningen van den Vicaris 1408, 1522? 1526, 4 dl. De Rekeningen 1526, 1569/70 behooren tot het archief Bisschoppelijke Clerezij. L. 49.«

Wat de bewerking betreft, ben ik van de wijze waarop ik mijn *Parochiën-Register* uit de Rek. v. d. Dom behandelde, afgeweken en heb ik tot meerder gemak de *alphabetische* volgorde gevolgd, daar de Rekeningen van den Vicaris Generaal zich over de Parochiën en plaatsen van geheel het Bisdom Utrecht uitstrekken en niet dekenaatswijze zijn te behandelen.

Over het algemeen zijn de Rekeningen vrij goed bewaard gebleven en zijn er verscheidene in duplo aanwezig.

Gewoon dilettant-navorscher zijnde, heb ik in den hof der geschiedenis slechts datgene geplukt wat mij voor de Kerk-historie dienstig voorkwam. Ik mag echter niet verzwijgen, dat de geachte heer A. de Bussy Rijks assistent-archivaris te Utrecht mij bij deze verzameling met zeer te waardeeren welwillendheid heeft ter zijde gestaan en vele moeilijkheden heeft helpen oplossen, zoodat mijn hoofddoel om een grooter getal

geschiedschrijvers van dienst te wezen, door dezen arbeid te zekerder kan bereikt worden.

Aan allen die mij verder mijne taak hebben helpen vergemakkelijken, zij mijn innige dank betuigd.

P. M. GRIJPINK.

Laren (N.-H.)
Feestdag van den H. Gaetanus (7 Aug.) 1918.

VERKLARINGEN EN VERKORTINGEN.

Dimissoriae (litterae). Schriftelijke volmacht van een bisschop voor H.H. Wijdingen door een anderen bisschop te verrichten.

Dismembratio. Het overbrengen van een deel der inkomsten eens beneficies naar eene andere kerkelijke bediening.

Episcopalia. Gelden die den bisschop werden opgebracht voor vergunningen door hem verleend. Zij werden door bisschop Frederik van Baden in de Synode van 12 Febr. 1499 geheel opgeheven. (Rekening v. 1550—51).

Mortificatio. Overbrenging van vaste goederen of gelden uit wereldsch bezit op kerken of kloosters enz.

alb.	albus, witje (geldstuk).
Ap.	Apostolus.
b.	beatus.
Bapt.	Baptista.
Car.	Carolus.
Coll.	Collatio.
dioc.	diocesis.
dn.	denarie (geldstuk).
dns.	dominus.
eccl.	ecclesia.
ej.	ejus, ejusdem.
etc.	etcetera.
Ev.	Evangelista.
flor.	florenum.
jur. dev.	jure devoluto.

lib.	liber.
lit.	lite.
mart.	martyris.
mort.	mortem.
mr.	magister.
o.	oort (geldstuk).
ob.	obitum.
Omnip.	Omnipotens.
p.	per, pro.
par.	parochialis.
permut.	permutatio.
presb.	presbyter.
praep.	praepositus.
res.	resignatio.
S.	Sanctus etc.
scut.	scutum etc.
stuf.	stufera (stuiver).
Traj.	Trajectum.
ult.	ultimus.
vet.	vetus etc.
Virg.	Virginis.

ABBENBROEK.

1529–30. Resignatio pensionis annuae septem flor Holl. super fructibus praebendae in Abbenbroeck de consensu dni. Judoci de Montfoordt patroni 1. scut. 12 st.

1554–55. De jure patronatus vicariae ad altare S. Anthonii in Abbenbrouck translatio per Cornelium Egidii facta in mr. Johannem Bemondt. Quia fiscus Revmi. nihil.

ABCOUDE.

1408–9. Licentia celebrandi in castro de Abcoude. 9 ꝶ 12 stuf. 6 d.

1469–1470. De permutatione eccl. par. de Abcouder inter dnm Adrianum Scayck procuratorem dni Godefridi Adriani possessorem ej. et dnm Arnoldum de Palude procuratorem dni Francisci Reijneri pro benificio titulari. 4 flor. Act. 20 May 69.

1493–94. Episcopalia pro Johanne Engelberti curato in Abcoude. 7½ stuf.

Pro consecratione unius altaris in Abcoude. 6 flor. 4 scut.

1522? Fundatio cujusdam officii ecclesiastici fundati in par. eccl. de Abcoude per discretum virum Brunonem Wilhelmi, quod officium est parvum valore. Solvit 20 scut. 20 stuf.

1548–49. Licentia testandi pro Nanone Johannis Apcoudensi. 12 stuf.

1570–71. De sigillo permutationis eccl. par. de Benehuyzen [Benthuyzen] facta inter dnm Hubertum Cornelii de Oudewater poss. ej. et dnm Franciscum Reijneri pastorem in Abcoude 6 flor. 6 stuf. Act. 9 Martii 70.

ABEELE (Oosterlant).

1408–9. Licentia celebrandi in domo Florentii de Abeel militis. 9 ꝶ 12 stuf.

Ackooij.

1567–68. De sigillo approbationis reservationis pensionis 4 flor. factae per Arnoldum Lini ex fructibus vicariae B. Mariae in eccl. par. de Ackoy ad vitam Alexii Bogaert. 8 flor. 8 stuf. Act. 2 Octobris 67.

Akersloot.

1493–94. Episcopalia pro dno Nicolao Grutter curato in Ackersloot. 7½ stuf.

1529–30. Episcopalia pro dno Theodrico Bartholomei vicecurato in Ackersloot. 7½ stuf.

1551–52. Approbatio alienationis 12 jugerum terrae pertinentis ad aetare. D. Virginis in eccl. par. de Ackersloot facta per me olim concessa ut de pecuniis inde reductis extruerentur duae domus ac reliquorum fundorum ad eandem vicariam pertinentium meliorationem, de quarum aedificatione percuniarumque expensarum calculo, per provisorem Kennemariae examinato mihi facta est fides, tum per ipsum tum p. dnm Jacobum a Duvenvoirt equitem. 42 stuf.

1554–55. Licentia testandi pro Nicolao Laurentii pastore in Ackersloot 42 stuf. Act. 17 Juli.

Alblas.

1493–94. Approbatio certarum indulgentiarum concessarum a Venerabilibus Cardinalibus S. Romae Eccl. pro ecclesia de Alblas. 1 scut. 11½ stuf.

1548–49. De sigillo relaxationis sententiae suspensionis ab officio missae pro dno Martino Arnoldi vice curato in Alblas.

Alblasserdam.

1535–36. Absolutio et correctio Cornelii Bott vice curati in Alblasserdam, quod ancillam suam percussit

in loco continuo ad cimiterium dictae eccl. qui diceba-tur conservatus, Quia pauper (?) 25 stuf.

ALKMAAR.

1493–94. Episcopalia pro dno Johanne Dort vice curato in Alcmaria. 7½ stuf.

Approbatio certorum statutorum conditorum ..... et sanctione beneficiatorum eccl. Alcmariensis. 10 flor = 6 scut. 11½ stuf.

Licentia testandi pro mr. Simone vicario Alcmariensi. 1 scut. 11½ stuf.

1526–27. Permutatio inter dnos. Theodricum Canne-maeker rectorem Confraternitatis presbyterum [in] Alc-maria et mrm. Gerardum Ramp rect. vic. S. Crucis in Hulst partibus ex altera, solvit 2 scut.

1529–31. Commutatio vic. S. Annae in eccl. Alc-mariensi in officium perpetuum post mort. dni Petri Sijmonis patroni et possessoris ej. ad dispositionem magistrorum memoriarum ej. eccl. 2 scut.

ALKMAAR.

1551–52. De confirmatione emphyteosis trium juge-rum in Hensbroick sitorum et ad altare S. Spiritus in eccl. Alcmariensi pertinentes, olim videlicet anno 45 approbata. Sigillo renovato 42 stuf.

1551–52. De confirmatione emphiteosis certi fundi ad praedictam vicariam pertinentis olim anno 45 appro-bata sigillo renovato 42 stuf.

1553–54. De approbatione concessionis in emphy-teosim duarum particularum terrae quarum altera dici-tur »Magnus portus«, altera vero »Parvus portus«, sita-rum in pago de Rijp et ad altare S. Catharinae in par. eccl. Alcmariensi pertinentium, quae, quia in dies de-crescebant, sicut ex testimonio quorumdam mihi con-

stabat. Vicariae utiles sunt istae emphyteoses. Act. 18 Martii 54. 6 flor. 6. stuf.

1554–55. De licentia alienandi pascua sex vaccarum quae 374 locari solent et modo 1200 flor. vendi poterunt, ac etiam alienandi hortum cum infirmaria pertinenti ad monasterium S. Annae Alcmariensi vulgo »dat Witte Hoff«, ac 500 flor. vendi poterunt, et quod .... aut eo quod aetate nullum subire possunt laborem ac egestate laborant, commodius sustentare valeant. Salvo quod publice vendantur ac pecunia inde redacta in redditum redimibilem collocantur cum clausula de non redimendo nisi vicario praemonito 14 flor. 14 stuf.

Almelo.

1408–9. Confirmatio fundationis capellaniae B. Andreae in eccl. de Almeloe per domicillam de Almeloe fundatae, et institutio Jacobi Hillinc ad eandem. 57 tt 7 stuf. 6 d.

1493–94. In Almelo ratione consecrationis unius altaris 3 scut.

Alphen.

1493–94. Episcopalia pro dno mr. Petro Gijsberti vice curato in Alphen. 7½ stuf.

Amerongen.

1526–27. Licentia frangendi et reaedificandi turrim par. eccl. de Amerongen, necnon reparandi eandem ecclesiam et vendendi de bonis ej. eccl. quadragintos flor. ducis Philippi ad usum reformationis ej. applicandos et non alias. De proventibus vicario Revmi. computum facient magistri fabricae ej. Solverunt. 3 scut.

1569–70. De sigillo permutationis vicariae ad altare

B. Katharinae in eccl. parochiali de Amerongen inter Jacobum de Lent possessorem ej. et dnm Johannem Jacobi de Zuijlen pro beneficio titulari 6 flor. 6 stuf. Act. 24 Mai 69.

. . . . . . De sigillo dimissoriae pro Goeswino Johannis de Amerongen 17 Aug. 69.

De sigillo dimissorii pro Gerbrando filii Wilhelmi.

AMERSFOORD.

1408–9. Licentia celebrandi in altari B. Mariae Virg. sito in eccl. B. Mariae Amersfordensi. 9 ℔ 12 stuf. 6 d.

Permutatio Johannis Smit rect. alteris S. Stephani in eccl. Amersfordensi et Gerardi Boec curati in Groet Oesthuzen nec non Jacobo Canonico Amersfordensi. 155 ℔ 5 stuf.

1493–94. Approbatio facta donationis Hospitalis in Amersfortia prope »die Speuye« (?) facta per Egidium de Wee 2 flor. = 1 scut. 10 stuf.

Licentia testandi pro dno Henrico de Neerden canonico Amersfordensi. 1 scut. 11½ stuf.

1526–27. Approbatio excomunicationis capitulanorum canonicorum Amersfordiensium ad instantiam eorum decani per officialem Traj. excommunicatorum. 1 scut. 12 stuf.

1526–27. Approbatio pensionis 22 flor. curr. Holl. per conventum S. Catharinae in Gouda mro. Johanni Anthonii curato in Amersfortt. 1 scut. 12 stuf.

Dispensatio pro fratre Francisco Bommel fratre et conventuali quadam domo B. Johannis in Amersfordia quod potest alienari quia de meliori promisione (?). 3 scut.

1548–49. Collatio jur. dev. vicariae ad altare S. Judoci concesso mro. Guilhelmo Spruijt sitae in sacello D. Virginis in Amersfoord. 3 scut. 18 stuf.

De sigillo . . . . . . vicariae S. Laurentii in par.

eccl. Amersfordensi pro dno Egberto de Luter et dno Jacobo van Kem. 18 stuf.

De sigillo citationis pro dno. Jacobo Vereem canonico Amersfordiensi contra decanum et capitulum ej. eccl. 6 stuf.

1548-49. Correctio decani Amersfordensis qui se sub laudibus contra decorem status et ordinis ipsum gesserat saltu sive trepidio cantu praeter sumptum inquisitum. Recepi libere. 7 scut.

1550-51. Permutatio vicariae ad altare S.S. Anthonii et Walburgiae in coll. eccl. Amersfordensi facta per mrm. Danielem Verhey nomine procuratoris dni. Guilhelmi Jacobi cum dno. Gerardo de Bilen pro beneficio titulari 6 flor. 6 stuf.

De sigillo sententiae latae super vicaria S. Stephani in eccl. S. Georgii Amersfordensi inter dnos Guilhelmum Hermanni et Johannem Vos. 6 stuf.

1550-51. De legibus sententiae latae contra dnos Guilhelmum Hermanni et Johannem Vos super vicaria ad altare S. Stephani in par. eccl. Amersfordensi 4 flor.

1551-52. Permutatio praebendae in eccl. Amersfordensi pro vicaria ad altare S. Georgii et Blasii in par. eccl. S. Nicolai Traj. per dnos. Cornelium Guilhelmi et p. Guilhelmum Hermanni facta. 5 flor. 5 stuf.

Permutatio vicariae ad altare S.S. Petri et Pauli in coll. eccl. S. Georgii Amersfordensi facta per dnm Jacobum Henrici cum dno Johanne Theodrici pro beneficio titulari 42 stuf.

1553-54. De licentia testandi pro duo Gerardo Velt canonico Amersfordensi 42 stuf.

1553-54. De institutione Cornelii Gerardi ad vicariam ad altare D. Virginis sub oxali in coll. et par. eccl. S. Georgii Amersfordiensi 14 flor.

1553-54. De dispensatione pro Everardo Arnoldi.

quod non obstante fundatione, quae presbyteratum requirit, possit de patronorum consensu obtinere vicariam ad altare S. Walburgis in eccl. Amersfordiensi. Act. 27 Januarii 54. 4 flor. 4 stuf.

1553–54. De sigillo litterarum proclamationis pro Everardo de Zomer ad capellaniam B. Virginis in par. et coll. eccl. Amersfordiensi. Act. 9 Januari 54. 42 stuf.

1553–54. De legibus sententiae inter capitulum Amersfordiensem et Zomer latae. 42 stuf.[1])

1567–68. De sigillo citationis una cum inhibitione cujusdam vicariae sitae in eccl. Amersfordensi ad instantiam mri notarii de Dashorst procuratoris et ex favore patroni contra dnm Godefridum de Ema Act. 1 Dec. 67.

1569–70. De sigillo monitorii ad instantiam Gertrudis de Muyen professae in conventu S. Agnetis Amersfordensi contra matrem et conventuales ibidem cum clausula (Nisi causa) 4 Feb. 69. 42 stuf.

1569–70. De sigillo confirmationis electionis decani in ecclesia collegiali Amersfordiensi pro duo Godefrido Jacobi de Erembregge 2 Juli 69. 4 flor. 4 stuf.

1569–70. De permutatione ecclesiae parochialis S. Georgii Amersfordiensis inter dnm Arnoldum Cuyck possessorem ej. et dnm Wilhelmum Peregrini rectorem vicariae S.S. Georgii et Blasii 7 flor. 7 stuf. Act. 20 Mai 69.

1573–74. De permutatione praebendae in eccl. S. Georgii oppidi Amersfordensi inter dnm Gijsbertum de Noert poss. ej. resignantem et Johannem Godefridi acceptantem 4 fior. 4 stuf. Act. 30 Mai 73.

De sigillo mandati appellationis ad instantiam dni Petri Rutgeri in causa vicariae altaris S. Nicolai in eccl. coll. et par. S. Georgii Amersfordensi contra Albertum Magnum 6 stuf. Act. 19 Martii.

---

[1]) Institutio ej. a dd eandem anno 1553—54. 6 flor. 6 stuf. P. M. G

AMMERS.

1554–55. De permutatione par. eccl. de Ammers per dnm. Andream de Baert pro eccl. de Brueg[1]) cum dno. Petro Comans facto. Act. 22 Mai. 7 flor.

AMMERZODEN.

1492–93. Portatile pro domicella Gerardi de Werenborch in castro de Amerode 1 scut. 2½ stuf.

AMSTELVEEN.

1561–62. De approbatione confraternitatis in eccl. de Amsterveen ad altare B. Mariae Virg. S. Annae et S. Anthonii. Solvit 13 Aug. 3 flor.

AMSTERDAM.

1408–9. Licentia celebrandi in hospitali S. Nicolai in Amsterdam 9 ₶ 12 stuf. 6 d.

Confirmatio fundationis mediae partis parochialis de Amstelredam et separatio parochianorum ej. 590 ₶ 12 stuf. 6 d.

1493–94. Episcopalia pro dno Andrea Reyneri vicecurato Antiquae Ecclesiae in Amsterdam. 7½ stuf.

Episcopalia pro dno Jacobo Martino capellano in Antiqua Eccl. in Amsterdam.

Episcopalia pro dno Bartholomeo Petri capellano in Antiqua Eccl. in Amsterdam. 7½ stuf.

Episcopalia pro dno Symone Theodrico capellano in Antiqua Eccl. in Amsterdam. 7½ stuf.

Episcopalia pro dno Reynero capellano in Nova eccl. in Amsterdam. 7½ stuf.

Episcopalia pro dno Reynardo Jacobi capellano in eccl. B. Maria in Amsterdam. 7½ stuf.

Episcopalia pro dno Gerardo Jacobi in Nova eccl. in Amsterdam.

---

[1]) Breugel dorp in de Meiereij van 's Hertogenbosch.

Episcopalia pro dno. Wilhelmo Gaal confessore domus Beghinagii in Amsterdam.

1522? In Amsterdamis consecratio duorum altarium in Eccl. Antiqua. 12 flor. 8 stuf.

Fundatio seu erectio novae vicariae in eccl. Amsterdamensi in honorem S.S. Petri, et Pauli. Solverunt 10 scut.

Mortificatio seu fundatio vicariae fundatae et erectae in Nova Eccl. Amsterdamensi per Thomam Petri. 8 scuta.

1526–27. Dispensatio pro dno Reynero Anthonii ut causa studii abesse possit suae vicariae S. Hieronimi in Amsterdamis sex annos, salvo servitio illius vicariae (juxta?) tenorem fundationis bene deservitae. 1 scut. 12 stuf.

1529–30. Episcopalia pro dno Petro Gamonis confessore in Beginagio oppidi Amsterdamensis. 7½ stuf.

1548–49. Licentia testandi pro dno Lamberto Johannis Amsterdamensi. 7½ stuf.

Indultum pro dno Guilhelmo Petri rectore vicariae ad altare S. Mariae Magdalenae in par. eccl. D. Virginis Amsterdamensi quod unam trium missarum hebdomadalium, quam ratione dictae vicariae tenetur legere in eadem eccl., possit in conventu S. Ceciliae Amsterdamensi aut alio loco satisfacere. 2 scut. 12 stuf.

1548–49. De sigillo commissionis pro Viburga Henrici sorore conventus S. Ursulae Amsterdamensis. 42 stuf.

1550–51. Licentia testandi pro dno Bolino presb. Amsterdamensi. 42 stuf.

1551–52. Approbatio alienationis certarum terrarum aut fundorum Amsterdami sitorum ad conventum Bethaniae pertinentes ex eo facto, quod fructum exiguitas quibus antedictus conventus utrumque sustentabat, non erat oneribus sufficiens et haec alienatio in conventus commodum facta erat, sicuti ex testimonio per certi-

ficationis modum mihi approbate constitit. 42 stuf.

1551–52. Licentia testandi pro dno Jacobo Hermanni presb. Amsterdamensi. 42 stuf.

Licentia testandi pro dno. Johanne Fredrici Smit Amsterdamensi. 42 stuf.

1553–54. De permutatione vicariae ad altaris D. Virginis vulgo »Die clein Kalander Bruerscap« dictae per mrm. Godefridum Boelen[1]) cum dno Arnoldo Stephani Lauwerman pro benef. titulari. Quia exigui valoris 42 stuf. Act. 23 Novembris.

1553–54. De concessu mutandi titulum patrimonialem in ecclesiasticum pro dno Johanne Johannis. 42 stuf.

De concessu mutandi titulum patrimonialem in beneficialem pro Johanne Henrici. 42 stuf.

1554–55. De licentia testandi pro dno Petro Heersevel presbytero Amsterdamensi. 42 stuf. Act. 1 Oct.

1569–70. De sigillo juris devoluti vicariae S. Adriani in Veteri Eccl. oppidi Amsterdamensis pro dno Reynero Cornelii 42 stuf. Act. 12 Feb. 70.

1569–70. De sigillo approbationis pro dno Wilhelmo Vorkingh professo ordinis regularium quoad vita sua durante, incorporetur absque veneratione conventus B. Mariae Magdalenae op Speyer in oppido Amstelredamensi.

Andijk.

1550–51. Licentia testandi concessa dno Gerardo Martini pastore in Andendyck. 42 stuf.

Angeren.

1408–9. Absentia Gerardi ter Lynden curati in Angeren 28 ℔ 17 stuf. 6 d.

---

[1]) N.B. Daar het geslacht der Boelens een Amsterdamsch geslacht is, meen ik deze permutatie onder Amsterdam te moeten plaatsen. De naam der plaats toch wordt niet opgegeven.

ANGERLOO.

1554–55. De collatione par. eccl. de Angerloe facta Adriano de Wyckloe. 42 stuf.

ANJUM.

1493–94. In monasterio dicto Amighem ratione consecrationis duorum altarium. 9 flor. 11 stuf. = 6 scut· 11 stuf.

ANLOO.

1554–1555. Licentia testandi pro Arnoldo Mijning pastore in Anloe 42 stuf.

1554–55. Licentia testandi pro Wermoldo Dummeringe vicario in Anloe.

ST. ANNALAND.

1548–49. Licentia testandi concessa dno Cornelio Speck vicecurato Terrae St. Annae. 42 stuf.

APELDOORN.

1450–51. Mortificatio fundationis facta per Guilhelmum Telgen de vicaria ad duos missas celebrandas hebdomatim ad altare erectum in honorem Omnip. Dei B. Virginis et S. Annae matris ejus in eccl. de Appeldoorn. 12 flor.

De sigillo monitorii contra dnm. Jacobum de Groot pastorem in Appeldoorn pro mr. Guilhelmo Martini 6 stuf.

1553–54. De monitorio pro praeposito Divae Virginis contra pastorem de Appeldoorn.

APPELSGA-ROSWINKEL.

1551–52. Approbatio sive mortificatio fundi de Ensinck siti in Rooswinckel Drenthiae per Johannem Ensinck et Dry (?) conjuges donatores monasterii de Appel Ordinis S. Crucis. 6 flor. 6 stuf.

ARNHEM.

1526–27. Commissio priori in Arnem ordinis canoni-

corum regularium data ad visitandum conventum S. Mariae Magdalenae in Bolswardia.

Rev. Dns. Dns. Jacobus Ridder Episc. Ebronensis suffraganeus Revmi Dni Nostri adjuncto sibi commissario Adriano Doncker, profectus est versus Arnhem 3ia die Novembris et mansit in illis partibus consecrando reconciliando usque 19 diem ejusdem mensis. Ergo singulis expensis idem commissarius computat libre pro Revmo de procurationibus prout patet in computatione sua 37 flor. Holl. 4½ stuf. = 24 scut. 24½ stuf.

1550–51. Dispensatio pro Guilhelmo Sluysken, ut vicariam ad altare S. Andreae Ap. in coll. eccl. Aernhemensi fundatam de patronorum laicorum consensu obtinere possit, non obstante fundatione quae requirit ordinem presbyteriatus infra annum. Salva ubi ad aetatem justam pervenit omnibus ordinibus insignatione 42 stuf.

1553–54. De permutatione vicariae ad altare D. Virginis in par. eccl. S. Eusebii Arnhemensi per dnm Arnoldum de Camphuyzen cum Henrico de Camphuyzen pro beneficio titulari. Act. die 28 Junii 3 flor. ixj stuf.

1554–55. De permutatione vic. ad altare B.B. Petri Pauli in eccl. S. Martini Arnhemmensi facta p. dnm. Nicolaum Datteley cum Carolo de Haen pro beneficio titulari. 12 Januarii 55. 4 flor. 4 stuf.

1561–62. De relaxatione cemiterii eccl. par. Arnemensis ad dimidium annum. Act. 9 Sept. 1 scut.

1567–68. De sigillo collationis jur. dev. vicariae B. Mariae ac S.S. Petri et Pauli in eccl. S. Martini de Arnhem, ad usum dni Johannis Houthen. Quia propter paupertatem concessus est eidem (pretium?) solutionis donec pacificam adeptus fuerit possessionem. Ideo hic nihil. Act. 6 Feb. 68.

1569–70. Pro sigillo juris devoluti praebendae juxta apostillam Reverendissimi. 42 stuf. Act. 3 Mai 69.

ASSEN.

1567–68. De sigillo appellationis pro domina Anna Tomen (?) abbatissa in Assen partium Drenthiae contra dnm Johannem Bijstervelt curatum in Roede. Act. 10 April 68.

ASSENDELFT.

1529–30. Translatio juris patronatus a priore conventus Regularum prope Leyderdorp vicariae sitae in capella conventus S. Elysabeth in Haga Comitis ad castrum dni Gerardi de Assendelft prope Beverwyck. Gratis quia praesidens Curiae Hollandiae.

AXEL.

1408–9. Absentia Johannis de Castro curati in Axel. 28 ℔ 17 stuf. 6 d.

1493–94. Episcopalia dno Cornelio vice-curato in Axella. 7½ stuf.

1526–27. De jure devoluto vicariae S. Judoci in par. eccl. de Axella pro dno Johanne Lantwaert.

BAARLAND.

1408–9. Absentia Wilhelmi curati in Beerlant ad medium annum. 14 ℔ 8 stuf. 11 d.

Confirmatio testamenti Wilhelmi filii Henrici curati in eccl. par. de Barlant. 9 ℔ 12 stuf. 6 d.

1526–27. Approbatio quinque missarum in par. eccl. de Barlandia p. Cornelium Wilhelmi diebus suae vitae celebrandarum. 2 scut.

Dispensatio pro rectoribus cujusdam vicariae in Bairlant, qui sunt obligati sacra celebrare omnes hebdomales missas ibidem, et quia propter alluvionem aggeris sunt fructus teneres, celebrantur duae. 1 scut. 12 stuf.

Baersdorp.

1408–9. Absentia Walteri Splinter curati in Baersdorp. 28 ℔ 17 stuf. 6 d.

Babilonienbroek.

1408–9. Permutatio Severini Wolff rectoris altaris S. Crucis in hospitali de Brielis et Petri de Mallant curati eccl. par. de Babilonienbroeck. 57 ℔ 15 stuf.

Bakendorp.

1526–27. Licentia testandi pro dno Johannis in Bakendorp. 1 scut. 12 stuf.

Bakkum.

1553–54. De translatione dedicationis Capellae de Backum celebrare solita in dominica post Crucis, nunc autem celebrantur dominica post Omnium Sanctorum Act. 24 aug. 42 stuf.

Barneveld.

1493–94. Episcopalia pro dno Brunone Huberti curato in Barneveld. 7½ stuf.

1526–27. Relaxatio violatae ecclesiae de Bernevelt.

1529–30. Episcopalia pro dno Brunone Liuberti (Huberti?) curato in Bernevelt 7½ stuf.

Relaxatlo interdicti ob violationem eccl. de Bernevelt partium Veluwae ad annum. 1 scut.

Bath.

1493–94. Episcopalia mro Angelo vice-curato in Bath. 7½ stuf.

1526–27. Littera transferendi dedicationem par. eccl. de Baet in jurisdictione Zuytbevelandiae sita 1 scut. 12 stuf.

Bedum.

1570–71. De sigillo surrogationis pro dno Johanne

Esernic (?) theologo et licentiato ad par. eccl. de Bedam (Bedum?) 42 stuf. act. 29 Mai 70.

Beekbergen.

1493–94. Relaxatio interdicti positi vigore sacrorum canonum propter effusionem sanguinis in eccl. de Becberge 1 scut. 11½ stuf.

In Begbergen in reconciliatione cimeterii 3 flor. 5 scut. 12 stuf.

Beesd.

1493–94. Relaxatio interdicti eccl. de Beest propter effusionem sanguinis.

1526–27. Relaxatio violatae eccl. de Beest. 1 scut. 11½ stuf.

Beilen.

1526–27. De jure devoluto vicariae S. Annae in par. eccl. de Beylen et institutus est Bernhard Petri 3 scut.

Benthem.

1408–9. De permutatione dni Theodrici de Benthem rectoris altaris Decem milium Martyrum siti in eccl. S. Gertrudis et Johannis, et Johannis de Benthem canonici S. Johannis Traj. 90 ℔ 5 stuf.

Benthuizen.

1554–55. Approbatio emphiteosis jugerum terrae in Pinacker sitorum, pertinentis ad confraternitatem D. Virginis in Benthuyse eo quod inculta per emphiteota colerentur in emphiteosim pro 18 flor. datorum. Act. 25 Aprilis 4 flor. 4 stuf.

1570–71. De sigillo permutationis eccl. par. de Benehuysen (Benthuysen) facta inter dnm Hubertum Cornelii de Oudewater poss. ej. et dnm Franciscum Reyneri pastorem in Abcouda 6 flor. 6 stuf. Act. 9 Martii 70.

BERGEN.

1550–51. Permutatio par. eccl. de Bergen per dnm Bernardum de Grolles facta pro beneficio titulari cum dno Symone Bartholomei. Quia pauper ecclesia et pastor 2 flor. 2 stuf.

BERGH (Geld.)

1408 9. Confirmatio separationis praebendae in eccl. par. de Monte p. dnm Fredricum de Monte fundatae 28 ꝉꝉ 17 stuf. 6 d.

1551–52. De relaxatioue interdicti ecclesiae par. de Berchem partium Gelria durante ad annum 42 st.

1554–55. Licentia testandi pro Egberto Petri pastorem in Berck.[1])

BENNEKOM.

1522? Relaxatio pro eccl. de Berninghen.[2])

BERLIKUM.

1522? Relaxatio pro ecclesia de Tgum (Berlikum).[3])

BEVERWIJK.

1408–9. Absentia Jacobi de Gouda curati in Beverwyck. 28 ꝉꝉ 17 stuf. 6 d.

1526–27. De approbatione licentiae celebrandi hebdomatim duas missas in par. eccl. de Haerlem in altari S. Crucis consuetas celebrari in par. eccl. de Beverwyck ad instantiam Elysabeth Balthasaris die Visscher collatricis ej. vicariae 11 scut. 12 stuf.

1551–52. De approbatione translationis juris patro-

---

[1]) Dit moet zeker Berch zijn, daar Berck niet bestaat.

[2]) Waarschijnlijk wordt hier Bennekom bedoeld.

[3]) Zie v. d. Aa Geographisch Woordenboek B. blz. 341, waar Te Uitgum en Berlikum als reeds in de 15de eeuw tot een gemeente vereenigd worden beschouwd.

natus vicariae ad altare S. Agathae in Beverwijck fundatae in eccl. de Beverwijck et postea translatae ad altare D. Virginis in par. eccl. Haerlemensi 4 flor. 4 stuf.

BIERVLIET.

1408–9. De absentia Johannis Buerhovet[1] curati in Biervliet 28 ℔ 17 stuf. 6 d.

1554–55. De licentia vendendi octo jugerum terrae sitae in Breeskenssandt pertinentis ad ecclesias parochiales D. Virginis et S. Nicolai in Biervliet quae maris periculo subjectae abluvione decrescebant. Salvo quod praetium inde reductum collocabitur in redditum perpetuum et mihi ad Cantate proximam rationem reddebit. 9 flor. Act. 24 Aug. 54.

BIEZELINGEN (Conventus).

1408–9. Confirmatio Zoete electae in priorisam in Biesselinghen vac p. lib. res. Katharinae Basilii olim priorissae ibidem 168 ℔ 15 stuf.

1561–62. De reservatione pensionis annuae 50 flor. ad vitam dni Gijsberti Brunt facta super conventu de Biezelingen ratione resignationis decanatus Capellae. 2 scut. Act. 22 Febr. 62.

BIGGEKERK.

1408–9. Quitatio et correctio excessus dni Johannis filii Baldewini curati mediae partis eccl. de Biggekerck, de eo quod opem praestitisset ad hoc quod Bartholomeus Andreae parochianus in Biggekerck, dnm Wilhelmum de Domborch provisorem Wallacriae vulnerasset et evaginato cultello sibi asstitisset 371 ℔ 5 stuf.

---

[1]) Deze Johannis Buerhovet is dezelfde persoon als de pastoor Johannes Bonthoeft die in 1409 pastoor der St. Nicolaaskerk te Biervliet was. Rek. van den Dom pag. 10. Dek. Quatuor officia Flandriae Dl. I v. h. Regist. op de Parochien etc. door P. M. G.

Blankenham.

1548–49. Institutio pro dno Jacobo Momen presb. ad eccl. Blanckenham, Act. 9 Martii.

Blaricum.

1526–27. Licentia celebrandi in lapide portabili pro Henrico Gerardi in Blarinchem. 1 scut. 12 stuf.

Blauwkapel (Oostveen).

1535–36. Permutatio vicariae S. Catharinae in Oestveen ex resignatione dni Jacobi Theodrici decani Brielensis pro dno Petro Theodrici pro titulari S.S. Georgii et Blasii. Pro exiguitate fructuum solvit tantum. 1 scut. 2 stuf.

Bleiswijk.

1548–49. Mortificatio sex librarum Holl. de et super uno jugero et duabus hondis terrarum sitis sub parochia de Berkel facta per Adrianum Gerardi Schultetum de Bleiswijck pro celebratione missae de Requiem singulis diebus Lunae in par. eccl. de Bleijswijck celebrandae. 44 stuf.

Blesdijke.

1550–51. Permutatio praebendae Steenwijckensis per dnm IJsbrandum Tymann cum dno Fredrico Blessinck pro vicaria B. Mariae Virg. in Blesdijck. 6 flor. 8 stuf.

Bleskensgraaf.

1548–49. Sententia alienandi duo jugera et unam hondam terrae quorum singula jugera valebant centum aureos. Concessa pastori in Blesgensgrave, ut pecuniis inde reductis domicilium, quia ruinam minabatur, restaurare posset, sicuti ex certificatione incolarum et....? ejusdem pagi certo didicimus. Salvo quod nobis infra annum rationem reddent. 4 scut. 9 stuf.

BLOKLAND.

1526–27. Licentia testandi pro dno Nicolao curato in Blocklant. 1 scut. 12 stuf.

1550–51. Approbatio alienationis certorum hondorum pertinentium ad fabricam eecl. de Blocklant in dominio de Arkel quorum praemium ad 367 flor. proventuum collocatum est in amplificationem et ej, eccl. necessariam reparationem, quae ad minus est constituta 794 flor. 6 flor. 6 stuf.

BODEGRAVEN.

1408–9. Permutatio dni Hermanni Fray perpetui vicarii in eccl. B. Mariae Traj. et Ricoldi Weddeloep rectoris altaris S. Jacobi in eccl. de Bodegraven. 28 ℔ 17 stuf. 6. d.

BOESTENBLIDE.

1529–30. Episcopalia pro dno Michaelo Gerrardi vicecurato alterius portionis in Boestenblyde 7½ stuf.

Episcopalia pro dno Egidio Fayaart [1]) vicecurato alterius portionis Boestenblyde 7½ stuf.

BOLSWARD.

1408–9. De commissione in causa appelationis Takoneri curati in Bodelswert facta. 9 ℔ 12 stuf. 6 d.

Licentia concessa dno Synedo decano in Bodelsweert ad absolvendum subditos sui decanatus in casibus reservatis. 19 ℔ 5 stuf.

1522? Relaxatio pro ecclesia de Bolswardia. 1 scut. 12 stuf.

1526–27. Commissio priori in Arnem ordinis canonicorum regularium data ad visitandum conventum S. Mariae Magdalenae in Bolswardia. 1 scut. 12 stuf.

---

[1]) In de Dom rek. Dek. Quatuor Offic. Flandriae wordt anno 1535 niet Egidius doch Cyprianus Fagert genoemd. Zie Reg. op de Par. D. I pag. 11.

1529–30. Licentia celebrandi in portatili in capella B. Mariae Virg. infra limites eccl. B. Martini in Bolswardia. 1 scut. 12 stuf.

Licentia celebrandi in altari portabili in capella S. Anthonii partium Frisiae. 1 scut. 12 stuf.

1567–68. De sigillo dispensationis pro Petro filio Jacobi ad retinendum officium perpetuum in eccl. par. de Bolswerdt non obstante fundationis .....? eo quod non sit proximus de sanguine fundatoris, quodque pro hoc tempore non reperiatur in dicto sanguine sacerdos. Act. 4 Mai 68.

BOMMENEE.

1493–94. Episcopalia pro dno Johanne Egberti vicecurato in Bommene. 7½ stuf.

BORNE.

1493–94. Mortificatio certorum modiorum Tiligrim mortificatorum p. dnm Andream Danielis curatum in Borne 3 flor. = 2 scut.

BOSKOOP.

1529–30. Pro licentia transferendi festum dedicationis eccl. par. de Buscop jurisdictionis Schielandiae. 1 scut. 12 stuf.

1548–49. De permutatione par. eccl. de Buscop per mrm Gerardum Meester cum dno Cornelio de Gouda pro beneficio titulari facta. 5 scut. 5 stuf.

BOUCHOUT.

1526–27. Licentia celebrandi in lapide portabili in par. eccl. de Bouchout. 1 scut. 12 stuf.

1529–30. Approbatio permutationis et institutionis eccl. par. de Bouchout pro dno Livino Haze in districtu Quatuor officiorum Flandriae pro custodia sive matricularia de Cemscamp Cameracensis dioc. 10 scut.

Boxum.

1548–49. Approbatio alienationis cujusdam parvae particulae in Itmacheen, olim videlicet 1549 factae, cujus praetium mihi probatum fuit inde in utilitatem ecclesiae de Boxum conversum, ad quam pertinebat. 42 stuf.

Brakel.

1408–9. Licentia celebrandi in domo dni Johannis de Brakel militis.

1551–52. Permutatio vicariae ad altare S. Joannis Bapt. in par. eccl. de Brakel per dnm Ludewin Broiell cum Henrico Broiell ipsius fratre pro beneficio titulari 42 stuf.

De indulto concesso pastori et edituis eccl. de Braeckel, ut eccl. dedicationem servari solitam dominica ante Laurentii, in posterum servare possent dominica post Lamberti. 42 stuf.

1553–54. De relaxatione cemiterii de Braeckel ad annum. Act. 20 Augusti. 42 stuf.

Brantwijk.

1526–27. Licentia testandi in lapide portabili pro capellano par. eccl. de Brantwijck. 1 scut. 12 stuf.

Brecht.

1554–55. De indulto facto Meinardo Henrici Haerlemensi rectori vicariae ad altare S. Michaelis in par. eccl. Brecht, ut vicariam praedictam, quam pro titulo habet, commutare possit cum vicaria D. Virginis in par. eccl. S. Jacobi Lovaniensis valente 13 flor. ac cum pensione annua 30 flor. easdemque in titulum tenere. Act. 4 Junii anno 54. 42 stuf.

Breukelen.

1408–9. Permutatio Gerardi Mijnenprekel curati in

Delden et Nicolai Overkamp rectoris (vicariae) B. Mariae in eccl. de Broclede, necnon Hermani Honthorst rectoris altaris in eccl. de Olst. 144 ℔ 7 stuf. 6 d.

BRIDORP.

1408–9. Absentia Ghisonis curati in Bridorp. 28 ℔ 17 stuf. 6 d.

Permutatio Livini Henrici curati in Bridorp et Philippi Ghisonis, canonici Zirixensis 67 ℔ 10 stuf.

1551–52. Licentia testandi concessa dno Quirino pastori in Brydorpe. 42 stuf.

BRIEL.

1408–9. Confirmatio capellaniae S. Crucis in hospitali de Briel per Petrum Johannis de Kraken fundatae et institutio Petri de Mallant ad eandem 96 ℔ 5 stuf.

Licentia concessa decano et capitulo eccl. coll. in Briel ut quasdam pecias terrarum vendere et pecuniam exinde proveniendam in meliores usus dictae eccl. convertere valeant 57 ℔ 15 stuf.

Permutatio Severini Wolff rectoris altaris S. Crucis in Hospitali de Brielis et Petri de Mallant curati eccl. par. de Babilonienbroeck. 57 ℔ 15 stuf.

1493–94. Episcopalia pro dno Johanne Jacobi capellani in Brielis 7½ stuf.

Episcopalia pro dno Cornelio Wilhelmi curato in Brielis 7½ stuf.

Episcopalia pro Anthonio Johannis vicecurato in Brielis.

Portabilis (lapis) pro altare S. Rochi in eccl. S. Catharinae in Brielis. 1 scut. 11½ stuf.

Mortificatio certorum reditunm mortificatorum per dnm Adrianum Bartholomei in monasterio de Bethania ad ecclesiam B. Annae opidi Brieliensis. 4 flor. = 2 scut. 20 stuf.

Mortificatio certorum redituum ascendentium ad summam 10 flor. Holl. in eccl. B. Catharinae Brielensi mortificatorum per quemdam Laurentium filii Theodrici 3 flor. = 2 scut.

1493–94. Mortificatio in eccl. Brielensi vicariae S. Crucis fundatae p. dnm Nicolaum Petri Decker presbyterum in Brielis. 9 flor. = 6 scut.

1526–27. Licentia vendendi tres mensuras terrarum spectantium ad officium altaris S. Yvonis oppidi Brielensis pro conservatione sex mensurarum terrarum jacentium in Nova Terra dominii de Voorn. Solvit dns Johannes de Alcmaria notarius jurisdictionis. 1 scut. 12 stuf.

1529–30. Episcopalia pro dno mro Leonardi Cornelii curato eccl. de Brielis.

Licentia absentandi a loco residentiae causa studii per quinque annos pro dno Adriano Jacobi .... vicario in eccl. coll. S. Catharinae Brielensi. 1 scut. 12 stuf.

1535–36. De unione vicariae altaris S. Martini in eccl. S. Catharinae Brielensi ad succentoriam ej. eccl. ad vitam dni Nicolai Michaelis rectoris vicariae S. Martini supradictae, ad instantiam decani et capituli eccl. Brielensis antedictae. 1 scut. 12 stuf.

Pro unione vicariae B. Mariae Virg. in eccl. S. Catharinae Brielensi ad vicariam S. Georgii in eadem eccl. propter exilitatem fructuum. 1 scut. 12 stuf.

Licentia vendendi certam domum spectantem ad officium ecclesiasticum situm in ecclesia Sororum S. Catharinae oppidi Brielensis et convertendi partim in meliores et magis proficuos redditus et hoc de consensu collatoris pro dno Helias Petri rectore dicti officii. 1 scut. 12 stuf.

Licentia alienandi certam mensuram terrae spectan-

tem ad vicariam S. Georgii in eccl. Brielensi pro utilitate dictae vicariae et partim convertendi in alios redditus magis proficuos pro dno Petro 'Jacobi rectore dictae vicariae. 1 scut. 12 stuf.

Licentia vendendi sex mensuras terrae sitas in Oudenhoirn spectantes ad vicariam S. Nicolai in eccl. Brielensi et partem exinde provenientem in alios redditus meliores convertendi, de consensu collatoris pro Jacobo Nicasii rectore dictae vicariae. 2 scut. 12 stuf.

Pro dispensatione Anthonii filii Anthonii rectore vicariae S. Francisci in eccl. Brielensi quod, non obstante fundatione dictae vicariae in ......? quod infra annum debet promoveri ad sacerdotum, eandem possit obtinere, quia proximior de sanguine fundatoris. 1 scut. 12 stuf.

Pro unione vicariae B. Mariae Virg. in eccl. S. Catharinae Brielensi ad vicariam S. Georgii in eadem eccl. propter exilitatem fructuum. 1 scut. 12 stuf.

1548–49. Licentia testandi pro dno Johanne IJsbrandi Sterck Brielis.

De sigillo commissionis pro Petro filio Johannis rectore vicariae ad altare S. Mathiae in eccl. S. Catharinae Brielensi.

1551–52. Licentia testandi pro dno Leonardo Cornelii pastore in eccl. Brielensi.

Licentia testandi pro dno Adriano Egidii altarista in eccl. S. Catharinae Brielensi.

1553–54. De commissione visitationis faciendae in conventu sororum cellitarum Brielensi pro priore in Rudde. Quia conventus pauper: 42 stuf.

1554–55. De indulto pro dno Petro Petri rectore vicariae ad altare S. Rochi in par. et coll. eccl. S. Catharinae Brielensi, quod sex missas hebdomadales, accedente patroni consensu, quatuor Lovanii tamdiu

quam illic studet per se vel alium legere possit. Act. 19 Martii anno 54. 4 flor. 4 stuf.

De unione vicariae ad altare S. Jacobi Majoris et vicariae ad altare S. Agnetis in coll. et par. eccl. S. Catharinae Brielensis ad vitam dni Sebastiani Pauli Brielensis de patroni consensu. Act. 12 Dec. 4 flor. 4 stuf.

De indulto facto sororibus cellitariis Brielensibus quod a cellitarum provinciali visitari valeant et a visitatione prioris de S. Gravesandt absolutae sunt 13 Dec. 4 flor. 4 stuf.

De dispensatione pro dno Mariae Vincentii canonico Brielensi ut duo beneficia sub eodem tecto [titulo?] obtinere possit. 4 flor. 4 stuf.

1561–62. Pro indulto pro Hugone Arnoldi scolari, possessore vicariae sitae ad altare S. Josephi in eccl. Brielensi tempore studii sui consensu patroni. Act. ultima Aprilis 62.

Pro indulto pro Adriano Arnoldi scolari quod sumtibus vicariae suae sitae in eccl. Brielensi gaudere possit tempore studii sui consensu patroni accedente et quod interea debita non minus praestentur officia, et solvit 3 scut. Act. ultima Aprilis.

1567–68. De sigillo approbationis assignationis pensionis 15 flor. ad vitam dni Arnoldi de Palude ex proventibus vicariae S.S. Johannis Bapt. Francisci et Catharinae oppidi Brielensis cum consensu possessoris ej. dni Georgii de Vlierden. 42 stuf. Act. 9 Jan. 68.

De sigillo approbationis venditionis terrarum quarundam spectantes ad certam vicariam in Brielis pro dno Sebastiano Pauli. 42 stuf. Act. 26 Januarii 68.

De sigillo confirmationis electionis ad decanatum Brielensem pro dno Henrico de Bekano 18 Juni 69. 12 flor. 12 stuf.

1573–74. De sigillo testimonii super honestate vitae et religione Catholica pro dno Johanne Brouwer quondam provisore Brielensi profecto in Flandriam. Quia olim officiarum Revmi. nunc de paupertate, ideo hic nihil.

BRIGDAM.

1554–55. De permutatione par. eccl. de Salsa Terra per honorabilem dmn Petrum Callers provisorem Walacriae cum dno. Huberto Johannis Loen pro vicaria ad altare S. Martini in par. eccl. de Brigdam. Act. die 24 Aprilis 54. 8 flor. 8 stuf.

BRITSUM.

1553–54. De commissione appellationis pro dno Johanne Egberti sacrista in Steens partium Phrisiae appelante contra Kemponem Smits facta dno Occoni pastori in Brysten et Johanne pastori in Cornum.

BROEK [Amstellandia].

1408–9. De absentia Lamberti Bont curati in Broeck 28 lb 17 stuf. 6 d.

Licentia celebrandi in eccl. de Broeck per ignis incendium exsecrata 9 lb 12 stuf. 6 d.

Item restantiae anni praedicti [1408] de quibus remissae sunt Lamberto Bont curato in Broeck ad partes dni Comitis Hollandiae 28 lb 10 stuf.

1551–52. De alienatione duarum particularum terrae ad par. eccl. de Brouck in Waterlandia pertinentium, facta pro undecim lb grossis, quae collocatae sunt in domus dicti reparationem 8 flor. 3 stuf.

BROUWERSHAVEN.

1554–55. De licentia testandi pro dno Nicolao Danielis presbytero in Brouwershaven. 42 stuf.

Bruchem.

1553–54. De commissione causae quam Mr. Johannes Huychmanni habet contra Dordracum van der Rineere van Borchem dominum temporalem in Bruchem super impedita possessione ecclesiae ipsius in Bruchem. Act. die 9 Martii 54.

1554–55. De permutatione par. eccl. de Ammers per dnm Andream de Baert pro eccl. de Bruegel (Bruchem?) pro dno Petro Comans facta. Act. 22 Mai 7 flor.

Bunnik.

1550–51. Permutatio par. eccl. de Bunnik per dnm Theodricum Keijser cum dno. Johanne Georgii presb. Leodiensis dioc. pro beneficio titulari. 5 flor.

1554–55. Rev. Dns Ebronensis reconciliavit in Aprilis..... cemiterium in Bunnick, de quo recepi. 6 flor.

1573–74. De permutatione inter dnm Gijsbertum Zasum poss. eccl. par. de Bunnick resignantem et Johannem Gijsbertum acceptantem et examinatum per Dmn. Rev. Ebronensem. 4 flor. 4 stuf.

Bunschoten.

1551–52. De unione vicariae ad altare B. Mariae in eccl. de Bunscoten cum beneficio curato ej. eccl. ad vicariam dni Lamberti Guilhelm. 3 flor. 3 stuf.

1571–72. De sigillo permutationis vicariae seu officii Venerabilis Sacramenti in par. eccl. de Bunschoten inter dnm Gerardum Zoest poss. ej. et Richardum de Bijler rectorem vicariae S.S. Georgii et Blasii. 4 flor. 4 stuf.

Buren.

1551–52. Permutatio vicariae Septem Dolorum in par. eccl. de Buren facta per dnm Johannem de Ewijck cum dno Johanne Berckoms pro beneficio titulari. Quia Revs illius opera aliquoties utitur: 13 stuf.

1554–55. De permutatione vicariae ad altare S. Annae in par. eccl. de Bueren per mrm Laurentium de Ravesteijn cum Johanne Hermanni a Wijck pro vicaria ad altare S. Crucis in Hulst. Act. 22 Aprilis. 3. flor. 3 stuf.

1567–68. De citatione cum examinationibus, testium commissione ad instantiam Nicolai Vijgh Amptmanni in Bethua et collatoris vicariae S. Nicolai in par. eccl. de Buyren contra Gerardum Sterck possessorem ejusdem. 42 stuf. Act. . . . . . .

De sigillo contractus cujusdam inter dnm Gerardum Stock (Sterck) presb. et poss. vicariae S. Nicolai in eccl. B. Mariae in Bueren. Act. 27 Sept. 6 stuf.

1569–70. Item de sigillo institutionis vicariae S. Annae in eccl. par. de Bueren pro Wilhelmo Jacobi per resignationem dni Gratiani Casandri de Verwijck. Act. 5 Aprilis. 4 flor. 4 stuf.

Buurmalsen.

1529–30. Permutatio pro eccl. de Erckum et vicariae S. Nicolai in eccl. de Buermalsen in patria de Buren inter dnm Theodricum de Ewijck ex una et dnm Egidium de Ewijck ex altera partibus ad scripta dni Comitis de Bueren. 6 scut.

Camp.

1526–27. Permutatio inter dnos Petrum curatum in Camp ex una et Jacobum Theodrici rectorem vicariae S. Crucis in Hulst partibus ex altera. Solvit 2 scut. 12 stuf.

Capella.

1526–27. Licentia celebrandi in lapide portabili pro dno Sijmone Nanonis in Capella. 1 scut. 12 stuf.

1529–30. Episcopalia pro dno Cornelio Johannis vicecurato in Capella partium Zelandiae.

1549–49. Indultus concessus dno Johanni Theodrici canonico S. Petri Middelburgensis et pastori in Cruiningen quod duas missas ad quas hebdomatim teneretur, ratione vicariae ad altare S. Johannis Bapt. in collegiali ecclesiae de Capella possit, vita sua durante et quandiu dictam curam teneret, legere in dicta ecclesia; solvit Cantate anno 48. 3 flor. 3 stuf. = 3 scut. 3 stuf.

1551–52. Licentia testandi pro Bartholomeo Alonio praebendano in Capella.

CASTRICUM.

1535–36. Approbatio emphiteosis certarum terrarum spectantium ad eccl. de Castricum, concessa Theodrico Nicolai pro utilitate ecclesiae. 1 scut. 12 stuf.

CHARLOIS.

1551–52. Licentia testandi pro dno Simone de Texalia pastore in Charlois.

CLINGE.

1553–54. De permutatione par. ecclesiae de Clingen per Franciscum de Aerschot cum mro Johanne Then Choir pro beneficio titulari facta. Act. 8 Mai anno 53 3 flor. 13 stuf.

COELHORST.

1408–9. Permutatio Jacobi Hermanni rectoris altaris Undecim Milium Virginum siti in eccl. Traj. et Gijsberti Wilhelm rectoris Capellae de Coelhorst[1]) 38 ℔ 11 stuf.

CORNJUM.

1553–54. De commissione appelationis pro dno Johanne Egberti sacrista in Steens partium Frisiae appe-

---

[1]) Bij Hoogland.

lante contra Kemponem Smit facta dno Occini pastori in Brysten et Johanni pastori in Cornjum.

1554–55. De monitorio cum inhibitione pro Sijmone Johannis ac Anna Petri contra dnm Johannem Johannis pastorem in Harlingen impenso Johannem Johannis pastorem in Cornjum, ut causam matrimonialem quae ipsis inter praedictus ex una et Gerardum Sirxma diu pependit indecisa, terminent, Act. 14 Nov.

CORNWERD.

1551–52. Item de sigillo commissionis facto dno Andrae pastori in Corwert et Cornelio de Wijckmeester ex parte dni Hesseli Scelte appellantis contra Johannem Wijbrandi appelantem. 42 stuf.

COTEN.

1408–9. Licentia celebrandi in capella de Kethen (Coten?) 9 ℔ 12 stuf. 6 d.

Permutatio Johannes Tyr curati in Coten super Ysulam et Henrici de Beerde curati quartae partis eccl. de Herderwyc 86 ℔ 12 stuf. 6 d.

COUDORPE.

1551–52. Licentia testandi pro dno Cornelio Egidii pastore in Coudorpe. 42 stuf.

COUWERVE.

1408–9. Quitatio excessus Wolphardi Kemponis parochiani in Coudewerve de eo quod occidisset Nicolaum Danckardi Blox, quem procuratores curiae asserunt clericum qui exutus fuit tempore occisionis privilegio clericali 33 ℔ 15 stuf.

1529–30. Pro mortificatione certorum bonorum pro missa quotidiana celebranda in eccl. par. de Couwerve pro translatione ejusdem missae in eccl. S. Petri Middelburgensem ad sollicitationem mri Henrici Polderman provisoris Wallacriae. 4 scut.

DALEN.

1526–27. De approbatione testamenti Johannis de Vroede curati in Dalen. 1 scut. 12 stuf.

1553–54. Licentia testandi dno Johanne Vrede in Dalen Drenthia.

De compositione cum haeredibus dni pastoris par. eccl. de Dalen Drenthia intestati mortui recepi circa festa Natalia. 100 flor.

1553–54. De commissione facta mro Fredrico Blessinck ad persequenda bona Dni pastoris de Dalen intestati defuncti, de quo superius sub titulo de licentia testandi asscriptum est; provenit 100 flor.

DELDEN.

1408–9. Permutatio Gerardi de Mijnenprekel curati in Delden et Nicolai Overkamp rectoris B. Mariae in eccl. de Broclede, necnon Hermanni Honthorst rectoris altaris in eccl. de Olst. 144 ℔ 7 stuf. 6 d.

1408–9. Permutatio Petri Tijdemanni curati in Holten necnon Alberti ten Boem rectoris vicariae S. Katharinae in eccl. de Delden 38 ℔ 17 stuf. 6 d.

1551–52. De monitorio ad instantiam Goeswini de Raesvelt praefecti Twenthiae patroni vicariae in Delden contra dnm Everardum Wijntgens ex eo quod bona antedictae vicariae dilapidat, necnon residet et et commissio facta dno Visbeeck. 42 stuf.

1554–55. De permutatione vicariae ad altare S. Machii in par. eccl. de Delden in Thwentia per dnm Hermanum Verheijden pro beneficio titulari. Act. 20 Aprilis. 42 stuf.

DEIL.

1551–52. De approbatione translationis juris patronatus ad altare D. Virg. in par. eccl. de Deill et alterum ejusdem invocationis in par. eccl. de Tricht per

Gijsbertum de Tuijll in favorem Illmi Dni Fredrici comitis de Bueren factum nihil.

DELFSHAVEN. [1])

1526-27. Permutatio inter dnos Michaelem Hack poss. vicariae S. Crucis in eccl. Civili Traj. ex una et Cornelium Johannis de Rotterdam poss. vicariae in capella de Schoenerloe ex partibus altera. 2 scut.

DELFT.

1408-9. Confirmatio capellaniae B. Agnetis in eccl. S. Hypoliti in Delft fundatae. 38 ℔ 10 stuf.

1493-94. Episcopalia pro dno Nicolao f. Mathiae vicecurato in Delft. 7½ stuf.

Episcopalia pro dno Wilhelmo vicecurato in Delft. 7½ stuf.

Mortificatio in eccl. Delfensi antiqua 13 scuta in altari S. Annae 5 flor. 3 scut.

1526-27. Permutatio inter dnos dnm Adrianum de Hesvelt procuratorem dni Nicolai de Eck rectoris vic. Summi altaris in eccl. B. Mariae Virg. in Delft ex una et mrm Harnaldum decanum jurisdictionis Delflandiae rectoris vic. S. Crucis in Hulst partibus ex altera. Quia servitor jurisdictionis. 1 scut. 12 stuf.

Licentia testandi pro Revdo dno Egberto de Heemstede milite praeposito in Maestricht et curato Novae eccl. in Delft.

1526-27. Dns Johannes Gotfridus beneficiatus in Delft impetravit litteras sub nomine Revmi expeditas, quod propter causas nullus quibus debet eundem compellere infra triennium ad satisfaciendum potest salva cautione eisdem praedicta (?)

1529-30. Licentia testandi dni Franconis Arnoldi beneficiati in Delft. 12 stuf.

---

[1]) Ook Schoenerlo Nijehaven genaamd.

1529–30. Pro unione duarum vicariarum videlicet S. Crucis in Antiqua Eccl. Delfensi ad altare S. Nicolai et alterum S. Petri Delfensis propter tenuitatem reddituum, et licentia alienandi certos redditus litigiosos et convertendi praetium exinde proveniens in utilitatem vicariae unitae. Quia redditus valde exigui sunt, 4 scut.

1529–30. Pro diminutione cotidianae missae ad tres missas ad vitam dni Everardi de Abbenbrouck dumtaxat ratione vic. S. Lucae in eccl. par. Nova Delfensi propter demolitationem corruendorum domorum prope portas oppidi Delfensis ad. eandem spectantes 2 scut.

1529–30. Pro consecratione unius altaris in honorem Hierasimae Trinitatis et B. Mariae Virg. in choro B. Mariae Antiquae Eccl. Delfensis. 5 scut. 8 stuf.

1548–49. Licentia testandi pro dno Johanne f. Petri Bode Delphensis eccl. sacellano.

Licentia testandi pro dno Cornelio Pauli pastori Delphensi.

1548–49. De translatione duorum beneficiorum videlicet vicariae per manus dni de Assendelft in castro de Emskerck fundatae propter ejusdem castri destructionem ad eccl. de Emskerck translatae et alterum vicariae ad altare S. Geronis in par. eccl. S. Hypoliti delfensis facta ad instantiam Gerardi de Assendelft equitis et praesidis Hollandiae. 3 scut. 42 stuf.

De translatione juris patronatus ad altare S. Nicolai in Veteri par. eccl. Delfensi per domicillam Michaelis Vonck relictam Jacobi de Schoten et Gertrudis Vonk relictam Johannis Bolander in Staveren in favorem Lamberti Guilhelmi praepositi Namurcensis. 42 stuf.

1550–51. De permutatione vicariae S. Barbarae in oratorio Conventus S. Barbarae oppidi Delfensis per dnm Leonardum cum Cornelio Wittonis pro beneficio titulari. Quia exigui valoris 42 stuf.

1550–51. De permutatione vic. ad altare S. Josephi in Nova Eccl. par. S. Ursulae Delfensi facta per dnm Stephanum Baldewini cum dno Paulo Cornelii pro beneficio titulari. 6 flor. 6 stuf.

1550–51. Licentia testandi pro dno Johanne Delfensi. 42 stuf.

1550–51. Licentia testandi concessa dno Arnoldo Jacobi vicario Novae eccl. Delfensi.

1550–51. Licentia testandi concessa Johanni Gijsberti beneficiato Novae eccl. Delphensis.

1550–51. De approbatione concessionis emphiteosis triginta septem mensurarum terrae hoc est 18 jugerum cum dimidio sitorum in Portugalia pertinentes ad altare S. Jacobi in par. Eccl. S. Hypoliti Delphensi facta per mrm IJsbrandum Solerum provisorem Schielandiae cum consensu patroni singulis jugeris pro quatuor Philippi quod hactenus dumtaxat tribus flor. car. duodecim stuf. locari solet, sicuti nec alii vicini fundi locari solent: quemadmodum mihi hoc facta fuit fides per attestationem Scabinorum illius loci; et quia provisor. 42 stuf.

1550–51. Licentia testandi mro Dominico Johannis beneficiato Delfensi. 42 stuf.

1551–52. De permutatione vicariae ad altare S. Judoci in Antiquae Eccl. Delfensi per dnm Judocum Jacobi cum Michaele Dodonis pro beneficio titulari. Quia servitor promotoris jurisdictionis. 42 stuf.

1551–52. Licentia testandi pro dno Theodrico Hugonis altarista in Nova Eccl. Delfensi.

Licentia testandi pro dno Lubtero Theodrici vicario eccl. S. Jacobi apud Delft et jurisdictionis Delphensis provisore. [1])

---

[1]) Hieruit blijkt dat de S. Jacobskapel welke Mr. S. Muller Hz. (noot 5 blz. 268 Rechtsbronn. 2 dl.) zegt niet bestaan te hebben, wel degelijk bestaan heeft.

1551–52. De confirmatione rectoris collegii S. Hieronimi Delfensis dni mri Marini Anthonii de Eversweerdt secundum conditionem in fundatione comprehensam. 10 flor.

1551–52. De reductione quinque missarum quotidianarum ad tres ad decenium usque eo quod fructus septem presbyteris alendis non sufficiebant et ejusdem collegii, quia quatuor exhibitis sacellanis super excesserent in reditus ad alios tres exhibendos, collocentur, modo patroni accedat consensus. Act. 10 Sept. anno 51. 42 stuf.

1551–52. De prorogatione excecutionis testamenti Lamberti Guilhelmi pastoris in Delft. 42 stuf.

1553–54. De permutatione vicariae ad altare S. Salvatoris in sacello S. Georgii in eccl. Hypoliti Delphensi per dnm Petrum Dorpin cum dno Hermanno Adriani pro beneficio titulari. 5 flor. 3 stuf.

1553–54. Licentia testandi pro dno Guilhelmo Jacobi Delphensi.

1553–54. De collatione vicariae ad altare S. Catharinae in Nova eccl. Delphensi facta Reynero Duyst. 42 stuf.

1553–54. De approbatione venditionis sesquijugeris terrae pertinentis ad vic. S. Stephani sitam in par. eccl. Delphensi et 24 ℞ vanditi (?) quae in reparatione aggeris ad alios ejusdem vicariae pertinentis spectabat collocatae sunt. Act. 31 Mai 53. 4 flor. 4 stuf.

1553–54. De collatione vic. ad altare S. Adriani in par. eccl. S. Ursulae oppidi Delfensi jur. dev. facta dno Jacobo Nicolai. Quia pauper et beneficium tenue: 42 st.

1553–54. De indulto pro dno Adriano Johannis patre conventus S. Annae Delphensis quod tres missas quas in eccl. S. Hypoliti habet in dicto monasterio celebrare possit. 42 stuf.

1553–54. Revd Pater Dns Ebronensis anno 53 circa principium Octobris consecravit in Veteri eccl. Delphensi

3 altaria pro quorum singulis Revd ratione legum debetur ℔ grossos scilicet 13 ℔ gros.

Ibidem consecravit eodem tempore quinque altaria confraternitatis quibus dimidium legum Revmo competentium condonavit propter paupertatem sc. 16 flor.

1553–54. In praedicto oppido in Nova eccl. consecravit 11 altaria sc. 11 ℔ gros.

Ibidem in conventu S. Barbarae consecravit 3 altaria sc. 18 flor.

In eccl. par. de Wassenaer unum altare 6 flor. summum omnium 183 flor. Car. Quorum dimidium ad Cantate anno 54 dimidium ad festum Omn. Sanctorum subsequens se tam editui quam pater S. Barbarae soluturos respective promiserunt. Soluti igitur sunt pro termino Cantate anno 54. 91 flor. 10 stuf.

In praedicto oppido eodem tempore in Beguinagio consecravit 3 altaria. 13 flor.

1553–54. De consecratione duorum altarium in Xenodoxio pauperum virorum et muliercularum Delphensi 6 fl.

1553–54. De indulto facto dno Adriano Johannis presbytero S. Annae Delph. quod tres missas vicariae quam in eccl. S. Hypoliti habet in monasterio celebrare sibi liceat pro quo mihi scripsit Georgius Stuijt. 42 stuf.[1])

1554–55.[2]) De confirmatione dni Anthonii Theodrici in rectorem collegii Vallis S. Hieronimi in oppido Delphensi per sacellanos ejusdem collegii electi. Act. 22 Sept. 10 flor.

1555-55. De reductione septem missarum ad quatuor pro vicaria Summi altaris in eccl. Nova Delphensi ex eo quod vicaria non satis dotata erat quippe quae 28 flor. dumtaxat. 42 stuf.

1567–68. De permutatione vicariae ad altare S. Judoci in par. eccl. S. Hypoliti Delfensi inter Theodricum

1) Zie ook het indult hierboven.

2) Zie ook Utrecht op dat jaar.

Michaelis procuratorem nomine dni Florentii de Losser possessoris ejusdem et dnm Johannem Hugonis rectorem vicariae S.S. Georgii et Blasii 8 flor. 8 stuf. Act. 3 Mai 68.

1567–68. De consensu venditionis quatuor hondt terrae sitae prope Syon extra oppidi de Delft, spectantes ad vicariam S. Judoci in eccl. S. Hypoliti Delfensi cujus possessor est Michael de Abbenbrouck. Salvo quod pecunia inde proveniens applicabitur ad perpetuos redditus in usu vicariae praefatae 6 flor. 6 stuf. Act. 24 Febr. 68.

1567–68. De sigillo approbationis collationis vicariae S.S. Salvatoris et Georgii in Veteris Eccl. Delphensi. 4 flor. 4 stuf. Act. 3 Aprilis.

1567–68. De sigillo approbationis et concessionis in emphyteosim particulae terrae sive horti siti prope Delft, spectantis ad vicariam ad altare B. Mariae in eccl. S. Hypoliti Delfensi, cujus possessor est Theodricus Duijst pro annua pensione octodecim florenorum. 10 flor. 10 stuf. Act. 9 Aug.

1567–68. De restrictione quatuor missarum singulis hebdomadibus celebrandarum ad duos dumtaxat, instante ad hoc possessore vicariae S. Adriani in Nova Eccl. Delphensi dno Johanne Bellione, eo quod fructus annui dictae vicariae non excedant valoris 20 flor. 42 stuf. Act. 18 Mai 68.

1567–68. De sigillo translationis juris patronatus vicariae altaris D. Virginis in par. eccl. D. Hypoliti Delfensi de consensu Henrici Duijst filii Jacobi in favorem Henrici Duijst filii Theodrici facta. 8 flor. 8 stuf. Act. 30 Mai 67.

1569. De sigillo unionis vicariae perpetuae altaris B. Mariae in eccl. S. Hypoliti Delfensi cum vicaria altera in eodem altari sita ad vitam dni Mathei Johannis. 16 Juli 68. 4 flor. 4 stuf.

1569. De sigillo dimissorii pro Gerardo Johannis Delfensis 3 Junii 69.

De sigillo dimissorii pro Johanne Joachimi Delfensis ultimo Februarii 70.

1569. De sigillo approbationis concordiae seu compromissi cessionis et remissiationis litis inter dnm Gerardum filium Adriani clerici Traj. praesentati ad vicariam altaris S. Theodrici in eccl. antiqua S. Hyppoliti oppidi Delfensis et dnm Victorem Buga. Sunt 4 litterae sigillo Reverendissimi transfixae. Actum 3 Octobris 69. 8 flor 8 stuf.

1569. De sigillo erectionis seu renovationis vicariae seu officii altaris S. Petri in eccl. Nova oppidi Delfensis accedente concessu Adriani de Maden patroni ejusdem. Quia in jurisdictis civitatis omnia exusta erant munimenta. 8 flor. 8 stuf. Act. 1 Junii.

1570–71. De licentia testandi pro dno Johanne Fabri sacellano Veteris eccl. Delfensis. Act. 18 Aug.

1570–71. De sigillo commissionis pro dno Martino Donchavo et Paulo Taphio pastoribus Delphensibus ad visitandum libros etc. Act. 20 Junii 70.

1571–72. De sigillo permutationis Veteris Eccl. par. Delfensis inter dnm Martinum Donchaven (Duncanum) poss. ej. et dnm Taphitium Theol. Bacc. 8 flor. 8 stuf. Act. 22 Aprilis.

1571–72. De sigillo permutationis vic. altaris S.S. Martini Elizabeth et Barbarae in eccl. par. Hagensi inter dnm Andream Waelkens procuratorem nomine Johannis Arnoldi, poss. ej. et dnm Florentinum Coelhem, poss. vic. altaris S. Anthonii Hieremitae in Eccl. Nova Delphensi. 8 flor. 8 stuf. Act. 27 Febr. 72.

1573–74. De permutatione facta inter dnm Jacobum de Gruter resignantem vicariae S. Jacobi in Eccl. Veteris Delphensi et Cornelium Gerardum acceptantem. 4 flor. 4 stuf. Act. 11 Julii 73.

Delwijnen.

1408–9. De permutatione Fredrici Goud curati in Sijp et Walteri de Ghiessen rectoris vicariae S. Nicolai sitae in capella de Delwinen et Johannem Nywec canonici Zalt-Bommelensis 115 ℔ 10 stuf.

Denekamp.

1553–54. De permutatione parochialis ecclesiae de Degemekhen (Denekamp) per dnm Henricum Scetter cum dno Gerardo Peze pro beneficio titulari facta. Act. die 5 May Anno 53. 4 flor. 4 stuf.

Deventer.

1408–9. Licentia celebrandi in summo altari de Deventer 9 ℔ 12 stuf. 6 d.

De permutatione Petri Petri de Aersen can. Daventriensis et Suederi Lunynck rectoris altaris S. Leonardi in eccl. Daventriensi et Johannis Worthem rectoris altaris S. Katharinae in eccl. de Woudis. 173 ℔ 5 stuf.

Permutatio Henrici Rijkenbergh rectoris altaris S. Georgii siti in eccl. Campensi et Ingrammi rectoris altaris S. Pauli siti in eccl. Daventriensi 96 ℔ 5 stuf.

1493–94. Episcopalia pro dno Wiefrardo curato in Daventria. 7½ stuf.

In Daventria in Buysche ratione dedicationis ecclesiae et consecrationis altaris 8 flor. Ren. 2 stuf = 5 scut. 12 stuf.

1529–30. De pensione Sacramenti sacri Olei et Crismatis recepi a dno Johamne Rudde capellano vicariae S. Nicolai in eccl. Daventriensi 7 scut.

De pensione Sacramenti sacri Olei et Crismatis in Frisia recepi a dno Johanne Rudde capellano vicariae S. Nicolai in eccl. Daventriensi 7 scut.

1535–36. De permutatione canonicatus et praebenda eccl. S. Lebuini Daventriensi ex resignatione dni

Liberti Collenbergh provicariae S. Michaelis in eadem eccl. Daventriensi cum resignatione pensionis annuae 20 flor. aur. ex fructibus dictae praebendae ad vitam dni Liberti.

1535–36. De permutatione supradictae vicariae S. Michaelis in eccl. S. Lebuini dni Liberti Cottenbergh supradicti pro Johanne Johannis Goeswini pro beneficio titulari etc. resignatione pensionis annuae 20 flor. aur. ex fructibus dictae vic. S. Michaelis. Quia isti de Daventria sunt privilegiati ad instar quinque eccl. Traj. sic solverunt simul de praemissis totis 11 scut. 6 stuf.

1548–49. De permutatione canonicatus ad praebendas S. Lebuini Daventrienses per mrm Johannem Rudde nomine procuratoris dni Hieronimi Bruckman pro beneficio titulari cum dno Johanne Kapp facta 18 scut.

1548–49. Recepi a dno Johanne Cloetinck rectoris vicariae S. Nicolai in Coll. eccl. S. Lebuini Daventriensi 10 flor. aur. quos de sacri Olei et Crismatis administratione in Fhrisia quotannis accepit 14 scut.

1550-51. De permutatione vicariae ad altari S. Nicolai in Coll. eccl. S. Lebuini Daventriensi facta per dnm Johannem Cloetinck pro beneficio titulari cum dno Henrici Alberti 6 flor. 6 stuf.

Mr. Johannis Visbeeck decanus Oldenzalensis nomine dni Henrico Alberti possessoris vicariae ad altare S. Nicolai in Coll. eccl. S. Lebuini Daventriensi solvit 10 flor. aur. quos de sacra Olei et Chrysmatis per Fhrisiam administrationem quotannis pendit 14 flor.

1551–52. De permutatione officii ad altare S. Augustini in Coll. eccl. S. Lebuini Dav. facta per dnm Bertholdum In den Delft cum dno Christoforo Hillebrandi pro beneficio titulari. Quia pauper: 42 stuf.

1553–54. De permutatione canonicatus et praebendae Coll. eccl. S. Lebuini Daventriensis per dnm Lucam

Bysterneck a novo Castro cum dno Henrico Bauhuys pro beneficio titulari Act. 3 Martii 54. 16 flor.

Permutatio vicariae ad altare S. Nicolai in Coll. eccl. S. Lebuini Dav. pro beneficio titulari. Act. 12 Martii 42 stuf.

1553–54. De dispensatione pro Henrico Bauhuys canonico Daventriensis ut eosdem canonicatum et praebendam cum vicaria S. Nicolai sub eodem tecto ad sex menses obtinere possit. Act. 3 Martii 54. 42 stuf.

1553–54. Id. Id. als 1550–51 Henricus Alberti de administrationi S. Olei etc.

1554–55. De permutatione canonicatus et praebendam per dnm Gerardum Helmont canonicum S. Lebuini Daventriensis cum Johanne Mulert pro beneficio tit. 24 Sept. 16 flor.

1567–68. De sigillo permutationis canonicatus et praebendae cum scholastaria eccl. S. Lebuini Daventriensis inter Florentium a Borghorst et Jacobi Vuyt en – Engh rectorem vicariae S.S. Georgii et Blasii in Eccl. S. Nicolai Trajectensi 12 flor. 12 stuf.

1567–68. De sigillo permutationis eccl. par. B. Mariae Virg. necnon canonicatus et praebendae supplementi (?) in eccl. S. Lebuini Daventriensi inter Johannem Costendorp et Adrianum Eslingh diaconum et rectorem vicariae et Georgii S.S. Blasii 12 flor. 12 stuf.

1567–68. De sigillo commissionis in causa appellationis dni Cossini Luijminck a decreto capituli Daventriensis contra decanum Petrum de Doernz 42 stuf.

1567–68. De commissione et citatione pro dno Bernardo de Ruijtenbergh canonico Daventriensi contra Anthonum Verheijden praesentatum per Wilhelmum Grayen (?) ej. eccl. canonicum ad canonicatum et praebendam ibidem. 42 stuf. Act. 17 Nov. 67.

1567–68. De sigillo citationis cum inhibitione ad

instantiam Arnoldi Loots contra capitulum Daventriensem ne, vacante per fugum Ostendorp canonicatu et praebenda, alium ad possessionem admittant pendente lite. 6 stuf.

1570–71. De sigillo absolutionis a juramento ad effectum agendi pro decano et capitulo Daventriensi contra dnm Geeswinum Luninck. 42 stuf.

De sigillo citationis pro capitulo Daventriensi contra dictum dnm Goeswinum Luninck ad valendum (?) cassum certum contractum ejusdem quarundam venditarum in civitate Daventriensi 42 stuf. Act. 8 Mai 70.

De sigillo citationis pro dno decano et capitulo Daventriensi contra dnm Arnoldum Deys 42 stuf. Act. 9 Mai 70.

1570–71. De sigillo citationis pro dnc Renardo Petri Doys decano collegialis eccl. Daventriensis contra dnm Goswinum Luninck canonicum ej. Act. 20 Januari 70.

DIDAM.

1493–94. In Didam ratione consecrationis navis ecclesiae reconciliationis cimiterii 20 flor. 10 stuf. 15 scut.

Adhuc in Didam consecrationis altaris 6 flor. Ren. reliquos 6 (flor.) solvit domicella de Didam cum eccl. 4 scut.

DIEPENHEIM.

1494–94. In Diepenheim ratione amplificationis cimiterii et duorum altarum. 11 flor. 14 stuf = 7 scut. 24 stuf.

DIEVER.

1526–27. Relaxatio violatae eccl de Diever.

1550–51. Relaxatio cimiterii de Deveren ad annum quod per sanguinis effusionem pollutum est. 42 stuf.

DIRKSPLAAT (Dirksland?).

1493–94. Episcopalia pro dno Johanne Cornelii in Derixplaat.

Doesburch.

1561–62. De sigillo absolutionis dni Johannis filii Johannis de Hulsen a domo Divi Hieronimi in Doesburgh (»de juramento prestito«[1]).

1561–62. De relaxatione ab ordine et regimine Domus Jeromitaniae in Doesburgh pro fratre Anthonio Johannis de Diemen facto 9 Aug. 62. 1 scut.

Doetinchem.

1408–9. De translatione altaris siti in hospitali de Dotinchem quod propter vetustatem et paupertatem est dirutum ad summum altare situm in eccl. de Doetinchem. 57 ℔ 15 stuf.

1408–9. De permutatione Hermanni Grutte curati in Zedam et Johannis de Molendino rectoris altaris S. Catharinae in eccl. de Doetinchem. 144 ℔ 7 stuf. 6 d.

Dordrecht.

1493–94. Episcopalia pro dno Symone canonico in eccl. B. Mariae in Dordraco. 7½ stuf.

De approbatione certi instrumenti facti per quendam Judocum Mijlinck civem Dordracensem de vic. S. Nicolai in eccl. Dordracensi. 3 flor. Ren. = 2 scut.

De mortificatione certorum reddituum mortificatorum per Cornelium fil. Elysabeth annualium reddituum 9 flor. in augmentatione vicariae S. Mariae Joh. Ev. eccl. Dordracensi. 3 flor. 10 stuf. = 2 scut. 10 stuf.

In Dordrecht ratione consecrationis quatuor altarium in Majori ecclesia. 24 flor. = 16 scut.

1529–30. Pro sigillo augmentationis vicariae hospitalis caecorum oppidi Dordracensis. 42 stuf.

1529–30. Pro mortificatione quatuor jugerum terrarum parvi valoris pro erectione beneficii ecclesiastici sub onere duarum missarum in eccl. Dordrac. et institu-

[1]) Dit werd doorgehaald.

tione primaria dni Jacobi Theodrici vice-curati filii usufructor[is] dictorum jugerum per Johannem Johannis Petri et Elysabeth ejus conjugem. 3 scut.

1548-49. De collatione vicariae ad altare S. Catharinae in coll. par. eccl. oppidi Dordrac. facta per jur. dev. et concessa dno Cornelio Johannis Dordracensi presbytero. 42 stuf.

1550-51. De confirmatione dni et mri Alardi electi in decanatum Dordracensem. 42 stuf.

1550-51. De translatione jurispatronatus vicariae ad altare D. Virginis in capella S. Barbarae in eccl. D. Virginis Dordracensi per Godscalcum de Braekel facta in favorem confraternitatis capellae S. Barbarae. 4 flor.

1553-54. De indulto concesso dno Jacobo Verhaghen quod de capitulo Dordracensi et patronorum consensu missas ad quas Dordraco legendas ratione vicariae in sacristia Novae Eccl. oppidi Dordracensis obligatus est, Lovanii ratione studii ad triennium legere possit. Act. 22 Martii anno 54.

1553-54. It. de dispensatione pro Georgio Gualteri Dordracensi, quod non obstante fundatione, quae requirebat certum presbiterum, possit de patroni consensu officium [habere] ad altare S. Crucis. salvo quod ubi 18 aetatis expleverit subdiaconatu ac deinde suis temporibes ordinibus inicietur. Act. 13 Sept. 6 flor.

1555-55. De indulto pro dno Florentio Gerardi Dordracensi quod creditoribus suis tribus numero, quibus 36 flor. debebat nec solvere pro inopia poterat, infra tres annos proximos solveret modo cautionis fide-missorio infra mensem praestaret. 42 stuf.

1554-55. Rev. Dns Ebronensis anno 54 die 22 Augusti Dordracum profectus est ad confirmandum et abfuit usque ad 18 Septembris ac Ille profectione expendit 15 flor. minus 9 duiti.

1569. De sigillo dimissorii pro Hendrico Theodrici Dordracensi. Act. 3 Junii 69.

1569. De reductione celebrationis 5 missarum hebdomatim in eccl. Dordracensi in 3, durante studio Cornelii Adriani Bogaert ad triennium in Universitate Lovanensi 20 Julii 69. 42 stuf.

DREISCHER.

1408–9. De absentia Colini filii Livini curati in Dreischer. 28 ℔ 17 stuf. 6 d.

1554–55. De licentia testandi pro dno Nicolao Guilhelmi pastore in Dreischer. 42 stuf.

DRIEL.

1526–27. De permutatione inter mrm E. Boelen procuratorem dni Theodrici Snoeck rectoris vicariae S. Petri in par. eccl. in Driel ex una et mrm Cornelium Judoci poss. vic. S. Crucis in Hulst 2 scut.

De approbatione electionis pro fratre Jacobo Johannis ordinis S. Augustini elect. pro patre in conventu Sororum in Driel. Quia pauper solvit 1 scut. 12 stuf.

Approbatio pensionis 8 flor. curr. Holl. per conventum S. Annae in Driel dno Theodrico Snoeck assignata.

1553–54. De approbatione donationis et jurispatronatus vicariae ad altare B. Catharinae Virg. et Mart. in par. eccl. S. Martini in Driel per Goeswinum de Driel facta Bernardo de Driel filio suo. Act. 15 Nov. 3 flor. 3 stuf.

DRUMPT.

1569. De sigillo renovationis cujusdam vicariae in Rundt[1]) ab Anthonio de Scherpenzeel super altare B. Mariae fundata 42 stuf. Act. 19 Sept. 69.

---

[1]) Rundt is de oude naam van het dorp Drumpt, in Gelderland bij Tiel gelegen.

Duivendijk.

1408–9. De translatione didicationis eccl. par. de Duvendijck.

Dwingeloo.

1554–55. Licentia testandi pro dno Ludolpho Gerardi in Dwingloe 42 stuf.

Echten.

1408–9. Licentia celebrandi in eccl. de Echten per ignis incendium execrata 9 ℔ 12 stuf. 6 d.

Eck.

1408–9. De absentia Alardi curati in Eck 28 ℔ 17 stuf. 6 d.

De permutatione Jordani rectoris B.B. Fabriani et Sebastiani in eccl. Traj. necnon Johannis Cube rect. altaris S. Johannis Bapt. siti in eccl. de Eck 28 ℔ 17 stuf. 6 d.

1550–51. De licentia testandi pro dno Petro Verheijen pastore in Eck 42 stuf.

Edam.

1526–27. Licentia testandi pro dno Nicolao Johannis.

Licentia testandi pro dno Nicolao In Edam.

Licentia testandi pro dno Mathia Mathiae in Edam.

1529–30. Episcopalia pro dno mro Jacobo Lamberti vicecurato in Edam 7½ stuf.

1554–55. Licentia testandi pro Martino Johannis pastore Edamensi. Act. 19 Mai. 42 stuf.

Ede.

1408–9. De permutatione Bernardi Hesseling curati in Ede et Christiani de Vleerdingen rectoris altaris S. Nicolai siti in eccl. de Hijen 155 ℔ 5 stuf.

1561–62. De relaxatione ad annum cemiterii par. eccl. Edensis per sanguinis effusionem excecrati 24 Sept. 62. 1 scut.

EELDE.[1])

1554–55. Licentia testandi pro dno Johanne Krijt pastore in Gelder.

EEM (Ter).

1551–52. Institutio pro dno Cornelio a Nyenroy canonico Traj. ad praebendam Castri van den Eem, quia ex familia Reverendissimi nihil.

EEMELANT.

1408–9. Licentia celebrandi in domo dni Henrici de Loppersum [data?] curato in Emelant 9 ℔ 12 stuf.

1554–55. De absolutione dni Anthonii Anthonii pastoris Eemdensis [2]).

EEMMENES.

1408–9. Quitatio excessus Reijneri Goede laici parochiani in Emenesse, qui alias coram provisore Goylandiae per procuratorem suum super parjurio impetiti et de hoc per provisorem praedictum condempnati 253 ℔ 2 stuf. 6 d.

1559–51. De licentia testandi pro dno Johanne Nicolai Nellarts pastore in Antiqua eccl. de Eemenes 42 stuf.

---

[1]) Ik vermeen dat hier Eelde in Drenthe wordt bedoeld, dat oudtijds Elden genaamd werd.

[2]) Mijn meening is, dat aan den pastoor van Eemelant [Ter Eem, Eembrugge] verlof wordt gegeven om op het kasteel van Hendrik van Loppersum de H. Mis op te dragen; zoodat hier de naam van den pastoor niet wordt genoemd.

In de rekening van den Officiaal v. d. Dom vond ik de volgende collatie:

»Collatio jur. dev. cum proclamationibus pro Cornelio Johannis de Reimwallis accolito Traj. ad praebendam beneficii seu vicariam sitam in *Castro* de Ema vacante certo modo. Act. 2 Sept. 1563«.

P. M. G.

1550–51. Licentia testandi pro dno Guilhelmo Adriani pastori in Emmenes 42 stuf.

1553–54. De licentia testandi pro dno Henrico Reyneri presb. in Emmenes extra aggerem 42 stuf.

1567–68. De sigillo permutationis eccl. par. de Emmer buyten Dyect[1]) inter dnm Volkerum Henrici et dnm Theodricum Richardi rectorem vic. S.S. Georgii et Blasii 6 flor. Act. 25 Sept. 67,

EGMOND.

1493–94. Episcopalia pro dno Theodrico Petri curato in Egmonda 7½ stuf.

1553–54. Item misi Guilhelmum Stratum ad Abbatem Egmondensem pro ipsius et conventus testimonio contra dnm Michaelem Hertgerum in causa quam Revmus fiscus contra ipsum super apostatia movit, et solvit Illo 24 stuf.

ELBURG.

1493–94. Approbatio donationis facta domui Sororum in Elburch 1 scut. 11½ stuf.

1493–94. In Elborch ratione consecrationis duorum altarium 12 flor. 8 stuf.

1550–51. Collatio jur. dev. facta de vicaria ad altare S,S. Petri et Pauli in eccl. S. Nicolai oppidi Elburgensis factoPaulo Wolfardi de Rees. Quia exigui valoris: 42 stuf.

1553–54. De collatione vic. S.S. Petri et Pauli in par. eccl. de Elburch jur. dev. Johannis Wolfardi Rees facta. Act. Kal. Julii 54. 42 stuf.

ELLEWOUTSDIJK.

Zie Melisdijk.

ELSPEET.

1526–27. Permutatiointer dnos Gerardum Inggerode

---

[1]) Ik vermeen, dat hier Eemenes buiten den Dijk wordt bedoeld met het oog op de rek. v. d. Dom omstreeks dien tijd.

proc. dnm Goeswini de Reess rect. par. eccl. in Elspit ex una et Everardum Gerardi rect. vic. S. Crucis in Hulst, partibus ex altera 2 scut.

1551–52. Permutatio eccl. par. de Elspit in Veluwe fact. p. dnm Arnoldum Onraet cum dno Georgio Coel pro beneficio titulari 6 flor. 6 stuf.

Elst.

1493–94. De dedicatione vicariae eccl. et duobus altaribus 18 flor. 12 scut.

1548–49. De relaxatione cimiterii polluti par. in pago Elstensi usque ad notum Dni Hebronensis 4 scut.

De litteris consensus in coadjutoriam praeposituræ Elstensis in favorem N. de Willehorst accepi Leonem aureum.

1561–62. De confirmatione statutorum capituli Elstensis partium Gelriae de dato 1451 octava mensis Julii facta. 6 Aug. 62. 3 scuta.

1567–68. De sigillo permutationis canonicatus et praebendae cum cura annimarum in Elst, facta inter dnm Arnoldum de Palude procuratorem dni Johannis Verwer et dnm Henricum Ackoy proc. dni Jacobi Wagefelt rect. vic. S. Georgii et Blasii 6 flor. 6 stuf. Act. 10 Februari 68.

Elten.

1493–94. Episcopalia pro Henrico Eijngermans curato in Altinensi. 7½.

Emelisse.

1408–9. De absentia Henrici Johannis curati quartae partes 28 lb 27 stuf. 6 d.

1493–94. Episcopalia pro dno Henrico Bult curato in Emelisse 7½ stuf.

Episcopalia pro dno Jacobo Tymanni vice-curato in Emelisse 7½ stuf.

De correctione sororis Dorotheae ex eo quod quendam vulneravit conventus Emelissae 2 scut.

1526–27. De licentia testandi pro dno Hieronimo Jasperi in Emelisse 1 scut. 12 stuf.

EMMERIK.

1493–94. Episcopalia pro dno Gerardo Framaij vicecurato in eccl. S. Aldegondae in Emerica.

Episcopalia pro fratre Wijnaldo de Aldernac capellano ibidem.

In Embrica ratione unius altaris in eccl. S. Aldegondae 6 flor. Ren. 4 scut.

In coll. eccl. S. Martini Embricii.

In capella prope Embrica Op Hemylant ratione consecrationis altaris 5 flor.

In Embrica ratione unius altaris in eccl. S. Aldegondae 6 flor. 4 stuf.

In eccl. S. Martini Embricii.

1548–49. De approbatione testamenti sive ultimae voluntatis dato mro Inchempaden canonico coll. eccl. S. Martini Embricensi.

1567–68. De sigillo dimissorio pro Johanne Anthonii Lysterio Embricenci 42 stuf. Act. 30 Julii 67.

1567–68. De approbatione testamenti Johannis Mascop vicarii eccl. Embricensis. Act. 4 Mai 68.

EMMICKHOVEN.[1])

1529–30. Episcopalia pro dno Alardo Johannis curato in eccl. de IJmminckhuzen 7½.

ENSCHEDE.

1522? Relaxatio pro eccl. de Enschede 1 flor. 12 stuf.

---

[1]) Emmickhuizen was een kasteel; Emmickhoven is een dorp in het land van Altena.

Enspik.

1554–55. De licentia testandi pro Gerardo Pay pastore in Enspik 42 stuf.

Epe.

1493–94. In Epe ratione consecrationis unius altaris 6 flor.

Erichem.

1529–30. Permutatio par. eccl. de Erckum et vicariae S. Nicolai in eccl. de Buermalsem in patria de Bueren inter dnm Theodricum de Ewijck ex una et Egidium de Ewijck ex altera parte partibus ad scripta dni Cornelii de Bueren 6 scut.

Ermelo.

1548–49. Permutatio par. eccl. de Ermeloo pro beneficio titulari facta per Baldewinum filium Johannis canonicum dno Reynero Odonis 4 scut. 4 stuf.

1554–55. Permutatio par. eccl. de Armel per mrm Guilhelmum Doornick canonicum S. Johannis facta cum Gualtero Stephani de Coet pro beneficio titulari 4 flor. 4 stuf.

Etten.

1522–23. Fundatio novae vicariae in par. eccl. de Etten fundata in honorem S. Anthonii 3 scut. 26 stuf.

Everdingen.

1570–71. Licentia celebrare super altare portatilem pro eccl. de Everdinghen.

Eversdijk.

1551–52. Permutatio vicariae S. Johannis Ev. in par. eccl. de (?) per dnm Ferdinandum Costermans cum dno Marino Cornelii rectore par. eccl. de Eversdijc.

Eversweert.

1408–9. De absentia Petri Molenaer curati in Eversweert 28 ℔ 17 stuf. 6 d.

FOLLEGA.

1493–94. In Volschier ratione reconciliationis cimiterii 15 flor. = 10 scut.

1550–51. It. de commissione causa appelationis per Fredericum Renckonis appelantem a sententia per dnm Marcum pastorem in Nova Wirdum in favorem Agathae Popponis lata et commissione dni Joncke fil. Jackle pastoris in Follegaer 42 stuf.

FOSWERD.

1553–54. De commissione causae quam Dns Abbas Vossuerdiae habet contra priorissam reliquasque conventuales ejusdem monasterii super spolio et dm Abbatem Worderum super iniqua destitutione facta dno Ophoni a Bourmannia. Act. 4 Dec. 53. 42 stuf.

1553–54. De commissione causae appelationis pro parte Revdi patris dni Gerardi de With Foswerdiensis contra priorissam conventus Foswerdiensis facta dni Abbatis Horti Mariae et dni Ophonis a Bourmannia ac Syphonis Ysbrandi. Act. 21 Dec. 42 stuf.

1554–55. De confirmatione Rev. Patri Dni Petri de Trajecto superioris Abbatis de Reijnhuijzen prope Guettingen ab ejusdem monasterii administratione per seculares amoti et in Abbatem Foswerdiae electi. Act. 30 Junii. 35 flor.

FRANEKER.

1493–94. In Minnertsga et in Christofori villa[1]) extra Franeker ratione duorum altarium 10 flor.

GAAST.

1493–94. Episcopalia pro dno mro Hugone curato Gasort (Gaast?)

[1]) Klooster der Kruisheeren bij Franeker.

GAPPINGEN.

1548–49. Licentia testandi pro dno . . . . . vice curato in Gappingen.

1553–54. De relaxatione cimiterii par. eccl. de Gappingen sanguinis effusione polluti ad annum. 42 stuf. Act. 8 Febr. 54.

GARDEREN.

1550–51. It. solvi Adriano Buyser pro certis diebus quibus vacavit in inquisitionem contra pastorem de Garderen et pastorem de Inmerckerck facta aliisque scripturis per ipsum in causa contra M. Franciscum Renees propter rationes et reliqua anni praeteriti non soluta secundum ipsius sedula. 4 flor. 19 stuf.

GASSELT.

1554–55. Licentia testandi pro dno Hillebrando de Peeck pastore in Gassele (Gasselt?)

GEERVLIET.

1408–9. Confirmatio testamenti Johannis de Wit canonici in Gheervliet 9 ℔ 12 stuf. 6 d.

1408–9. Confirmatio testamenti Johannis Boy canonici in Gheervliet 9 ℔ 12 stuf. 6 d.

1529–30. Licentia quod soror Johanna Heetvliet professa in conventu Ordinis Regularisarum in Geervliet posse se transferre ad conventum strictioris ordinis in Goudano ad instantiam Adriani de Heetvliet redditaris generalis Dni comitis de Hoogstraten. Gratis, quia maximae autoritatis apud eundem.

1529–30. Pro translatione juris patronatus vicariae S. Jacobi in eccl. de Geervliet in persona praescripti viri Vincenti Cornelii. (Zie Leiden).

1548–49. De unione vicariae ad altare S. Anthonii in par. eccl. de Gheervliet accedente ad eam consensu patroni vel C. M. H. (comitis Hollandiae).

1567–68. De sigillo confirmationis provisorie Rheijn mandati ad decanatum de Geervliet pro dno Lethemier 6 flor. 6 stuf. Act. 23 Martii 67.

GEIN (HET).

1554–55. Licentia vendendi 20 flor. vitales ad vitam Johannis Arnoldi civis Traj. et Margarethae uxoris ipsius pro 200 flor. car. concessa conventui In 't Ghein ad exsolvenda debita in qua inciderunt per militum incursiones 42 stuf. Act. 18 Mai.

1569. De licentia testandi pro dno Johanne Henrici pastore in Gheijn partium Zuid-Hollandiae 42 stuf. Act. 1 Mai 19.

GELDEN (Waar?)

1554–55. Licentia testandi pro dno Johanne Krijt pastore in Gelden. [1])

GELDERMALSEN.

1493–94. Pro relaxatione interdicti positi in Geldermalsen propter effusionem sanguinis 1 scut. 11½ stuf.

GELLIKUM.

1522? Relaxatio pro eccl. de Gellicum. 1 scut. 12 stuf.

1569. De sigillo juris devoluti vicariae cui annexa est custodia in Gellicum pro dno Gerardo Johannis presbytero. Quia ad instantiam Comendatoris Domus Teutonicorum ideo nihil. Act. 11 Junii.

GIESSEN-OUDEKERK.

1408–9. Licentia celebrandi altare B. Mariae in eccl. de Gieshen 9 ℔ 12 stuf. 6 d.

1493–94. Licentia testandi pro mro Henrico Cunardi curato in Oudegise 1 scut. 12 stuf.

---

[1]) Deze plaats was niet te vinden, misschien wordt Eelde bedoeld.

GIETEN.

1553–54. Collatio vicariae ad altare D. Virginis in par. eccl. de Geten jur. dev. concessa Ludolpho Hermanni de Geten 8 flor. 8 stuf. Act. 22 Sept.

1553–54. Mr. Ghysbertus Venrode decanus Drenthiae de collatione vic. ad altare D. Virg. in par. eccl. de Geten dno Ludolpho Hermanni facta 8 flor. 8 stuf.

GIETHOORN.

1551–52. De permutatione par. eccl. de Giethoorn p. dnm Lubathem then Veene pro beneficio titulari cum Rembaldo Symonis ex consensu incolarii sicut mihi dicebatur ad quos, sicuti mr Gerardus ex Westrhenen mihi affirmabat, praesentatio pertinet facta 1 flor. 7 stuf.

1554–55. Licentia testandi pro Rembaldo die Wilde pastore in Giethoorn.

GOBBENVOORD.

1408–9. Licentia celebrandi in capella de Gobbenvoerde 9 ℔ 12 stuf. 6 d.

GOEDEREDE.

1548–49. Licentia testandi pro dno Adriano Dodonis presbytero in Gouderede.

GOES.

1493–94. Episcopalia pro dno Cornelio Petri Cochi vice-curato in Goes 7½ stuf.

1526–27. Permutatio inter dnm Matheum Wilhelmi poss. vic. S. Anthonii in par. eccl. de Goes ex una et Adrianum de Liesvelt proc. dni Johannis Olardi poss. vic. S. Crucis in Hulst partibus ex altera.

Episcopalia pro dno Matheo curato in Goes 7½ stuf

1529–30. Licentia testandi dni Petri die Vrije altaristae in Goes. 1 scut. 12 stuf.

1548–49. Licentia testandi pro Johanne Wisse in Goes

1551–52. De unione vicariae S. Nicolai in par. eccl. de Goes cum vicaria ad altare S. Sebastiani in eadem eccl. unitae propter fructuum tenuitatem, qui sex ducatos non excedunt 4 flor.

1553–54. Solvi mro Adriano Buyser notario dimidium taxationis in causa quam Rev. (?) et Revmus Dns Archiepiscopus Traj. fisci contra pastores Gousanos moverint, eo quod contra statuta sijnodales matrimonia solemniaverunt ante solis ortum 5 flor.

GOEDEREEDE.

1448–49. Licentia testandi pro dno Adriano Dodonis presbytero in Gouderede.

GOOYUM.

1493–94. In Goyer ratione amplificationis cimiterii 5 flor. 8 stuf.

GORKUM.

1408–9. Quitatio et correctio excessus Johannis Gerrydin presb. pro eo quod ipse coram dno de Arkel et Wilhelmo ejus filio execratis divina officia celebravit 192 ꝶ 12 stuf.

1493–94. Episcopalia pro Lamberto decano et capellano in Gorkum.

1493–94. In Gorkum ratione consecrationis capellae et altaris B. Mariae prope Castrum 12 flor. 8 scut.

1493–94. In Gorcum ratione consecrationis duorum altariam in Maiori Eccl. 8 scut.

1526–27. Licentia testandi pro dno Johanne Arnoldi in Gorichem 1 scut. 12 stuf.

1248–49. Recepi a Cornelio Adriano Burs pro consensu praestando permutationis quam facturus videbatur de praebenda Gorcummensi cum beneficio simplici ad

altare in eccl. par. Worcomensi, tamen sortitum non est effectum 4 scut. 4 stuf.

1569. It. pro sigillo licentiae testandi pro Godefrido Wijckano canonico in Gorkum 42 stuf.

GOUDA.

1408–9. Licentia celebrandi in castro de Gouda 9 ℔ 12 stuf. 6 d.

1408–9. Permutatio Helmani curati in Oudenhoern et Johannis Boers rect. altaris B. Mariae in Gouda 57 ℔ 15 stuf.

1493–94. Episcopalia pro dno Petro Donijsii capellano eccl. Goudensis.

1493–94. Portatile altare in capello S. Mariae in oppido Goudensi 2 flor. 11 stuf.

1493–94. Approbatio certae confraternitatis de Rosario B. Mariae Virg. in Gouda 10 flor. 6 scut. 20 stuf.

1493–94. Mortificatio duarum mensurarum mortificaturarum per Theodricum Theodrici ad vicariam S. Mariae Virg. in eccl. Goudensi 4 flor. = 2 scut.

1443–94. In Gouda de consecratione unius altaris in capello B. Mariae 6 flor.

1522. Fundatio seu erectio vicariae fundatae et erectae in par. eccl. de Gouda in honorem B. Mariae et S. Gertrudis 4 scut.

1526–27. Approbatio pensionis redituum vitalium sex librorum grossorum Flandriae venditorum domus Johannis Theodrici de Warden per conventum B. Mariae in Gouda. Solvit 1 scut. 12 stuf.

1526–27. Approbatio 22 flor. curr. Holl. per conventum S. Katharinae in Gouda mro Johannis Anthonii curato in Amersfoort assignata 1 scut. 12 stuf.

1529–30. Permutatio vicariae S. Spiritus in eccl. de Reijnsburch, partium Hollandiae pro vicaria S. Anthonii

in eccl. par. Goudensi inter dnm Hermannum van der Buijst ex una et dnm Georgius Pistor ex altera partibus 2 scutae.

1529–30. Episcopalia pro dno Rudolpho de Monnickendam vice-curato in eccl. par. de Gouda.

1529–30. Pro consecratione altaris contubernii »van der Cremers« in eccl. Goudensi in honorem S. Nicolai 5 scut. 18 stuf.

1529–30. Pro consecratione cimiterii Leprosorum et altaris in honorem S. Job ad sollicitationem ejusdem boni cives Goudenses qui ex devotione donant propter Deum 4 scut. 20 stuf.

1548–49. Licentia testandi pro dno Adriano Michaelis Goudano.

1551–52. Approbatio alienationis sive cessionis totius monasterii Ordinis D. Brigidae apud Goudam siti quod per inopiam dicitur sese sustentare non poterat, neque oneribus tam ordinariis quam votivarum missarum ratione debitis par erat in priorem de Steijn cujus monasterium exustum fuit, factum.

1551–52. Licentia titulum suum alterandi et loco illius alium substituendi concessa dno Petro Sebastiani Goudano.

1553–54. De approbatione translationis de conventu B. Agnetis Goudano in conventu ejusdem ordinis B. Margaretha ejusdem oppidi pro hypotheca ibi processa. Act. 4 Aprilis. 42 stuf.

1567–68. De sigillo dimissorio pro Petro Blijdenbach Goudano diacono, quod prius dimissorium obtineat ad omnes ordines; in quo per scriptorem erratum fuit. Ideo hic nihil.

1570–71. De sigillo confirmationis concordiae et transactionis facta inter rectorem et presbyterum »Van 't Oudemanhuys« ter Gouda ex una et Theodri-

cum Theodrici Goudanum ex altera. 8 flor. 8 stuf. Act. 19 Nov.

GRAFT.

1548–49. Episcopalia pro dno IJsbrando Gerardi pastore in Graft.

1548–49. Licentia dandi emphyteosim pro 14 flor. certum fundum incultum 900 vigarum nominatione »die Hey« in districtu seu pago »die Graft« ut ad culturam redigatur et valore solvit 48. 10 stuf.

1551–52. Licentia alienandi certas portiones terrae spectantes ad par. eccl. de Graft ad instantiam IJsbrandi Gerardi pastoris ibidem 3 flor.

GRAMSBERGEN.

1521–27. Relaxatio violatae eccl. de Bergis.

1553–54. De collatione vicariae par. eccl. de Gramsbergen, jur. dev. Guilhelmi Ohijn facta 42 stuf.

'S GRAVENHAGE.

1408–9. Licentia celebrandi in Capella S. Anthonii.

1408–9. Permutatio Nicolai Maen presb. curati eccl. par. de Coedijck partium Westfrisiae et Bartholomei filii Gerardi presb. rectoris altaris S. Crucis in eccl. Hagensi 48 ℔ 2 stuf. 6 d.

1493–94. Episcopalia pro Nicolao filio Theodrici ordinis Praemonstratensis curae in Haga comitis 7½ stuf.

Episcopalia pro dno Johanne Hugonis curato S. Jacobi in Haga comitis.

Episcopalia pro dno Nicolao Sijmonis capellano in Haga comitis.

In Haga comitis consecrationis unius altaris 6 flor. = 4 scut.

1526–27. It. de primaria institutione dni Johannis Johannis ad vicariam S. Spiritus in Haga comitis 2 scut.

Erectio novae vicariae in Majori eccl. Hagensi fun-

datae in honorem S. Crucis et S. Jacobi facta per mrm Florentinum Zeeman solvit 4 scut.

1529–30. Pro permutatione mri Hermanni de Gouda decani B. Mariae Virg. Traj. et dni Petri in par. eccl. Hagensi et vic. S.S. Georgii et Blasii in eccl. Salvatoris Traj. nihil.

1529–30. Pro translatione juris patronatus a priore conventus Regularium prope Leijderdorp vicariae sitae in capella conventus S. Elysabeth in Haga comitis ad castrum dni Gerardi de Assendelft prope Beverwijck. Gratis quia praesidens Curiae Hollandiae.

1548–49. Licentia testandi pro dno Nicolao Appelcoper Hagensi.

Licentia concessa Gijsberto Judoci rectori vic. S. Jacobi in par. eccl. Hagensi, quod propter ipsius paupertatem et fructuum beneficii ipsius exiguitatem, alteram missam ad quam ex fundatione tenebatur ommittere possit tempore studii. nisi interim ad meliorem fortunam pervenerit. 42 stuf.

Licentia testandi pro dno Adriano Fredrici Hagensi.

1548–49. Dispensatio pro Johanne Gijsberti de Leidis rect. vic. S. Catharinae in par. eccl. Hagensi, quod de consensu patroni unam trium missarum, ad quam ratione fundationis tenebatur possit ommittere durante studio et loco illius singulis septimanis duos psalmos poenitentialis legere, ideoque propter ipsius paupertatem et fructuum beneficii paupertatem. 42 stuf.

1550–51. Approbatio emphiteosis 11 jugerum terrae sitae in Maeslandt pertinentes ad altare S. Jacobi in par. eccl. Hagensi, quae locari solent 22 flor. de patroni consensu in emphiteosim datae sunt pro 33 flor. et quemadmodum per certificationem mihi confert singula jugera terrae vicinae: ita ut hic beneficium commodum quaesitum est, 5 flor. 10 stuf.

1550–51. It. de approbatione transactionis super commissionem 10 jugerum terrae sitorum »in die Weypoort« sub districtu de Zuderwouda pertinentium ad vicariam altaris S. Jacobi, nunc appelata »Omnium animarum« quae olim in emphiteosim data erant pro 6 flor. et ex hujusmodi transactione habebit 30 flor. inde constat utiliter rem beneficii gestam. 5 flor. 10 stuf.

1550–51. Licentia in emphiteosim concedendi 11 hondas terrae pertinentes ad vicariam S. Sebastiani in par. eccl. S. Jacobi Hagensi nunc undecim libras Hollandiae dumtaxat locabantur sicuti et similes terrae locari solent et ut ad culturam meliores perducantur, nunc pro sedecim libris Holl. in emphiteosim dictae sunt 4 flor. 4 stuf.

1553–54. De sigillo monitorii et in eventum commissionis facto officiali Traj. pro Maria Jacoba de Gouda professa ordinis tertiae S. Francisci quam arctiorem regulam transire volentem pater et mater conventus Hagensis »Op 't Speij« retinent 4 stuf.

1553–54. In Hagha in curia consecravit Episc. Hebronensis parvum sacellum cum uno altare de quibus recepi 18 flor.

It. quum Dns Ebronensis et decanus D. Virginis proficiscerentur Hagham ad examen dni Angeli pastoris in Heenvliet propter Haeresiam capti annumeravi Illis pro viatico 22 flor. quos repetam a dno Angelo.

1567–68. De sigillo permutationis vic. B. Mariae Magdalenae in Haga comitis inter dnm Jacobum Coebel et Arnoldum Boshardt pro beneficio titulari 4 flor. 4 stuf. Act. 2 Aprilis 68.

1567–68. De sigillo collationis jur. dev. vic. in eccl. S. Jacobi in Hagha comitis factae dno Francisco Coelt 42 stuf. Act. 6 Junii 67.

1567–68. De sigillo approbationis venditionis domus

braxatorii et molendini factae per patrem et matrem et conventuales conventus B. Mariae Virg. in Galilea in Haga comitis Cornelio Messink pro bis mille flor.

Et peccunia inde proveniens applicanda erat in liberatione aeris alieni, quibus dictus conventus erat gravatus ex causa duplicis incendii scilicet anno 59 et 62. 6 flor. 6 stuf. Act. ultimi Julii 67.

1569. It. de sigillo permutationis vicariae sitae in Eccl. S. Jacobi Hagensi ad altare S.S. Blasii et Barbarae inter Johannem Adriani possessorem et dnm Cornelium Zael procuratorem Arnoldii filii Arnoldi pro vicaria S.S. Georgii et Blasii. Act. 12 Julii 69.

1569. Primo de approbatione redemptionis 15 ℔ Holl. spectantis ad memorias defunctorum Eccl. S. Jacobi in Haga Comitis attestante Revmo Episcopo Ruremondensi et mro Johanne de Jonghe id legitime posse subsistere et pecuniis ex dicta redemptione provenientibus in usum uberiorem utilitatis dictarum memoriarum applicandum Act. 20 Mai 69.

1569. De sigillo onerum incumbentium vicariae sitae in Conventu de Nazareth in Haga comitis pro Jasparo de Treslong possesore ejusdem quatenus durante studio suo usque ad annos habilitatis in sacerdotium haec per alios fieri posset procurare 42 stuf. Act. 10 Nov. 69.

1570–71. De sigillo unionis vicariae altaris S. Martini cum vic. altaris S S. Judoci et Eligii in par. eccl. Hagensi pro dno Hugone Georgii poss. ej. ad vitam ejusdem cum consensu patroni 6 flor. 6 stuf. Act. 31 anuarii 71.

1571–72. De sigillo permutationis vicariae altaris S. Martini Elizabeth et Barbarae in eccl. par. Hagensi inter dnm Andream Waelkens procuratorem nomine Johannis filii Arnoldi poss. ej. et dnm Florentinum Coelhem poss. vicariae S. Anthonii Heremitae in Nova eccl. Delfensi 8 flor. 8 stuf. Act. 27 Febr. 72.

'S GRAVENPOLDER.

1553–54. Licentia alienationis quartae partis domus et 15 cum dimidio vigarum terrae fabricae par. eccl. de 's Gravenpolre legatarum sub onere unius missae hebdomadalis per Mariam Mathei legatricem. Salvo quod pecuniae inde reductae redditum redemibilem non redimendum nisi vicario Revdi praemonito cum onere antedictae missae collocabuntur 54–42 stuf. Act. 2 Martii.

'S GRAVENSANDE.

1553–54. Licentia testandi pro dno Johanne Oock in 's Gravenzand 42 stuf.

1567–68. De dispensatione pro priore conventus de 's Gravenzande ut tempore adverso et periculoso suae valitudinis possit in aliquo honesto moram trahere salvo quod cessante praedicta valitudine ad coenobium sit rediturus 42 stuf. Act. 4 Mai 68.

GRIETHUIZEN.

1493–94. In Grythuezen ratione unius altaris. 4 scut. 6 flor. Ren.

GRONINGEN.

1408–9. Confirmatio fundationis capellae B. Andreae sitae in eccl. B. Mariae in Groninghen per Zwederum de Windt fundatae, et institutio dni Ludovici ad eandem 57 ℔ 15 stuf.

1493–94. Episcopalia pro dno Gerlaco de Bolten capellano in Groninga 7½ stuf.

Episcopalia pro Hermanno, de concordia ordinis minorum in Groningen 7½ stuf.

Episcopalia pro dno Johanne de Hardenbergh in Groningen 7½ stuf.

Episcopalia pro dno Hermanno Engelberti in Groningen 7½ stuf.

1493–94. Episcopalia pro dno Johanne de Sanden curato in Groningen 7½ stuf.

Episcopalia pro dno Johanne Clouet vice curato in eccl. S. Mariae in Groningen 7½ stuf.

Episcopalia pro dno Michaele de Ydema capellano ejusdem eccl.

Episcopalia pro Petro Jacobi capellano in eccl. S. Martini in Groningen 7½ stuf.

Portatile pro domicella Heijlo Reijnen opidana Groningensi 1 scut. 2½ stuf.

In Groningen reconciliationis S. Walbergi 14 flor. 9 scut. 20 stuf.

Ad Minores ratione consecrationis altarium in Groninghen 3 flor.

1550–51. Notandum quod anno 1503 personatus Groningensis ad quem alioquin pertinere solet collocatio alterius ejusdem eccl. portio, eidem portioni est incorporata, et probata est per Fredricum Badensem, salvo quod institutio ad Episcopum pertinebit et pro institutionis legibus solventur 60 aurei Renenses et ipse persona personatus quotannis perdet in octavis Paschae duos aureos et Revmum Dnm nostrum Episcopum quum Groeninga diverset, hospitio recipere sit (?) obligatus, sicuti ex ejusdem incorporationis bulla satis constat. Recepi itaque de institutione dni Henrici Suteris pastoris moderni 90 flor.

1550–51. De mortificatione quadraginta jugerum sitorum in ...... (?) Grueningensi pertinentium ad altare B. Virg. Deiparae in par. eccl. S. Martini oppidi Grueningensi 6 flor. 6 stuf.

1550–51. It. dns Henricus Sutor pastor Grueningensis solvit duos aureos quos pastor S. Martini quotannis debet. 3 flor.

1551–52. De recognitione dni Henrici Guilhelmi pa-

storis Grueningensis quam ex fundatione quotannis facere ipsum oportet 3 flor.

1553 et 1554 idem ut supra 1551.

Groothuizen.

1408–9. De permutatione Johannis Smit rectoris altaris S. Stephani in eccl. Amersfordensi et Gerardi Boel curati in Groet Oesthusen necnon Jacobi Hoest canonici Amersfordensis 155 ℔ 5 stuf.

1529–30. Pro sigillo litterae executionis contra dnm Nicolaum et mrm Amelium fratres in Grooshusen et rectores ecclesiae, ibidem ad instantiam provisoris gratis.

P. M. Grijpink.

(Wordt vervolgd).

ADDENDA.

Op bladzijde 148, boven:

Abcoude.

1569–70. De permutatione eccl. par. de Abcoude inter dnm Adrianum Schaick prov. ej. et dnm Arnoldum de Palude proc. dni Francisci Reineri pro beneficio titulari 4 scut. 4 stuf. Act. 20 Mai 69.

P. M. G.

POGINGEN TOT HERSTEL DER HIERARCHIE ONDER HET AARTSPRIESTERSCHAP VAN TEN HULSCHER.

II.

Andere pogingen, om tot het herstel van het bisschoppelijk bestuur hier ten lande te geraken, gingen, onder het amplissimaat van Ten Hulscher, uit van den vermaarden deken van het oud-kapittel Joannes Stafford. Eene zeer aanzienlijke verzameling brieven zijn daaromtrent in het bisschoppelijk oud-archief te Haarlem bewaard gebleven, welke alle, als zoovele minuten, slecht en onduidelijk geschreven, met behulp van een vergrootglas, na lang turen, onder eindeloos geduld, gelukkig te ontcijferen waren. Maar ik reken mij bij mijne lezers eerst verplicht dezen priester, die, naar men wil oordeelen, ten goede of ten kwade, zooveel invloed heeft uitgeoefend op de kerkelijke gebeurtenissen zijner dagen, te moeten inleiden door eene eenigszins ruime behandeling, niet slechts van zijn persoon, maar ook van zijn werk op ander gebied dan dat van het herstel der hierarchie.

Joannes Stafford was den 9en Februari 1729 te

Voorburg uit Patricius Stafford en Anna Smith geboren[1]). Zijne tijdgenooten dichtten van hem: [2])

Reeds van zijn prilste jeugd gekweekt door brave ouders,
Wist Ge onder 's Heeren juk uwe toen nog tedere schouders
Te bukken; God was reeds van uwe prilste jeugd
Uw hoogste doel, Zijn wet reeds al uw heil, uw vreugd.

De hoogere wetenschappen bestudeerde hij te Leuven en in 1754 werd hij tot priester gewijd. 't Was een priester van veel kennis en grooten aanleg. Behalve de oude talen, Latijn, Grieksch en Hebreeuwsch, kende hij, hetgeen gewis in die dagen eene bijzonderheid was, de moderne talen: Fransch, Duitsch, Engelsch en Italiaansch. Boven zijne tijdgenooten stak hij uit in wetenschap.

Op lateren leeftijd was hij, dikwijls huns ondanks, de vraagbaak van de Nuntii en van de Aartspriesters Franken en Ten Hulscher, waar het quaesties gold betreffende tucht of gewoonte op de Hollandsche Zending. Onder zijne ambtsbroeders gold hij voor een »groot gezag«. Er mag overdrijving in schuilen, maar

---

[1]) Ik dank deze mededeeling aan de vriendelijke hulp van kapelaan Duymel te Voorburg, die bovendien aanteekende, dat Joannes Welch en Anna Edwaards zijn peetoom en zijne petetante waren, en dat hij gedoopt werd door pastoor David van der Meije, die van 29 Mei 1729 tot 6 Mei 1749 president was van Pulcheria, voor welk college zijn doopkind later zoo krachtig ijveren zou.

Vgl. *Van der Heijden, L. J.:* Het Kerspel Loenersloot, Utrecht, 1913, blz. 33.

[2]) *Zegezang op den vijftigsten verjaardag des herderschaps van J. Stafford, gevierd den 26en van Zomermaand 1811.* Uit opregte hoogachting door Henricus Kok, Augustinus Greve, Fredericus Freese en Wilhelmus Verlaat.

»Gij gunde ons de eer aan t'altaar U te omstuwen«,

zoo meldden zij in dien zang.

het teekent de groote achting, die Stafford werd toegedragen, als tijdgenooten hem toezingen: [1])

Vir magne Stafford! inclytum Cleri decus!
Lux Missionis Belgicae clarissima!
O te beatum! quem charismatibus Deus
Consortibus prae caeteris unxit! Tibi
   Ratione quis sagaci,
Quis fertili par mentis acumine,
   Felici ingenioque?
Quis nexa tanta soliditate perspicit?
Profunditas cui talis et subtilitas?

En gewis, de ontwikkeling zijner natuurlijke gaven werd niet weinig vergemakkelijkt door zijne aanstelling tot kapelaan te Buitenveldert bij den geleerden Nanning, wiens wetenschap bewonderd en wiens pastorie bezocht werd door de meest-ontwikkelden zijner dagen. Van zijne werkzaamheid te Buitenveldert werd later door zijne vereerders gezongen: [2])

O Buitenveldert! Gij, die de eerste vruchten smaakte,
Gij zijt mijn waarborg, 'k weet, hoe smagtend gij steeds haakte
Naar 's hemels lekkernij, door Stafford u bereid,
Wat iever, godsdienstvuur hij door zijn wijs beleid
In u ontvonkte, uw harten wist als wasch te kneeden,
En de' afgeperste traan door hemelzoetigheden
Te droogen: 't dwaalziek kroost, door godlijk ambrozijn
Gesterkt, deed walgen van het smaak'lijk aardsch fenijn.

In 1761 werd Stafford pastoor op het Begijnhof te Haarlem, waar heel zijn verder priesterleven, 43 jaren lang, aan de zielzorg zou gewijd zijn. Maar dat was

---

[1]) *Carmen Jubilo-Charisticum*, bij gelegenheid van zijn 25-jarig kanonicaat.

[2]) *Jubelzang op den vijftigsten verjaardag des priesterschaps van Joannes Stafford*, gevierd den 26sten van Wintermaand 1803, uit verschuldigde plichtsbetrachting door Henricus Kok, Augustinus Greve en Fredericus Freese.

Op zijn kapelaan Henricus Kok was Stafford bijzonder gesteld. Ten Hulscher maakte er melding van, toen hij kap. Kok, den

overeenkomstig zijn eigen verlangen. Hij wilde eenvoudig van standplaats niet veranderen, zelfs niet toen de aartspriester hartelijk verlangde, dat hij het rectoraat aan het Begijnhof te Amsterdam, den 31en Jan. 1788 opengevallen door den dood van T. I. Ewald, aanvaarden zou. Want, daar was, zoo schreef Ten Hulscher aan den Nuntius, een priester noodig, die door geestesgaven in staat zou zijn om de »multa catholicitatis privilegia« van het aloude Begijnhof te handhaven, en tegen elken aanval te verdedigen; bovendien wenschte de aartspriester, die gedrukt ging

---

23en Jan. 1789, als pastoor bij den Nuntius voordroeg voor de openstaande Statie Heemskerk.

Obiit 21 hujus vir grandaevus et plenus dierum J. W. Potse ab anno 1749 pastor in Heemskerk, cujus in locum, ut succedat, propono Eae. Vae. et recommendo instanter Henricum Kok, omnium sacellanorum seniorem, qui ferme decem annis vigilantem Stafford Harlemi in opere pastorali fideliter adjuvit, ipsique viro semper charissimus ac inclytus fuit, quique revera ob praeclaras virtutes ac scientiam recommendabilis est pro pastoratu hoc mediocri.

Dnus Windman nuper ab Ea Va ordinatus, a me destinatus est ad sacellanatum apud Dnum Stafford, ubi maxima ipsi erit occasio multum proficiendi et in optimum missionis virum evadendi.

Bissch. Oud-Archief te Haarlem.

Als het geluk van een pastoraat naar zijn duur wordt afgerekend, wat zal dan pastoor Kok te Heemkerk verrukkelijke priesterjaren hebben doorgebracht!

Den 4en Juni 1840 schrijft A. Antonucci aan den aartspriester Gerving:

Cum R. D. Kok, pastor in Heemskerk bona adhuc fruatur sanitate, cumque casus prorsus sit extraordinarius, ut Pastor eamdem regat Stationem per spatium quinquaginta annorum, et Statio in Heemskerk sit primae promotionis, voto optimi senis tandem post annum adhaerendum esse arbitror, favore R. D. Sacellani Van Wijck, qui sub omni respectu dignus est, quique a duobus abhinc annis, ni fallor, solus portat pondus diei et aestus in illa Statione.

Hinc te precor, ut hanc decisionem interesse habentibus communices.

onder den last van zijn ambt, in zijne onmiddellijke nabijheid een vertrouwden en ervaren raadsman; een geleerden priester, die met hem van tijd tot tijd, bij de jongeren onder de geestelijkheid, een onderzoek kon instellen »pro prolonganda jurisdictione«; daar behoorde een man gesteld te worden, die het Begijnhof uit zijn verval zou weten op te heffen »quique ideo capacissimus debet esse, ut in bonum Missionis omnia dirigantur«.

Nullum meliorem scio — zoo gaat de aartspriester voort[1]) — quam Dnus Joës Stafford, pastor Harlemensis in Begginagio; est valde versatus rerumque Missionis valde gnarus«.

Maar de uitkomst heeft bewezen, dat Stafford te Haarlem gebleven is; hij, de Vicaris-generaal van het Haarlemsche oud-kapittel, achtte zich te hoog om hand- en spandiensten te bewijzen, in het bestuur der Hollandsche Zending, aan een aartspriester, die zich niet eens verwaardigde in zijn college zitting te nemen.

In 1814 nam Stafford ontslag uit de bediening, en stierf te Haarlem als rustend pastoor den 5en Maart 1816 op den hoogen leeftijd van 87 jaren.

Mag men zijn kapelaan J. Kosters gelooven, dan was Stafford, als pastoor, in den omgang gemakkelijk, vriendelijk en toegevend van aard.

Non mihi majestate gravis, durusque severo
Patruus es vultu; blandi sed more parentis,
Parcis et indulges, mea si quandoque juventus
Exerret laxoque nimis sermone redundet.[2])

En welk eene vereering spreekt er uit het loflied, dat, bij gelegenheid van Stafford's zilveren pastoors-

---

[1]) *Bissch. Oud-Archief te Haarlem.*

[2]) Een feestlied, uitgegeven te Leiden in 1779 bij Henricus Coster, bij gelegenheid van Stafford's zilveren priesterfeest, gevierd den 15en Juni 1779.

feest, door zijne geestelijke kinderen werd aangeheven:

In hem is ons een man verscheenen
Zo braaf, zo vroom, zo welgeaart,
Zo deftig, zo geleerd, vermaard,
Als God een Harder kan verleenen.

Heb dank dan, Heer van alle Heeren
Wien 't heeft behaagd, met zulk een Man,
Op wien 't Beggijnhof roemen kan,
Ons en ons Haarlem te verêeren.

Bovendien was hij zeer milddadig jegens de armen: »het geween der lijdenden klonk nooit vergeefs«. Van zijn opvolger, pastoor Spaan, genoot hij een pensioen van 800 gulden tot zijn eerlijk onderhoud.

Bij zijne komst te Haarlem, als pastoor, in 1761, werd hij tegelijk benoemd tot lid van het zoogenaamd kapittel, en tien jaren later, bij den dood van pastoor Oem, den 15en Mei 1771, volgde zijne verheffing tot Vicaris-generaal.

En wonderlijk genoeg, ofschoon Rome wist, dat het oud-kapittel, ook na 7 April 1703, toen het een gewaand kapittel genoemd werd, en, beroofd van alle jurisdictie, steeds vast bleef houden aan zijne vermeende rechten; en dat het bestaan van het kapittel een twistappel was onder de geestelijkheid en eene ergernis op de Hollandsche Zending, werd niettemin den 8en December 1771 de Vicaris-generaal, Joannes Stafford, op de meest eervolle wijze bekleed met het Roomsche purper van protonotarius apostolicus. Zijn benoemingsbul vermeldt: »te gratioso favore prosequi et personam tuam, cujus vitae ac morum integritatem aliaque probitatis ac virtutum merita cognita et probata habemus, dignioris nominis titulo decorare volentes in praefatae S. Sedis notariorum, pronotariorum nuncupat numero et consortio favorabiliter aggregamus«.

Joannes Stafford, deken en Vicaris-generaal van het oud-kapittel! In het vervullen van dezen post lag zijne kracht en zijne zwakheid. Van al zijne vriendelijke gemoedelijkheid viel geen glimp meer te erkennen, indien men het waagde, al was het de aartspriester of de Nuntius, hunne gewaande rechten te betwijfelen of te na te komen; onvermoeid, uit den treure, verdedigde hij de rechtmatigheid van zijn kapittel, en was vol bitterheid jegens een ieder, die zijn kapittel een pseudo-kapittel noemen dorst.

Na Van den Steen heeft niemand der aartspriesters in het kapittel zitting genomen, maar zij hebben dan ook, en van Stafford niet het minst, alle tegenwerking ondervonden in hun bestuur van de Hollandsche Zending. En men vraagt zich af, wat bij deze overigens achtenswaardige mannen, die in het kapittel zitting namen, de drijfveer is geweest van deze eeuwen lang gevolgde handelwijze, òf priesterlijke eerzucht, òf waarachtige belangstelling in den opbloei der Missie.

Toen Stafford vicaris werd, vond hij eene door zijne voorgangers gevoerde briefwisseling met zekeren Delmare[1]), procurator voor de buitenlandsche Missies, onafgedaan. Zij liep — inderdaad voor de zooveelste maal — over het herstel des kapittels in zijne oude rechten. De onderhandelingen werden met ijver door Stafford overgenomen en voortgezet, maar zonder eenig gevolg, zooals ik later in een afzonderlijk opstel zal aantoonen.

Vermakelijk is de briefwisseling, welke tusschen Stafford en Mozzi,[2]) den schrijver van: Storia della revoluzioni della chiesa d'Utrecht, in de jaren 1787 en

---

[1]) Zie *Bijdr. v. H.:* dl. XVII, blz. 349.

[2]) *Oud-Archief v. h. Bisdom Haarl.* Vergelijk *Bijdr. v. Haarl.:* dl XXXVIII, blz. 295 en 303.

1788 plaats vond. Stafford had aan Mozzi grootendeels de stof geleverd voor de behandeling van het Haarlemsche kapittel. Aan scheeve voorstellingen had het bij den hartstochtelijken verdediger des kapittels niet ontbroken, zoodat Mozzi vermeende, gelijk ook zijne geschiedenis bewijst, dat het kapittel volkomen wettig was, en dat, waar het soms in zijn optreden een enkele maal te ver ging, de reden moest gezocht worden bij de bedriegelijke kuiperijen der Utrechtsche vicariaat-heeren.

Stafford kon over den afloop zijner verstrekte inlichtingen tevreden zijn: en hij was het ook. Maar Mozzi wilde verder gaan, en vroeg den 8en Mei 1787 aan Stafford, of hij zijn geschiedwerk eerbiedig aan de kapittelheeren wilde opdragen. En bijgeval het kapittel de opdracht aanvaardde, of dan Stafford, hetzij in het Latijn, hetzij in het Fransch, »hujus dedicationis compendium aliquod« aan hem wilde opzenden. En dan gaat Mozzi — en dit is zeer merkwaardig — aldus verder:

»Locorum enim et morum regionis tuae et rerum capituli tui ignarus, nollem aliqua in re eos offendere. Nomina praeterea capitularium eorumque praerogativas ac titulos describi cuperem et id citius quam fieri possit, quandoquidem intra paucos dies historia sub praelo erit. Tua in me comitas atque humanitas, tuus in catholicam religionem zelus excusatione me dignum faciunt, si tua benignitate abutor, eademque me tibi in dies reddunt devinctissimum.

Blijkbaar heeft het kapittel niet geweten, hoe zich bij dit vleiend voorstel te gedragen, en liet aanvankelijk den welmeenenden geschiedschrijver op antwoord wachten. Maar deze hield vast, en drong den 22en Mei 1787 opnieuw bij het kapittel aan, om de opdracht van zijn werk te aanvaarden. Gewis zou dat de H.

Vader aangenaam stemmen en de Jansenisten tot nadenken brengen.

»Nuper enim iterum Summi Pontificis incitamentis adigor, ut meam historiam in lucem proferam, quam citius; et illud opinor SS^mo Patri perjucundum fore, si eam clarissimo huic capitulo inscriptam, dicatamque perspiciat. Quare hoc maxime cuperem, si capitularium vota meis studiis obsequantur . . . . . . Quod si contigerit et illud mihi permiseris, ut tuam ejusmodi epistolam publici juris faciam, et capitulo tuo decus et refractariis pudorem obventurum reor, et simul Summo Pontifici et omnibus catholicis rem, hisce praesertim temporibus, fore gratissimam«.

Thans kon het kapittel niet langer zwijgen. Welke redenen het opgaf om de opdracht van de hand te wijzen, weet ik niet, omdat Stafford, naar ik veronderstel, van zijne brieven aan Mozzi geen copie heeft gehouden, maar ongetwijfeld waren zij zoo, dat de Italiaansche historicus zich welwillend bij de weigering nederlegde, ja zelfs haar, blijkens een schrijven van 3 Juli 1787, alleszins begrijpelijk achtte.

Sans dout il m' avait été très agréable de pouvoir publier mon Histoire sous les auspices de votre chapitre. Mais les raisons, qui vous détournent de séconder mes voeux, sont fortes et justes . . . . . .

La séries des vicaires d' Harlem est telle, que je la désire, et je vous prie de m' en envoyer tantôt aussi la suite, car vous la termines à Ms. Van der Meer, et il me faut avoir toute entière jusqu à nos jours.

P.S. Il faut que vous vous hâtiez à m' envoyer la suite de la séries des vicaires, car l' ouvrage est déjà sous la presse.

Ook op dat voorstel durfde het kapittel niet ingaan: de series vicariorum, na Nicolaas Van der Meer, werd geweigerd. Stafford noemde haar »ontijdig«. Wie denkt

hier niet aan hetgeen in het Missie-verslag van 1758 omtrent het kapittel gezegd wordt »velut anguis in Missione latet«; en zeker waren de kapittelheeren niet vergeten, dat indertijd in 1717 de keuze van pastoor Van der Meer tot Vicaris-generaal van het kapittel door den Internuntius Santini was afgekeurd en als »satis periculosum« gebrandmerkt.[1])

Maar ook bij deze teleurstelling legde Mozzi zich goedgunstig neder: trouwens de lijst der Haarlemsche vicarii was voor zijn werk niet strikt noodzakelijk; alleen tot de verheffing zijner geschiedenis zou zij hebben bijgedragen.

»Series porro Harlemensium Vicariorum non est necessaria, sed plurimum utilitatis ac decoris historiae contulisset. At inopportunam hisce temporibus putas. Libenter omittam. Judicium enim tuum plurimi facio et faciam semper.

Prioris historiae meae volumen jam typis editum est, et totum opus spero brevi absolutum iri:«

De laatste brief tusschen Stafford en Mozzi gewisseld — zij waren alle geschreven uit Bergamo — dagteekent van 6 Maart 1788, en bevat, behalve de mededeeling, dat voor Stafford twee exemplaren van zijn werk op een Hollandsch schip naar Amsterdam aan het adres van een goeden katholiek zijn opgezonden, de volgende voor de Haarlemsche kapittelheeren, en voor Stafford in het bijzonder, genotvolle en vleiende regels:

»Comme ce n'est qu à présent que j'ai trouvé le moyen de vous envoyer mon Histoire des révolutions

[1]) *Arch. v. Utr.:* dl. VIII, pag. 311—312.

Stafford behoefde slechts de namen te noemen van J. van den Steen 1728—1748, J. S. H. Oem 1748—1771 en J. Stafford, qui approbante et applaudente toto capitulo onus hoc benigne acceptavit. Maar het »periculosum« stond gewis het »opportunum« in den weg.

de l'église d'Utrecht, ainsi je vous prie de ne me pas condemner, si je n'ai pas satisfait auparavant à mon devoir.

Recevez donc, Monseigneur, les deux exemplaires de cet livre, comme un petit témoignage de mon estime et de ma reconnaissance, car c'est à vous principalement et aux mémoires, que vous m'avez fournies, qu'on doit l'applaudissement avec lequel cet ouvrage a été reçu par tous les vrais catholiques de notre Italie, quoique l'erreur y fasse des ravages toujours plus déplorables. Le Saint Père m'en a fait témoigner son agrément, aussi bien que plusieurs cardinaux et évêques par des lettres très obligeantes. J'espère aussi que vous ne serez pas mécontent de la manière, dont je parle en plusieurs endroits de vous et de votre illustre chapitre, et je vous prie de faire agréer mes plus humbles compliments à vos confrères, comme aussi de me faire l'honneur de me croire toujours, ce que je suis, sans reserve et plus que personne du monde,

Votre humble et tres obéissant Serviteur
Louis Mozzi«.

Zoo werd door Mozzi, een Italiaan, geholpen en voorgelicht door Stafford, een Nederlander, een gewichtig stuk onzer vaderlandsche kerkgeschiedenis te boekgesteld! Wat zou bij een groot gedeelte der geestelijkheid op de Hollandsche Zending, een hoongelach, of liever een kreet van verontwaardiging zijn opgegaan, indien het kapittel met zijne bespottelijke aanmatigingen het gewaagd had de vereerende opdracht van Mozzi te aanvaarden!

Maar Stafford met zijne medeleden had toch, bij al zijne blinde liefde voor het kapittel, zelfkennis genoeg, om deze vrijmoedige daad, in een over de geheele wereld verspreid historisch werk, onder de oogen zelfs des Pausen, niet aan te durven. Ja, zelfkennis was er wel, maar verbetering van zich zelf? Die ontbrak

maar al te zeer: en zoo hebben allerlei pogingen, die onder Stafford werden aangewend, om met het kapittel tot eene verzoening te geraken, opdat de jammerlijke broedertwist op de Missie een einde zou nemen, zoodra de ondergang des kapittels er mede gemoeid was of bedreigd werd, ten eenenmale schipbreuk geleden.

Tegenover den aartspriester Van de Capelle, die voor de behoeftige priesters een fonds wilde stichten, en daartoe de medewerking wenschte des kapittels, toonde Stafford eene tegemoetkomende houding. Het fonds, bekend onder den naam van Societas pro nobis et posteris, werd dan ook den 3en April 1773 door den aartspriester opgericht.

Maar later, toen door het bestuur van het fonds mondeling, en den 1en Mei 1778 schriftelijk nauwere aansluiting en samenwerking bij het kapittel werd aangevraagd, om alzoo gezamenlijk tot de aanstelling te kunnen geraken van een Vicaris-Apostolicus, was Stafford over den inhoud van het schrijven zooverontwaardigd, dat het kapittel eenparig besloot het geen wederwoord waardig te keuren.[1])

Eenige zin tot toenadering viel bij de kapittelheeren in 1792 waar te nemen.

Om den vrede en de eendracht onder de geestelijken in de Missie te bevorderen, was de aartspriester Ten Hulscher bereid een gedeelte van zijn bestuur op het oud-kapittel over te dragen. De houding toch van Ten Hulscher tegenover het kapittel was van verzoenenden aard. Voor de leden van het kapittel koesterde hij eene persoonlijke achting, ofschoon hij van de wettigheid van het college geenszins overtuigd was. Openlijk had hij het nooit bestreden, maar altijd getracht te

---

[1]) Kapittel-akten *Bijdr. v. H.*: dl. XVII, blz. 357—359.

handelen overeenkomstig den wenk zijns leermeesters, Wellens, om met alle priesters, hetzij capitulares hetzij anti-capitulares, in vrede te leven. En zijne gematigde handelwijze was zelfs oorzaak geweest, dat »die verdrietelijke en altijd hatelijke post van aartspriester« hem was opgedragen.

Ten huize nu des aartspriesters werd den 19en Sept. 1792 eene vergadering belegd, waarop de Eerw. Heeren Cramer en Hegeman, en van het kapittel Stafford en Offerman waren uitgenoodigd, om, bij vriendschappelijk overleg, de middelen te beramen, waardoor de eendracht en goede harmonie op de Hollandsche Zending zou hersteld kunnen worden. Maar ook deze wel-meenende poging is op de stijfhoofdigheid der kapittelheeren afgestooten. Ten Hulscher, die reeds bij ondervinding den geest des kapittels kende, had niet anders verwacht, »'t Is u bekend — zoo schreef hij later den 5en April 1794 aan pastoor Bouwman — dat ik van dat

geformeerde project de auteur niet ben geweest; want ik zoude mij wel gewagt hebben om dat te entameeren, om zommigen niet in het oog te loopen, die mij aanzien, alsof ik het capittel gunstig was, schoon ik dit altijd als opraapsels van zommige heethoofden heb aangemerkt: maar, zoodra ik zag, dat er verscheidene brave mannen voor het gemelde project zig interesseerden, heb ik er de hand wel aan willen leenen, om dat, ware het mogelijk, te bevorderen: om geen andere oorzaak egter, als om de goede harmonie te vestigen, eendragt te zien leeven, en daardoor magt te geeven aan de Cleresie[1]), die van dat buitenlandse goed zoo gedurig gefolterd wordt, maar, eilaas, ik heb het genoegen niet mogen smaken, om dat project tot een

[1]) Dit woord te verstaan niet in de Jansenistische beteekenis maar in die van »Clergé«, de geestelijkheid in het algemeen.

goed eynde te zien uytvallen. Wat moet hieruit volgen? Dit: dat ieder wel in het bizonder zugt over het bestier, maar niemand werkt aan de verbeetering. Ieder heeft zijn eigen belang, en zoolang als Monseigneur dat van elk in het bijzonder vrijlaat, kreunt men zig niet over wat een aartspriester voor het algemeen al moet verduuren. Ziedaar mijn ware sentiment met korte woorden verklaard«.

Even sterk, als aan de rechten van het kapittel, hield Stafford vast aan de leiding en het bestuur van Pulcheria, de kweekschool der Hollandsche geestelijkheid, waartoe de waardigheid van provisor de bevoegdheid verleende.

Den 26en Juni 1771 was Stafford provisor geworden van Pulcheria.

Werd in den beginne aan Van Neercassel en Codde eenig aandeel gegeven in het bestuur van Pulcheria, later, toen op de Vicarii-Apostolici de aartspriesters gevolgd waren, verbleef de leiding van het college uitsluitend bij het kapittel en diens provisoren. Door Rome werd deze handelwijze noch goedgekeurd noch verhinderd. Maar de Nuntii te Brussel, aan wie toch het bestuur der Hollandsche Zending met al de volmachten van een Vicaris-Apostolicus was toevertrouwd, konden vaak deze vasthoudendheid kwalijk verdragen. Aan Ignatius Busca gaf zij, blijkens zijn verslag over de Missie, reden tot klagen, en Brancadoro, die, met al de wispelturigheid van zijn karakter, durfde ingrijpen in de leiding van Pulcheria, en zijne bemerkingen liet hooren op den geest der studenten, heeft daarover per brief van Stafford, en bij persoonlijk bezoek menig bitter woord moeten hooren.

Dat de studiebeurzen uitsluitend onder het beheer stonden van het kapittel, en een levensvraag waren voor het bestaan van Pulcheria, deed de Nuntii meer

toegevend dan doortastend tegen het kapittel handelen.

Bijzonder krachtig deed Stafford zich gelden in 1784 tegen het despotisme van Josef den tweede; Pulcheria met hare goederen behoorde aan het Haarlemsche kapittel en niet aan de Oostenrijksche onderdanen: vandaar dat hij alle onderzoek naar hare bezittingen, van wege den keizer ingesteld, stoutmoedig weigerde.[1])

Nauwelijks was Stafford van dezen aanval bekomen, of een nog vreeselijker storm, komende uit het revolutionaire Frankrijk, maakte een einde aan de aloude kweekschool; den 25en October 1797 werd de Universiteit met hare goederen en beurzen tot nationaal eigendom verklaard. Ook toen heeft Stafford zich ferm geweerd; niet minder dan 8 rekesten, alle gewapend met de noodige bewijsstukken, werden van 1797–1806 aan de bevoegde autoriteiten opgezonden, om de geconfisceerde goederen van Pulcheria voor de katholieken terug te krijgen. Maar alles was tevergeefs. Pulcheria had opgehouden te bestaan; hare provisoren moesten in haar ondergang berusten.

Intusschen was de aartspriester Ten Hulscher, in overleg met Ciamberlani, den Vice-Superior, tot de stichting van het Seminarie Warmond overgegaan, maar buiten Stafford en het kapittel om. Deze handelwijze werd door de kapittelheeren zeer kwalijk opgenomen; zij meenden, rechtens de aangewezen personen te zijn van wie de oprichting van een nieuw Seminarie behoorde uit te gaan.[2]) Vandaar dat het Seminarie War-

---

[1]) De geschiedenis dezer gebeurtenissen werd uitvoerig beschreven in deze *Bijdragen:* dl. VIII, blz. 337—379.

[2]) Later werd Stafford met zijn kapittel ten aanzien van het Seminarie Warmond minder pretentieus.

Zoo schreef Ciamberlani den 17en April 1802 aan Ten Hulscher: »R. D. Stafford, quando duobus abhinc annis fui secum locutus

mond, vooral in zijne eerste jaren, door de tegenwerking van Stafford met zijn kapittel, ook onder dit opzicht, kommervolle dagen doorleefd heeft. Toch heeft op het Seminarie, wiens stichting door Stafford »eene roekelooze daad« werd genoemd, de zegen Gods gerust, en was sinds zijne oprichting de kracht van het kapittel en zijn aanhang bij de geestelijkheid grootendeels gebroken. Na den dood van Stafford heeft het kapittel een immer kwijnend bestaan gehad, en werd het in 1853, door de goedgunstigheid van Rome, met eere ter ruste gelegd.[1])

De briefwisseling van Stafford met den Brusselschen Nuntius Ignatius Busca betreffende de vraag: of de clerus saecularis absolveeren kon van pauselijke gevallen, werd in het Archief van Utrecht ter sprake gebracht;[2]) die met Zondadari, den volgenden Nuntius, omtrent de houding der Jansenisten tegenover het kapittel en van het kapittel tegenover de Jansenisten, en aangaande hun getalsterkte hoop ik ter gelegener tijd over te leggen.

Maar één ding moet van Stafford nog in het licht worden gesteld. Bij de schikking, die krachtens de publicatie van 11 October 1798, door de verschillende kerkgenootschappen moest getroffen worden omtrent het bezit der kerkgebouwen en pastorie-huizen der stad Haarlem, stond Stafford, ter nadere regeling dezer gewichtige aangelegenheid, aan het hoofd der zeven

---

de collegio, nullum jus dixit praesumi a capitulo, qua capitulo, sed ex eo solum, posse capitulo relinqui studium et curam collegii, ajebat; quod bene meritum fuerat de Missione, pro cujus utilitate collegium Lovaniense instituerat, ideoque grati animi contestationes promereri videatur«.

Bissch. oud-archief te Haarlem.

1) *Bijdr. v. H.:* dl XVII, blz. 423—424, noot 1.

2) L. c., dl. XXXVI, blz. 140 env.

stadspastoors. En het klinkt inderdaad wonderlijk: aan de stadsregeering gaf Stafford met zijne medepastoors te kennen, te berusten in de uitspraak der commissie van taxatie, door wie de groote S. Bavo-kerk »nietswaardig« werd verklaard.

»Het valt niet te ontkennen — aldus Mgr. Vregt [1]) — de handelwijze der pastoors is niet, zooals wij gaarne zouden gezien hebben. Konden zij al niet verhopen met eenig goed gevolg hunne aanspraak op een deel althans der kerkgebouwen te doen gelden; was de hun aangeboden geldelijke uitkeering volgens de gedane taxatie zoo luttel, dat het bespottelijk en vernederend was ze aan te nemen: toch zouden we gewenscht hebben, dat zij, ten minste om het beginsel, hunne wettelijke regten gehandhaafd hadden, en tegen eene zoo schreeuwend-onbillijke taxatie in verzet waren gekomen, en niet zoo aanstonds zonder slag of stoot in het ongerijmd plan berust hadden. Bovendien zijn zij blijkbaar hunne kerkregtelijke bevoegdheid te buiten gegaan, met zoo eigenmagtig, zonder toestemming van den Apostolischen Stoel, afstand te doen van kerkelijk goed. Met dat al echter mogen we hen niet te lastig vallen, en zou het onbillijk zijn, hunne ziens- en handelwijze te beoordeelen naar den toestand, waarin wij ons, nagenoeg eene eeuw later, bevinden, in het volle bewustzijn en besef van onze regten en van de kerkelijke regtsbeginselen. Zooveel is in ieder geval zeker, dat zij het later verwijt, alsof zij de gelegenheid hadden laten voorbijgaan, om de oude S. Bavo-Kathedraal voor de katholieken weder magtig te worden, niet verdiend hebben. Immers de Hervormden maakten verreweg de groote meerderheid uit, en hadden dus in ieder geval, volgens de wet, de vóórkeuze«.

[1]) *Bijdr. v. H.:* dl. XII, blz. 332—333.

Maar zijne verdraagzaamheid werd door de stadsregeering zeer op prijs gesteld, en het verwondert ons niet, dat hem in 1799 van stadswege een hooge post bij het stedelijk onderwijs werd opgedragen: gymnasii litt. Harl. procurator et examinator.

Behalve het *Verweerschrift* tegen Lexius, waarover reeds gesproken werd, verscheen van de hand van Stafford: *Eenvoudige en noodige bemerkingen ter opheldering van het proces tusschen de regenten van het R. C. Godshuis te Haarlem en de executeurs van het testament van wijlen Frans van Dijk, alsmede ter wederlegginge van zeker boekje tot tytel voerende: Consultatie van XXII advocaten van het parlement van Parijs van 11 Nov. 1786,* te Amsterdam bij T. Crajenschot, boekhandelaar 1787.[1] Een lijvig boek, octavo-formaat, van 256 bladzijden. Ook zijn van Stafford's hand. *Epistelen en Evangeliën op de Zon- en Feestdagen van het geheele jaar opnieuw vertaald door J. Stafford, R. C. pastoor te Haarlem,* te Amsterdam bij B. J. Crajenschot, 1813, kl. oct. 224 blz.

In de Mengelingen voor R. Catholyken werd deze uitgave zeer loffelijk besproken en uitbundig geprezen. Er blijkt uit, dat reeds in 1778 door den toenmaligen Nuntius der Hollandsche Zending, Ignatius Busca, deze moeilijke vertaalarbeid aan den kundigen Stafford was opgedragen.[2])

Toch heeft deze niet, zooals men zou willen vermoeden, de eervolle opdracht kalm opgenomen, noch

---

[1]) Consultatie van 22 advocaten van het Parlement van Parijs van 11 Nov. 1786. Betreffende het vonnis van de Schepenen der Stad Haarlem wegens het proces tusschen de regenten van het R. K. Wees- en Armhuis en de executeurs van wijlen Frans van Dijk. Uit het Fransch vertaald door T. Middelwaert. Haarlem, A. Loosjes, 1787.

[2]) Dl. V, blz. 124—127.

is door allerlei afleiding brengende bezigheden belet er de hand aan te slaan. »Met allen spoed — zoo bericht Stafford[1]) — werkte ik die vertaling af, en zond dezelve ter goedkeuring aan den Hoogeerwaarden Heer P. J. S. van Eupen te Antwerpen. Dan die Heer, bij de toenmalige onlusten in Braband, week buiten 's lands, en zijne boekerij mede verplaatst wordende, raakte mijne vertaling onder zijne boeken en schriften verstrooid. Dikwerf, maar vergeefs, verzocht ik mijne vertaling terug: en ik onderstelde reeds dat zij verloren ware«.

Deze loop van zaken was wellicht oorzaak, dat, blijkens een schrijven van 23 October 1801 aan de Congregatio de propaganda fide, bij pastoor Cramer het plan rijpte, om, volgens het missaal, eene vertaling der epistels en evangeliën op te stellen.[2]) Of zijn voornemen ten uitvoer kwam, weet ik niet, maar 't was niet noodig ook: want, ziet, na den dood van den Hoogeerw. Heer van Eupen wordt door de erfgenamen aan Stafford zijne vertaling teruggezonden. En zoo kon zij eerst, na 35 jaren, in het licht verschijnen.

De copy van Stafford werd in 1813 door Cramer ter goedkeuring naar Parijs gezonden aan den »directeur général de l'imprimerie et de la librairie«. Waarop den 19en April 1813 geantwoord werd:

Monsieur.

Son excellence, le Ministre des cultes, m'ayant communiqué le manuscrit de la nouvelle traduction des épîtres et évangiles, que vous avez l'intention de faire imprimer, et cet ouvrage n'étant susceptible d'aucun examen, je vous le renvoie ci-joint, en vous prévenant, qu'il sera nécessaire, que votre imprimeur m'adresse la

---

[1]) In het »Voorberigt van den vertaler«.

[2]) *Nieuw Nederl. Biogr. Woordenboek*, i. v. Cramer.

déclaration d'usage, et qu' aussitôt que je l'aurai reçue, je lui donnerai l'autorisation, dont il a besoin pour mettre sous presse.

J'ai l'honneur de vous saluer,

Le conseiller d'Etat, Baron de Pommereul.

Het »Voorberigt van den vertaler« dagteekende Stafford den 3en December 1813.

Het tweede deel, zoo melden de Mengelingen[1]) »behelzende de Epistelen en Evangeliën in de Vasten zal zo dra het debiet van het 1ste deel wat meer toeneemt, op de pers gelegt worden«.

Maar op den omslag van de vierde aflevering van het vijfde deel der Mengelingen voor R. Catholyken deelt de uitgever Crajenschot mede:

»De uitgever dezes beloofde bij de uitgave van de Epistelen en Evangeliën op de Zon- en Feestdagen, opnieuw vertaald door J. Stafford, de uitgave der Epistelen en Evangeliën voor de veertigdaagsche Vasten, mede door denzelfden Hoogeerwaarden Heer Stafford opnieuw vertaald, te zullen bespoedigen. Het algemeen verlangen, om die vertaling in het licht te zien, derzelver eenparige goedkeuring, en de ernstige aanbeveling der kerkelijke Overheid, deden den uitgever een ruim en overvloedig debiet verwachten. Intusschen is het debiet traag en zeer gering. De uitgever kan derhalve niet besluiten om de uitgave van het tweede en derde deel te volvoeren, tenzij hij van een behoorlijk debiet verzekerd zij. Het is daarom, dat hij eene inteekening opent, en dengenen, die de nieuwe vertaling der Epistelen en Evangeliën, zooals die in drie deelen aangekondigd is, begeeren te hebben, vriendelijk verzoekt hunne namen te teekenen op die lijsten,

---

[1]) L. c.

die ten dien einde bij zijne correspondenten zullen gereed liggen, alsmede het getal exemplaren op te geven, welke zij mogten begeren. Zoodra het getal der inteekenaren eenigzins toerijkend is, zal de uitgever met allen ijver de uitgave van het tweede en derde deel bespoedigen«.

Intusschen is het debiet der epistels en evangeliën »traag en zeer gering« gebleven, zoodat tot eene uitgave van het tweede deel, behelzende de epistelen en evangeliën van de 40-daagsche vasten eerst in 1825 door Crajenschot besloten werd. Een voorbericht of voorrede ontbreekt;[1]) het bevat alleen de goedkeuring van den aartspriester Van Banning, zoodat het derde deel, waarin »de eigene en gemeene epistelen en evangeliën der overige feesten« zouden worden opgenomen, nimmer »op de pers« werd gelegd.

Door pastoor Hofman werd later van Stafford's epistelen en evangeliën eene nieuwe, verbeterde en vermeerderde, uitgave bezorgd.[2])

Er bestaat van Stafford in de S. Josef-pastorie te Haarlem een portret door Severeynse in Oost-Indischen inkt geteekend. Door Bagelaar werd daarnaar een koperdruk vervaardigd, waarvan een exemplaar in het bisschoppelijk Museum te Haarlem bewaard wordt.[3])

Stafford is in de groote S. Bavo-kerk te Haarlem ter aarde besteld.

* * *

Na deze wel wat lange uitweiding over de denk- en handelwijze van Stafford, zullen zijne documenten, de

---

[1]) Uit het voorberigt door pastoor Hofman geplaatst voor zijne uitgave: epistelen en evangeliën, blijkt, dat hij in 1825 het tweede gedeelte van Stafford's werk heeft uitgegeven.

[2]) Te Rotterdam en te Leijden bij J. A. van Belle en J. J. Thijssens en Zoon, 1847.

[3]) *Gids van het Museum:* 5e dr. blz. 126.

Hierarchie betreffende, den lezer nog beter duidelijk zijn.

Heel 's mans streven was slechts op één doel gericht. Het kapittel van Haarlem moest in zijne oude, destijds ontnomen rechten, hersteld worden; als zoodanig zou het naar Rome eene voordracht opzenden, waaruit een bisschop kon gekozen worden; de gekozen bisschop zou, als opvolger van Van Mierlo, zijn zetel te Haarlem vestigen.

De brieven, welke thans volgen, zijn alle door Stafford gericht aan Zondadari.

Antonius Felix Zondadari werd in 1740 te Sienna geboren, en was van 1786-1790 nuntius te Brussel. Gelijk Spinelli, die van 1721-1731 nuntius te Brussel was, droeg ook Zondadari het gewaande kapittel van Haarlem een goed hart toe. Bij decreet van 14 Febr. 1787 werd Zondadari, tengevolge van de Belgische troebelen door keizer Josef II verbannen, en vestigde zich in het Luiksche bisdom te S. Truyen. Sinds 1790 was hij te Rome secretaris van de Propaganda, vervolgens aartsbisschop van Sienna, en sinds 1801 kardinaal van het H. Officie. Hij stierf in 1823 op 83-jarigen leeftijd.

Mei 1798. Stafford deelt aan Zondadari zijne bezwaren mede tegen de plannen van Ten Hulscher en de zijnen. Het waren mannen, die met luchthartigheid te werk gingen, zooals indertijd gebleken is met hun verzoekschrift aan de provisioneele representanten des volks; bovendien spelen zij met kerkelijke rechten, door in Nederland eene geheel eigenmachtige indeeling van bisdommen te ontwerpen.

Waarom zou het bisdom Utrecht voor dat van Den Bosch moeten wijken? Veeleer toch verdient Utrecht en Haarlem te herleven, waar het grootste aantal katholieken woonachtig is; terwijl aan den

bisschop van Deventer, als Vicaris-generaal, tevens het bestuur van Leeuwarden en Groningen kon worden opgedragen. Het oud-bisdom Middelburg kon aan Haarlem of aan Utrecht gevoegd worden.

Stafford, die hier 45 jaren als priester werkzaam was, meende met kennis van zaken te kunnen spreken.

Vervolgens treedt hij in eene verdediging van het kapittel en verheerlijkt zijne geschiedenis, maar is blind voor de Jansenistische smetten, waarmede ook indertijd sommige leden van dit college bezoedeld waren.

Zondadari moet niet denken, nu Stafford aanstuurt op herstel der Hierarchie, dat hij, als man van 70 jaren, hoogere aspiraties koestert.

Quantumvis Rev. Dom. Tuae benevolentiam et affectum meritis meis longe superiorem expertus sum semper, te hoc praesertim tempore litteris meis interpellare minime praesumerem, ni summi momenti negotium me impelleret.

Ex judiciis minime suspectis intellexi quosdam, qui abhinc triennio per media absurda episcopari voluerunt, nullum non movere lapidem, ut scopum sibi propositum attingant, quinimo gloriantur episcopum quemdam Belgam, Siennae commorantem, ipsis patrocinari. Praesul ille dignissimus, quem veneror summopere, optima in toto hoc negotio procedit fide, sed pace ipsius dixerim, viri illi, quibus tam propense favit, non superficialiter ipsi cogniti sunt, nec satis ipsi perspectus est ecclesiae hujus status, ut causam ipsius agat.

Qua aestimatione hi viri digni sunt, satis superque patet ex supplica illa famósa R^mae^ D^ni^ Tuae non ignota, quam a triennio Patriae hujus Moderatoribus obtulerunt. Vae gregi, si similibus potestas episcopalis committatur umquam! Ast forsan ad sanum mentem redierunt. Faxit Deus. Interim in quantum ex consiliis ipsorum conjicere licet, haec ejusmodi sunt, ut per ea omnia jura ecclesiastica violentur; quae enim justa ratio impellit, ut futuro Episcopo Sylvaeducensi addatur

propemodum tota dioecesis Ultrajectina, tota dioecesis Middelburgensis sed pars dioecesis Antverpiensis; ut futuro Episcopo Harlemensi addatur pars altera dioecesis Ultrajectinae, vel si temporum circumstantiae forte exigant, ut dioecesis Sylvaeducensis provisionaliter provinciae nostrae ecclesiasticae aggregetur. Non videmus quo titulo supra metropolitanam vel ullam sedium suffraganearum sit elevanda.

Opus non est exponere quot capitibus tale systema jure ecclesiastico repugnet; si Sylvaeducenses judicent bono religionis expedire, ut proprius ipsis concedatur episcopus, per nos licet; sed cum Sedes Sylvaeducensis nequidem ad provinciam nostram ecclesiasticam spectaverit umquam, supplicamus, ne S. Willibrordi et Bonifacii Sedes, quae in nostram Metropolim erecta fuit, novellae huic Sedi subjiciatur umquam. Quid vetat provinciae nostrae ecclesiasticae limites inviolatos servare?

Fateor singulis provinciae hujus ecclesiasticae dioecesibus proprio episcopo opus non esse, plures enim sunt, in quibus catholicorum numerus tam exiguus est, ut vicino Episcopo tamquam Vicario generali, commendari possint. Itaque si S.S. Dno placeat nobis proprios reddere episcopos, oro te, Illustr. Praesul, quem Deus dudum servet incolumem, ut considerare digneris, an decori et juri ecclesiastico, uti et bono fidelium, non magis conveniret, ut Ultrajectinae Sedi reddatur Archiepiscopus, servatis Metropolitanae istius limitibus; ut dioecesi Harlemensi aeque ac Daventriensi proprius concedatur episcopus. Duae enim hae dioeceses non tantum primae sunt inter suffraganeas Sedes, sed et multo majorem copiam catholicorum continent quam reliquae.

Episcopus designandus Daventriensis commode posset regere ecclesias, Leovardiensem et Groninganam tamquam Vicarius Generalis, Ecclesiae autem Middelburgensis cura eodem titulo, aut Episcopo Harlemensi aut archiepiscopo Ultrajectino committi possit.

Haec liberius Dni Tuae propono, quia abhinc novennio Leodii hisce rebus mecum agere dignatus es, et quia jam quadragesimus quintus labitur annus, ex quo

in parte hac vineae Domini laborans, aliqualem rerum notitiam acquirere potui.

Et nunc superest, quod praeterire non licet. Quamvis ecclesia Harlemensis aeque ac aliae hujus Provinciae ecclesiasticae Sedes, praetensae reformationis tempore bonorum suorum direptionem et dirissimas persecutiones sustinuerit, capitulum tamen Harlemense, saevientibus licet altissimis procellis, successionem suam inconcussam et non interruptam servavit in hodiernum diem. Elapso per fugam Episcopo Godefrido, viri hi pro munere sese torrenti iniquitatis opposuerunt, ac zelo vero apostolico pro salute gregis vigilandum duxerunt; nec defuit pio ipsorum labori Deus, cujus ope in hac dioecesi ingens catholicorum numerus a ruina praeservatus est. In ipsis Vicarii Apostolici consiliarios fideles et cooperarios strenuos invenerunt semper, qui in mediis persecutionum periculis sese totos saluti fidelium et conversioni lapsorum impendebant. Concordata inter Vicarios Apostolicos et capitulum Harlemense inita, manifestant, quo loco viri hi habendi sint. Tandem antiquum generis humani adversarius cum circa finem saeculi elapsi etiam in hac parte agri Dominici zizania Jansenismi seminasset, quibus evellendis frustra laboratum est, placuit saeculi hujus initio S. Sedi, capitulo nostro usum jurisdictionis suae interdicere. Praedecessores nostri, licet praeviderent medio hoc saluti fidelium minime consultum iri, uti eventus docuit, perfectissimae obedientiae specimen dederunt, ne vel in speciem scismatis origo aut incrementum ipsis imputari possit. Verum, licet ab omni prorsus actu jurisdictionis ordinariae religiose abstinerunt, successionem tamen suam illis praesertim in circumstantiis accuratissime conservandam duxerunt, ut ita speciosum praetextum juris devoluti Jansenistis praeriperent, qui alioquin hoc praetextu apud patriae moderatores acatholicos in detrimentum religionis catholicae abuti potuissent, quod plus una vice tentaverunt; sed conatibus ipsorum praedecessores nostri viriliter restiterunt semper.

Non minorem meretur attentionem, quod capitulum Harlemense ineunte saeculo elapso in ipso persecutionis

aestu, ne ecclesia haec operariorum idoneorum defectu collaberetur ex suis et amicorum suorum patrimonialibus seminarium erexerit, dotaverit, et contra Jansenistarum et aliorum machinationes hucusque conservaverit, sine quo jam dudum omnia susdequaversa fuissent.

Haec omnia Em. Duus Spinelli, P. M., cum abhinc 70 annis Bruxellis Internuntii munere fungeretur per accuratum factorum examen ad S. Sedem retulit, et de mandato S. Sedis ad praedecessores nostros litteras dedit, quae penes me servantur, quibus significat S. Sedem statuisse, Vicario capituli Harlemensis concedere facultatem exercendi jurisdictionem ordinariam in dioecesi Harlemensi, sed ea tantum lege, si Potestas civilis consentiret, ut idem Vicarius Harlemensis, tamquam Vicarius Apostolicus per reliquas dioeceses jurisdictionem exerceret. Quinimo circa idem tempus Rd. adm. Duus J. van den Steen, dicti capituli decanus a S. Sede ad episcopalem dignitatem nominatus fuit. Sed consilia haec salutaria per Jansenistarum machinationes effectu desiderato caruerunt. [1])

Longuis foret, Rev. Praesul, omnia enumerare, quae Capitulum nostrum pro bono religionis et fuit et passum est. Haec, uti confido, sufficiunt, ut pro aequitate tua nobis patrocinium tuum non recuses, et ecclesiae hujus desolatae bono consulere non graveris. Absit a me, dignissime Praesul, ad ullum honorem astpirare; sincere fateor me majori oneri imparem esse, et septuagesimum vitae annum agenti hoc unum superesse, ut ad instantem vitae terminum me praepararem. Ceterum, licet vix credam praesentia temporis momenta hisce rebus opportuna esse, judicavi mihi minime in re tanti momenti silendum esse, dum video per quosdam quascumque adstrui machinationes. Itaque ecclesiae hujus

---

[1]) De belangstellende lezer worde hier herinnerd aan de voortreffelijke opstellen, in deze Bijdragen verschenen, van deken J. J. de Graaf over: *Het aartspriesterschap van Jan van den Steen* en *Het oud-kapittel van Haarlem tijdens het Jansenistisch Schisma.* Dl. XX—XXIII.

bonum sollicitudini et me paternae tuae benevolentiae commendans, sincerissima veneratione sum,

Rev. et Illustr. Dnis Tuae fam. humillimus et observantissimus,

J. Stafford.

23 Aug. 1805. Stafford aan Zondadari. Wijl het veelhoofdig staatsbewind der Bataafsche Republiek verlammend werkte op den gang van zaken, had Napoleon, die in 1804 keizer was geworden, aan den Nederlandschen gezant te Parijs, Rutger Jan Schimmelpenninck opgedragen eene nieuwe Staatsregeling te ontwerpen onder een eenhoofdig uitvoerend gezag. Die derde Staatsregeling voldeed aan Napoleon, en, ofschoon tegen zijn zin, werd Schimmelpenninck, den 2en Juni 1805, in de Nederlanden aan het hoofd gesteld met den titel van Raadspensionaris. Reeds den 5en Juni 1806 legde S. zijn ambt neder.

S., die een bekwaam, rechtvaardig en onpartijdig staatsman was, toonde bijzondere genegenheid jegens de katholieken, en verlangde, door middel van een concordaat, het herstel hier ten lande van het bisschoppelijk bestuur.

Tijdens het verblijf van Paus Pius VII te Parijs, was Schimmelpenninck bij Z. H. op audientie geweest en had de leden der Hollandsche deputatie aan Z. H. voorgesteld.

Eene zelfde gezindheid jegens de katholieken koesterde zijn eerste minister Hendrik van Stralen.[1]

Aan den oud-Nuntius deelt Stafford mede, hoe hij door van Stralen naar den Haag was ontboden, en de zaak der Hierarchie was ter sprake gebracht. Voor het herstel rekende hij thans den tijd geschikt.

Zoowel de Raadspensionaris als de Minister zijn ge-

[1]) Vgl. *Onze Wachter:* jg. 1879, blz. 112 env.; *Witlox:* De Katholieke Staatspartij, blz. 39.

neigd aan het verlangen der katholieken te voldoen. Hij verdedigt opnieuw zijn kapittel; wat Ten Hulscher beoogt, zal niets anders dan den ondergang der vaderlandsche kerk ten gevolge hebben.

»Quantacunque benevolentia me prosequi dignatus sis semper, occupationes tuas gravissimas interrumpere non praesumerem, nisi summi momenti negotia me ad scribendum impellerent.

Jam per octo annorum spatium collegii Hollandici Lovaniensis comprovisor meus, dignissimus D. Offerman, et ego, omnia media ordinata adhibuimus, ut collegium nostrum ejusque bona, a natione Gallicana sequestrata, revindicaremus; sed hucusque, eheu, nihil profecimus. Cum autem hisce diebus Respublica haec in solidiorem formam redacta videatur, per amicos Ministri negotiorum internorum hujus Reipublicae, qui plurimum apud Excell. Dnum Pensionarium valent, favorem et protectionem acquirere conatus sum, et, laus Superis, in tantum profeci, ut Minister hic dignissimus nostra negotia tali zelo Exmo Pensionario proposuerit, ut hic omnem suam operam se impensurum promiserit, ut votis nostris fiat satis.

Nec hic finem benevolentiae suae imposuit Minister ille gratiosissimus, sed abhinc duabus septimanis me, quem numquam viderat, benevolentissimis litteris, Hagam ad conferentiam invitavit, cui urbanitati lubentissime satisfeci. Longe foret hic exponere qua humanitate ibidem exceptus fuerim.

Postquam de collegii nostri Lovaniensis possessionibus egissemus, motus est sermo de concedendis Ecclesiae Batavae Episcopis. Exposui, me in hac causa, inconsulta S. Sede, nihil proponere posse; sensus meos particulares nihil ad rem facere; me quidem putare utilissimum fore, si constitueretur pro Romano-Catholicis Archiepiscopus Ultrajectinus, Episcopus Harlemensis, cui committi posset cura ecclesiae Middelburgensis, et Episcopus Daventriensis, cui Sedis Leovardiensis et Groninganae cura committi posset. Interim addidi, haec omnia S. Sedis judicio pendere. Cum ex quibusdam

suspicarer, quod patriae Moderatores horum episcoporum nominationem fortassis sibi adscribere vellent, exposui multis, me non credere, S. Pontificem id unquam concessurum. Citavi concordata inter Summum Pontificem et primum Gallorum consulem, in quibus episcoporum nominatio primo Consuli conceditur, quamdiu is fidem catholicam profitebitur.

Post multa Minister hic dignissimus mihi dixit, non immiscebit se Respublica nominationi episcoporum vestrorum; hoc tamen requirit, ut tales nominentur, qui et fidelibus et Reipublicae Moderatoribus grati sint, quique de fidelitate et observantia sua securam reddant Rempublicam, uti et de Galliae episcopis statutum est. Insuper mihi injunxit, ut curarem, haec quantocius ad S. Sedis notitiam pervenirent.

In hisce rerum circumstantiis ad quem recurram, nisi ad Eminentiam Tuam, cui propemodum soli notus sum, quique anno 1789 Leodii mihi ejusmodi propemodum vota S. Sedis exponere, et me rogare dignatus es, ut in patriam redux tentarem, an patriae proceres huic dispositioni consensum praebere vellent. Quod tunc impetrare non potuimus, nunc ultro offertur. Insperatam hanc opportunitatem si negligamus, metuendum est, ne ea unquam recurrat. Itaque Eminentiam Tuam suppliciter rogo, ut ecclesiae hujus, quae tibi aliquando commissa fuit, pro paterna tua pietate miserearis, et haec omnia quantocius S S. Dno exponere digneris, ne videamur benignitatem Moderatorum patriae tam insperatam contemnere.

Liceat mihi, Em. Dne, Capituli Harlemensis causam tibi hac occasione commendare. De hoc articulo in praecedentibus meis ad Eminentiam tuam datis latius egi, quae hic repetere opus non est. Sufficiat verbo recapitulare. Capitulum hoc legitime erectum, imperturbata successione continuatum, infucata submissione S. Sedi subditum, sese plus quam per bina saecula tamquam murum pro domo Dei contra omnes fidei adversarios opposuisse. Huic corpori debet ecclesia haec collegii nostri Lovaniensis erectionem et dotationem, sine quo jam dudum in hac parte vineae Dni operarii defecis-

sent, ne de aliis loquar. Jansenistae et pseudo-philosophi nostri temporis a nobis summa vi repulsi sunt semper. Haec omnia Em. Dnum Spinelli, dum Bruxellis Ministrum Apostolicum ageret, promoverunt, ut, capituli nostri causa mature examinata, causam nostram in se susceperit, et eo perduxerit, ut de mandato S. Sedis majoribus nostris significaverit, S. Sedem concedere Vicario Capituli Harlemensis facultatem exercendi jurisdictionem suam ordinariam in dioecesi Harlemensi, modo permitterent patriae proceres, ut tamquam delegatus Apostolicus aliarum provinciarum gubernaret ecclesias. Id tunc temporis Hagae Comitis rejectum fuit. Jam vero ex ea parte nulla difficultas, imo majora ultro offeruntur.

Scio quidem ecclesiam Harlemensem plus quam per bina saecula suo viduatam episcopo, ast id non nobis sed injuriae temporum adscribendum est; nec puto inde deduci posse, hanc Sedem extinctam esse. In hac sententia me confirmant, quae S. M. Pius VI in praeclaro illo brevi, quod 10 Martii 1791 ex urbe ad cardinalem de Rochefaucault dedit, habet, in quo asserit etiam ecclesias sive per Turcas sive per alios infideles occupatas sua retinere jura episcopatus et cathedralitatis. Vidimus quidem permultas dioeceses a paucis annis extinctas esse, sed quod Pontifex dira exigente necessitate fecit, pro regula haberi nequit, alioquin de omnium Sedium episcopalium solididate actum foret. Itaque, Em. Praesul, enixissime supplico, ut causam hanc apud S. Sedem suscipere digneris, idque eo ardentius efflagito, quia viri illi, qui abhinc decennio tam irregulariter a Conventu Nationali Batavo episcopos postulaverunt, omnem movebunt lapidem, ut S. Sedi perniciosa suggerant de his rebus consilia, per quae omnia hic susdequavertentur, nisi tuum nobis succurrat patrocinium. Benignitati ac benevolentiae tuae, quas saepius expertus sum, plurimum confidens, responsum aliquod ad hasce summis votis expeto, qui interim sacram purpuram tuam exosculatus, summa veneratione et observantia sum,

Em. Tuae humillimus et observantissimus famulus,

J. Stafford.

17 Oct. 1805. Stafford aan Zondadari:

Opnieuw dringt Stafford bij Zondadari aan, om spoed te maken en den H. Vader te bewegen tot het herstel der Hierarchie over te gaan. Zoowel de Minister als Schimmelpenninck hadden naar het antwoord gevraagd, dat hij van Rome over »de gewichtige zaak« ontvangen had«.[1])

Het herstel van het kapittel met zijn verdienstelijk verleden wordt warm aanbevolen. Stafford zelf als 77-jarige, is zonder ambities.

»Gratissimas Eminentiae Tuae litteras, 16 Sept. ad me datas, quanto gaudio 15 hujus datas, receperim exprimendo non sum. Quid enim seni, qui per 52 annos in hac parte vineae Domini laboravit, jucundius obtingere posset, quam litterae Eminentiae Tuae manu exaratae, paterna benevolentia exuberantes, quae me de patrocinio et zelo tuo in negotio tanti momenti certiorem reddunt? Certe opportunitas haec, dudum exoptata, ac jam a Patriae Moderatoribus ultro oblata, cujus perfectionem ipsi non minus desiderant quam ego, ni vehementer fallor, maturam S. Sedis attentionem meretur, ne videamur benignitatem ipsorum tam inexpectatam contemnere; postquam mihi hanc pactam demandaverant plus una vice a me per litteras exquisierunt, an nondum ex Italia responsum recepissem. Itaque, Vir Eminentissime, sine, te exorem, ut pro affectu tuo sincero in oves, tibi quondam commissas, negotium hoc zelo Dei promovere digneris.

De capitulo nostro mentionem minime injeci quasi ullum ambirem honorem. Quid enim mihi 77 vitae anno exacto superesse potest nisi solum sepulchrum? Capitulum hoc, cujus plus quam 44 annis membrum, et ultra 34 annos decanus fui, Eminentiae Tuae patrocinio commendavi, ne in his rerum circumstantiis muneri meo desim, et, quia existimo Eminentiae Tuae indecorum non fore, si Em. Dni Spinelli, P. M. in hoc

---

[1]) *Bijdr. v. Haarl.:* dl. VIII, blz. 400.

puncto vestigia premere digneris, qui, rebus nostris accuratissime examinatis, causam nostram eo successu apud S. Sedem promoverat, ut, si abhinc 80 annis patriae Moderatores nobis concedere voluissent, quae nunc ultro offeruntur, jam ab eo tempore in integrum restituti fuissemus.

Patientia et benevolentia Em. Tuae abuterer, si hic exponere vellem, quantum capitulo nostro debeat pars haec vineae Domini; itaque spero fore ut, studio et patrocinio tuo motus, S. Pontifex dignetur huic coetui favere, ne viri, quorum nullum crimen sed merita suppetunt praeclarissima, paucorum malevolorum calumniis immolentur.

Liceat mihi verbo Eminentiae Tuae communicare, Excell. hujus Reipublicae pensionarium manu propria novo Galliae legato, qui nuper Hagam missus est, notam elaboratissimam pro revindicandis collegii nostri bonis tradidisse, ac eamdem Parisiis misisse ad legatum Batavum, ibidem commorantem, et huic mandasse, ut rei hujus executionem pro virili promoveat. Hujus notae copiam una cum litteris gratiosissimis eodem tempore Minister ad me mittere dignatus est. Faxit Deus, ut haec res pro votis succedat.

Hucusque epistolam hanc conscripseram, jamque eam consignare parabam, cum redduntur mihi litterae gratissimae a Ministro Reipublicae Batavae ad me datae, cui a biduo significaveram, quid ad promovendam episcoporum per S. Sedem concessionem, rogatu ipsius, egerim. Collaudat vir hic dignissimus consilium, quod in negotio hoc secutus sum, implorando Em. Tuae patrocinium in negotio tanti momenti, ac mihi proponit, ut, si possibile sit, rem ita dirigam, ut Sua Sanctitas, Summus Pontifex, vel cardinalis Sacrae Congregationis praefectus (haec sunt ad litteram ipsius verba) de hoc negotio directe cum Excellentissimo hujus Reipublicae Pensionario, Dno Schimmelpenning, tractare dignetur. Addit: certe Pontifex, Pius VII, recordabitur se Dnum Schimmelpenning Parisiis vidisse. Judicavi muneris mei esse hoc sine mora Eminentiae Tuae significare.

Hoc modo totum hoc negotium et citius et solidius

ad desideratum eventum perduci poterit. Scio quidem S. Sedis dignitatem non esse prostituendam, sed, Em. Dne, pace tua dixerim, cum Reipublicae nostrae moderatores per meum ministerium, quantumvis exiguum illud sit, S. Sedi favorem hunc, per quem, alibi eheu nimium diminutus numerus Episcoporum, qui religionis culmina sunt, aliqualiter augeatur, ultro offerre dignentur, vix puto, S. Sedi indecorum fore, si hanc insperatam opportunitatem amplectetur. Absit a me S. Sedi, quid agendum sit, praescribere, sed in patriae rebus per 52 annorum experientiam versato forte licet sensa mea Em. Tuae proponere, ita tamen, ut me et tuo et S. Sedis judicio sincerissime submittam.

Rogat amicissimus Reipublicae Minister, ut, dum responsum ad hoc punctum ex Italia recepero, id ipsi communicare non recusem.

Licet mihi hoc directe significatum non sit, puto tamen non sine fundamento, patriae moderatores propensos esse, ut reditus annuos pro designandis episcopis assignent.

Liceat, Em. Praesul, capituli nostri causam tuae benevolentiae et studio tuo denuo commendare. Utinam concedat Pastorum Princeps, ut tuo patrocinio afflictiones, sub quibus jam plus quam per bina saecula gemimus, tandem in gaudium vertantur. Si quid ulterius in hoc negotio valeat exigua mea opella, tuum erit mandare, meum autem ex corde obtemperare. Ceterum sacram purpuram tuam sincera veneratione exosculatus, inviolabiliter sum,

Em. Dom. Tuae hum. et observ. fam.,
J. Stafford.

28 Nov. 1805. Stafford aan Zondadari:

Stafford dringt bij den oud-Nuntius op spoed aan in de aanhangige zaak. De omstandigheden zijn gunstig; en het ware te betreuren, zoo ze ongebruikt, of door de kuiperijen van sommigen onbenut bleven. Van betrouwbare zijde had hij vernomen, dat men gepoogd had een soort van concordaat met de regeering

te sluiten, waarbij de kerk met hare bisschoppen geheel aan de macht van den Staat werd overgeleverd. Over dat stuk wordt door Stafford meermalen gesproken. »Tot ons leedwezen, zoo teekende indertijd R. pl. D. Vregt aan, hebben wij in het bisschoppelijk archief niets van dat stuk gevonden; ook niet het afschrift door Stafford aan het kapittel overgelegd«.[1])

Stafford levert voor de zooveelste maal eene verheerlijking van zijn kapittel; dát is het aangewezen orgaan, waardoor het bisschoppelijk bestuur moet hersteld worden.

Ten Hulscher met de zijnen hebben het oog op de goederen van Pulcheria; tot dus ver konden zij er geen beslag opleggen, maar hopen hun doel te bereiken door den bisschop hunner keuze.

Gaarne zag hij, dat iemand hier ten lande werd aangewezen om, volgens de instructies uit Rome, met den Raadspensionaris over het herstel van het bisschoppelijk bestuur te onderhandelen. Volgens Stafford waren Ciamberlani en Ten Hulscher daarvoor niet de geschikte personen.

»In postremis meis 17 Oct. anni labentis ad Eminentiam Tuam datis, quas ad manus tuas jam pervenisse confido, inter alia, rogatu Ministri negotiorum internorum hujus Reipublicae, Eminentiae Tuae proposui, an Summus Pontifex vel Cardinalis Sacrae Congr. Praefectus dignaretur de concedendis huic ecclesiae episcopis cum Excel. Dno Schimmelpenning, hujus Reipublicae Pensionario, directe tractare. Responsum ad hoc quaesitum non minus desiderat, quam ego, Minister supramemoratus.

Minime praesumerem Eminentiam Tuam tam brevi intervallo novis litteris interpellare, nisi negotii hujus

---

1) *Bijdr. v. H.:* dl. XVII, blz. 387, noot 3.

momentum id a me exigeret. Salus hujus ecclesiae, in qua per 52 annos laboravi, paterna benevolentia, qua me prosequi dignatur Eminentia Tua, dignissimi hujus Reipublicae Ministri erga me benignitas et munus Decani Capituli Harlemensis, quo per 34 annos functus sum, a me requirunt, ut quidquid in me est omni zelo impendam, ne desiderata haec opportunitas malevolorum quorumdam machinationibus nobis eripiatur.

Itaque ut, quantum in me est, id praevenire allaborem; sicut in ea epistola quam 23 Augusti hujus anni de hoc negotio ad Em. Tuam dedi, significavi, viros illos omnem moturos lapidem, ut S. Sedi perniciosa de his rebus suggerant consilia; ita nunc Em. Tuae significare debeo, ipsos per quaecumque media laborare, ut patriae hujus moderatores in suam pertrahant sententiam. Molimina, quae adhibuerunt, mihi per Ministrum communicata non sunt, sed haec alia via detexi, et via tam certa, ut nullum de veritate subsit dubium. Unus ex iis, a quorum consilio abhinc aliquot annis omnino dependet Archipresbyter noster, Ds Ten Hulscher, acquisivit favorem cujusdam viri, qui nullam omnino profitetur religionem, hunc Hagae Comitum invisit, et speciem quamdam concordatorum inter S. Sedem et hanc Rempublicam proposuit. Inter alia in hoc instrumento nominatio ad Archiepiscopi et Episcoporum dignitatem tribuitur clero; electio Reipublicae Pensionario et confirmatio Summo Pontifici. Quales fuerint reliqui articuli hucusque indagare non potui. Conati sunt haec Pensionario grata reddere, sed, laus Superis, hactenus non potuerunt. Haec Em. Tuae communicanda judicavi, ne S. Sedes decipiatur a viris, qui propria authoritate hucusque progredi non erubuerunt, et, quia systhemate novellae philosophiae prorsus alieni non habentur.

Ignosce mihi, Em. Praesul, quod haec tibi exponere cogar. Haec facinora silentio pressissem, ni silentium meum rem catholicam in hac regione summo exposuisset periculo. Quis non miretur viros ecclesiasticos vel malitia vel ignorantia hucusque abreptos esse, ut, nonnisi sua quaerentes, totam religionem catholicam

arbitrio potestatis acatholicae submittere parati sunt, modo ipsis dominari liceat. Mihi jam ultro asseruerat Minister: *non immiscebit se Respublica electioni episcoporum.* Hi autem viri, nulla suffulti authoritate, ultro offerunt Pensionario episcoporum electionem; mirum quod viri crudis et indigestis principiis jurium hominis et civis imbuti, nominationem hanc plebi non asseruerint; quid per clerum, cui primam nominationem vindicant, intelligunt, plane ignoro. Sed quidquid id demum sit, certum est, id minime ecclesiae canonibus consentire; hoc insuper certum est, deplorandum esse ecclesiae statum, si episcoporum electio a Magistratu acatholico dependeat.

Oro te, Exc. Praesul, quid non malientur ejusmodi ecclesiastici, si Roma his aures praebeat umquam? Quaeres forte, quid viros hos movere possit, ut tam irregulariter procedant et omnia susdequavertere velint, modo sua promoveant commoda?

Huic quaesito paucis respondeo. Jam ab aliquot annis Archipresbyter noster Ten Hulscher sese viris quibusdam sociavit, qui aeque ac ipse, licet Lovanii capituli nostri sollicitudine et expensis ad statum ecclesiasticum provecti sint, novis hujus temporis principiis abrepti, in bona collegii nostri Lovaniensis animum suum infixerunt. Per quaecumque media, per Congregationis Batavae quaedam membra, haec sibi adjudicari tentaverunt, licet horum bonorum administratio duobus capituli nostri membris a primaeva collegii hujus erectione competierit semper. In hoc se fundabant, quia collegii Lovaniensis provisores plebis voto ad munus hoc non erant assumpti. Ineptum hoc fundamentum evertere facillime mihi fuit.[1]) Hac spe frustrati post adhibita media tur-

[1]) Later bij het uitvoerig aan koning Lodewijk door het kapittel ingediend adres, 22 Juli 1806, wordt deze beschuldiging door Stafford in algemeene termen herhaald: »quelques ecclésiastiques, qui depuis quelques années employent à la Haie et même à Paris tous les moiens possibles pour nous priver de notre droit fondé«. *Bijdr. v. H.:* dl. VIII, blz. 411.

In heel de papieren nalatenschap van Ten Hulscher heb ik echter geen spoor van tegenwerking noch eenige poging tot roof

pissima, quae longius foret hic exponere, Parisiis nullum non moverunt lapidem, ut a Gubernio Gallicano bonorum collegii nostri Lovaniensis administratio ipsis adjudicaretur; cum et hae machinationes ipsis non succederent, hoc unum ipsis supererat, ut per quaecumque media sese ad designationem episcoporum pro hac Republica intruderent, ac tandem hac via, quod toties frustra tentaverant, sibi per curiam Romanam omnium capituli nostri possessionum administrationem acquirerent. Hic unicus scopus est, quem sibi viri illi praefixerunt.

Opus non est, ut Em. Tuae hic exponam, quam iniqua sunt haec molimina. Hoc unum verbo addere liceat: capitulum nostrum, licet plus quam a binis saeculis primaevis suis possessionibus orbatum, suorum membrorum largitionibus ad eum statum provectum esse, ut ejus conservatio huic ecclesiae plane necessaria sit, et bona haec ita vinculata esse, ut harpagones nostri ungues in ea infigere non valeant umquam: sed de his satis.

Novis designandis episcopis consiliariis opus erit: itaque cum in dioecesi Harlemensi supersit capitulum, legitime erectum, numquam in successionis ordine interruptum, S. Sedi semper submissum, hujus ecclesiae (absit invidia verbo) columen, Vicariis Apostolicis in aestu persecutionum subsidium, sine quo numquam huic parti vineae Domini Seminarium erectum fuisset, quod plurimorum pastoratuum necessitatibus subvenit, quod Jansenistarum ac Neophilosophorum machinationibus sese viriliter opposuit semper, speramus, fore ut Em. Tuae patrocinio S. Pontifex capitulum hoc, tot capitibus de ecclesia Dei optime meritum, in pristinum gradum restituere dignetur, ne sannis Jansenistarum et malevolorum immerito exponamus. Liceat hic addere

---

van de Pulcheria-goederen kunnen ontdekken; maar wel blijkt uit zijne briefwisseling met Van Engelen en Van Alphen, overgelegd door kapelaan Van der Heijden, (*Arch. v. Utr.*: dl. XXXIX, blz. 199 env.) dat ook hij getracht heeft de beurzen en fondsen der Hollandsche colleges voor de Hollandsche jongelingschap te bewaren.

id gratum fore patriae Moderatoribus, qui exoptant, ut omnia ordini pristino restituantur.

Nuper mihi objectum est, S. Sedem numquam concessuram Sedi Ultrajectinae Archiepiscopum vel Harlemensi aut Daventriensi Episcopum R.-catholicum, quia metuendum foret, ne catholicus et Jansenista confunderentur. Similes objectiones, ut puto, nullam merentur attentionem. Si enim non confundantur ejusdem urbis pastor R.-catholicus et Jansenista, cur confunderentur episcopi? An forte episcopus scismaticus plebem catholicam privare potest jure ad episcopum catholicum? Tandem numquam in Africa ecclesiae ulli catholicae denegatus est episcopus catholicus, quia in eadem urbe reperiebatur umbratilis Donatistarum episcopus?

Ut aliquando epistolam hanc concludam, licet gratum foret Ex. Dno Pensionario, si S. Pontifex vel suae congregationis praefectus directe de hoc negotio cum ipso tractare dignetur; cum tamen multa desuper statuenda sint, ipsi ingratum non foret, si suae Sanctitati placeret uni aut alteri in his partibus facultates communicare, ut secundum instructionem a S. Sede praescribendam cum patriae moderatoribus agere possit. Probati, S. Sedi submissi, rerum nostrarum periti et a neophilosophia alieni sint ejusmodi viri, oportet. Prosuperior noster, D. Ciamberlani, rerum nostrarum non satis peritus[1]) est; a Dno Ten Hulscher nimium dependet, et pace ipsius dixerim, ad res tanti momenti pertractandas non est aptus.

D. Ten Hulscher, Hegeman, Beukman, Cramer et Okke juribus hominis et civis nimium favent, ut ecclesiae causa ipsis committatur.

---

[1]) 't Is inderdaad verregaand, Ciamberlani, die als secretaris van Brancadoro de onrustige jaren van 1793—1795 had medegemaakt, en die sinds 1 Juli 1795 als Vice-Superior zelf de Missie bestuurde, in 1805 »non satis peritus« met onze toestanden te verklaren. Maar Ciamberlani was de vriend van Ten Hulscher, en van beiden was de stichting van het Seminarie Warmond uitgegaan zonder Stafford te kennen of te raadplegen: zou daaruit soms zijne onbekendheid met onze kerkelijke toestanden moeten blijken?

Ignosce, Em. Praesul, prolixitati litterarum mearum: totum animum meum de gravissimo hoc negotio in sinum tuum paternum effundendum duxi. Quod superest, sanctam tuam purpuram omni veneratione exosculatus, ex corde sum,

Em. Tuae humillimus et devinctissimus famulus,
J. Stafford.

11 Maart 1806. Stafford aan Zondadari:

Met genoegen heeft Stafford gehoord, dat zijne voorstellen in onderzoek zijn genomen. Het is hem eene behoefte nogmaals te waarschuwen tegen de kuiperijen van Ten Hulscher en de zijnen, die alles willen omverwerpen, als zij maar heerschen kunnen.

De gezondheid van Schimmelpenninck laat te wenschen over; daarom geeft Stafford den oud-Nuntius in overweging, hem te melden, dat de zaak der bisschoppen te Rome in behandeling is genomen.

»Utramque epistolam tuam gratissimam labente mense Decembri anni 1805 ad me datam summo animi gaudio recepi. Ex iis intellexi et litteras meas ad manus Eminentiae Tuae pervenisse, et Ex. Dnus S. R. Ecclesiae Cardinalis de negotio hoc gravissimo maturum examen incepisse. In patientia animam meam possiderem, omni filioli observantia S. Sedis judicium exspectans, nisi summi momenti circumstantiae me ad novas litteras impellerent. Jam ab initio significavi Eminentiae Tuae, me, nil minus cogitantem, anno praeterito Hagam Comitum per patriae Moderatores ad colloquium invitatum fuisse; quid in colloquio hoc tractatum fuerit, jam novit Eminentia Tua. Quo zelo negotium hoc prosequantur Reipublicae hujus Proceres, Eminentiam Tuam certiorem reddidi. Ipsis significavi negotii hujus gravissimi examen Romae inceptum esse; sed perplurima in tanto negotio ponderanda ac maturo judicio discutienda esse, ut ex omni parte, quod aequum est, statuatur. Minime dubito, quin haec probe percipiant

Patriae Moderatores, et te novis litteris interpellare non praesumerem, si mihi perspectum non foret, viros illos, de quorum machinationibus in postremis Eminentiam Tuam certiorem reddidi, nullum etiamnunc non movere lapidem, ut omnia susdequavertant, et, si ipsis possibile sit, tam Romae quam hic, ecclesiasticos canones penitus enervent.

Huc accedit, nec id forte contemnendum est, quod Em. Duus Pensionarius noster, cujus in nos propensissimus est animus, minus firma laboret valetudine, et certe, si quid humani ipsi accideret, quod avertat Deus, summum inde detrimentum res catholica pati possit. Eminentia Tua melius quam ego dijudicabit, an conducat ecclesiae bono, ut Emi Dni nomine significatur Dno Pensionario, S. Sedem examinando et discutiendo hoc negotio occupatam esse.

Ignosce importunitati meae, Em. Praesul, rem totam et prudentiae et zelo tuo commendo, et sacram purpuram tuam omni veneratione exosculatus, ex corde sum,

Em. Tuae hum. et devinct. famulus,

J. Stafford.

12 Juni 1806. Stafford aan Zondadari:

De Raadspensionaris Schimmelpenninck had den 5en Juni zijn ambt nedergelegd, ook om gezondheidsredenen. Die gang van zaken wordt ten zeerste betreurd, vooral, omdat het herstel der Hierarchie zijn beslag nog niet bekomen had. Tegen sommige »woelgeesten«, die op alle wijzen hun doel trachten te bereiken, wordt gewaarschuwd.

Er is hier ten lande geen reden, om bij de bisschopskeuze van de kerkelijke voorschriften af te wijken. De Missie en het kapittel worden in de vaderlijke zorgen van den cardinaal aanbevolen.

»Undecima Martii hujus anni ad Eminentiam Tuam litteras dedi, quas ad manus tuas pervenisse confido, et Eminentiam Tuam novis intèrpellare non auderem,

nisi immutata rerum nostrarum facies me cogeret. Quod dudum timui, jam evenit, id est, infirma Em. Dni Schimmelpenning, dignissimi Pensionarii nostri, valetudo pro magna parte causa est, quod onerosum hoc munus deseruerit. Dolendum sane, quod res nostrae ecclesiasticae ante hanc epocham ordinari non potuerint.

Quid in novo rerum nostrarum statu eventurum sit, plane ignosco. Hoc scio, turbulentos quosdam hujus Patriae omnia susdequaversuros, ut etiam per canonum sacratissimorum violationem, scopum suum attingant. Itaque oro te, Em. Praesul, ut in his circumstantiis paterna tua benevolentia nos non deserat. Tibi enim perspectum est, canonum observationem exactam nervum esse disciplinae ecclesiasticae, a quo recedendum non est, nisi urgente necessitate gravissima, et repetitas ejusmodi concessiones in vilipendium Potestatis ecclesiasticae vergere, praesertim, cum in hisce partibus locum non habeant rationes, quae fortasse alibi militabant.

Sed ne prolixioribus litteris taediosus sum, sollicitudini tuae paternae commendata ecclesiae hujus et capituli causa, ac sacram purpuram tuam omni veneratione exosculatus, ex corde sum,

Em. Tuae humil. et dict. famulus,
J. Stafford.

10 Oct. 1806. Stafford aan Zondadari:

't Is jammer, dat het verfoeilijk stuk, waarover hier opnieuw geschreven wordt, in het bisschoppelijk archief niet te vinden is.

»Licet ultima, quae ab Em. Tua ad me pervenit epistola mense Decembri anni lapsi ad me data fuerit, et 11 Martii hujus anni et postmodum 12 Junii novas dederim litteras, ad quas responsum non recepi, confido silentium tuum diuturnum non esse indicium diminutae in me benevolentiae, sed aliis causis abscribendum esse. In litteris ad Em. Tuam 27 Novembris anni elapsi a me datis, communicavi Eminentiae Tuae articulos quosdam, qui per quosdam homines turbulen-

tos, omni authoritate destitutos, in modum concordatorum propositi fuerant; nuper totum hoc instrumentum detestandum mihi communicatum fuit.

Instrumentum hoc, lingua vulgari exaratum, post turpem, scandalosam et homini christiano indignam praefationem, continet articulos 41, qui omnes eo tendunt, ut ecclesiae canones conculcent, religionem turpissimae subjiciant servituti, eamque tandem penitus evertant. Res ipsa clamat, quam probe invigilandum sit, ne talibus religionis proditoribus aures praebeantur. Gratissimum mihi erit, si Em. Tua me certiorem reddere dignetur, has ad manus tuas pervenisse. Quod superest, purpuram tuam exosculatus, omni debita veneratione sum,

Em. T. humill. et devinct. fam.,
J. Stafford.

17 Febr. 1807. Stafford aan Zondadari:

Op de laatste brieven van Stafford had Zondadari een diep stilzwijgen bewaard. Dit stilzwijgen had den rusteloozen Stafford innig gegriefd: hij had nooit zijn eigen eer gezocht maar altijd het welzijn der Missie nagejaagd.

Zooals later zal blijken, heeft Zondadari in het stuk van 20 Oct. 1805 geen belangstelling getoond.

De memorie van 25 Jan. 1807, waarin de kapittelheeren Stafford en Offerman, bij eene audientie van koning Lodewijk, den toestand en de rechten van het kathedraal-kapittel te Haarlem hebben uiteengezet, werd reeds in deze *Bijdragen* opgenomen.[1])

»Jam tres ad Em. Tuam scripsi epistolas, ad quas ne vel minimum responsum tuli. Silentium tam diuturnum ex parte Praesulis, qui me paterno semper dignatus est favore, annis et laboribus confracti animum

---

[1]) *Bijdr. v. H.:* dl. VIII, blz. 412—415. Het daar medegedeelde stuk is gedagteekend 20 Juli 1806; de memorie, waarvan hier sprake is, werd den 25 Jan. 1807 aan den koning voorgelezen. Beide stukken zijn bijna letterlijk hetzelfde, zoodat wij het niet noodig oordeelden het opnieuw te laten afdrukken.

summo dolore afficit. Si pro me ipso quidquam ambirem, in silentio animam meam possiderem; nunc autem probe novit Em. Tua, me numquam ullam ambiisse promotionem, meque in toto hoc negotio, non mea commoda sed ecclesiae bonum intendisse, bonum, quod Em[iae] Tuae summopere semper cordi fuit, et ob cujus zelum Em. Tua me tantis laudibus cumulare dignatus est. Itaque oro et supplico, ut Em. Tua mihi indicare dignetur, in quo te offenderim, quid insuper malignantes in me effutire potuerint, diluere paratus sum, et ad nutum tuum transscriptum detestandi istius instrumenti, quod ab ipsis 20 Oct. 1805 prioribus Patriae Moderatoribus oblatum est, Em. Tuae transmittam.

Interim, ne ecclesia haec malignantium libidini omnino derelicta videatur, 25 hujus anni (Januarii) una cum collega meo D. Offerman ad regis nostri audientiam admissus fui, ac Suae Majestati memoriam tradidimus, ut, si possibile sit, mala eminentia avertamus.

Ceterum, Em. Praesul, per ecclesiae bonum, quod tibi super omnia cordi est, precor, ut me brevi responso consolari digneris, qui purpuram exosculatus, omni debita veneratione sum,

Em. T. humil. et devinct. fam.

J. Stafford.

11 Juni 1807. Stafford aan een der Romeinsche cardinalen:

Tot verwondering van Stafford, bleef Zondadari zwijgen, ofschoon hij hem tegen de verderfelijke strekking van het stuk van 20 Oct. 1805 gewaarschuwd had. Daarom zond hij een afschrift van het document aan een der Romeinsche cardinalen — den naam kon ik niet lezen — in de hoop van hem een antwoord te ontvangen.

»Longa certe mihi praefatione opus esset, quod nullius momenti homo Em[iam] Tuam, summis ecclesiae sollicitudinibus gravatam, interpellare praesumam, nisi ex pluribus epistolis, quas anno 1805 ad me dare dignatus

est Em. Dnus Zondadari, compertum mihi esset, Praesulem hunc dignissimum Emiae Tuae communicasse ea, quae de rebus ecclesiasticis hujus patriae exposui, itaque, ne minus necessaria harum rerum repetitione Emiam Tuam fatigem, paucis rem absolvam. Transmitto Emiae Tuae copiam fidelem instrumenti detestandi, quod per quosdam ex nostris 20 Oct. 1805 Excell. Dno Pensionario Schimmelpenning exhibitum fuit[1]). Instrumentum hoc authenticum esse, certissime mihi constat.

Forte mirabitur Em. Tua, me hanc copiam ad Em. Dnum Zondadari non misisse, utpote quocum mihi per multos annos litterarum commercium fuit. Praesul hic Emus in Belgio, Romae et Siennis degens, me longe ultra merita, benevolentia et favore singulari prosequi dignatus est, sed postrema, quae ab ipso recepi, et haec omni affectu paterno superans, data fuit Siennis 13 Dec. 1805.

Ad eumdem Emium scripsi 11 Martii 1806, 12 Junii 1806 et 17 Febr. 1807, sed, ne vel litteram responsi tuli, licet rerum momenta responsum exigere viderentur, et humillime oraverim, ut mihi significare dignaretur, unde tam subita mutatio paterni in me affectus oriri potuerit.

Instrumentum hoc silentio ulterius premere non audeo, ne religio detrimentum patiatur. Itaque viam investigavi, qua id ad Emiae Tuae manus perveniat, confidens fore, ut Emia Tua, si in eo quidquam deliquerim, id pro nota tua bonitate ignoscere dignetur. Gratum foret seni, qui per 54 annos in hac parte vineae Dni laboravit, si ipsi intelligere liceret, sollicitudinem suam summis ecclesiae proceribus non improbari. Ceterum ecclesiae nostrae negotia paternae tuae curae commendans, et sacram tuam purpuram exosculatus, sincerissima veneratione sum,

Emiae Tuae humillimus et observantissimus famulus,

J. Stafford.

---

1) In de kapittelakten staat: 5 Oct. cfr. *Bijdr. v. H.:* dl. XVII, blz. 386.

Wel zonderling, dat Zondadari zoo plotseling en aanhoudend is blijven zwijgen. Zou hij van hooger hand een wenk gekregen, of uit zich zelven begrepen hebben, dat het geen pas gaf, Stafford te steunen tegen Ciamberlani en Ten Hulscher, de wettige Overheid der Hollandsche Zending?

Nieuwerkerk a. d. Ysel. J. C. VAN DER LOOS.
S. Theresia, 1917.

AARTSPRIESTER GERRIT VAN NOOY.

In het 39e deel van het Archief van Utrecht heeft de Eerw. Heer Smeets op voortreffelijke wijze eene beschrijving gegeven van de kerkelijke lotgevallen, welke onder het aartspriesterschap en later onder het Vice-Superioraat van Gerrit van Nooy in de Hollandsche Missie hebben plaats gehad.[1] Maar, ofschoon deze geschiedkundige uiteenzetting grootendeels steunde op documenten, welke in het aartsbisschoppelijk oud-archief te Utrecht — destijds zoo keurig geordend door Dr. G. Brom — liggen opgeborgen, zoo gevoelde toch de behoedzame schrijver in den gang van zijn verhaal, de leemten en gapingen, welke zich in de aanwezige archiefstukken voordeden.

Zelf gaf hij daarvan getuigenis; »de stukken — aldus de Heer Smeets[2] — betrekking hebbende op het Vice-Superioraat van G. van Nooy, zijn niet in het archief der aartspriesters van Utrecht blijven berusten, maar, na zijn dood, op bevel van den Vice-Superior Antonucci, aan dezen opgezonden voor het archief der Vice-Superioren van de Hollandsche Missie: misschien of waarschijnlijk berusten zij nu in het internuntiatuur-archief te 's-Gravenhage, waartoe echter thans geen toegang is te verkrijgen«.

En enkele bladzijden verder, waarop het archief van Van Nooy ter sprake kwam,[3] heette het opnieuw, dat

---

1) *Arch. v. Utr.:* dl. XXXIX, blz. 1—129.

2) L. c., blz. 114—115.

3) L. c., blz. 127.

al hetgeen betrekking had op Van Nooy's Vice-Superioraat, volgens gegeven opdracht, werd opgezonden naar Mgr. Antonucci, die het verlangde voor het archief der Vice-Superioren van de Hollandsche Missie.

Blijkbaar heeft de schrijver niet geweten, dat meerdere documenten, na het herstel der Hierarchie, uit het archief der Nuntiatuur in het bisschoppelijk oud-archief te Haarlem zijn terecht gekomen, waardoor ik thans in staat ben gesteld de levensschets van Gerrit Van Nooy te wijzigen, en op sommige punten aan te vullen: van volledigheid echter kan ook thans geen sprake zijn.

* * *

Door den Heer Smeets wordt de aartspriester Van Nooy met deze regels geteekend[1]; »den strijd voor vrijheid en voor recht te hebben gestreden, eerst in bereidwillige onderdanigheid aan den Vice-Superior Ciamberlani, later — na diens dood — als hoofdaanvoerder, steeds in de voorste gelederen, onverzettelijk en onvermoeid, dat blijft de glorie van aartspriester Van Nooy. Hierin ligt zijne voornaamste verdienste en zijne groote beteekenis».

Van dit oordeel omtrent den aartspriester wensch ik af te wijken, mij sterk gevoelend door de gewisselde brieven, welke mij ten dienste staan. Brieven immers zijn voor den geschiedschrijver onder alle omstandigheden kostelijk en kostbaar materiaal. Daarin toch wordt vaak met argelooze openhartigheid vonnis geveld over personen en gebeurtenissen, waardoor hun karakter of haar aard veel beter gekend en begrepen wordt, dan door uitspraken of getuigenissen van be-

---

[1]) L. c., blz. 20.

vriende of vijandige tijdgenooten. En zoo wil het mij voorkomen, dat Van Nooy niet zoo hoog van gestalte was als de Heer Smeets ons wil mededeelen; integendeel, hij lijkt mij een zenuwlijder, van wien, door zijn onvast optreden, hetzij uit gebrek aan kennis, hetzij uit gemis aan zelfvertrouwen, geen leiding uitging, waardoor bij anderen bevrediging werd gewekt. Vandaar dat hij, vooral als Vice-Superior ad interim, door zijne vrienden, bij eenige beslissing van aanbelang, door natuurlijk de meest uiteenloopende adviezen werd beinvloed, waardoor 's mans geestestoestand niet verlicht, maar veel meer nog verward werd.

Bij bijna iederen maatregel van regeeringswege, zelfs van den meest gemoedelijken of bureaucratischen aard, sloeg hem de schrik om het hart. Dan raakte hij alle stuur kwijt, en stelde daden, of sprak woorden, waarover hij zich weer later bedroefde, en welke, naar zijne meening, niet beter ongedaan te maken waren, dan door zijn ambt of waardigheid neder te leggen: waartoe hij echter nimmer overging.

Alleen bij zijn optreden tegen den directeur-generaal Goubeau, in zake de katholieke Maatschappij, was hij flink en ferm.[1])

Dit vrijmoedig uitgesproken oordeel, hoop ik in de volgende bladzijden te bewijzen.

---

[1]) L. c., blz. 91—92. Sinds als academisch proefschrift het eerste deel verscheen van Dr. Witlox' standerdwerk: *De Katholieke Staatspartij in haar oorsprong en ontwikkeling geschetst*, valt ook deze meening niet meer vol te houden. Onder zijne stellingen luidde de derde:

»Het initiatief tot de oprichting der Katholieke Maatschappij in 1820 dient eerder te worden toegekend aan Joachim Georges le Sage ten Broek dan aan den Utrechtschen aartspriester Gerrit van Nooy, die door R. Smeets de oprichter wordt genoemd in het *Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht*, 39ste Deel, blz. 81«.

Gerrit Van Nooy werd den 2en September 1765 te Utrecht geboren; deed zijne lagere studiën te Turnhout, zijne hoogere te Leuven, en werd den 29en Mei 1790 tot priester gewijd. Hij was kapelaan te Weesp, Bunnik en IJselstein: maar toen hij op het punt stond van pastoor te worden, schreef pastoor Van der Kroon van Montfoort den 28en October 1800 over den geestestoestand van kapelaan Van Nooy aan den aartspriester Van Engelen [1])

»Zonder mij te willen bemoeyen met zaaken, die mij niet aangaan, kan ik niet af zijn van U Ampl. iets te verwittigen nopens de Eerw. Heer Vernoy.....
U Ampl. weet, dat die Heer eertijds met de toevallen van zenuwetrekkingen laboreerde; tans omtrent een geheel jaar daarvan bevrijd zijnde, is hij door de ontroering van het sterfgeval van zijn vader [2]) wederom een en andermaal daardoor overvallen; 't is zeeker, dat de eenzaamhyt, het veel zitten en sterk studeeren, voor hem zeer schadelijk zijn, gelijk de ondervinding reeds met hem heeft geleerd, en hij het studeeren niet onderlaat, als hij veel afgezonderd is; wij begreepen, dat er voor hem niets ongelukkiger konde zijn, als dat hij naar een eenzame pastory werd gezonden, en, alhoewel wij geen de minste gedagten hadden op het sterfgeval, 't welk tans is voorgevallen van d' Heer Van der Hoeven, [3]) zo verzogt mij de pastoor dit aan U Ampl. eens onder het oog te brengen; hij wilde dit zelfs liefst niet doen, omdat de zaak min suspect zoude wezen; tans het geval van promotie waarschijnlijk exteerende, heb ik U Ampl. willen voorkomen, en in bedenking brengen van een zo bekwaam subject, en in de stoffe van de hedendaagsche disputen bovenal ervaren, niet te exponeeren, om voor altoos bedorven te zijn; hoe U Ampl. hierover zal gelieven te dispo-

1) L. c., blz. 6—8.

2) † 19 Oct. 1800.

3) Pastoor te Oudenrijn.

neeren, weet ik niet; dog zo ik van hem te vooren heb bemerkt, hij verlangt sterk naar zijne promotie, en het zoude hem een groot sagrijn weesen, indien hem de promotie miste. Verders laat ik de zaak aan UEs. voorzigtigheyt over, enz.

Dank aan het vaderlijke woord van den Montfoortschen pastoor, ten gunste van den overspannen en zenuwachtigen kapelaan, benoemde de aartspriester den 14en November 1800 Van Nooy tot pastoor van de Statie Oudenrijn, ofschoon die wel tot de »eenzame« en stille zal hebben behoord. Zij telde immers slechts 300 communicanten. Deze Statie was eerst sinds drie jaren opgericht: de zoo noodzakelijke grensregeling moest nog geschieden. Van den jeugdigen herder, wien ook op zijn gebied »iets stouts« paste, zou men verwachten, dat hij voor de moeilijkheden, bijna onvermijdelijk aan eene grensregeling verbonden, niet was op zij gegaan. Doch pastoor Van Nooy was zoo weifelend van wil, en zoo zenuwachtig van gestel, dat hij. in plaats van eene daad te stellen, tot welzijn der hem toevertrouwde zielen, steunend op zijn recht en op de hulp zijner overheid, werkeloos bleef; en 9 jaren later, den 5en Mei 1809, toen zijne benoeming kwam van coadjutor bij pastoor Van Engelen te Maarsen, de grenzen der Statie Oudenrijn nog altijd moesten getrokken worden.

Het volgende jaar werd Van Nooy benoemd tot pastoor van het rustige Maarsen, alwaar hij Van Engelen ook in het aartspriesterschap van Utrecht opvolgde. Bij het aanvaarden zijner herderlijke bediening waren er onder de katholieken meerderen — de reden doet niet ter zake — die te Utrecht kerkten. En de Utrechtsche pastoors poogden op hunne beurt de geloovigen tot zich te trekken. Hunne pogingen waren blijkbaar

van dien aard, dat de Vice-Superior, bij schrijven van 5 Oct. 1810, op straffe van suspensie, hun onberaden zielenijver temperde.

Men zou zoo zeggen: in het pastorale leven, vooral in de steden, en in de dorpen bij de steden, een alledaagsch geval, dat, zelfs na het herstel der Hierarchie, nog pleegt voor te komen.

Maar Van Nooy met zijn prikkelbaar gestel vond het geval zoo hinderlijk, dat hij besloot zijne nieuwe Statie voor eene andere te verwisselen. Tot uitvoering echter kwam het niet. Den 23en October schreef hem Ciamberlani[1]): »Gij hebt wijs gedaan, toen gij besloot te Maarsen te blijven: daar gij een goed karakter hebt, zult gij op den duur die voornaamste parochianen er gemakkelijk toebrengen een behoorlijk onderhoud voor u en uw kapelaan te verschaffen«.

Toen in Maart 1810 een 200 katholieken van Nederhorst den Berg uit hun midden eene commissie hadden gevormd, om de stichting te bewerken eener afzonderlijke Statie, afgescheiden van Ankeveen, werden zij door den pastoor van Ankeveen in hunne plannen met alle kracht tegengewerkt. En zoodanig wist hij den aartspriester voor zich te winnen, dat deze er zelfs toe overging, het bezwaarschrift goed te keuren en te onderteekenen, dat tegen de alleszins billijke verlangens der katholieken van Nederhorst den Berg naar het Gouvernement werd opgezonden. De toeleg der Ankeveners gelukte, en de toestemming werd aan Nederhorst den Berg geweigerd.

Intusschen grepen nieuwe Staats-omwentelingen plaats; Holland werd bij Frankrijk ingelijfd, en opnieuw zond de commissie bij het Gouvernement een

---

[1]) *Arch. v. Utr.:* l. c., blz. 11.

verzoekschrift in, waarop, tot haar groote blijdschap, goedgunstig geantwoord werd. Terstond toog men aan den arbeid, en, zoowel tegen den zin als buiten den aartspriester om, begon men aan de stichting van kerk en pastorie. In Augustus 1811 vroeg de aartspriester om een onderhoud met de commissie; bezichtigde de gebouwen en verklaarde ronduit: »tot nu toe was ik tegen u, nu zal ik toonen voor u te zijn; ik zal u een pastoor zenden, die uwe belangen zal weten te behartigen«. Had de aartspriester minder geluisterd naar den raad van den pastoor van Ankeveen, doch meer vertrouwd op zijn eigen oordeel, de commissie zou zich nooit verwonderd hebben over het schichtig draaien van den weerhaan zijner zinnen, die in 1810 krachtig afkeurde, wat in 1811 even sterk werd goedgevonden.[1])

Toen in 1814 door den Paus de orde der Jesuiten hersteld werd, was Huberti, pastoor te Culenborg, wederom Jesuit geworden. Van Nooy, die dit van den Culenborgschen kapelaan vernomen had, meldde het aan Ciamberlani, er bijvoegende, dat Pater Huberti spoedig iemand als opvolger bij zich zou krijgen. Over dien gang van zaken was de aartspriester heel weinig gesticht; de redenen daarvan meldde hij den Vice-Superior, en voegde er tevens in een onbewaakt oogenblik aan toe[2]): »mocht de Statie aan de Jesuiten blijven, dan zou ik gaarne zien, dat een ander in mijne plaats tot aartspriester werd benoemd, daar mijne geheele geestelijkheid zal meenen, dat ik met de paters samenga«. Maar het slot dezer historie was, dat de Statie Culenborg aan de Jesuiten overging, en Van Nooy niettemin aartspriester bleef!

---

[1]) *Bijdr. v. Haarl.:* dl. XXXIV, blz. 15.

[2]) *Arch. v. Utr.:* l. c., blz. 57.

De goedmoedige Ciamberlani zal wel witjes gelachen hebben om den temperamentvollen aartspriester.

De oudste brieven, berustend in het Haarlemsche bisschoppelijk oud-archief en gericht tot Van Nooy, werden door Van Ghert opgesteld, en handelen over Pater Smeyers van Nijmegen, die zich aan kerkelijke goederen vergrepen, en tegen zijn bisschop, Mgr. Van Velde de Melroy, eene aanklacht te Rome ingediend had, omdat deze het nemen van rijkstoelagen aan zijne geestelijkheid veroorloofd had. Dat mocht de kerkvoogd ook doen, omdat de beide bezwarende voorwaarden, welke het aanvaarden der toelagen aan de geestelijken der Hollandsche Zending onaannemelijk maakten, voor de zuidelijke provinciën niet gesteld waren.

Maar Van Nooy, die daaraan niet gedacht had, koos, in zijn afkeer voor de toelagen, de partij van Pater Smeyers, tegen den bisschop, wiens aanklacht evenwel te Rome onderzocht werd, en die, tot groot genoegen van Van Ghert, in het gelijk werd gesteld. En alzoo hoopte Van Ghert, dat Van Nooy, door deze uitspraak geheel in verwarring gebracht, ook geneigd zou zijn de toelagen te aanvaarden, waaraan de beide onoverkomelijke voorwaarden verbonden waren.

Hoort, hoe de slimme Van Ghert van dezen uitslag aan Van Nooy komt kennis geven.

»De Bisschop van Roermond — aldus Van Ghert den 4en April 1818 — die zooals U weet door Smeyers, welke bij zijn vertrek uit Nijmegen de kerk voor 4000 gulden heeft bestolen, en daarmede naar het Pruisisch grondgebied is gegaan, bij den H. Stoel was aangeklaagd, heeft een zeer vereerenden brief van Z. H. bekomen, waarbij Smeyers in het ongelijk wordt ge-

steld, en de H. Vader verklaart, dat de smart van dezen Bisschop zijne smart is, en deszelfs hart met het zijne bloedt.

»Een bewijs dat, wanneer eene zaak zoo goed wordt voorgesteld, als ook U.H.E. met de toelage heeft gedaan, het Hof van Rome zeer regtvaardig en inschikkelijk is«.

En den 9en Mei 1818 komt Van Ghert opnieuw bij Van Nooy op die zaak terug. »In de veronderstelling, dat het Uwe Ampl. niet onaangenaam zal zijn, hoedanig Z. H. de Paus de zaak van den bisschop van Roermond tegen Smeyers heeft opgenomen, heb ik het genoegen hierbij te voegen, de brieven onlangs van het Hof van Rome aangekomen. Eene dergelijke missive aan ons Gouvernement, hetgeen zich ten sterkste voor den bisschop van Roermond bij Z. H. heeft geinteresseerd, is ook ons door den cardinaal Consalvi toegezonden, waarbij Z. H. hare smart betuigt over het ongelijk dien waardigen prelaat aangedaan. Confidentieel gaat hiernevens een extract uit die missive, waaruit Uwe Ampl. zal zien, hoe goed het met onze zaak over de toelagen staat«.

Van Nooy heeft zich echter door Van Ghert niet laten verschalken.

*
* *

Van den aanvang af der regeering van Willem I werden, van wege het departement van Eeredienst, verschillende gebeden, plechtige dank- en bidstonden uitgeschreven, ter herinnering aan geschiedkundige feiten, ter viering van verjaardagen, of bij het verwachten van blijde gebeurtenissen in de koninklijke familie.

Over het algemeen bestond er tegen het inwilligen van deze vrome verlangens bij de andere aartspriesters geen bezwaar. Maar teekenend is het Van Nooy te

hooren beschrijven, hoe dergelijk biduur aan zijne parochianen werd aangekondigd[1]): »a. s. ....,... te 12 uur zal er een bedestond worden gehouden«, zonder daarbij het doel te vermelden, of het hem door de burgerlijke autoriteit toegezonden desbetreffend besluit aan te halen; op het vastgestelde uur kwamen 8 of 9 menschen in de kerk; hij zelf bad voor het altaar zijn brevier af. Zoo voldeed ik aan het koninklijk besluit en hield tevens mijn geweten vrij«.

Niet zoo gemoedelijk verliep het met het verzoek in 1818 door den Minister van Eeredienst, Baron Goubeau, tot den aartspriester Van Nooy gericht, om des Zondags het Domine salvum fac regem nostrum te zingen. Op zijne vraag, of tegen de uitvaardiging van een voorschrift eenig bezwaar bestond, antwoordde Van Nooy tegen dezen maatregel geen enkele bedenking te koesteren, en stelde zelfs aan Zijne Excellentie voor, in het gebed »clementissimum« erbij te voegen, en te zingen; »Domine, salvum fac regem nostrum clementissimum«.[2])

Doch kort daarop toen Van Nooy, uit gemis aan zelfvertrouwen, aan het geoorloofde van zijn besluit en voorstel twijfelde, en bij anderen te rade ging, werd hem de genomen maatregel, gewis uit vrees voor de Josephistischgezinde regeering ontraden, en Van Nooy, nerveus als altijd, greep terstond naar de pen, en schreef aan den Minister, tegen de voorgeschreven gebeden ernstige bedenkingen te koesteren, waarmede reeds zijne ambtsbroeders in het aartspriesterschap waren in kennis gesteld. Deze onvaste

---

[1]) *Arch. v. Utr.:* l. c., blz. 51—52.

[2]) En ongeveer tezelfder tijd stelde hij aan Rome de vraag: An liceat publice recitare preces: Domine, salvum fac Regem Gulielmum, casu plus quam probabili, quo Gubernium illas exigat?

handelwijze behaagde aan Zijne Excellentie of juister aan Van Ghert allerminst, en bezorgde aan Van Nooy een geduchten brief, waarin zijne dubbelzinnige houding, en de treurige gevolgen, welke daaruit zouden voortkomen, werden opengelegd.

Deze brief van 21 Juli 1818 volge hier in zijn geheel.

»Terwijl zijne Exc. de Directeur-Generaal eene reis door Vlaanderen deed, om onderscheidene kerken te inspecteeren, welke aanzienlijke reparatiën vorderen, kwam UHE.'s brief te dezer stede aan, [Brussel] dien ik aan Zijne Exc. bij zijne terugkomst ter hand heb gesteld. Nauwelijks had Z.Ed. denzelve gelezen, of hij gaf mij zijne diepste verontwaardiging over deszelfs inhoud te kennen; ja, ik kan U verzekeren, den man nimmer zoo razend en gebelgd te hebben gezien, omdat hij, het beste vertrouwen in U stellende, zich (dit zijn zijne eigen woorden) zoo schandelijk in U bedrogen heeft gevonden. Eer Z.Ed. eene enkele aanschrijving heeft gedaan over het Domine salvum fac regem, wendde hij zich [tot] U, als zijn vriend, even zooals hij tot den aartsbisschop van Mechelen had gedaan, en raadpleegde U over dit onderwerp, ten einde alle onaangenaamheden voor te komen. In plaats van eene enkele bedenking daartegen in het midden te brengen, verzekerde UH.E., dat het haar aangenaam zoude zijn, wanneer de voorschriften van Bened. XIV werden in acht genomen, het voorbeeld van de zuidelijke kerkvoogden te mogen volgen, met bijvoeging zelfs, dat men in het formulier zoude kunnen plaatsen en zingen: Domine salvum fac regem *clementissimum,* hetgeen dus nog meer in zich bevat dan dat van den aartsbisschop van Mechelen en der andere kerkvoogden. Zijne Exc. met het heilige vertrouwen bezield, dat hij met een opregt man had te doen, die niet in staat zoude zijn hem te bedriegen, heeft dadelijk aan Z. M. kennis gegeven van uwe bereidwilligheid, en zich op U verlatende, aan de overige aartspriesters eene gelijke aanschrijving gedaan, wel wetende, dat,

wanneer UH.E. woord had gehouden, de anderen uw voorbeeld zouden hebben gevolgd. Wanneer UH.E. van het eerste oogenblik af aan, van oordeel was geweest, dat in de noordelijke provinciën het zingen van het salvum fac regem eenige moeilijkheid zoude hebben ontmóet, zoude Z.E. U dit niet kwalijk hebben genomen, daar hij gaarne aan een iegelijk zijn gevoelen vrij laat, zooals U.H.E. heeft ondervonden in het geschil over de toelagen. Maar dit kan Zijnē Exc. niet vergeten, dat U.H.E. eerst met haar instemmende, naderhand, toen het te laat was, en alle brieven waren afgegaan, hem zoozeer heeft kunnen compromitteeren, en dat niet alleen bij den Koning, maar bij de geheele geestelijkheid in Holland en alle R. C.

Uw H.E. zal toch ligtelijk willen beseffen, dat, wanneer U regtzinnig en opregt voor de zaak was uitgekomen, en slechts eenige bezwaren hadt geopperd, Zijne Exc. U gaarne den tijd zoude hebben gelaten, daarover aan den Heer Ciamberlani te schrijven; doch dat zulks niet meer te pas kon komen, toen eenmaal het woord gegeven was. En waartoe is het toch noodig zulk eene vergunning aan den Missionarius [Vice-Superior] te vragen, die niet alleen Bened. XIV, maar onze tegenwoordige Paus reeds heeft gegeven? Gij weet, dat Z. H. den Bisschop van Gent naar Bened. XIV met zijne gelijksoortige aanvrage gerenvoyeerd, en tevens verklaard heeft, dat de R. C. kerk *nooit* heeft verboden voor het Hoofd van den Staat te bidden, wanneer slechts de voorschriften van zijn voorganger worden in acht genomen, hetgeen hier plaats grijpt. Bovendien zal U.H.E. wel weten, dat er over de geheele Christenheid geen staat is, waar men zulks immer heeft belet. Zijne Exc. begrijpt dus niet, waarom er over een vraagstuk moet worden gecorrespondeerd, dat voor eeuwen beslist is. En wanneer de vorige uitspraken van het Hof van Rome, zoo weinig waarde bezitten, is het zeker, dat men alles in twijfel kan trekken, en daarover nieuwe decisiën vragen, hetgeen weinig met de heiligheid van onzen godsdienst over èen zoude stemmen. Dan, dit alles daargelaten,

en nog eens teruggekomen tot uw vorigen brief, weet ik niet, hoe U.H.E. het met de beginselen van een eerlijk, opregt man over een kan brengen, om zoodanig met Zijne Exc. te handelen, als U.H.E. heeft gedaan, die U waarlijk bij alle gelegenheden, sedert hare kennismaking, het beste hart heeft toegedragen.

En kan men dan veronderstellen, dat de aartsbisschop van Mechelen en de andere zuidelijke bisschoppen zoo weinig godsvrucht, deugd en karakter hebben, dat zij in dit opzigt achter de aartspriesters van Holland zouden moeten worden gesteld? Dit zoude de ergste beleediging zijn, die men hen zoude kunnen aandoen. Wat moet wijders Z. M. de Koning over zulk een gedrag denken, wanneer Hoogstdezelve ziet, hoezeer de handelwijze van hen tegen die der aartspriesters afsteekt, niettegenstaande eenieder weet, dat de R. C. in Holland oneindig meer, dan die in de zuidelijke provinciën, in hunnen godsdienstigen staat, sedert den gelukkigen ommekeer van zaken, zijn verbeterd? Moet dit de gestrengheid der Hervormden tegen de Roomschen in vorige eeuwen niet eenigermate regtvaardigen, en zoude het vreemd zijn, dat zij, door zoodanige onwilligheid, wederom in denzelfden staat van verdrukking wierden gebragt; en aan wien zoude men dit dan moeten wijten? Toch wel aan niemand anders dan aan hunne geestelijke Overigheid. Welke verpligting kan wijders de Koning hebben om eene godsdienstige gezindheid, die metterdaad toont, hem niet te erkennen, langer in bescherming te nemen, en met gunsten te overladen, zooals Hoogstdezelve, door het opbouwen en herstellen van kerken en het vermeerderen der tractementen der R. C. priesters, dagelijks doet? Zijne Exc. gelast mij derhalve U te schrijven, dat van dit oogenblik af, alle banden van vriendschap tusschen ZijnEd. en U.H.E. verbroken zijn, en dit alleen, omdat U.H.E. hem heeft bedrogen, en dat hij niet zal nalaten Z. M. verslag van alles te doen, en aan te raden om geen enkele gunst verder aan de R. C. in de noordelijke provinciën te bewijzen, maar een waakzaam oog op hun gedrag te doen houden.

Het spijt mij, waarde Vriend, dat ik U in dezen toon moet schrijven, doch ik zoude slecht doen, wanneer ik U de waarheid verzweeg, en de gevolgen, die uit deze zaak moeten voortvloeyen, niet onder het oog bragt. Ik begrijp toch ook inderdaad niet, hoe U.H.E. zoodanige handelwijze heeft kunnen houden, die zoozeer strijdig is met uw karakter, en ik ben verzekerd, dat gij U door de inblazingen van andere geestelijken, wier warsheid wij zeer goed kennen, en waaraan eerstdaags een einde zal worden gesteld, hebt laten verschalken. Uit de onderscheidene brieven, die wij krijgen, zien wij, dat er niet alleen een geheime afspraak tusschen hen bestaat, maar wij kennen ook zeer goed de stokebranden, die de oorzaak van alles zijn.

De Vicaris-Generaal van Breda, die waarlijk een regtschapen man, en niet minder op de betragting van zijn godsdienst en pligt, dan andere, nauwgezet is, steekt alwederom gunstig tegen zijne andere ambtsbroeders uit, zooals hij door zijne inschikkelijkheid en braafheid steeds heeft gedaan. Het strekt mij wezenlijk tot verdriet, dat U.H.E. zoo zonderling uw woord heeft verkracht, en het is onberekenbaar, welke gevolgen dit kan hebben.

Ik zoude aan mijnen pligt meenen te kort te doen, indien ik terzelfder gelegenheid, dat ik uw hart moet wonden, niet de middelen opgaf, die deselve kunnen heelen, en U, als Vriend, niet uit den nood hielp. Het eenigst middel daartoe is, ten spoedigste aan Zijne Exc. een tweeden brief te schrijven — zonder te zeggen, dat ik U dit heb geraden, want ik meldde U dit confidentieel — en daarin te zeggen, dat U.H.E. bij rijpere overweging der zake, heeft gemeend *provisioneel* uwe onderhoorigen aan te schrijven, het Domine salvum fac regem na de Mis te doen zingen, in afwachting van het antwoord van den Ordinarius, en dat U.H.E. daarmede zal voortvaren, wanneer zulks door hem niet wordt verboden. Op deze wijze zoude de zaak in haar geheel blijven, en het onweder worden afgeweerd, wat andersins gewis zal uitbreken. U.H.E. kan hieraan niets misdoen, daar zij zich immer kan

beroepen op de uitspraken van Bened. XIV, en van den tegenwoordigen Paus, die zoo algemeen zijn, dat daarin geene uitzondering kan worden gemaakt. Het welzijn van den godsdienst, het belang van alle R. C. in de noordelijke provinciën brengt dit mede. Er is periculum in mora en dus geen uitstel. Overweeg de zaak rijpelijk, *volg liever uw eigen gevoelen, dan dat van anderen,*[1]) en weet, dat Ge in uw district alleen aansprakelijk zoudt zijn voor al het onheil, wat daarvan te wachten is. Ga eens na, bid ik U, in alle onpartijdigheid, hoe vreeselijk U.H.E. Zijne Exc. heeft gecompromitteerd, en of die brave man zulks aan U heeft verdiend. Overleg eens wel, of het uwe pligt niet is, dit te herstellen, en ga bij U zelven te raden, hoe hard het valt, wanneer men zich in iemand bedrogen vindt, waarin men alle vertrouwen stelt, en waarvoor men alles over heeft. Ik van mijnen kant zal gaarne alles doen, wat in mijn vermogen is, om U wederom in de vorige gunst Zijner Exc. terug te brengen; doch volg dan ook mijn raad, dien ik zoo welmeenend geef. Ik toch heb voor mij zelven in de geheele zaak geen ander belang dan om U te kunnen toonen, dat ik U gaarne te dienst wil staan, daar ik niet gaarne zoude zien, dat U.H.E. in ongelegenheid kwam. Besef eens, welk een eclat deze zaak maken, en welke gevolgtrekkingen de Protestanten daaruit zouden afleiden, en aanleiding tot verergernissen geven. Nog eens, ziet alles ten spoedigste te herstellen, en maak staat op de genegenheid, die ik U toedraag.

tt.

Brussel, 21 Juli 1818. P. G. van Ghert.

P.S. U.H.E. schijnt zich te verbeelden, dat de aartsbisschop van Mechelen en de andere bisschoppen zich over dit onderwerp aan [tot] Z. H. den Paus zouden hebben gewend. Dan, ik kan U verzekeren, dat dit het geval niet geweest en even zoo onnoodig is, als dat zij permissie zouden vragen om Mis te mogen lezen, daar

---

[1]) Ik onderstreepte.

die kwestie door de aangevoerde uitspraken van het Hof van Rome geheel gedecideerd is, en die zoo vaststaan, als alle andere verordeningen van dien aard.

Een nieuw bewijs, dat U.H.E. geen zwarigheid behoeft te maken om ten minste provisioneel te doen zingen. In casu simili heeft de Bisschop van Namen, bij het in acht nemen van het Concordaat — nl. of hetzelve nog bestond — gedaan, omdat hij beter oordeelde, te doen dan te laten, en Z. H. is daarover zeer tevreden geweest«.

En wat deed Van Nooy na deze onzachte letteren? Heeft hij aan Goubeau, zooals Van Ghert wilde, een tweeden brief geschreven? Ik meen van niet. Want intusschen had Rome geantwoord en van »licere« gesproken. Van Nooy, die van een schommelend oordeel niet afkeerig was, meldde zijnen ambtsbroeders, dat, wat eerst ongeoorloofd, thans geoorloofd was. Bij circulaire van 18 Juli 1818 schreef hij het gebed voor. Ter voorkoming echter van alle verkeerde begrippen, moesten de pastoors te voren hunne gemeentenaren vermanen [1]) »dat deze gebeden geschieden voor het welzijn van den Koning en den voorspoed van het Rijk, opdat alzoo onze heilige godsdienst meer en meer worde uitgebreid«. Bij minder overijling en meer bedachtzaam handelen, ware deze flater te voorkomen geweest.

* * *

Op aanraden van den scherpzinnigen diplomaat Capaccini, had koning Willem I, om de, onder de katholieken tegen het jaar 1830, heerschende gisting te doen bedaren, tot directeur van het departement van Eeredienst den, onder de katholieken, om zijn godsdienstzin en stichtend leven, zeer geachten Baron de Pelichy de Lichtervelde aangesteld. Bij zijne aan-

[1]) L. c., blz. 54.

stelling in December 1829 had Zijne Excellentie van Zijne Majesteit bedongen, dat het hem vrij zoude staan, voor zijn departement zijn eigen ambtenaren te kiezen. De koning had daar geen bezwaar tegen. Doch, toen De Pelichy tot zijn secretaris den vurigen advocaat Charles van der Horst aanstelde, was Zijne Majesteit door die keuze, waarbij zijn vertrouweling Van Ghert werd voorbijgegaan, onaangenaam getroffen, te meer, wijl de aanstelling van Van der Horst in den lande opspraak verwekte, en velen zich, overeenkomstig den geest des Konings, hadden uitgesproken. Maar onder de katholieken, de zoogenaamde ultramontanen, werd de verkiezing van den bekenden advocaat met ingenomenheid begroet.

Blijkbaar had Van Wijckerslooth aan Van Nooy een wenk gegeven, dat de aartspriesters zich bij den Koning, ten gunste van zijn vriend Van der Horst, zouden uitspreken. Doch Van Nooy, als altijd besluiteloos, vroeg daaromtrent de meening van zijn ambtgenoot te Soeterwoude, Jan van Banning, die, ofschoon woonachtig in eene afgelegen Statie, door zijn oud-collega in het hoogleeraarsambt, de Chedeville, op de hoogte was, van hetgeen in de hofkringen omtrent secretaris Van der Horst gedacht en gevoeld werd. Bij schrijven van 1 Oct. 1830 somde Van Banning verschillende redenen op, waarom het, naar zijne meening, voor Van Nooy geraden was, zich niet te mengen in deze allermoeilijkste politieke aangelegenheden. En, ofschoon Van Nooy gaarne Van Banning raadpleegde, en ook vaak van Van Banning ongevraagd raad ontving, maar dien heel weinig pleegde op te volgen: in deze zaak schijnt Van Nooy zich aan het advies uit Soeterwoude gehouden te hebben. En het zou mij niet verwonderen, of de scham-

pere uitdrukking: »ces imbécilles«, die Capaccini gebruikte, ten opzichte der beide aartspriesters Van Nooy en Van Banning, in een schrijven aan Van der Horst van den 16 Aug. 1831, heeft op deze zaak geslagen.[1]

Wanneer, zoo besloot Van Banning zijn schrijven, bij den Koning een goed woord moet worden gesproken, ten gunste van Van der Horst, dan diende Capaccini, met zijn invloed aan het hof en zijn fijn diplomatiek vernuft, dat zelf te doen.

Brief van Van Banning in dato 1 Oct. 1830:

Si bene sim informatus nostram defensionem in gratiam Dni Van der Horst displicendi Regi magnum fore periculum; ab annis modo Regi nostro fuit odibilis; Rex admisit eum invitus prorsus; permiserat eximio Dno Depelichy suum ministerium instruere, ut judicaret. Cum audiret, quod Dnus Van der Horst per Dnum Depelichy in secretarium fuerat electus, valde iratus est, tantummodo, ut promissis staret, eum admisit sed aegerrime, semperque quaesivit Rex occasionem eum dimittendi. Hac occasione haec omnia innotescunt, etenim verum est: nihil est opertum, quod non revelabitur, ut Dominus noster dixit. Interea haec tibi indicare sed confidenter duxi, peto itaque, ut sub secreti lege haec inter nos maneant, perquam triste mihi foret, me cum Dno de Wijckerslooth vel Van der Horst committere; haec tibi tantummodo communicare volui, ut judices, num e re nostra foret Regi irritamenta subministrare. Digneris mentem vestram post haec indicare; non recuso succurrere Dno Van der Horst, mihi perquam gratus est, sed temporis ratio quoque consulenda et aulae dispositio; generatim dicitur, quod non sit bene visus inter aulicos. Digneris quoque considerare quam speciem prae se ferat communis nostra pro eo intercessio. Emendicatum ex parte ejus suffragium, et quoad nos conspirationis

[1]) *Arch. v. Utr.:* l. c., blz. 119, noot 4.

nota; quam frequenter haec nota nobis inuritur? Non dubito, si Ill. Dnus Capaccini verbum bonum in gratiam ejus diceret, plus apud Regem valere quam nostrae supplicationes.

Alia incidit adhuc consideratio. Redactores folii Nederlandsverbond sunt amici Dni Van Maanen. Suppone, (quod sane iis non erit difficile) ut nostrae preces innotescant, quibus, quaeso, cavillationibus et injuriis nos ipsi non exponimus?

Quidquid sit, concurram, si e re nostra judices, sed non recusabis mihi extractum vestri supplicii. Quidquid Dnus Van der Horst mihi rescribat, mittam sine delatione, sed efflagito a te responsum.

* * *

Dat Baron de Pelichy, bij al zijne genegenheid jegens de katholieken, en, bij de grootendeels onverdeelde blijdschap, waarmede hij bij zijn optreden als directeur-generaal van het departement van Eeredienst werd begroet, het algeheel vertrouwen der aartspriesters niet gewonnen had, zal hem wel aanstonds, bij een zijner eerste maatregelen »om de statistische opgaven van pastoors en pastoriën nader te regelen« pijnlijk gebleken zijn. 't Is waar, sinds de instelling van het departement van Eeredienst, met zijne Josephistische neigingen onder Goubeau en Gobbelschroy, met zijne bijwijlen te vergaande bemoeiingen en bepalingen omtrent het kerkelijk leven, bestond voor de aartspriesterschap der Hollandsche Missie genoegzame reden, om met wantrouwen zijne gedragingen gade te slaan: maar tevens mag niet ontkend worden, dat minder achterdocht en meer te gemoetkoming bij zuiver bureaucratische aanvragen, de onderlinge samenwerking tusschen kerk en staat zou zijn ten goede gekomen. Of lag er iets gevaarlijks in, den driemaandelijkschen mutatiestaat der geestelijken naar het departement op te zen-

den, opdat de directeur-generaal, bij de aanvrage om toelage wegens gemis van landelijke jaarwedde, zich terstond van den dienststaat der betrokken geestelijken op de hoogte kon stellen? Wordt niet die opgave nog heden ten dage door de bisschoppen aan de regeering verstrekt?

En toch komen in de stukken, die van de generale directie tot den Vice-Superior zijn uitgegaan, herhaaldelijk klachten voor, over aartspriesters, die op dat punt onwillig of nalatig waren. Daarvan dragen ook ten deele de schuld de provinciaals der verschillende regulieren, die zich niet verplicht achtten, om aan de aartspriesters verslag van hunne benoemingen uit te brengen; eerst toen de aartspriester Gerving, door den nood gedwongen, van deze houding aan de regeering had kennis gegeven, en de regulieren, indien zij onwillig bleven, van regeeringswege bedreigd werden, voortaan geen geldelijke toelage te zullen ontvangen, kwam in deze onschuldige aangelegenheid eene gunstige wending.

Achterdochtig waren ook de aartspriesters bij de circulaire van 17 December 1830, n⁰. 6, waarbij de verschillende kerkvoogden verzocht werden een staat in te leveren »van de pastoryen en dienstdoende geestelijken onder hun gebied, ten einde door dat middel te voorzien in eene bij mijn departement bestaande behoefte aan de kennis van het statistiek betreffende den R. C. eeredienst in dit rijk«.

Ouder gewoonte ging Van Nooy zijn licht ontsteken bij zijn ambtgenoot Van Banning, ofschoon hem vaak diens raadgevingen en vaderlijke wenken niet overtuigend schenen. In dit geval inderdaad geen wonder. Want met uitvluchten legt men slechts zijne eigen zwakheid bloot. En het blijkt, dat Van Banning, bij

nader inzien, zijn antwoord op de circulaire van 17 December 1830 aan den directeur-generaal niet heeft opgezonden.

Op de vraag dan van Van Nooy, hoe Van Banning dacht over de genoemde circulaire van den Minister, antwoordde de aartspriester den 24en December 1830:

Petis, num eximius Dnus Depelichy ad me quoque dederit litteras, quibus elenchus pastorum et stationum postulatur? Utique, et opinor ad omnes archipresbyteros, sed et in meis requiritur, ut per decanatos exhibeantur. Insuper desideras scire, quid mihi videatur? Nescio quid dicam. Si quaestio est, quo tendat haec directoris petitio, conjicio: cum concordatum periit cum ipsa regni constitutione (utrumque etenim non pro confoederatis quondam provinciis sed pro integro regno Belgico formatum est), neque regi animus forte novum concordatum cum sancta Sede inire, et, hoc non obstante, firmum suum propositum abhinc annis conceptum redigendi stationes nostras, computus communicantium reputabitur, ut basis pro numero stationum, quae judicentur necessariae. Haec mea conjectura, forte fallor. Si quaestio est, num inquisitiones mihi gratae sint? Non; mihi displicent ut certe et tibi et caeteris. Quaestio forte erit, quid agendum opinor. Dicam, quid modo feci. Accepto magno volumine observavi Dno Directori:

1. quod numerus communicantium non exhibeatur, nisi Superiori ecclesiastico, et quod gubernium non communicantes sed animas numeret, quarum calculus in archivis gubernii certius reputatur quam a nobis exhiberi posset;

2. quod numerus communicantium incertum daret calculum, eo quod plures communioni paschali non satisfaciant;

3. quod quisque satis negligenter numerum communicantium exhibeat;

4. quod vix ad finem mensis Junii indices communicantium compleantur;

5. tandem cum desiderat alphabetico ordine habere nomina pastorum et stationum, nihil commodius mihi visum quam ei reverenter offerre indicem typis impressum, (vulgo pastoorsboekje) in quo omni diligentia compacta habet, quae scire desiderat.

Denique addidi, quod spectat subdivisiones in decanatus, quod institutio decanorum ab ipsis archipresbyteris facta sit, commodi gratia, repugnante quondam Nuntiatura, neque necessariam esse, ut patet ex districtu Ultraj., qui enumerat 66 stationes ne vel unum decanum.

Hoc est meum responsum, et arbitror, me satisfecisse petitioni Dni Directoris. Si tibi, quod scripsi, non probetur, ad palinodiam veniam, numquam erubesco dicere: erravi.

Petivit quoque Dnus Depelichy abhinc aliquo tempore, ut exhiberem catalogum studiosorum utriusque sectionis Seminarii nostri; ad hoc non respondi; hucusque infirmus fui per aliquot hebdomadas.

Van Nooy kon met dit ontwijkend antwoord van Van Banning geen vrede hebben; en opnieuw, het lag geheel in de lijn van 's mans karakter, ging hij op inlichtingen uit, en ditmaal bij den secretaris zelven van De Pelichy, Charles van der Horst.

Den 23en Febr. 1831 meldde deze hem, dat zijne bedenkingen op de aanvrage naar de pastoriën en de statiën in zijn kerkdistrict ongegrond waren, en raadde hem, zich te schikken naar de gedragslijn der meeste andere kerkvoogden.

...... Wat de door UH.E. geopperde bedenkingen ten aanzien van den door de Generale Directie verlangden staat der pastoryen in uw aartspriesterschap betreft, hieromtrent kan ik UH.E. volkomen de geruststellende verzekering geven, dat er van de daarbij te doene opgave nimmer eenig misbruik te vreezen is, noch, naar mijn inzien, kan verwacht worden. Immers die staat behoeft niets anders te bevatten, dan hetgeen van algemeene bekendheid is: dat is namelijk

de namen der pastoryen met de plaatsen, waar dezelve gelegen zijn, en voor zooverre doenlijk, de dorpen of burgerlijke gemeenten daaronder behoorende; — voorts het getal communicanten en eindelijk het personeel der Heeren dienstdoende geestelijken. Dit alles kan toch wel aan niemand gelegenheid tot misbruik geven, daar die bijzonderheden grootendeels uit gedrukte werken, zooals den *Almanach du clergé*, de *Naamlijst der R. C. Pastoren* enz. zou bijeen te brengen wezen.

Tusschen ons gezegd, de noodzakelijkheid om den verlangden staat te bezitten, hebben wij vooral gevoeld, ten einde daaruit, op eene officieele wijze, het statistiek der R. C. te kunnen opmaken; iets dat, mijns bedunkens, hoogst gewigtig is ter wegneming van de bestaande denkbeelden over de minderheid van het R. C. Kerkgenootschap, in betrekking tot de andére gezindheden in de Noordelijke Provinciën.

Het aantal R. C. volgens de laatste volkstelling bij de opgave der Provinciale Gouverneurs aan ons bekend geworden, bedraagt een *vrij aanzienlijk getal,* doch ik twijfel er aan, of hetzelve wel nauwkeurig is, althans bij eene toetsing van eenige bekende bijzonderheden, is het mij gebleken, dat sommige gemeenten *meer communicanten* bevatten, dan de geheele R. C. bevolking *volgens de opgave* in die gemeenten zoude beloopen. Deze en meer dergelijke omstandigheden maken het derhalve van belang, dat er bij de Directie de middelen voorhanden zijn, om de zaken, *zooals die werkelijk zijn,* te kennen, om daarvan, daar en waar het te pas komt, gebruik te maken; ook in verband bij het formeeren eener nieuwe begrooting van staatsuitgaven, ten einde er bij gebrek aan kennis (althans van onzen kant) geen gelegenheid gegeven worde tot ongelijkvormige behandeling, die voorzeker, bij een statistiek overzigt, tot gewichtige bedenkingen moet leiden.

Ik hoop derhalve, dat UH.E., evenals de meeste andere kerkvoogden bereids gedaan hebben, den staat zal inzenden, vermits men ongaarne tot de burgerlijke auctoriteiten in deze zijn toevlugt zou wenschen te nemen.

Van Nooy heeft zich naar den wenk van Van der Horst gedragen en de opgave ingezonden; maar Van Banning, ofschoon hij later het onbeduidende zijner bezwaren inzag, heeft eenvoudig gezwegen, zooals blijkt uit een schrijven van 28 Maart 1832 door Baron de Pelichy gericht tot den Vice-Superior Antonucci:

»Al de kerkvoogden hebben geredelijk aan dit, mijn, zoo ik vertrouw, billijk verlangen beantwoord, met uitzondering van den toenmaligen aartspriester van Holland en Zeeland, den Heer J. van Banning, en den aartspriester van Groningen.

Ten aanzien van dezen laatsten kerkvoogd moet ik tot mijn leedwezen alhier de aanmerking bijvoegen, dat hij bestendig zich onthouden heeft om de gewone inzending der driemaandelijksche mutatie-staten van het personeel der geestelijken, onder zijn aartspriesterschap behoorende, aan mijn departement te bewerkstelligen. Dikwijls heb ik hieromtrent aan den kerkvoogd geschreven, maar altijd tevergeefs; zelfs heeft Zijn Hoogeerwaarde zich niet eens de moeite gegeven, gelijk althans de burgerlijke beleefdheid scheen te vorderen mij eenig antwoord te doen geworden.

»Bij mijne circulaire van den 10en November 1831, n⁰. 8, strekkende ten geleide van eenige exemplaren der driemaandelijksche mutatie-staten, heb ik tevens de beide genoemde aartspriesters opnieuw vriendelijk uitgenoodigd mij den staat der pastoryen en van het personeel der geestelijken, bij mijne circulaire van den 17 December 1830, n⁰. 6 bedoeld, te willen inzenden, zonder dat door hen daaraan eenig gevolg gegeven is.

»Ten gevolge van de aftreding van den Heer J. van Banning als aartspriester, heeft U Hoogeerw. de goedheid gehad mij geregeld de driemaandelijksche staten der voorgevallen veranderingen in het personeel der dienstdoende geestelijken, onder het aartspriesterschap Holland en Zeeland behoorende, te doen geworden, doch de staat van de pastoryen en het personeel van dat district, blijft mij tot nog toe ontbreken, weshalve

ik de vrijheid neem U Hoogeerwaarde te verzoeken, mij dat stuk wel te willen inzenden.

Van den aartspriester van Groningen heb ik hoegenaamd niets ontvangen, en, daar het mij niet bekend is, welke beweegredenen die kerkvoogd nopen, om, bij voortduring, dezelfde handelwijze jegens mijn departement te blijven volhouden, zoo heb ik gemeend niet beter te kunnen doen, dan U Hoogeerwaarde te verzoeken, dien kerkvoogd deswege te onderhouden, ten einde mij alsnog de meergemelde staat van de pastoryen en van het personeel, zooals hetzelve thans in het aartspriesterschap Groningen is samengesteld, worde ingezonden, en voor het vervolg geregeld om de drie maanden de voorgevallen veranderingen worden kenbaar gemaakt«.

Op het einde van den brief van 24 Dec. 1830 [1]) doet Van Banning aan Van Nooy het voorstel, om tot de stichting van een Societas onder de aartspriesters over te gaan. Dat zou de eenheid onder hen, in het beantwoorden der van regeeringswege hun toegezonden circulaires, bevorderen. Van Nooy zou als Vice-Superior de voorzitter zijn, en, na de bemerkingen of bedenkingen der aartspriesters op de regeeringsstukken gelezen en overwogen te hebben, namens hen, het antwoord vaststellen en opzenden.

Van dit genootschap is blijkbaar niets gekomen. Want Van Nooy, met zijn onvast oordeel en weifelend gemoed, was er de man niet naar, om, uit vaak zoo uiteenloopende bezwaren van den kant der aartspriesters, een alleszins beslist antwoord voor de regeering op te stellen; en ten andere, zelfs indien Van Nooy gewild had, dan zouden de andere aartspriesters, wier gezag en wier woord reeds van zoo geringe beteekenis was, er kwalijk voor te vinden geweest zijn,

---

1) Zie blz. 277.

om het schijntje zelfstandigheid, dat hun gelaten was in het advies geven op regeerings-circulaires, op een voorstel van Jan Baas, (zooals Van Banning door Van Nooy genoemd werd), prijs te geven.

Het slot dan van zijn epistel, waarin over die »Societas«, luidt aldus:

Hac occasione permitte mihi mentem meam candide dicere: supradicto modo a me responsum datum; quomodo jam alii archipresbyteri respondeant, nescio. Numquid necesse foret, ut unanimiter ac uniformiter per omnes respondeatur? An hoc impossibile? Nullatenus ut mihi videtur. Sed ad hoc medium necessarium nobis deest: societas, imo arcta et fraterna societas, sine qua nihil umquam boni. Societas, in qua unus nomine omnium loquitur et respondet, et salva venia a tuo beneplacito pendet, inter omnes archipresbyteros hanc formari; et ad hoc non oportet nos convenire in unum, minime, quisque, accepta petitione gubernii ut in praesenti casu, ad te expediat suas observationes, et tamquam societatis dispersae praeses et os respondeas, si non placet ut Vice-Superior (propter metum judaeorum), ut archipresbyterorum decanus loqueris et subsignas. Non dubito, quin caeteri archipresbyteri ad unum omnes hanc societatem inter nos desiderant, et quantum foret propugnaculum! Pro certo habeam unica epistola sub confidentia scripta, si invitarentur, formata foret societas. Sed quid gubernium? Ecquid? Nihil, uno ore respondebimus: a sublimioribus potestatibus nobis argumentum est, ut unanimitas et uniformitas in omnibus a nobis serventur.

Arbitror, me satisfecisse votis vestris. Confido, licet prolixior fuerim, tibi non displicuisse; nihil tristius mihi, quam inter amicos tuos, ut quondam, non numerari, prout saepius tibi scripsi, et ex corde etenim repeto, Deus scit.

Salutaria S.S. Nativitatis Dni solemnia toto cordis affectu apprecor tibi, et crede me,

fam. dev.

J. van Banning.

Uiterst belangrijk voor onze kerkgeschiedenis en zeer leerzaam voor het karakter van Van Nooy is de briefwisseling, welke gevoerd werd tusschen Van Nooy te eener zijde, eenige vrienden en het Gouvernement te anderer zijde, over de vraag, of hij aan den koning, voor het aanvaarden van zijn ambt als Vice-Superior, agreatie of toestemming zou vragen.

Na eene onvolprezen ambtsvervulling van 34 jaren had Aloysius Ciamberlani buiten de grenzen des lands, om de ongunst, waarin hij stond bij het hof van Koning Willem I, op 29 Januari 1828 het afgestreden hoofd in den dood neêrgelegd. En den 23en Januari, zes dagen voor zijn verscheiden, was Gerrit Van Nooy, als oudste in jaren onder de aartspriesters, overeenkomstig de van Rome ontvangen volmachten, tijdelijk met het bestuur der Hollandsche Zending belast.

Alzoo Van Nooy Vice-Superior ad interim!

En waarom werd, zoo vraagt men, de 60-jarige Van Banning voorbijgegaan, die toch aartspriester was over het grootste en aanzienlijkste kerkdistrict, en door de regeering gewoonlijk als het hoofd der Hollandsche Zending en der katholieken werd aangezien? Waarom viel de keuze op Van Nooy, die, als Vice-Superior, eene belangrijke administratie zou te voeren hebben, en van wien, op de vele en velerlei bij hem inkomende vragen en bezwaren, een even vlug als beslist antwoord verwacht werd? Toch niet omdat hij 63 jaren oud was, onder de broeders als zenuwlijder bekend stond, en van wiens voornemen om »rustend« te worden, werd kennis gedragen? Of moet in deze keuze van Ciamberlani niet veeleer eene daad gezien worden zijner wijze voorzichtigheid, wijl hij wel wist, dat Van Banning onder de geestelijken geen gewilde persoonlijkheid was? Pastoor Tomas ten minste uit den Haag

durfde ronduit aan Van Nooy schrijven: »ik ben blij, dat gij Vice-Superior zijt; men had ook Van Banning, Kervel of Sem kunnen benoemen«. En Van Nooy schreef den 16en Mei 1828 aan Van Banning niet minder vrijmoedig[1]): »Vestram Amplitudinem, ut ex centum testimoniis undequaque constat, permultos nactam adversarios, qui jam durius esse ac plene arbitrarium Amplitudinis Vestrae regimen alta voce conclamant (an jure nescio, potuit postea examinari).

Intusschen noemde Van Banning zelf de verkiezing van Van Nooy eene »designatio justa«; en zijne geneigdheid, om Van Nooy met ongevraagde raadgevingen en vaderlijke wenken ter zijde te staan, groeide aan. Reeds enkele dagen na zijne verheffing, had Van Nooy uit Soeterwoude twee brieven, gedagteekend den 6en en den 9en Februari 1828.

In den eerste deelt Van Banning mede, van verschillende zijden het doodsbericht van Ciamberlani ontvangen te hebben, en wenscht Van Nooy geluk met het »onus administrationis Missionis«. Uit Amsterdam werd hem geschreven, dat Ciamberlani bestemd was tot bisschop van Amsterdam, maar in zijne brieven staat »in partibus«.

Tandem Ill. Noster succubuit; repetitae litterae mihi annuntiarunt hoc triste nuntium; posteriores non differunt a prioribus, nisi in eo, quod omnes titulos exponant, quibus gaudebat defunctus, et quod ante ignorabatur, nempe quod episcopus in partibus a Papa sit nominatus. Sed in prioribus desuper annuntiatur onus administrationis Missionis tibi, utpote inter archipresbyteros decano fuisse commissum, comme au le plus ancien des archiprêtres. Haec designatio justa. Congratulor de nova dignitate; excusatum me habeas, quod

[1]) Op dezen brief kom ik later terug, in een opstel aan den aartspriester Van Banning gewijd.

pristino titulo te designaverim. Titulus non exprimitur, assumere aliquem oportet, quem a te exspectamus.

...... De rebus ecclesiasticis, quoad patriam nostram, nihil mihi occurrit relatu dignum. Scribitur mihi Amstelodamo, quod Ciamberlani p. m. designatus fuerit episcopus Amstel., sed in litteris meis occurrit in partibus. Quidquid sit, causa finita est.

In den tweede wordt door Van Banning de hoop uitgesproken, dat de verheffing van Van Nooy geen verandering zal brengen in hunne vriendschappelijke verhouding; als oud-vriend durft hij hem aanraden, zijne werkzaamheden onder de aartspriesters te verdeelen. Daartoe biedt Van Banning met herhaalden nadruk zijne diensten aan.

...... Confido majorem in te dignitatem, quam toto cordis affectu agnoscimus et veneramur, non repudiare pristinam amicitiam aut fraternitatis amorem, qui a diebus antiquis corda nostra fovet et constrinxit, quapropter — simulatores enim non diligis — aeque candide — quamvis reverenter — ut cum superiore fratre, agere non dedignaberis, et hac fiducia innixus, non dubito tibi proponere, ne dicam ad dissidia praescindenda, sed ut administrationis jugum suave et onus leve reddas tibi et nobis nempe: imitari gubernium, rex noster omnia agit per suos gubernatores, hi tibi sunt archipresbyteri; hoc solo medio porta clauditur plurimis inconvenientiis et omnia facilitantur. Non dubito, quin hoc consilium meum placeat tibi, saltem perpendere digneris.

...... Nihil sis sollicitus, in omnibus me habes individuum adjutorem, prout modo ex hisce litteris colligere licet. Deus te conservet nobis, salvum et incolumem brevi reddat; si coram mihi loqui desideras, quamvis tempus non favet, veniam equidem, ut de facto noveris, me esse ad Superioris obsequium, quem ut fratrem corditer diligo.

Twee dagen later, den 11en Februari, werd Van Nooy ook door Deken Kervel met zijne promotie ge-

lukgewenscht. Om meerdere redenen zag deze in die verkiezing den vinger Gods.

.... Dei digitus conspicuus et vocatio tua ut Aäronis dicenda est. Quis enim non novit vestrum a labore quiesçendi desiderium? Quis a S. Sede unquam in Hollandia superiorem indigenam expectasset, nisi temporum circumstantiis adacta? Quis ad talem provinciam vocatum iri aliquem archipresbyterorum, qui quondam Papae Legato Hagae Com. ut parvuli offerebantur, praesagere fuisset ausus? In toto igitur illo negotio dispositionem supernam videre licet, ac dicere: haec mutatio dextrae excelsi est.

Haec considerans non possum Amplitudini Vestrae non congratulari de vestra elevatione, sperans futurum, ut S. Spiritus dona pro ratione curae multiplicatae in te multiplicentur, et Dominus ac Magister noster cum Amplitudine tua sit, et maneat in sollicitudine sua ecclesiarum, quae hisce diebus augeri magis quam minui debet, si causa concordati non ita brevi finiatur.

Middelerwijl had Van Nooy den 5en Februari 1828 aan de regeering des lands bericht gezonden van het overlijden van Ciamberlani, en tegelijkertijd haar kennis gegeven van zijne aanstelling tot Vice-Superior. Hij was ziek, anders had hij den koning in persoon zijne hulde betuigd. Van het voor zijne schouders te zware ambt hoopte hij spoedig verlost te zijn.

»Ik neem de vrijheid Uw Exc. te berigten, dat de HoogEerw. Heer Aloysius Ciamberlani, Overste der Hollandsche Zending, te Munster den 29sten van January is overleden, en op den 23en van dezelfde maand, mij, als oudsten aartspriester, met het bestuur der Hollandsche Zending heeft belast.

Ik hoop, dat deze aanstelling Uwe Exc. niet zal mishagen, en [ik] zoude in persoon mij bij hoogstdenzelven hebben vervoegt, ten einde ook mijne verschuldigde hulde aan Zijne Majesteit, onzen geëerbie-

digden Koning te brengen, dan eene zware ziekte heeft mij van over drie weken aangetast, en schoon ik het gevaar wel te boven ben, volgens het zeggen van den geneesheer, zoo noot mij mijne zwakheid mijn kamer te houden, en [gevoel ik] steeds mij buiten staat om den rijs te ondernemen. Mijn grootste verlangen is, dat ik weldraa in de gelukkige omstandigheid zal verseeren, om dezen, voor mij te zwaren, post in handen van den reeds zoo lang verwachten en vurig gewenschten bisschop te kunnen overbrengen. Mij in de veel-vermogende protextie Uwer Exc. aanbevelend, zoo bid ik hoogstdenzelven wel te willen aannemen, de gevoelens mijner verschuldigde eerbied en hoogachting, waarmede ik de eer heb te zijn,

Uwer Excellenties gehoorzame dienaar,

de Vice-Superior der Hollandsche Zending
en aartspriester van Utrecht,

G..........

Reeds den 8en Februari antwoordde Van Gobbelschroy en wenschte inlichtingen te ontvangen omtrent de wijze, waarop zijne benoeming had plaats gehad. Tevens diende door een afschrift van de benoemingsacte inzage verstrekt te worden, waaruit zou blijken, dat de overleden Vice-Superior gemachtigd was aldus te handelen.

»Bij missive van den 5 dezer heeft Uweleerw. mij kennis gelieven te geven van het overlijden van den Heer *A. Ciamberlani, Vice-Superior der Hollandsche Zending*, en mij tevens berigt, dat hij U heeft belast met het bestuur der Hollandsche Zending, zooals UwEerw. dan ook in de hoedanigheid van Vice-Superior der Hollandsche Zending den brief onderteekent; dan Uweerw. heeft mij de wijze, waarop die benoeming heeft plaats gegrepen, daarbij niet medegedeeld.

Alvorens Zijne Majesteit met deze zaak bekend te maken, wensch ik dienaangaande wel eenige inlichtingen, met een afschrift der acte uwer benoeming te

mogen ontvangen, en tevens opgehelderd te zien, het bij mij ontstane vraagpunt, hoe de Heer Ciamberlani, welke Vice-Superior van *Zijne Heiligheid* was, en welke betrekking bij zijn overlijden van zelf moest ophouden, U in die bediening heeft kunnen plaatsen, daar de begeving daarvan mij toeschijnt alleen door den Paus, met overleg en toestemming van Zijne Majesteit, te kunnen geschieden.

De Minister van
Binnenlandsche Zaken.

Aan het verlangen des Ministers werd door Van Nooy terstond voldaan. Den 11en Februari zond hij hem een afschrift van zijne aanstelling met het volgend begeleidend schrijven:

»Ik heb de eer Uwe Excellentie in gevolge den inhoud van hoogst derselver missive van den 8 deser, L. Z., een afschrift der acte mijner aanstelling te doen toekomen.[1])

Ik koester het gegrond vertrouwen, dat Uwe Excellentie na hetselve gelezen te hebben in geenen deele meer de volmagt zal betwijfelen, die de overleden Hoogeerw. Heer Ciamberlani heeft gehad, om ook na zijn dood in de geestelijke behoeften der Hollandsche Zending te voorzien, en mij met het geestelijk bestuur derselve zoolang te belasten, totdat door Zijne Heiligheid, den Paus, hierin nader zal worden voorzien.

Ik neem andermaal de vrijheid mij in de veelvermogende protectie Uwer Excellentie aan te bevelen, en mij met verschuldigden eerbied en hoogachting te noemen,

G. Van Nooy,
Vice-Superior der Hollandsche Zending
en Aartspriester van Utrecht.

[1]) Op mijne vraag, of soms in het aartsbisschoppelijk oud-archief een afschrift van de aanstelling, door Ciamberlani gedaan, voorhanden was, mocht ik van den Eerw. Heer Smeets tot antwoord ontvangen, dat hij indertijd den bedoelden brief niet onder de stukken had aangetroffen, en, bij hernieuwd onderzoek, bevonden had, dat de aanstelling niet aanwezig was.

Blijkens een schrijven van 19 Febr. 1828 was bij den Minister alle twijfel omtrent de verheffing van Van Nooy tot het ambt van Vice-Superior verdwenen. Maar de nieuwe titularis moest, alvorens erkend te zijn en zijne bediening te kunnen uitoefenen, gelijk de andere kerkvoogden deden, agreatie van zijn persoon bij den koning aanvragen. En zoo schreef hem dus de Minister op den 19en Februari 1828:

»Ik heb de eer de ontvangst te vermelden van het afschrift uwer voorloopige benoeming tot Vice-Superior der Hollandsche Zending, door wijlen den Heer Ciamberlani op U.H.Eerw. verstrekt, in welk stuk de volmagt van den overledene, om ook na zijn dood in de geestelijke behoeften der Hollandsche Zending te voorzien, wordt vermeld.

Door de overzending van gemeld afschrift, is de eerst bij mij ontstane twijfel dan ook weggenomen, en bijgevolg eene zwarigheid ter zijde gesteld; terwijl ik mag veronderstellen, dat U.H.Eerw. ook wel de noodzakelijkheid zal beseffen, om ter uitoefening der bedoelde bediening 's Konings agreatie uwer persoon tot dat einde te verzoeken, zooals in gelijke omstandigheden door de Heeren Vicarissen-Generaal van de districten *Nijmegen, Cuik en Grave*, en nog onlangs door den Heer *Van Hooydonck*, Vicaris-Generaal van het Hollandsche gedeelte van het voormalig Bisdom van Antwerpen is geschied.

Ik noodig derhalve U.H.Eerw. uit, zoo spoedig mogelijk, aan dat vereischte te voldoen.

Deze brief van den Minister bracht Van Nooy niet weinig in ongelegenheid. Wat zou hij doen? Bij wien raad vragen? Zijne eerste gedachten gingen uit naar den Jesuiten-Pater te Culenborg, pastoor De Hasque,[1]) die hem reeds vroeger bij gewichtige kerkelijke aan-

---

[1]) Zie over dezen priester: *Studiën:* dl. 77, blz. 48.

gelegenheden met raad en daad had ter zijde gestaan.

In groote haast werd naar Culenborg geschreven en gevraagd, welke houding hij, in zake de agreatie, aan zou nemen? Per omgaande werd antwoord verwacht. Deze eisch deed schade aan het advies van pastoor De Hasque, dat daardoor weifelend werd en onbestemd, en ten overvloede voegde hij aan het slot van zijn brief dezen wenk: »ik hoop, dat U.H.Eerw. niet zal beslissen op mijn enkel gevoelen«.

De brief van De Hasque was van 22 Febr. 1828 en luidde aldus:

[Ik] heb U.H.W. missive gisterenavond laat ontvangen en de [het] antwoord op dezelve moet vandaag voor 6 uren bij den bode zijn, zoodat ik weinig tijd heb, om deze gewichtige zaak rijpelijk te overwegen. Het is zeker, dat deze en dergelijke eischen aanmatigingen zijn van de wereldsche magt, die moeilijk overeen te brengen zijn met de vrijheid van de kerk: het was geene verschillende reden, die ons de toelagen deed weigeren, die in deze laatste tijden de Bisschoppen van Ierland beweegde, om te stemmen tegen den [het] voorstel van den Paus zelven, die eenige tusschenkomst in de benoeming van dezelve bisschoppen wilde verleenen aan den Koning van Engeland.

Maar het is niet[te]min zeker, dat men voorheen in Holland en in de Meijerij geene zwarigheid vond, van zich van dergelijke agreatie van 's Gouvernementswege zelfs te verzekeren, eer men eenen nieuwen Vicaris Apostolicus aanstelde. De Heer Van Alphen en zijne voorzaat-Vicarissen in 's-Bosch zijn geagreëert geweest van de Staten, en omdat men voor dezen laatsten geene agreatie kon bekomen voor[1]...... is hetzelve Vicariaat verscheidene jaren vacant gebleven. U.H.W. is bekend, wat invloed toegestaan is aan den eersten consul van Frankrijk in alle benoemingen tot

[1]) De stipjes werden door den schrijver gesteld.

geestelijke ambten in het concordaat van 1801, en wat ons laatste concordaat nu nog verleent aan onzen Koning, al is hij Protestant, in het aanstellen van bisschoppen en pastoren. Deze voorbeelden overwegende en geen tijd van recursus naar Romen gelaten zijnde, zoude ik niet durven raden van de Zending in gevaar van overgroote moeilijkheden te brengen, door het weigeren van den (het) voorstel of uitnoodiging van den Minister. Mij dunkt, dat men deze agreatie den Koning zoude kunnen voorstellen op deze wijze:...... ik ben benoemd tot Vice-Superior etc., en ik verlange, dat het Uwe Majesteit moge aangenaam wezen, dat ik deze bediening waarneme in de noordelijke Provinciën, en verzoek ten dien einde hoogstdeszelfs protectie...... en men zoude in antwoord op den brief van den Minister hem kunnen doen gevoelen, dat deze *noodzakelijkheid* van agreatie strijdig is met de vrijheid van de R. C. kerk, gewaarborgd door den Koning, dat gij nogtans overtuigd van de genegenheid van den Koning tot zijne R. C. onderdanen, geene zwarigheid vindt etc.

Ik hoop, dat U.H.W. niet zal beslissen op mijn enkel gevoelen.

Met groote haast; 't is 6 uren; de bode vertrekt«.

Zooals te begrijpen was, gaf de brief van pastoor De Hasque aan Van Nooy geen richtsnoer van handelen; blijkbaar wenschte hij uitstel, om in de gelegenheid te zijn weer anderen te raadplegen, en schreef daarom den 26en Febr. aan den Minister, gaarne te willen weten, wat Ciamberlani en diens voorgangers indertijd, in zake de agreatie, gedaan hadden.

»Het heeft mij tot bijzonder genoegen verstrekt uit de missive, waarmede Uwe Exc. mij wel, onder dagteekening van den 19 dezes, L. A., heeft gelieven te vereeren, te mogen ontwaren, dat alle twijfel ten aanzien der bevoegdheid van wijlen den Hoogeerw. Heer Ciamberlani, om ook na zijn dood in de geestelijke

behoeften der Hollandsche Zending te voorzien, bij Uwe Exc. is opgeheven.

Ware het zake, dat mijne steeds voortdurende ongesteldheid mij zulks niet had belet, zoude ik voorzeker geen oogenblik hebben gedraald, om te dier gelegenheid mijne schuldige opwachting bij zijne koninklijke Majesteit, en bij Uw Exc. in persoon te gaan maken, en het zoude mij hoogst aangenaam geweest zijn, alsdan te mogen vernemen, dat mijn persoon hoogstdezelve welgevallig was, terwijl, wat het uitdrukkelijk vragen om agreatie betreft, ik van Uwer Exc's billijkheid mag verwachten, dat hoogstdezelve met mij zal beseffen de noodzakelijkheid om mij vooraf te doen bekend maken met hetgeen onder dit opzicht in der tijd door wijlen den Vice-Superior, en deszelfs voorgangers, in officio steeds is verrigt.

Daarvan tot dusverre onkundig, heb ik noodig geoordeeld deswegens te doen onderzoeken, en de retroacta te consulteeren; inmiddels zoo Uwe Exc. mij daarin behulpzaam kon zijn, en er zoodanige aanvragen door wijlen den Vice-Superior in der tijd of deszelfs predecesseuren in officio mogten gevonden worden, zal Uwe Exc. mij bijzonder verpligten, mij den letterlijken inhoud derzelve zoo spoedig mogelijk te willen mededeelen, terwijl ik niet kan af zijn, Uwe Exc. in het geheugen te brengen, dat mijne aanstelling slechts eene subdelegatie ad interim is, en dat dezelve niet langer voortduurt, als totdat Zijne Heiligheid de Paus van den dood des overledenen Vice-Superior onderricht, er nader over zal beschikken.

Ik verzoek Uwe Exc. wel te willen aannemen de gevoelens mijner verschuldigde hoogachting en eerbied, waarmede ik de eer heb te zijn«.

Het doet zeer zonderling aan, Van Nooy bij den Minister te hooren informeeren, wat »door wijlen den Vice-Superior en deszelfs voorgangers in officio verrigt is«, in zake de agreatie van hun persoon. Wist hij dan niet, dan geen Nuntius noch te Keulen noch

te Brussel er ooit aan gedacht heeft, aan eene vijandige regeering erkenning te vragen van zijn persoon? Zelfs Brancadoro deed het niet, maar maakte gebruik van de bijzondere staatkundige toestanden des lands. En herinnerde zich Van Nooy niet, dat Ciamberlani juist door zijn strijd voor de vrijheid der kerk, de ongenade had beloopen van Willem I, en daarom buitenlands zijn verblijf gevestigd had?

Maar waartoe dient dan die vraag tot den Minister gericht? Om tijd te winnen, en den Minister tegen zijn eigen aanmatigenden eisch te laten getuigen? Maar dan heeft Van Nooy hoog spel gespeeld, en, helaas voor hem, den geheelen inzet verloren. Want Ciamberlani had inderdaad aan den Koning zijne agreatie aangevraagd, maar niet verkregen. En het wil ons voorkomen, dat Van Gobbelschroy, inwendig stil-genietend, het betreffende document, met een begeleidend schrijven van den 8en Maart, naar Maarsen heeft opgezonden.

»Reeds vroeger zou ik aan het verzoek van UwEerw. vervat in den brief van den 27 Februari j.l. hebben voldaan, ware het niet, dat het opsporen der bescheiden in vroegere archieven veel tijds noodig had gemaakt. Thans echter ben ik in staat gesteld UwEerw. de gevraagde inlichtingen te kunnen geven.

De voorgangers van wijlen den Heer Ciamberlani werden in vroeger tijd niet slechts in de Nederlanden, in hunne hoedanigheid van Vice-Superiores van de Hollandsche Missie niet erkend, maar het was de Noncii, welke of te *Keulen* of te *Brussel* woonachtig waren en gemelde hoedanigheid bezaten, strenglijk verboden hun gezag openlijk in deze gewesten uit te oefenen. In den jare 1795 echter, toen de kerk van dezen Staat werd afgescheiden, liet het Gouvernement zich met geene beschikkingen in, aangaande de uitoefening van het geestelijke gezag der verschillende

godsdienstige gezinten, maar liet zulks stilzwijgende aan dezelve over, zoolang dit stelsel door veranderde omstandigheden niet ongeldig werd gemaakt, en door andere verordeningen opgevolgd, bleef het op dezen voet.

De Heer Brancadoro, de voorganger van wijlen den Heer *Ciamberlani*, werd in zijne bediening dan ook niet bemoeilijkt, en de Regeering nam genoegen er mede, toen hij, naar herwaarts overkomende, Haar mondeling verlof vraagde, om zijne bediening hier te lande te mogen uitoefenen. Dit echter doet minder ter zake af, daar het voorname punt om UEerw. genoegen te geven, daarin gelegen moet zijn, U voornamelijk bekend te maken, met hetgeen onder dit opzigt indertijd door wijlen den Heer *Ciamberlani* is verrigt.

Door het bekomen van den eigenhandigen brief, welken die Prelaat deswege aan den Minister van buitenlandsche Zaken heeft geschreven, ben ik in de gelegenheid gesteld UwEerw. te overtuigen, dat door Zijn Hoogeerw. in 1815 de noodige demarches zijn gedaan, om door Zijne Majesteit te worden geagreëerd, dan tevens blijkt het daaruit, dat Hoogstdezelve (om bekende redenen) die heeft geweigerd.

Ik maak geene zwarigheid UwEerw. een authentiek afschrift van gemelden brief, bij deze, vertrouwlijk toe te zenden, ten einde U in alles volkomen gerust te stellen.

Hierbij in aanmerking nemende hetgeen er in later tijd ter zake voorz. onder het tegenwoordig bestuur heeft plaats gegrepen, namelijk de bereidvaardigheid van de Heeren Vicarissen-Generaal der districten *Nijmegen, Grave en Kuik*, en van den Heer Van Hooydonck, om zich door den Koning in hunne respective hoedanigheden te doen agreëren, vertrouw ik, dat UwEerw. ook niet langer huiverig zal zijn aan dit vereischte te voldoen, en wel zal willen beseffen, dat het te dezen aanzien, om het even is, of UwEerw. onmiddellijk gedelegeerde of subgedelegeerde is, daar hetzelfde geval van provisionele waarneming der kerke-

lijke zaken ook bij den Heer *Van Hooydonck* heeft bestaan. Doch die uit dien hoofde geene bedenkingen dienaangaande heeft gemaakt.

De Minister van
Binnenlandsche Zaken.

De eigenhandig door Ciamberlani aan den Minister van Buitenlandsche Zaken geschreven brief, was van den 23en Augustus 1815, en van dezen inhoud:

Votre Excellence trouvera tout naturel, que je rende compte au Saint Siège de la conversation, que j'ai eu l'honneur d'avoir avec elle. Il ne peut être indifferent sur les motifs, qui empêchent Sa Majesté le Roi des Pays-Bas d'accepter celui, qu'il a délégué pour résider auprès d'Elle. Comme il importe dans une affaire de cette nature de ne rien dire, qui soit susceptible d'être contredit, j'ai pensé, qui le moyen le plus sûr, était de vous prier, Monsieur le Baron, de prendre la peine de mettre par écrit, ce que vous avez bien voulu me dire à ce sujet. Je demande donc cette faveur à Votre Excellence, en lui offrant l'hommage de la haute et très respectueuse considération, avec laquelle j'ai l'honneur d'être,

Monsieur le Baron,
De Votre Excellence
Le très humble et très obéissant Serviteur,
Louis Ciamberlani.

La Haye, ce 23 Août, 1815.

Maar ziet, bij deze al meer gespannen wordende verhouding tusschen Van Nooy en den Minister, werd opnieuw de vaderlijke stem gehoord van den Soeterwoudschen aartspriester, Jan van Banning. Door Chedeville was hij van den toestand op de hoogte gebracht, en haastte zich zijne raadgevingen aan den benarden Vice-Superior ten beste te geven.

Van Banning koos de partij van den Minister:

»Hodie certior redditus sum a Dno Chedeville, quod difficultas inter te et eximium Dnum Gobbelschroy versetur de vestra admissione civili. Liceat, quaeso, exponere brevi, quid sentiam hac de re.

1⁰. Consulerem subscribere: Vice-Superior *ad interim*, i. e. quasi vices gerens, donec aliter provisum fuerit.

2⁰. Oritur jam quaestio, num licite admissionem civilem petere valeas?

Mihi videtur affirmative:

1⁰. Antiquis temporibus sine ullo scrupulo ab archipresbyteris pro singulo sacerdote petebatur, ut tibi notum.

2⁰. Sub Napoleonis imperio praedecessor meus R. D. Cramer eam petebat.

3⁰. Concordatum nuper initum, licet nondum executioni mandatum, equidem indicat papam non improbare admissionem civilem. Concessit etenim approbando conventionem 1801 et hisce partibus applicabilem pronuntiando.

4⁰. Novimus sane eousque gubernii mentem, ut quidquid circa concordatum mutandum, addendum, mitigandum occurrat, aut mutuo concludatur consensu inter partes litigantes, jus admittendi non abdicet gubernium.

5⁰. Numquid Vicarius Bredanus eam petere compulsus fuerit? Hisce rationibus simul junctis ac rite perpensis pro parte affirmativa opinarer.

6⁰. Supponatur, quod gubernium, seposito concordato, admissionem exigeret proprio quasi motu ut quondam. Num stationes desertas potius relinquere quam eam petere, decidere auderemus?

7⁰. Pecuniam dare pro beneficio ecclesiastico obtinendo Simonia est. Sed numquid pluribus in casibus, ut sub rege Brussii [Borussiae] dicitur locum habere, certam taxam solvere oportet, antequam praebenda obtineatur, et hoc reputatur non simonia sed *injustae vexationis redemptio*. Supplica pro admissione, dicitur quoque injustae vexationis redemptio.

(Inter nos): R. Dnus de Wijkerslooth continuo visitat suum amicum Dnum Van Gobbelschroy. Suspicor, quod gauderet dignitati Vice-Superioris. Scio saltem,

quod per eum Dnus Chedeville instruatur de omnibus, quae aguntur in ministerio interioris relationis. Cave ne id fiat, nescio quoque, num tibi sit valde amicus, cum quondam votis ejus non annueris.

Haec tibi sine mora transmittere duxi, ut perspicias, quaeso, animum meum erga te, ut mihi charissimum, et quo non datur charior amicus.

O, wat valt er hier eene slagschaduw op het karakter van Van Banning, den »amicus quo non datur charior«, door hetgeen aan het einde van zijn brief wordt medegedeeld!

Werd hij niet, gelijk Chedeville door Van Wijckerslooth, op zijne beurt door den Warmondschen president in de geheimen der hooge regeering ingewijd? Maar gaat dan Van Banning niet te ver, door hetgeen hem in vertrouwelijke gesprekken ter oore kwam, ongevraagd aan Van Nooy over te brieven? Wat dorpere politiek om den overspannen Van Nooy tot agreatievragen aan te sporen, door hem Van Wijckerslooth als Vice-Superior, als angstig droombeeld, voor te houden! Later is er inderdaad, blijkens een schrijven uit Rome van 21 Febr. 1829, sprake van geweest, om Van Wijckerslooth als Vice-Superior te subdelegeeren.[1])

En zoowaar, enkele dagen later, den 10en Maart 1828, komt Van Banning opnieuw bij Van Nooy op zijne agreatie-aanvrage aandringen. En bij ondervinding geleerd, hoe Van Nooy, met zijn zwak zenuwgestel door al dat wijzen en wenken in moeilijke aangelegenheden, overspannen werd, zoo raadt hem Van Banning, bij behoefte aan gezonde lucht, het lommerrijke Maarsen te verwisselen voor het gure en vlakke Soeterwoude, nog wel »lignum vitae in medio paradysi« genoemd!

---

[1]) *Archief v. Utr.:* l. c., blz. 118; *Witlox:* l. c., blz. 276.

...... Optare, ut te determinare valeas ad admissionem civilem; nosti, quam mordicus adversatus sim adeo decantatum placitum regis. Non dubito, si casus ad S. Sedem deferatur, quin illico annuat sine reservatione. Interim, quidquid sit, Deum precamur, ut omnia tibi et nobis convertat in bonum, et inprimis, ut salvus et incolumis brevi reddaris; si salubrem aerem respirare tibi bonum foret, commendatur Soeterwouda, quasi lignum vitae in medio paradysi."

Blijkbaar echter was Van Nooy, zooals hij gewoonlijk deed, doof gebleven voor den welmeenenden raad van zijn Hollandschen vriend, en had het meer voorzichtig geoordeeld, de zaak der agréatie aan Rome ter beslissing voor te dragen. Doch van dat voorstel was de Minister, blijkens zijn schrijven van 25 Maart 1828, niet gediend.

»Het was enkel en alleen om aan UwEerw.'s verlangen te voldoen, dat ik mij de moeite getroost heb, nasporingen in het archief te laten bewerkstelligen, en U een afschrift des briefs van wijlen den Heer *Ciamberlani* toe te zenden, waaruit ten duidelijkste blijkt, dat hij, na eenige onaangenaamheden te hebben gehad, door zich bezig te houden met zaken, die hem in geenen deele konden aangaan, zich aan [tot] het tegenwoordige Gouvernement heeft gewend, om zijn gezag als *Vice-Superior der Hollandsche Zending* te mogen blijven uitoefenen, en dus in die hoedanigheid erkend te worden, zooals hij vroeger, hoezeer slechts bij oogluiking en zonder erkentenis, zijne bediening uitgeoefend had, daar hij vreesde, dat na het voorgevallene hem zulks verboden en belet zou worden; maar mijn oogmerk was geenszins daarbij de zaak zelve tot een vraagpunt te maken: of een kerkvoogd van die hoedanigheid zich aan 's Konings agreatie al of niet kan onttrekken; want dat elke souverein het regt heeft om iemand daaraan te onderwerpen, die een gezag in zijn rijk over de gemoederen uitoefent, hetgeen met de goede orde en rust der ingezetenen in zulk een nauw

verband staat, is zoozeer boven allen twijfel door bewijzen en daadzaken in de verschillende staten verheven, dat het mij overbodig voorkomt hierover verder uit te wijden. Ik zal mij dus niet inlaten om de onnauwkeurigheden te weerleggen, die in UwEerw's laatsten brief voorkomen, ten einde geene stof of aanleiding tot een ijdelen pennestrijd te geven, maar bepaal mij ter kennis van Uweerw. te brengen, dat ik mijne toestemming of verlof niet kan verleenen, om U nopens het onderhavige punt van agreatie aan [tot] het Hof van Rome te wenden, daar die zaak een onderwerp uitmaakt van 's Konings onvervreemdbare regten, die door geen gezag, hoegenaamd, in twijfel mogen worden getrokken.

Er blijft mij derhalve niets over dan UwEerw. nogmaals aan te raden, zoo spoedig mogelijk 's Konings agreatie te verzoeken, ten einde alle onaangenaamheden voor te komen, terwijl ik inmiddels Uw nader antwoord zal inwachten, alvorens de zaak onder het oog van Zijne Majesteit te brengen.

De Minister van
Binnenlandsche Zaken.

Inmiddels verscheen bij dezen ingewikkelden stand van zaken een andere vriend van Van Nooy op het tooneel: Hermanus Tomas, de pastoor van S. Wilbert te 's-Gravenhage, die bij het koninklijk Hof en niet minder bij de hoofden van het departement van Eeredienst in blakende gunst stond.

Door zijn persoonlijken invloed zou hij Van Nooy tot het aanvragen zijner agreatie trachten over te halen, en bij hem tevens den weg banen tot een persoonlijk bezoek van Van Ghert.

Dat pastoor Tomas de gave bezat van een fijn diplomaat, bewijzen zijne brieven afdoende.

Zijn eerste schrijven dagteekent van 9 Februari 1828, waarin Van Nooy met zijne verheffing geluk-

gewenscht en ten onrechte beweerd wordt, dat Van Banning en Kervel, bij die gelegenheid, zouden gezwegen hebben.

»Beiden en uwe ongesteldheid en uwe hooge benoeming waren mij bekend; ik kon derhalven eenigermate uwen toestand beseffen, waarover ik reeds meer dan eens stilzwijgend heb nagedacht. Ik moet echter bekennen, dat ik uwe benoeming, geheel afgetrokken beschouwd, met genoegen vernam, gelijk ik mede met vreugdevolle deelneming thans uwe herstelling verneem. De hemel zegene u spoedig met die krachten, welke gij thans in uwe gewigtige en zorgelijke betrekking noodig hebt. Ik twijfel ook niet, of gij zult bij uwe vrienden, wier getal groot is, al dien troost en hulp vinden, welke in staat zijn u op te beuren, en den last, die thans uwe schouderen drukt, eenigzins dragelijk te maken: het strekt mij tot eene bijzondere eer tot het getal uwer vertrouwelingen te mogen behooren, en ik bied u daarom volgaarne mijne zwakke dienst aan: aanschouw den goeden wil, hoezeer de krachten ontbreken, om tot zulk een bestuur dienstbaar te zijn! Beschik vrij, zoo gij meent, dat ik U van dienst kan zijn.

Jan Baas, vergeef mij deze woorden, zij zijn de uwen: schijnt over uwe benoeming te zwijgen: eergisteren ontving ik een brief van P. Kervel, en ook deze spreekt daarvan geen woord.

Ik zie met verlangen wederom eenige tijding van U te gemoet, welke mij van uwe voortdurende herstelling verzekert. Ik twijfel niet, of gij zult, zoodra de staat van uwe gezondheid het U veroorlooft, U in de Residentie laten vinden.

Beschik bij voortduur over uw oud logement; het zal mij altijd een wezenlijk genoegen zijn U te ontvangen.

De tweede brief van pastoor Tomas dagteekent van den 15en Februari, en geeft antwoord op een schrijven van Van Nooy. Dat schrijven zelf vermag ik niet over te leggen. Bij mijn onderzoek is gebleken, dat

in het parochiaal archief te 's-Gravenhage geen enkel stuk uit het pastoreel en politiek bestuur van pastoor Tomas bewaard bleef. Doch de inhoud van Van Nooy's schrijven aan pastoor Tomas laat zich hier vrij zeker gissen: het liep opnieuw over de vraag: wat hij zoude aanvangen: de agreatie bij den Koning aanvragen, ja ofte neen.

Waarop pastoor Tomas antwoordde:

»Ik heb uwen belangrijken brief niet willen beantwoorden dan na eerst met den Minister gesproken te hebben, hetgeen ik meende in uwe zaak van het hoogste belang te zijn. Dit gesprek is mij dan ook heden gelukt. Ik stelde vooruit, dat het onvermijdelijk noodig was, dat iemand met de zorg wierd belast, wilde men niet, dat ieder aartspriester met Rome ging correspondeeren; dat Ciamberlani in mijn oog de gelukkigste keus had gedaan...... dat, zoo men deze keus tegenwerkte, het te vreezen is, dat Rome andermaal een Italiaan afzendt, die zich buiten de grenzen ophoudende, evenals de vorige het geestelijk gezag uitoefent...... Dat mijns inziens Ciamberlani in zijne klimmende jaren de voorzorg zal gehad hebben Rome tijdig te raadplegen, en zeer zeker tot het doen van zijne keuze de noodige faculteit zal gekregen hebben; dat deze keus U geheel onverwacht is bekend geworden, en gij niets vuriger wenscht dan weldra uwe charge in de handen van den Bisschop te kunnen nêerleggen.

Zijne Excellentie kwam terug op de beruchte bijeenkomst[1]) in uwe pastory gehouden: ik deed den Minister

---

[1]) Over »die beruchte bijeenkomst« ter toelichting het volgende: Den 12[en] Juli 1825 werd door Ciamberlani, ten huize van Van Nooy, met de andere aartspriesters vergaderd, naar aanleiding van het koninklijk besluit van 14 Juni 1825, waarbij het bestaan der Seminariën werd opgeheven. Een zekere Belgische professor — wie blijkt niet — had aan Ciamberlani eenige consideratiën opgezonden, welke ter vergadering overwogen werden Eenparig werd

opmerken, dat deze bijeenkomst niet door U, maar door Ciamberlani was belegd, wien het als Vice-Superior vrij stond over uwe woning te beschikken, en deze zaak geheel buiten U moest beschouwd worden; ik weidde verder over U uit, en meende grond te hebben, mij een uwer vertrouwelingen te mogen noemen. Ik bragt den Minister in eene zeer goede stemming omtrent U, en het resultaat was, dat ik U moest raden, dat gij eene missive aan den Koning opzondt, waarin gij de agreatie uwer benoeming vraagt; deze raad moest echter, als van mij komende, gegeven worden. Waarde Vriend, zonder dezen stap komt gij in de grootste onaangenaamheden. Immers, wanneer

---

besloten, wijl het hier eene zaak gold tot de causae majores behoorende, den H. Stoel te raadplegen, in een eerbiedig schrijven hiervan aan den Koning kennis te geven, hem tevens verzoekende, totdat eene nadere beslissing uit Rome zou gekomen zijn, met de Seminaries voorloopig op den ouden voet te mogen doorgaan.

Op denzelfden dag, den 12en Juli 1825, werd dit besluit aan den Belgischen hoogleeraar medegedeeld, hem tevens verzoekende van de genomen beslissing aan de Belgische kerkelijke overheden kennis te geven, opdat ten spoedigste in dien zin een schrijven, onderteekend door den aartsbisschop van Mechelen en door Ciamberlani, aan den Koning kon worden opgezonden.

Wat hiervan het gevolg geweest is, blijkt niet met zekerheid. In het archief worden twee copieën van een rekest aan den Koning aangetroffen; het eene van de hand van Van Banning, in het Latijn geschreven en opgesteld in den bovengemelden geest; het andere, van eene onbekende hand, in het Latijn en in het Nederlandsch, maar waarin niet over het raadplegen van den H. Stoel noch over de causae majores gesproken wordt, maar alleen gewezen wordt op de omstandigheid van een Concordaat tusschen Rome en het Gouvernement. Tevens werd de wensch uitgesproken, dat de bewuste besluiten zoolang buiten werking zouden blijven, totdat het Concordaat gesloten en de geheele zaak met den H. Stoel zou geregeld zijn.

Het kan zijn, dat men in België het eerste rekest afgekeurd en het tweede voorgesteld had, en dat in werkelijkheid, in het Nederlandsch, bij den Koning had ingediend.

Dat de Koning over dit optreden ten zeerste gebelgd was, vooral tegen Ciamberlani, blijkt herhaalde malen.

Ciamberlani eens Van Banning of Kervel of Sem als zoodanig benoemd had: de zaak was mogelijk, wie had ons te hulp gekomen?

De Koning wil daarom volstrekt in eene zoodanige benoeming gekend worden, en weten aan wien hij zijne goedkeuring geeft ter wering van alle onaangenaamheden.

Welligt wacht gij nog eene nadere bevestiging van Rome? Zoo ja, dan zou deze bevestiging U eene schoone aanleiding geven. Gij zoudt het kunnen doen voorkomen, alsof gij daarnaar [daarop] had gewacht, zoo neen, werp het dan op uwen ziekelijken toestand: gelijk ik ook aan den Minister heb gezegd, nml. dat, zoo uwe ziekte U niet had weerhouden, gij zekerlijk hier waart geweest, en gehandeld zoudt hebben naar de omstandigheden.

Overigens is de aanschrijving van Van Banning maar al te waar, en dezelve is bij het Gouvernement bekend; ik heb door mijn invloed dezelve in het decanaat van Schiedam gestuit. Hier vermag ik niets; gij kent Sem, aan wien de geheele zaak is toe te schrijven, en door wien de aartspriester, als een spion van Ciamberlani, zich liet intimideeren.

Ook de pastoors in Amsterdam waren het daaromtrent niet eens: dit heeft aanleiding gegeven, dat Ciamberlani door een hunner is geraadpleegd, en bij welke gelegenheid deze het hoog bevel ontving, het voorgeschreven formulier van Zijne Heiligheid te volgen, hoezeer het concordaat nog niet ter uitoefening is gebragt.

Wenschelijk ware het, dat gij onzen aartspriester zijne gedane aanschrijving deedt herroepen, en aan zijne onderhoorigen deedt gelasten het formulier te volgen; ook dat gij mettertijd de remotie van den Heer Sem bewerktet: zulke manoeuvres zouden U doen klimmen in vertrouwen bij het Gouvernement.

Ziedaar, vriend, U alles hartelijk en confidentieel medegedeeld. Vertrouw verder op mijne behulpzaamheid, en deel mij uwe gedachten over het een en ander mede.

P.S. Het ziet er met het C(oncordaat) donker uit. Hierover nader; de tijd is thans te kort.

Door Van Nooy is de remotie van pastoor Sem nimmer bewerkt. Integendeel, toen Van Banning pastoor Sem als deken had afgezet, werd hij door Van Nooy gehandhaafd, zooals later zal verhaald worden.

Op den 2en Maart 1828 deelde pastoor Tomas aan Van Nooy mede, dat ook in zijn oog niet voorbarig gehandeld moest worden, en het plan om Rome te raadplegen, zijne goedkeuring wegdroeg. Blijf dus »afwachten« en wil niet »expatrieeren«, wijl daaruit voor de katholieken nadeelige gevolgen zouden kunnen voortkomen.

Binnen enkele dagen hoopte hij bij den Koning op audientie te gaan, en zou dan zeker nadere berichten vernemen:

»Uw plan om de zaak niet te voorbarig te behandelen en eerst eene nadere bevestiging van R. af te wachten, keurde ik goed; hoogst waarschijnlijk hebt gij ook reeds derwaarts geschreven? Ik ben zeer verlangend om het antwoord te vernemen; ik kan niet denken, dat hetzelve verbiedend zal zijn, in aanmerking genomen, hetgeen men omtrent de aanstelling der B(isschoppen) aan den K(oning) heeft toegestaan; en wat gebeurt er in het zuidelijk gedeelte? Immers daar wordt op alle benoemingen de agreatie gevraagd? Ik moet wel erkennen, dat het wenschelijk ware, dat er geene redenen bestonden de part et d'autre, om zulke vorderingen en concessiën te doen; dan, zoolang dezelve niet met voorwaarden gepaard gaan, die op de wenschelijke vrijheid een nadeeligen invloed zouden kunnen maken, vind ik voor mij er zulke zwarigheid niet in; het is echter altoos raadzaam en voorzigtig de noodige instructiën deswegens van hooger gezag in te roepen, ten einde buiten alle verantwoording te zijn.

Boeiden mij de bezigheden van den tijd niet aan mijn huis, ik was reeds bij U, ten einde over deze zaak eens te onderhandelen; want zij laat zich beter bespreken dan beschrijven. Te expatrieeren! Vriend, dit zou voor ons, die hier moeten blijven de nadeeligste gevolgen kunnen hebben; neen, ik zou, dunkt mij, voor de zaak tot dat uitersten wordt gebragt, liever bedanken en de beslissing aan R(ome), welke tog aan het onderhandelen is, overlaten. Ik zal trachten in het beloop van deze week gelegenheid te vinden om den M(inister) te spreken, ten einde te vernemen, hoedanig uwe missive [26 Febr. 1828] is ontvangen.

Daar is omtrent den laatst aangekomen C(ourier) tot heden toe niets uitgelekt. Welligt heeft de groote zaak een gunstiger aanzien gekregen; echter toen ik U onlangs schreef, stonden de zaken niet naar wensch. De Aartsbisschop van M(echelen) vindt zwarigheid in het leveren van scrutinia, ten aanzien van onderscheidene benoemingen in het zuidelijk gedeelte, en moet reeds werkelijk zeer ongunstige berigten omtrent den Eerw. Heer Ondernard naar R. hebben opgezonden. Son Altesse schijnt den geest van tegenwerking te bezitten; wat hier achter zit, is onbekend.

De Hemel geve ons een gewenschte uitkomst en versterke U, en lichte U voor, op dien gewigtvollen weg, waarop de Voorzienigheid U heeft gesteld; en hiervoor bid ik.

Ik hoor of zie niets van den Man van Soeterwoude; zijn Ampl. is nu drie weken geleden bij den gouverneur en niet bij mij geweest. Ik weet echter niet, dat er iets opnieuw is voorgevallen.

Maar ziet, een onverwacht bezoek van Van Ghert bij pastoor Tomas brengt algeheele zekerheid: de Koning bleef onverzettelijk op de agreatie van Van Nooy aandringen. Daarom zou Van Ghert zelf naar Maarsen gaan, om Van Nooy daartoe over te halen. Pastoor Tomas deelt hem dit den 26en Maart mede, om niet onvoorbereid bevonden te worden.

»Een onverwacht voorval dwingt mij, hoezeer vandaag vol studie, dit schrijven een dag te vervroegen. Gisteravond ontving ik een bezoek van V. Ghert, dien ik zeker in 6 weken niet gezien had. ZijnEd. begon al aanstonds over U, en scheen ontevreden, dat ik over de bewuste zaak onmiddelijk met den Minister en niet met hem had gehandeld; dan ik bragt hem mijne billijke motiven daartoe onder het oog. Hij begon mij voorts te verhalen, dat de K. onverzettelijk de agreatie vorderde, dat dien ten gevolge een krasse missive heden naar U afgezonden zou worden [1]), en stelde mij voor, om U, en wel heden, gezamelijk een bezoek te geven, ten einde over de zaak te spreken. Ik verschoonde mij daarvan, en nu wilde hij alleen op Maarsen lostrekken; ik bewoog hem die reis uit te stellen tot Vrijdag onder voorgeven, dat ik U dan kon schrijven, en gij hem van de diligence kondet doen afhalen. Dit beviel hem, en hij vertrekt dus op den gem. dag naar U. Ik heb dit dien weg heengestuurd om U niet te laten overvallen, en U tijd ter voorbereiding te geven. Intusschen was het zijn ernstig verzoek, dat ik U zou raden de agreatie te vragen. Ik zeide hem, dat ik dit reeds gedaan had; maar dat ik oordeelde, dat er zeker gewigtige redenen zouden moeten bestaan, die U daarvan terug hielden, zoo gij daartoe niet besloot; dat ik U in alle geval meer doorzigt en kennis van zaken moest toekennen dan mij zelven. Hij betuigde mij, dat Ciamberlani zulks ook had gedaan; ik sprak hem dit tegen, in gevolge de ontknooping, welke gij mij daarvan hebt medegedeeld; dan dit loochende hij volstrekt, en betuigde mij, dat hij in de gelegenheid was U den brief te vertoonen, waaruit het tegendeel zou blijken.

Hoezeer mij stellig berigt was, dat de laatste courier gunstige tijding uit Rome had aangebragt, begin ik echter weer aan de goede zaak te twijfelen, wijl men op uwe zaak zoo sterk schijnt aan te houden; welke slang er onder het gras schuilt, betuig ik niet te weten.

---

[1]) Hetgeen ook geschiedde den 28 Maart.

Maar ik begrijp, dat, zoo het Gouvernement met ons slinksche inzigten heeft, wij tegen den stroom niet zullen kunnen oproeyen, en het in dit geval beter is zooveel mogelijk toe te geven ad captandam benevolentiam. Valt het verkeerd uit, dan zijn wij eervolle slagtoffers van ons goed vertrouwen, en het Gouvernement draagt de schande daarvan misbruik gemaakt te hebben. Een goed generaal doet soms eene retraite, ja niet zelden groote opoffering, om het land te behouden en de overwinning te behalen. Ik geloof echter, dat de K. geene verkeerde bedoelingen heeft. Hij meent op deze vordering regt te hebben, en wil alzoo in de gelegenheid zijn om U te erkennen, en alzoo bij eene verkeerde uitkomst van het C(oncordaat) met U te kunnen handelen, terwijl hij door deze vordering tevens in de gelegenheid komt, diegenen te kunnen weren, welke ons soms niet zouden lijken: dit is inderdaad alwat ik er van kan denken.

Ik gevoel levendig uwen neteligen toestand: doe wat gij kunt ter handhaving van vrede en ten behoud van veel. Ik moet eindigen: God sterke U.

Van Ghert was dan bij Van Nooy geweest, en Van Nooy...... was bezweken en had beloofd agreatie voor zijn persoon bij den Koning aan te vragen.

Maar slechts enkele dagen was die belofte afgelegd, of Van Nooy geraakte in een zoodanigen »maalstroom van verwarring«, werd zoodanig in zijn conscientie benauwd, dat hij, geheel van streek en overspannen van zenuwen, naar de pen greep, en aan Van Ghert schreef, voor de subdelegatie te zullen bedanken.

Zijn brief aan Van Ghert is van 4 April 1828 en van dezen inhoud:

»Sedert uw vertrek van hier ben ik wederom gansch ongesteld geworden, en dit is de oorzaak, dat ik niet spoediger heb kunnen schrijven. Hoe dieper ik de zaak

overweeg, waarover UEd. mij is komen spreken, hoe meer ik in eenen maalstroom van verwarring gerake. Van den eenen kant benauwt mij mijne conscientie, die mij steeds zegt, het niet te mogen doen zonder de voorkennis van den H. Stoel, en van den anderen kant ben - ik bevreesd, om aan Zijne Majesteit den Koning te mishagen. Deze pijnlijke zielestrijd, dewelke deerlijk mijn gevoelig zenuwgestel schokt, en alzoo mijne gezondheid ondermeint, brengt mij in de grootste ongelegenheid, waaruit ik mij op geene andere wijze weet te redden, als dat ik zal moeten overgaan om voor de subdelegatie te bedanken, en den secretaris van wijlen den Hr. Ciamberlani aan te schrijven, van te willen zorgen, dat er een andere worde benoemd om mij te vervangen. Dit is mijns oordeels het eenigste middel om mij rust te verschaffen, waarnaar ik zoozeer verlang, en dewelke de grootste behoefte voor mijne zwakke gezondheid is geworden. Ik heb de eer mij met de meeste achting te noemen,

w. g. G. van Nooy.

Terstond had ook Van Nooy van zijne veranderde zienswijze bericht gezonden aan pastoor Tomas.

Door deze tweeslachtige handelwijze begunstigde Van Nooy zijne zaak niet, zooals hem trouwens zelf wel zal gebleken zijn uit den brief van 6 April, door zijn vriend pastoor Tomas, hem toegezonden.

»Ik heb gisteren uwen geëerden ontvangen, en heden morgen een bezoek van Van Ghert gehad. Al dadelijk onder het lezen van uwen brief, ontstond bij mij de gedachte, dat gij U, of wel bij uwe vorige denkwijze had moeten bepalen en Van Ghert ronduit uwe weigering bekend maken, of wel U bij [aan] uw gegeven woord hadt moeten houden. Het is ongetwijfeld, dat Van Ghert bij zijne terugkomst dadelijk verslag van zijne onderneming gedaan heeft, en men dus alles van uw goede trouw verwachtte, en men dienvolgens door een teruggaan van uwe zijde, U van

kwade trouw moest gaan verdenken; een vooroordeel hetgeen bij het Gouvernement, ten aanzien der geestelijken, hoezeer over het algemeen ten onregte, diepen wortel schijnt gevat te hebben, en wederom door zulk eene houding, ofschoon uit een geheel anderen bron voortvloeyende in het oog des G. meer en meer wordt bevestigd; in dit gevoelen zag ik mij in de onderhouding met Van Ghert niet bedrogen. Hij was ten hoogste ontevreden zich op zulk eene wijze teleurgesteld te zien, èn voor den Minister èn voor den Koning, die beiden reeds kennis droegen van uw voornemen. De zaak wordt daardoor te neteliger. Wat nu te doen? Het geval gelijk te stellen met dat der subsidie? Hier ontbreekt, mijns inziens, de pariteit.

Ik heb deze laatste zaak funditus onderzocht; ik heb de stukken daarvan onder de oogen gehad, en wil gaarne met U daarover nader spreken.

Ik voor mij (het is mogelijk, dat ik te zeer te goeder trouw ben) ik blijf nog altoos bij mijne meening, dat het G. geene sinistere inzigten op het oog heeft. En ik word hierin meer en meer bevestigd door hetgeen mij ter oore is gekomen. Hierover echter schrijf ik U nog in deze week nader: en waarom nu niet? Omdat ik, uit aanmerking van het gewigt der zaak, voornemens ben aanstaanden Woensdag voor U ter audientie te gaan, om te beproeven, of mijn ontworpen plan gelukt, en verwach dan een beslissenden brief van mij. Houd dus tot zoolang uwe zaak hangende; wanneer Van Ghert andermaal U een bezoek geeft, hetgeen gij aanstaanden Woensdag te wachten hebt: zeg hem *niets* van mijn ter audientie gaan, maar zeg hem, dat gij U niet kunt bepalen, maar dat gij de zaak tot in de volgende week ter overweging neemt, en alsdan uw beslissend antwoord aan den Minister zult mededeelen.

Houd goeden moed. Ik zal alles voor U beproeven, en trachten wij de zaak te redden.

Ik heb gisteren nogmaals uwen mondelingen groet ontvangen, ontvang wederzijdsch den mijnen schriftelijk met de verzekering, dat ik met de meeste achting en onderscheiding ben.

Door zijn overprikkeld gemoed had Van Nooy ook aan het adres van pastoor Tomas een onaangenamen brief gezonden, waarin zijn goedgezinde vriend verkeerd beoordeeld was. Dit althans blijkt uit het antwoord van pastoor Tomas, gedagteekend 12 April 1828.

»Gij schijnt mij verkeerd te beoordeelen, en ten bewijze hiervan zal het verslag eerstdaags verstrekken van mijne poging, gelijk ik U in mijn laatsten schreef. Het gevolg daarvan was nogmaals eene conferentie met den M., welke dan ook gisteren heeft plaats gehad, en waarvan ik het resultaat verwacht, zoodra V. G(hert) den afloop bij U zal medegedeeld hebben. Ik bid U, schrijf nog niet. Wacht tot zoolang, dat ik U of wel schriftelijk of wel, indien ik de zaak zoolang zal kunnen ophouden, na den Paaschtijd mondeling mijne verantwoording zal doen. Ik meen alles te zien betrekkelijk onze zaak, en tot dusverre hierin volgens mijn geweten gehandeld te hebben.

Tempus urget; ontvang evenwel de verzekering van de ware hoogachting, waarmede ik steeds ben.

Den 15en April gaf pastoor Tomas aan Van Nooy verslag van de verkregen audientie bij den Koning. Een kostelijke brief, den geslepen diplomaat waardig.

De lezer zal er met genoegen kennis van nemen, al is hij wat lang.

»Ik kon niet denken, dat men U door list, leugentaal enz. bedrogen had; ik meende dus, dat U.H.E., na rijp overleg en volkomen inzage, het bewuste woord aan Van Ghert had gegeven; in het eerste geval is het zeker beter, ten halve te keeren dan geheel te dwalen.

Intusschen, wijl Van Ghert mij 's Konings hooge ontevredenheid en verdenking van kwade trouw betuigde, achtte ik het noodig ter audientie te gaan, ten einde dien verkeerden en voor onze zaak zoo nood-

lottigen indruk zooveel mogelijk weg te nemen; ik geloof, dat mij dit is gelukt.

Ik begon met te zeggen, dat ik over uwe zaak met den M. had gehandeld, en ik het met Z. E. was eens geworden, om daaraan voor alsnog geen gevolg te geven, totdat de nadere bevestiging van uwe benoeming van R. zou aangekomen zijn; dat ik echter thans met verwondering zag, dat de zaak een geheel anderen loop had gekregen, en Van Ghert in het spel scheen te komen, dien ik een zeer ongelukkig gekozen intermediair noemde, wijl ik Z. M. kon verzekeren, dat hij de eer niet had in het vertrouwen der katholieken te zijn. Dat ik mij uwe handelwijze op deze wijze verklaarde: dat Van Ghert op zijne gewone woeste wijze U, nog zwak zijnde, als overvallen had, en gij, om van dat lastig bezoek af te zijn, welligt eenige toezegging hadt gedaan, of wel, dat gij bij nader overweging van denkwijze waart veranderd, zooals dit meermalen voorvalt; dat men evenwel deze handelwijze niet dadelijk aan kwade trouw kon toeschrijven, maar veeleer aan een wantrouwen of stille vrees, welke onder de katholieken vrij algemeen wordt, en, zoo het mij voorkomt, niet geheel ongegrond.

De K. zeide mij, dat hij zich niet kon begrijpen, wat men dan vreesde.

En ik antwoordde, dat de handelwijze der regtbanken omtrent de katholieke geestelijken daartoe aanleiding gaven, hetgeen ik met daadzaken ondersteunde, terwijl de Protestanten in hunne schriften, periodieke werken en dagbladen de Katholieken straffeloos verguizen, beschimpen, schelden enz.; dat zoodanige handelwijze een zeer nadeeligen indruk moet maken op de gemoederen der Katholieken, en niet weinig voedsel geeft aan hunne vrees en wantrouwen.

De K. hoorde mij met veel belangstelling en geduld aan. En ik vervolgde: dat Z. M. ook de moeilijke positie, waarin U.H.E. zich bevindt, wel zou believen in aanmerking te nemen; dat gij tusschen Z. M. en Z. H. stondt; dat beiden uwe overheden zijn, en gij dus beiden den een in het wereldlijke, den andere in

het geestelijke gehoorzaamheid schuldig zijt; dat, in geval gij er toe kondet besluiten de agreatie te vragen, en dit door R. werd afgekeurd, gij de interdictie van uwe benoeming te wachten hadt, en wij dan niets gewonnen hadden, en de zaak zoo, voor het G. als voor ons, erger zoude zijn.

De K. begreep dit, maar meende tevens, dat hij van zijne regten niet kon afgaan; dat de constitutie had bepaald, dat niemand zijner onderdanen, zonder zijne goedkeuring, met eenige vreemde mogendheid in correspondentie mogt treden.

Eerbiedig repliceerde ik Z. M., dat ik onder verbetering meende, dat deze bepaling der constitutie ongetwijfeld op alle wereldsche vorsten doelde, en men alzoo met dezen niet in eenige staatkundige betrekking zijn mogt, maar dat men in den Paus de wereldsche Overheid van de geestelijke moest onderscheiden; en dat wij ten aanzien van het staatkundige in geene de minste betrekking met de Romeinsche staten waren, en wij alzoo niet tegen de constitutie handelden.

Hierop vroeg de K. mij, of wij dan geen *eed* aan den Paus moesten afleggen? Ik vroeg, wie zulks aan Z. M. had wijs gemaakt? En betuigde, dat wij geen dusdanigen eed aflegden.

De K. bleef daarop echter drukken en ik vroeg: of Z. M. welligt de bezwering bedoelde van de bul, waarin de stellingen van Jansenius etc. door de kerk gedoemd zijn?

Dit had ik geraden, en het gaf aanleiding tot een breedvoerig gesprek, waarin ik Z. M. die zaak zooveel doenlijk uiteenzette en verzekerde, dat de ten dezen aanzien voorgewende getrouwheid aan den K. van de Heeren der Cleresy hunne verschansing is, ten einde deze bezwering te ontduiken; dat echter deze zaak geheel leerstellig is, in niet het minste verband staat met eenige staatkunde, en dus geen den minsten invloed heeft op de regten des K.

Ik bragt nu het gesprek wederom op U, en Z. M. zeide mij, dat hij nogmaals over de zaak zou spreken.

Ik vroeg, of Z. M. het goed vond, dat ik dan daarover andermaal den M. onderhield? Doe dat, was het antwoord. Ik zal nog morgen voor mijn vertrek naar Amsterdam den M. daarover onderhouden.

Deze Conferentie had verleden Vrijdag plaats, en ik herhaalde het gesprek met den K. Het resultaat was, dat, daar de Heer Van Ghert wederom naar U was, en hij zijne reis naar Brussel doorzette, en vandaar den afloop zou overschrijven, men eerst dat berigt moest afwachten, en Z. E. mij dan zijn gevoelen zou mededeelen. Dit verwacht ik tot dusverre vruchteloos, hetgeen mij niet veel goeds voorspelt; en ik wilde dus niet langer uitstellen, U, gelijk ik beloofd had, te schrijven.

Dan, nu nog iets over de zaak zelve. Ik schijn in uw oog bijna de eenigste te zijn, die de mannen van het G. vertrouw? Ongetwijfeld heeft mijne vertrouwelijke opregtheid U tot deze meening aanleiding gegeven. Maar, ik beschouw de zaak uit een geheel ander oogpunt.

De mannen van het G. te vertrouwen: daartoe heb ik waarlijk geen reden; hunne aangenomen beginselen, van welken aard ook, verbieden mij dit. Ik meen echter, dat ik, niet onmiddelijk in de zaak betrokken zijnde, moet trachten hun vertrouwen te behouden, ten einde nu en dan, zoo niet veel, ten minste eenig goeds te kunnen doen. Ik moet echter betuigen, dat ik den K. niet van sinistre inzigten verdenk, en zoo dikwerf ik van vertrouwen heb gesproken, heb ik den K. en niet de mannen van het G. bedoeld.

En hetgeen mij nu bijzonderlijk tot het vragen der agreatie heeft doen overhellen, is het voorkomen van onaangename, en het waarschijnlijk bewerken van goede gevolgen, wijl wij daardoor de gunst des K. zouden verwerven en zijn vertrouwen innemen.

Het is waar, dat wel juist het agreatie vragen nimmer in deze landen heeft bestaan, maar het is nog meer waar, dat er vrij erger en hatelijker vorderingen bestaan hebben: bijvoorbeeld: het presteeren van het

priesterlijk woord, den eed aan de Hoogmogenden, de recognitie-gelden aan de Bailluws enz. enz. en welken waarborg hebben wij, dat niet wederom voor een gedeelte zoo iets zou kunnen ingevoerd worden, vooral, wanneer het heerschend gevoelen is, dat de gedane vordering tot de onvervreemdbare regten des K. behoort? Mij dunkt, dat er wel termen zouden gevonden worden, om zich te R. te verantwoorden, en dat Z. H. onze netelige positie wel zou in aanmerking nemen. Hoeveel, hoe onbegrijpelijk veel gaf weleer de waardige Pius VII aan den voormaligen overheerscher niet toe? Eeniglijk om verdere onheilen te voorkomen, en den man, die alles kon dwingen, zooveel mogelijk in zijn belang te houden.

En wanneer hetgeen U.H.E. door het vragen van agreatie meent te voorzien, namelijk, dat men op uw voorbeeld van de aartspriesters en pastoors ook dezelfde agreatie zal vragen, al eens eene waarheid werd, wat onheil zou ons dit meer berokkenen dan aan de Katholieken in België en Breda?

Denk echter niet, terwijl ik zoo spreek, dat ik de agreatie goedkeur: neen, mijn hart wenscht niets vuriger dan de kerk der Nederlanden in hare volle vrijheid te zien; maar in de gegeven omstandigheden, dunkt mij, moet men uit twee kwaden het minste kiezen, ten einde daarna, willen wij onze Katholieken niet zonder herders laten, welligt niet gedwongen te doen, hetgeen wij nu als gewillig en met de beste inzigten zouden kunnen doen, en hetgeen waarschijnlijk op veel allervoordeeligst zou kunnen werken.

Verschoon mijne wijze van denken; ik onderwerp mij volgaarne aan dieper doorzigt.

Op den 1en Mei antwoordde pastoor Tomas op enkele bezwaren van Van Nooy, waartoe zijn brief van 15 April aanleiding gegeven had; tevens verzocht hij den Vice-Superior den broedertwist tusschen Van Banning en Sem niet tot het uiterste te laten voortduren.

Ik kom daar later op terug.

»Ik heb met zeer veel genoegen uw brief ontvangen en gelezen: dan, non licet facere malum ut eveniat bonum, zou doorgaan, indien het bewezen was, dat het bedoelde kwaad zou zijn; dit zal het niet eer, dan dat het door hooger gezag werkelijk wordt verboden. Dat Pius heete tranen geweend heeft: is dit een gevolg van zijne toegeefelijkheid of wel van de trouweloosheid des toenmaligen overheerschers? En zou hij die welligt niet veel vroeger en heeter geweend hebben, zoo hij N.(apoleon) met minder buigzaamheid had behandeld? Pius handelde echter niet uit zwakheid; dit heeft hij anders getoond, toen hij tot het laatste punt gekomen was, en niet verder achteruit kon. Intusschen blijft mijn vurig verlangen steeds hetzelfde, en hoop, dat alles naar goeden wensch zal uitvallen.

Ik ben verleden week, uitgenoodigd, te Soeterwoude op de distributie van de H. Oly geweest. In het gezelschap werd over niets van aanbelang gesproken. Zijdelings hoorde ik, dat gij van den Gouverneur aanschrijving hadt ontvangen ter uitnoodiging om te bidden voor *Prinses Frederik.* Ik hoorde dit met stil genoegen, vooral, wanneer U deze aanschrijving in uwe hoedanigheid van Vice-Superior gedaan is?

Hoewel op gemelden dag over den Eerw. Heer Sem, afwezig, niet werd gesproken, verneem ik zijdelings, volgens zijn eigen berigten, dat hij de H. Oly niet kunnende bekomen, naar U is vertrokken. Mij dunkt, de aartspriester moest die zaak niet opnieuw roeren: ik weet wel, dat Sem zijn Amplitudo grof heeft beleedigd, en dat het geval van verleden jaar den A. niet zeer aangenaam kon zijn. Maar wat zal het geval zijn, wanneer Sem ophoudt landdeken te zijn? De aartspriester zal tot zijne vorige keus terugkeeren, den Eerw. Heer Steinbach, pastoor te Wateringen, tot landdeken benoemen, een man altoos ziekelijk, menschenschuw, die nergens komt, en niemand ontvangt, afgelegen op een dorp, die het genoegen heeft van niemand te behagen, en alzoo komen wij van kwaad tot erger.

Ik laat deze zaak dus aan uw wijs beleid en doorzigt over, niet twijfelende, of gij zult de twistende

partijen zooveel mogelijk tot elkander brengen, en alzoo de te vreezen verwarring in ons district voorkomen, en ons op onzen tijd de H. Oly bezorgen.

Deze brief van 1 Mei 1828 is het laatste schrijven, dat in het bisschoppelijk oud-archief te Haarlem over de agreatie van Van Nooy aanwezig is.

Hoe deze zaak beëindigd werd, weet de lezer.[1]) Capaccini werd door Rome benoemd tot internuntius bij het Nederlandsche Hof, en tevens, als Vice-Superior, belast met het bestuur der Hollandsche Zending. Hij ontving de bevoegdheid om zijne volmachten op een anderen priester naar keuze over te dragen. En zoo subdelegeerde hij Van Nooy met het bestuur der loopende zaken. Dit duurde tot Sept. 1831, toen het destijds door Van Nooy aan Rome opgezonden ontslag, als Vice-Superior ad interim, werd aanvaard, en in diens plaats de secretaris van Capaccini, Mgr. Antonucci, tot Vice-Superior der Hollandsche Missie werd aangesteld.

J'ai l'honneur — zoo schreef Capaccini den 6en Sept. 1831 aan den Vicaris van Den Bosch — de vous informer, que le S. Siège ayant accepté la démission de Pro-Vice-Supérieur des missions de la Hollande, que Mr. Van Nooy a offerte dans le temps, j'ai nommé d'après l'autorisation, que j'en ai reçue de Sa Sainteté, Mr. le Chanoine A. Antonucci, chargé d'affaires du S. Siège, Vice-Supérieur des Missions, et en le munissant de mes instructions, je lui ai conféré tous les pouvoirs nécessaires à cet effet.

La Haye, le 6 Sept., 1831.

Wat Van Nooy onder de zorgen des levens zoo vaak gevraagd en verlangd had: ontslagen te worden

---

[1]) *Archief v. Utr.:* l. c., blz. 118—120.

van zijn ambt als Vice-Superior ad interim, was zoowaar nog voor zijn dood geschied.

Of de aartspriester over dien gang van zaken verheugd geweest is? Ik heb reden het te betwijfelen.

Van Nooy stierf op 67-jarigen leeftijd den 27[en] November 1832. Aan de geestelijkheid werd zijn overlijden bekend gemaakt met een deftig doodsbericht van dezen inhoud:

D. O. M.

Anno reparatae salutis trigesimo secundo supra millesimum octingentesimum, die vigesima septima Novembris, annos natus sexaginta septem, menses tres, extremis sanctae ecclesiae Sacramentis munitus, pie obdormivit in Domino, atque die prima Decembris proxime sequentis in coemeterio catholicorum sepultus est in Maarsen,

Vir illustrissimus atque amplissimus

D. D. GERARDUS VAN NOOY,

olim

Vice-Superior Missionis Hollandicae, ad obitum usque archipresbyter districtus Ultrajectensis, pastor missionarius in Maarsen. Ultrajecti ex honestis religiosisque parentibus natus, in alma Universitate Leovaniensi in secunda philosophicarum disciplinarum linea laureatus, omnibusque ibidem insigni cum laude absolutis theologiae studiis, in sortem Domini vocatus, in vinea Domini per annos quadraginta duos indefessus et multa animarum messe, atque in magnam ecclesiae proventum, laboravit. Praefuit districtui Ultrajectensi Archipresbyter annis tribus, mensibus sex. Verbo et opere clarus, clero fidelibusque dilectus, libertatis ecclesiae vindex intrepidus, optime meritus de religione, summis demum Sanctissimi Domini Papae Gregorii XVI laudibus honoratus, quievit.

Non erubescens testimonium Domini (II Tim. I, 8), bonam militiam pro ecclesia Dei militavit (I Tim. I, 18); sapientiam ejus enarrabunt gentes, et ejus laudem enuntiabit ecclesia. (Eccl. XXXIX, 14). Anima illius, ut quantocius mercede laborum fruatur aeterna, sacerdotum sacrificiis et fidelium precibus enixe commendatur.

8 Febr. 1919, J. C. VAN DER LOOS.
Nieuwerkerk a. d. IJsel.

AANVULLING DER LIJST VAN INTEEKENAARS.

Meer, P. L. C. van der, Kapelaan.

Roozen, L. A., Kapelaan.

Snel, H. H., Kapelaan.

Minderbroeders-Klooster te Woerden.

» » » Weert.

» Pastorie » Amsterdam.

Missiehuis S. Jozef, der Paters Lazaristen te Helden-Panningen (L.) (Inteekening reeds sedert jaren, doch nog niet vermeld).

Verder is de redactie in ruilverkeer gegaan met die der *Neerlandia Franciscana,* te Iseghem in Belgie; gelijk zij het ook reeds sedert meer of minder jaren is met de volgende tijdschriften of instellingen, zonder dat dit tot heden vermeld was:

De vrije Fries, uitgegeven door het Friesch Genootschap, te Leeuwarden.

De Nederlandsche Leeuw, Maandblad voor Geslachts- en Wapenkunde, in den Haag.

Bibliotheca Apostolica Vaticana, te Rome.

Archivum Franciscanum Historicum, te Quaracchi bij Firenze.

Revue Bénédictine, te Maredsous.

Analecta Bollandiana, te Brussel.

Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde, te Gent.

Nederlandsch Historisch Instituut, te Rome.

Historisch Genootschap, te Utrecht.

Bossche Bijdragen, te St. Michiels-Gestel.

1 Aug. 1919. REDACTIE.

DE HOLLANDSCHE KERKEN VAN ECHTERNACH.

»Een wetenschappelijk onderzoek«, merkte Mr. L. van den Bergh eens op, »is eigenlijk nooit volledig; voortgezette studie doet altijd weder iets vinden, wat tot aanvulling of verbetering van het vroeger gestelde dienen kan«.

In de Bijdragen (38 Dl. blz. 327) gaf ik een viertal lijsten weer van Hollandsche kerken, die aan de abdij Sint Willibrord te Echternach behoord hebben. Op mijn vraag: »Wie neemt het eens op zich, alle kerknamen te identificeeren en de afwijkingen te verklaren?«, volgde een artikel van Mgr. L. Eijgenraam: »De brief van Thiofried van Echternach en de Hollandsche graven« (Dl. 39, blz. 135–143). Vele lezers zullen met mij den Hoogeerw. schrijver voor hetgeen hij te bescheiden »een bescheiden poging« noemt, dankbaar zijn, want aan de verklaring van P. Alberdingk Thijm,[1]) die b.v. »Petten op Texel« zocht, ontbrak wel wat al te veel. — Een enkele aanvulling moge hier nu nog een plaatsje vinden. Ik houd mij hierbij aan de nummers, door Mgr. E. bij de verschillende namen geplaatst,[2]) wat zeer praktisch bleek.

1. *Kirichvere* (mater) verklaart Mgr. door *Oegstgeest* en m. i. met alle recht. Er is echter nog een Kerkwerve op het eiland Schouwen, waarvan het Aardrijksk. Woordenboek van A. J. van der Aa zegt: »Indien het

---

[1]) Dietsche Warande N. R. II (1889) 54—55, Aanm. 1.

[2]) Bijdr. Haarl. 39 (1919) 135.

dit Kerkwerve is, welks kerk ten tijde van Willibrordus gesticht werd, zoo moet 't zeker voor een der oudste dorpen van het eiland Schouwen gehouden worden«. De kerk was voor de reformatie aan Sint Willibrord toegewijd.

In dit verband zij hier gewezen op een mededeeling van Thiofried (Vita Will. cap. 5) omtrent de zeereis van Sint Willibrord, van wien hij zegt: »Delatus vero est primum in portum *Gravalingae,* villae maritimae, ubi usque in presens tempus ingenti veneratione juxta altaris crepidinem honoratur saxum formae quadrangulae, quo potius quam navi, ut nati natorum et qui nascuntur ab illis solent astruere, ob nauli penuriam a nauclero non admissus in hybernensi littore, novo et inaudito creditur subvectus esse navigii genere..... Non tamen ibi moras innexuit, sed ... tranquilla navigatione applicuit in ostiis Reni fluminis«. [1])

Die haven van Grevelingen kan wel op Schouwen gelegen zijn, daar een gedeelte van den stroom tusschen Goeree en Schouwen aldus heet, en ik meen, dat om deze legende wellicht Kerkwerve aan Sint Willibrord was toegewijd. Maar er is nog een ander Grevelingen, in 't Fransch Gravelines, aan de Aa in Fransch-Vlaanderen op de grens van Artois. Weliswaar is dit stadje, waar S. Willibrord patroon is, volgens Piganiol de la Force eerst gesticht in 1160 ongeveer, maar: »La ville de Graveline est bâtie au lieu, où était auparavant le Village de St. Willibrord«. [2])

---

[1]) Alchvine weet niets van deze wonderbare overvaart; L. Weiland meende, dat Thiofried hier uit eene Vita Will. van een onbekenden Ierschen monnik putte, maar Thiofried geeft zijn bron zelf aan: het volksverhaal (A.A. S.S. Nov. III 424, nr. 19).

[2]) Bruzen la Martiniere, Le grand Dictionnaire géographique et critique, Tome IV. P. I (1732) 268 S. v. Graveline.

3–9. *Nizo, Betticha, Cozpolt. Thidrat. Gentrit, Wido, Reinzo.* Deze plaatsnamen veroorzaakten Mgr. E. evenals mij de meeste moeilijkheid. Door het artikel van Mgr. E. kwam ik echter op de gedachte eens te zoeken onder de niet-hollandsche bezittingen van Echternach. Dat toch deze lijst *alleen* Hollandsche kerken bevatte, maakte ik maar op uit een desbetreffende bemerking van den heer Reiners, die deze lijsten uit het Echternacher Sacramentarium afschreef.

In het Sacramentarium schijnt echter niets daarover aangegeven, terwijl boven lijst II (Bijdr. 39, 135) staat »Ecclesiae quas Theodericus habet« (Bijdr. 38, 327).

In de veronderstelling, dat de heer Reiners lijst I juist heeft afgeschreven [1]) en dat ze goed is afgedrukt, waag ik omtrent enkele namen een veronderstelling.

3. *Nizo* zou dan een foutieve schrijfwijze voor *Nitro* kunnen zijn. Wij weten althans, dat een zekere Ebroin in 720 aan Sint Willibrord schonk »in loco Nitro villa nostra, casatos tres cum uxoribus et infantibus«. [2]) Dat zou dan Nütterden bij Kleef zijn.

4. *Betticha* kon m. i. wel Bettingen in den Eiffel zijn, waar Angilbald in 704 aan S. Willibrord een stuk land gaf, gelegen in Waalre (Waderlo super fluvio Dutmala): »Actum publice in loco Bettinum coram testibus anno X regni domini nostri Childeberti gloriosissimi regis sub die Kal. Oct.«. [3])

Mogelijk zou 't ook Bettinga, Bettingen kunnen zijn in den Kreis Bittburg (Rijnland). Hier in de buurt verwierf Thiofried »allodium apud Burnen [Born] et Aldestorph« [Kr. Bidburg].

---

[1]) Reiners werkt over 't algemeen met meer vlijt dan nauwgezetheid, zooals ik meermalen kon vaststellen.

[2]) Mon. Germ. S.S. XXIII, 62.

[3]) Ib. 56.

8. *Wido.* P. Alb. Thijm zegt t. a. p.: »Van den Bergh [Handboek der middelnederl. geographie] bl. 199 meende het ware Wiele,[1]) in Neder-Betuwe«. Het woord doet ook aan Wied denken, de hoofdplaats van het graafschap Wied, maar in verband met Echternach vond ik 't nergens vermeld.

9. *Reinzo,* volgens Alb. Thijm »Rexna, Ressen eveneens in Neder-Betuwe«. Ik vond 't niet te gewaagd aan Rensa, Rense, thans Rhens aan den Rijn boven Coblenz te denken, maar deze plaats komt onder Echternachs bezittingen niet voor. Wel schonk Rohing aan Sint Willibrord en deze aan de abdij te Echter nach »ecclesiam aliquam, quae est constructa in Andverpo castello super fluvio Scaldeo *in pago Renensium,* [2]) het land van Rijen.

13. *Northgo* (mater). In lijst II komt behalve Northgo ook nog Northungon voor. Zou een van beide namen niet Noordwijkerhout en de andere Noordwijk beteekenen? »In de verantwoording der beden in de oudste rekeningen der rentmeesters van Noord-Holland, van 1316–17, 1346–47 en volgende jaren ontbreekt bij de opsomming van alle ambachten in Rijnland Noordwijkerhout, terwijl er steeds twee ambachten in Noordwijk worden vermeld.[3]) Noordwijkerhout, dat aanvankelijk een deel van Noordwijk was, komt ook voor als »Noordwijk in den houte«.

14. *Vuoreholt* (mater), Voorhout. Komt in lijst II tweemaal voor nl. als Vuroholz (mater) en als Vore-

---

[1]) Zeker een drukfout. Oesterley (Hist.-geograph. Wörterbuch) geeft althans een *Wide* als onbekende plaats in de Betuwe.

[2]) Testamentum S. Will. Anal. Boll. XXV (1906) 167.

[3]) Bijdr. vaderl. gesch. en oudheidk. V 3 (1916) 40. Cfr. A. Kluit, Historia critica comitatus Hollandiae et Zeelandiae I 1 (Middelburg 1778) 35, nota 12.

holt (mater). Mogelijk dacht de opsteller dezer lijst met twee verschillende kerken te doen te hebben evenals bij Velinson en Welscereburg, Heilingloh en Heilegenlo (mater). Mgr. E. vermoedt hier *tendentie*, de bedoeling der monniken zou geweest zijn, »hun grieven tegen het Hollandsche Gravenhuis zoo breed mogelijk uit te meten«. Ik geef gaarne toe, dat dit niet onwaarschijnlijk is, maar zou toch in overweging willen geven: 1⁰. dat deze twee lijsten voor privaat gebruik bestemd schijnen, zooals haar plaats in het liturgisch Sacramentarium toch wel aanduidt; 2⁰. dat Thiofried van Echternach wel van *25 kerken* spreekt, die de graven van Holland »tyrannide invaserunt«, maar daarbij 't oog heeft op de kerken van lijst III, die hij kende uit de Concordia van zijn voorganger abt Reginbert met bisschop Willem in 1063.

Hij achtte de lijst II wellicht ook niet betrouwbaar of kende ze misschien nog niet; in ieder geval had hij ze niet noodig om tot 25 te komen. Toegegeven moet worden, dat ook hij de grieven tegen de graven gaarne breed uitmeet. Daarmee is echter nog niet gezegd, dat de kern zijner beweringen valsch zou zijn, nog minder, dat hij bewust onwaarheid spreekt.

30. *Harthga*. Was een dochterkerk van Vlaardingen. De naam Hargen is ontleend aan de beek de oude Harg of Hark. Mgr. E. schrijft: »Hargen *bij* Kethel«. Elders vind ik: »Harga *sive* Ketel«; [1]) »Harga, later de Ketel genaamd«. [2])

Lijst II. *Asclekerenvalt*, in Dietsche Warande N. R. II (1889) 54 ten onrechte As*de*h*erewalt gespeld, wat palaeographisch gemakkelijk kan verklaard worden, daar *d* zeer veel op *c l* gelijkt en *h* op *k*.

[1]) Bijdr. vaderl. gesch. III 5 (1889) 31.

[2]) Bijdr. vaderl. gesch. V 3 (1916) 152.

Volgens P. Alb. Thijm: Eslijkerwoude. Ook Pastoor van der Loos onderstelde, dat »daarmede Eschelijkerwoude bedoeld wordt, dat met Heer Jacobswoude tusschen Woubrugge en Rijnsaterwoude gelegen heeft«.[1])

Vronlo, volgens Mgr. E. »ongetwijfeld het eenigermate legendarische Vroone«. Beka spreekt nog van de »spaciosis agris villae Fronensis«.[2]) Buchelius van »campis Vronensibus«. Verona vel potius, Frona.... mater Frisiae dicta«.[3]) In zijn »Interpretatio locorum obscurorum etc.« geeft hij achter Verona de verklaring: »Alckmaer«. Naar Cornelis van der Woude echter had Alkmaar zijn ontstaan te danken aan inwoners van Vroon, die begonnen »allengskens haer Woonplaetse uyt de stad te nemen plantende ende timmerende haer Huyskens ende Hutkens langhs de Geestkant by de stroom van den Rijn heen ontrent een kleyn mijlken van Vroonen voorsz.«[4])

In Alkmaar zelf werd Vronlo, Vroone, Verona dus niet als Alkmaar verklaard; ik vermoed, dat Buchelius maar giste, dat Verona Alkmaar zou zijn.

In een goederenlijst van Egmond van 1381 komt nog voor »Vrole«.[5])

Lijst III. *Lieche Muthon.* Terecht merkt Mgr. E. op, dat hier klaarblijkelijk een fout, een verschrijving aanwezig is. Maar het is m. i. niet noodig hier een kwade bedoeling te zoeken, nl. »om van *éénc* kerk er *twee* te maken». Want 1⁰. stond deze fout reeds in 't *oorspronkelijk* stuk of is ze er *later* ingeslopen?[6]);

---

[1]) Vriendelijke mededeeling van Mgr. Eijgenraam, d. 30 Apr. 1919.

[2]) Chronicon (ed. Buchelius 1643) 101.

[3]) L. c. 104.

[4]) Kronycke van Alckmaer, Alckmaer 1679, 2.

[5]) Nederl. archief v. kerkgesch. VII (1847) 196.

[6]) Heda leest Liethemuthen.

2⁰. kan men niet aannemen, dat ze *opzettelijk* is aangebracht, daar degenen, die de Concordia van 1063 aangingen wel wisten, welke kerk bedoeld was of er althans geen voordeel van hadden, om Leithemutha in twee woorden te schrijven. Noch Bisschop Willem, noch abt Reginbert werden daar beter van.

Wat nu de lijsten in het Echternacher Sacramentarium betreft, meen ik uit de spelling der plaatsnamen en uit de andere Echternacher geschiedbronnen te mogen opmaken, dat zij uit de elfde eeuw dateeren en vermoedelijk op last van abt Reginbert opgesteld werden. Het Sacramentarium dateert van de tiende (of negende) eeuw. Van Reginbert nu verhaalt de Catalogus abbatum Epternacensium I: »*Abbatiam sub des-* »*criptione posuit:* ex quibus locis et quibus temporibus »quisque fiscus fratribus constitutam praeberet anno- »nam«.[1]) Een dergelijk lijstje,[2]) dat niet geheel af is, trof ik aan in het handschrift van Gotha (I 71, fol. 149r), dat Thiofrieds werken bevat. Onder Reginbert en Thiofried vinden wij vele bewijzen, dat de abdij van Sint Willibrord voor haar tijdelijke goederen meer dan vroeger bezorgd was. Uit de plaats onzer lijsten in het Sacramentarium meen ik te mogen besluiten, dat zij niet door den eersten den besten monnik op eigen houtje werden neergeschreven; maar op last van hooger hand, laten we zeggen van abt Reginbert.

Deze abt zag de inkomsten der abdij vermeerderen, zoodat hij den broeders wat meer brood, kaas en eieren kon geven: »Pani fratrum quadrantem apposuit praebendam in ovis et caseis et uncia adauxit, addens unicuique fratrum ad statutum ovum unum, et caseum,

---

1) Mon. Germ. S.S. XXIII, 32.

2) Vermeldt eenige Brabantsche kerken. Het lijstje is in de »Bossche Bijdragen« afgedrukt III (1919) 1—2.

qui antea inter IV dividebatur, inter III partiri jussit«. [1])

Die vermeerdering van inkomsten dankte de abdij voor een goed deel aan de dading door Reginbert met bisschop Willem in 1063 aangegaan. Tegen de helft der inkomsten deed de abt van Echternach afstand van zijn rechten op deze kerken, die Willem na den dood van Floris I († 1061) weer in zijn macht had weten te brengen.

Bisschop Willem, die »in het wereldlijk en kerkelijk recht doorkneed« genoemd wordt, kon de aanspraken van Reginbert op de Hollandsche moederkerken niet loochenen, doch gevoelde natuurlijk weinig lust die maar aanstonds aan de abdij van Echternach uit te leveren. Hij zorgde dus, dat een synode te Utrecht verklaarde, dat deze kerken nog nimmer geconsacreerd waren. Daartegen pleitte wel de Egmondsche overlevering, die van S. Willibrord verhaalde, dat hij in eigen persoon de kerken consacreerde in Vlaardingen, Kerckwerf, Velzereburg, Heyligerloe en Petten. [2]) Maar het kerkelijk recht (o. a. De consecr. D. I cap. XVI) bepaalde: »De ecclesiarum consecratione quoties dubitatur et nec *certa scriptura* nec *certi testes* existunt, a quibus consecratio sciatur, absque ulla dubitatione scitote eas esse consecrandas«. De tienden van niet geconsacreerde kerken kwamen den bisschop toe, althans volgens de Concordia van 1063: »neque ipsae consecratae erant atque ideo omnis decima, secundum constituta canonum, in manibus episcopi erat«. De bisschop had echter feitelijk van zijn rechten nooit gebruik kunnen maken, omdat de graven van Holland die kerken als hun eigendom beschouwden.

---

[1]) Mon. Germ. l. c.

[2]) Joh. a Leydis, Chronicon Belgicum I, 25 en 30.

Vandaar Willems klacht: dat de Hollandsche moederkerken »aliquando a Carolo et orthodoxis Patribus aliis beato Willibrordo Patrono nostro ac primo sedis nostrae Archiepiscopo ad eandem Ecclesiam Epternacensem, traditae fuerant. Sed a Theoderico Comite et filio ejus Theoderico fratreque ejus Florentio *invasae* atque propter continuam bellorum seditionem omni episcopali jure neglecto ....« [1])

Den 30 April 1064 verscheen de giftbrief van Hendrik IV, waarbij hij aan de kerk van Utrecht gaf »Comitatum omnem in Westflinge et circa oras Rheni, quem Theodericus Comes habuit, cum omnibus ad bannum Regium pertinentibus universisque ad eundem Comitatum respicientibus hoc est, Abbatia in Egmonde .... etc.« [2])

Drie dagen later, 2 Mei 1064, geeft Hendrik den beruchten of beroemden restitutiebrief: »Notum esse volumus omnibus in Christo fidelibus tam futuris quam praesentibus, qualiter nos ea bona, *quae injuste ablata fuerunt* S. Dei Ecclesiae Trajectensi Theoderico Comite ejusque filiis a tempore Henrici secundi et Adelboldi ejusdem sedis Episcopi, pro quibus et idem Imperator Henricus et avus noster Conradus et pater noster piae memoriae Henricus multum laboraverunt et multa bella fecerunt nos quoque nostrique fideles multum laboris impendimus .... reddimus et restituimus et regali authoritate eidem S. Ecclesiae [Ultrajectensi] confirmamus«. [3])

Onder deze goederen worden ook genoemd »Ecclesia in Flardinge cum capellis, Kircwerva cum capellis, Voreholt et Northgo cum capellis, Pethem, Aldathorpe cum capellis«.

[1]) Heda 133.
[2]) Heda 129.
[3]) Heda 130.

Dirk III, Dirk IV en Floris I worden dus door abt Reginbert, bisschop Willem en Hendrik IV beschuldigd van onrechtvaardig bezit der Echternacher kerken.

Het aantal der beschuldigers zoowel als der beschuldigden wordt vermeerderd door abt Thiofried, die omstreeks 1101 in zijn brief aan Hendrik IV terugvraagt »per tyranniden ablatas in Hollant ecclesias, quas aeternae memoriae genitor vester Heinricus sancto Willibrordo, Moguntiae papa assidente nono Leone, reddidit«.[1]) In zijn Vita Willibrordi (cap. 33) noemt hij Dirk IV, Floris I en Dirk V als onrechtvaardige bezitters.

De vraag, of die beschuldiging met recht gedaan werd, is niet gemakkelijk te beantwoorden.

Neemt men met Nuyens[2]) aan, dat »de erfelijkheid der leenen, hoezeer nagenoeg een feit, nog *geen rechtsbeginsel* was«, dan had Hendrik IV het recht 't graafschap Holland en bovengenoemde kerken aan bisschop Willem te geven en was Dirk V, die na Willems dood zich weder meester maakte van die kerkelijke goederen, een injustus agressor.

Hetzelfde geldt van Floris I. Hendrik III en Paus Leo IX schonken op de synode van Mainz in 1049 de Willibrordsche kerken terug aan de abdij van Echternach. Ofschoon Hefele[3]) meedeelt, dat Leo voor zijn vertrek uit Mainz nog verscheidene bullen ten gunste van kloosters en kerken uitvaardigde, moet ik bekennen bij deze pauselijke stukken (P. L. 143) er geen gevonden te hebben voor Echternach. Van de synode, die Leo IX en Hendrik III in 1052 hielden, weten wij alleen iets uit den Codex Laureshamensis en alleen dit, dat Leo »multa ibidem (Mainz) de ec-

---

1) Bijdr. Haarlem 38 (1918) 323.

2) Algem. gesch. des Nederl. volks III (Amsterdam 1872) 56.

3) Conciliengeschichte IV (Arnheim 1862) 887.

clesiasticis sanctionibus disposuit«.[1]) Wij moeten dus besluiten, dat de bulle voor Echternach, indien zij tenminste uitgevaardigd is, verloren is gegaan. Dat Thiofried in een brief aan zijn keizerlijken vriend een feit van betrekkelijk recenten datum, dat de keizer zeer gemakkelijk kon controleeren, gefingeerd zou hebben, zal wel niemand aannemen.

Maar er was nog een reden om Floris I voor een indringer te houden. In de oorkonden van 30 April en 2 Mei 1064 wordt verondersteld, dat het graafschap, dat *graaf Dirk* eens bestuurde, aan den leenheer was teruggevallen. Dat Floris zich als graaf had gedragen, wordt nergens gezegd, noch geloochend. Als jongste bezitter wordt een Dirk genoemd. Men moge onder dezen Dirk III of Dirk IV verstaan, Floris wordt van de leenopvolging uitgesloten. Hij was de *broeder* van den overleden Dirk IV. »Men heeft dus«, zegt Bilderdijk, »zekerlijk Floris recht van opvolging niet willen erkennen en inderdaad het is niet bewijsbaar, dat het broederen erfrecht in leen toen reeds gevestigd was. Het gebruik bracht wel mee, dat de Keizer des kinderloos gestorvenen broeders leen aan den anderen broeder gaf, maar het stond aan hem, dit te doen of te laten. Hier liet men het uit haat tegen den vader [Dirk III] en zijn verstorven zoon [Dirk IV]. Dit was kwaadaardig, maar zeker consequent gehandeld en overeenstemmig den grondslag, dien men ten Hove aannam«.[2])

De beschuldiging van wederrechtelijke en gewelddadige inbezitneming dezer kerken heeft dus een zeker recht van bestaan.

---

[1]) L. c. 917. Ook bij Harduin niets.

[2]) Geschiedenis des vaderlands (uitgegeven door Prof. H. W. Tijdeman), II (Amsterdam 1833) 26.

Wat Dirk IV betreft, »gelijk zijn vader, een strijdzuchtig en onrustig vorst« (Nuyens), ook hij was gedurende zijn tienjarige regeering in voortdurenden twist met zijn buren, o. a. met Boudewijn V van Vlaanderen. In bondgenootschap echter met dezen en Godfried IV van Neder-Lotharingen voerde hij oorlog tegen zijn leenheer Hendrik III en den bisschop van Utrecht.

Koenraad II had aan S. Bernulf belangrijke bezittingen in Teisterbant geschonken, waarop Dirk IV aanspraak maakte. Hendrik III handhaafde die schenking en gaf bovendien in 1047 aan de kerk van Utrecht de landstreek terug, waarin Dordrecht lag, die Dirk III, »al is het ook *niet met eerlijkheid* had verworven« (Nuyens). De keizer nam *Vlaardingen* o. a. in, maar verloor den veldtocht ten slotte toch en Dirk IV bleef in het bezit van zijns vaders bezittingen.

Geen wonder, dat dus Dirk IV, Floris I en Dirk V onrechtmatige bezitters, indien men 't woord »dieven« te hard vindt, werden genoemd. [1])

Van Dirk III is eveneens bekend, dat hij voortdurend met zijn leenheer S. Hendrik II, overhoop lag. »Met echten roofriddersaard«, zegt Mr. J. Kappeijne, »zich nestelend in een te Vlaardingen opgerichte burcht, is hij de eerste geweest, die vandaar het jusqu' à la mer begon in toepassing te brengen«. [2])

Men zal dus, naar ik hoop, het getuigenis van Thiofried van Echternach over de Hollandsche graven niet zonder meer als waardeloos kunnen verwerpen, of-

---

[1]) Batavia Sacra I 132 spreekt van »ecclesiis aliquot Hollandiae, olim monasterio Epternacensi et Ecclesiae Trajectensi . . . communibus, inde ab Hollandiae comitibus, ut tradunt invasis ipsoque hoc anno (1063) . . . pristinis possessoribus restitutis«.

[2]) Bijdr. vaderl. gesch. III 5 (1889) 35.

schoon ik gaarne toegeef, dat hij, vooral in de uitdrukkingen die hij gebruikt, de grieven wel iets aandikt.

Mgr. Eijgenraam heeft t. a. p. verschillende en inderdaad gewichtige bezwaren tegen Thiofrieds getuigenis aangevoerd. Eerstens, dat hij een »beslist partijganger« van Hendrik IV was. Deze meening houd ik voor juist, ofschoon vele anderen na Roberti en Bertholet hem voorstellen als een vriend van Gregorius VII. Indertijd schreef ik dat Thiofried de abdij uit de handen van Gregorius VII ontving; [1]) ik voegde erbij »waarschijnlijk«. Ziehier waarom. Thiofried ontving de abdij te Rome 19 November 1083. Volgens J. Schmitz [2]) was Hendrik IV *niet in Rome van 1 Juli tot kort voor Kerstmis 1083*. Ook verklaart niemand minder dan Mabillon [3]): »adiit Gregorium VII, quo judice jus suum obtinuit«. Op gezag echter van den Catalogus abbatum Epternacensium I: »Quem [Heinricum IV] post biennium adiens domnus abbas Tiofridus Romae anno incarnationis Domini millesimo octogesimo tertio XIII Kal. Dec. abbatiam suscepit«, geloof ik eerder, dat Thiofried van den keizer, resp. diens vertegenwoordiger, de abdij ontving. Hij bleef den keizer ook trouw en prijst hem meermalen, maar in al zijn werken komt geen enkel woord van afkeuring voor tegen den Paus. Over politiek doet hij nergens een uitspraak en de woorden als »augustissimus« e. d., welke hij op den keizer toepast, zijn niet meer dan formules, »words», die men niet zoo ernstig moet opnemen. Ook het »misbruik van Gods H. Woord«, waarvan

[1]) S.S. Eucharistia 14 (1918) 265.

[2]) Vita Will. (Luxemb. 1898) V Anm. 1. Vgl. Kilian, Itinerarinm Henrici IV, p. 99.

[3]) Annales O. S. B. V 127. Dito 7 Marx, Gesch. des Erzstifts Trier II (Trier 1860) 353.

Mgr. E. spreekt, moet men niet te zwaar aanrekenen in een tijd, waarin vele schrijvers zich gaarne van schriftuurwoorden bedienden om er hun eigen gedachten in te kleeden.

Dat de Hollandsche graven tegen den keizer, hun leenheer, waren, is boven reeds aangetoond. Dit was heusch niet omdat zij zoozeer voor den Paus waren, want ook tegen keizers, die bevriend waren met den Paus, ja tegen een heiligen keizer als Hendrik II verzetten zij zich.

Dat zij zeer vrijgevig waren ten opzichte van kloosters en kerken, vooral ten opzichte van Egmond. kan men in 't algemeen toegeven, doch er is een »maar« bij. Hoeveel van die giftbrieven van Egmond zijn er ondergeschoven of vervalscht? Ik mag hier niet uitvoerig herhalen, wat Mr. Kappeijne in zijn »Haecmundensia« [1]) heeft betoogd; ook over de echtheid van den giftbrfei van Dirk V [2]) wordt sinds lang getwist; van de door Thiofried genoemde graven heeft Dirk IV niets aan Egmond gegeven, Floris I eenige akkers, tenminste volgens het Gravenregister van 1124, en Dirk V »ambacht de Alacmere« en nog een en ander, maar geen kerken.

De kerken, die de abt van Egmond had te vergeven, worden in het St. Adalbertsboek der abdij aldus opgeteld: »Hecmunda. Hyllenkem. *Sassenem. Noirga. Vorenholte. Flardinga.* Berkel. Oldscie. Alcmaria. *Heilghelo. Vranla.* Broec. Outerleke. *Oudthorp.* Heynsbroec. Op-

---

[1]) Bijdr. vaderl. gesch. III 5 (1889) 1—104.

[2]) T. a. p. 278—349; III 4 (1888) 128—153; Bijdragen en mededeelingen v. h. hist. Genootschap 35 (1914) 4: »de aanteekening over de gift van graaf Dirk V, die midden tusschen de particuliere weldoeners instaat, zal later op den kant der bladzijden (van het evangeliarium) zijn bijgeschreven; en de daarbij gevoegde noot, die de bekende cyrograaph vermeldt is nog weer jonger«.

dam. Spanbroec. Wadwey. *Wognem. Misen. Scermer. Orshem. Harga.* sive Ketel«.[1])

De cursief-gedrukte namen komen ook in het Sacramentarium van Echternach voor. Zoowel Echternach als Egmond maakten op deze kerken aanspraak.

De rechtsgronden, waarop Echternach steunde, waren in 't kort de volgende. Deze kerken, althans de moederkerken, waren niet alleen door Sint Willibrord gesticht, maar ook behoorden zij hem toe en gingen bij »testament« aan zijne abdij te Echternach over. Van de kerk van Vlaardingen, »ecclesia in pago Marsum, ubi Mosa intrat in mare»,[2]) door zekeren clericus Heribald, aan den Heilige geschonken, is dit genoegzaam betuigd.

Egmond steunde voornamelijk op de giftbrieven der Hollandsche graven. Zoo lezen wij in de »Evangelie-aanteekeningen« van Egmond onder de giften van Dirk II en zijn vrouw Hildegardis: »In villa, que vocatur Foranholte, ecclesiam cum decimacione. Similiter et unam ecclesiam, que sita est in villa, que vocatur Noortga.[3]) De kerk van Velzen stond hij niet aan Egmond af, maar slechts de inkomsten van één dag, nl. op Sint Agatha.

Eveneens gaf graaf Arnulf van Egmond: »ecclesiam eciam super ripam fluminis, quod vocatur Flardinghe, cum decimacione sua. Similiter Hargan et Sche cum decimacione sua«.[4])

Maar nu is de vraag: wat is er met de kerken gebeurd tusschen den dood van Sint Willibrord en de

---

[1]) Bijdr. en meded. hist. gen. 35 (1914) 18.

[2]) Van den Bergh, Oorkondeboek I n. 3; Middelned. geographie 158; S. Muller Hz. in Bijdr. vaderl. gesch. V 3 (1916) 146.

[3]) Bijdr. en meded. hist. gen. 35 (1916) 11.

[4]) L. c. 12.

inbezitname door de Hollandsche graven? Van het antwoord op deze vraag hangt het af, of men ook de eerste Hollandsche graven *onrechtmatige* bezitters dezer kerken mag noemen. Laat ik direct opmerken, dat wij betrekkelijk weinig gegevens bezitten, om tot een *zekere* conclusie te komen. Meer dan waarschijnlijkheid zullen wij niet bereiken.

Welke waren de lotgevallen der abdij na Willibrords dood? Een zekere Adalbert [1]) volgde hem als abt op. In 777 werd deze opgevolgd door Beornrad, later ook aartsbisschop van Sens, op wiens verzoek Alchvine het leven van Sint Willibrord schreef. Karel de Groote bevestigde de abdij in hare bezittingen. De twisten der zonen van Lodewijk den Vrome, de steeds toenemende verwarring in het rijk brachten voor de abdij zware tijden. Wereldlijke vorsten beschikten naar willekeur over de abdij en hare inkomsten, stelden soms hunne zonen tot (titulair) abt aan. Deze voerden een zeer wereldsch leven en namen allengs kanunniken in plaats van Benedictijnen op. De eerste leekenabt was graaf Adelard van Lotharingen, omstreeks 848. In 873 werd de abdij toegewezen aan Karloman, den zoon van Karel den Kale. Deze ongelukkige vorstenzoon — zijn vader had hem »propter tyrannidem quam exercebat« de oogen uitgestoken — voerde de abdij nog meer ten ondergang. Theoderich van Echternach verhaalt ons: »monachos quosdam adhuc superstites fugavit, congregationen destruxit, *monasterii possessiones satellitibus suis divisit«*. [2]) Waren daaronder ook de Hollandsche kerken met haar

[1]) Of deze identiek is met S. Adelbert van Egmond is moeilijk te zeggen. Elders zal hierover door een onzer beste historici gehandeld worden.

[2]) Mon. Germ. S.S. XXIII, 68.

eigendommen? Wij kunnen het slechts gissen. Met Mgr. Eijgenraam vind ik 't waarschijnlijk, dat in die verwarde tijden de abdij zich van Holland vervreemdde. Maar hoever ging dat?

Men heeft ook in verband met de Echternacher kerken van de Noormannen gesproken en er is inderdaad aan de eigendommen der kerken wel afbreuk gedaan, maar hoe zij meer dan eens, mogelijk uit bijgeloovige vrees de kerken ontzagen blijkt b. v. uit »De diversitate temporum« van Alpertus van Metz. Zoo lezen we van hun inname van Tiel in 1006: »Monasterium quoque sanctae Walburgae irrumpentes, vestesque sanctas a quodam comite Waltgero, constructore ipsius loci et sua conjuge Deo digna Alberada ibidem collocatas auferentes et altare spoliato, et preterea quam plurimis rebus ecclesiasticis exportatis, *ecclesiam quidem incolumen relinquentes,* ad classem se recipiunt«.[1]) In 1007 verschenen zij voor Utrecht: »Religionis causa ut in castellum intromitterentur orabant; *ecclesias oblationibus suis venerari* se velle dicebant. Quibus oppidani, assumpto vultu et constantia, respondent, se auditum armatis prebere non posse. Et quamvis facillima expugnatio esset, tamen cognoscentes, sanctum locum et tantum sacerdotem [S. Ansfridum] alias obsistere posse, *nullam lesionem civitati inferentes* abierunt«.[2])

Al te veel moet men dus op de rekening dezer Noormannen ook niet schrijven.

Keizer Otto I gaf echter in 971 de abdij weer aan de Benedictijnen terug en met talrijke bezittingen of inkomsten, want hij plaatste er uit Sint Maximinus

[1]) De div. temp. (ed. G. Hulshof, A'dam 1916) pag. 12.
[2]) L. c. pag. 14.

(Trier) behalve den abt Ravenger nog 40 andere Benedictijnen. Behoorden onder de goederen, die Otto I de abdij schonk, ook weer de Hollandsche kerken? Op 't oogenblik kan ik deze vraag niet met zekerheid beantwoorden.

De drie Otto's begunstigden de abdijen en bisdommen om aan hen een steun te hebben tegen de graven en hertogen. Otto III verleende aan de abdij van Echternach niet alleen het muntrecht, maar schonk haar ook verscheidene goederen en daaronder ook die vroeger aan de abdij toebehoord hadden, zooals de hoeve te Berg.[1]) Deed hij aldus ook met goederen in Holland gelegen?

Wij hebben van Otto III een charter van 15 Mei 993, waarbij hij op voorspraak van Siegfried van Luxemburg aan de abdij Sint Willibrord teruggeeft »omnes *ecclesias* pertinentes ad ecclesiam S. Willebrordi in loco Epternach vocato constitutam sive per regiam concessionem in beneficium concessas sive per astutum pravorum hominum direptionem pro beneficiis hactenus habitis ea videlicet ratione ut nullus comes vel alius quaelibet persona easdem ecclesias aliquo modo usurpare presumat«.[2]) Mr. Kappeijne verdenkt abt Reginbert dit stuk te hebben »gefabriekt« tegen het geknoei met diplomen van abt Steven van Egmond, maar bewezen heeft Mr. K. dat m. i. nog niet. Overigens is het wel opmerkelijk, dat bisschop Willem in 1063 de rechten van Echternach zoo maar goedschiks erkent en niemand — ook de abt van Egmond niet, voor zoover ons bekend — spreekt van verjaring, ofschoon het jus canonicum bepaalde, »ut de rebus

---

1) J. Marx, Geschichte des Erzstifts Trier II 1 Trier (1860) 89.

2) Miraeus, Op. Diplom. I 657 bij Bijdr. vad. gesch. III 5 (1889) 89.

ecclesiarum quae ab eis per XXX annorum spatium *sine ulla interpellatione* possessae sunt, testimonia non recipiantur«. [1])

De rechten van Echternach schijnen dus wel gegrond te zijn geweest en daarmede is Thiofrieds getuigenis m. i. betrouwbaar gebleken. De eerste Hollandsche graven kunnen echter niet van bewuste onrechtvaardigheid beschuldigd worden, ofschoon de Kerk de saecularisatie der Echternacher goederen door de Frankische koningen natuurlijk als heiligschennis moest veroordeelen. Of de giftbrief van koning Karel aan Dirk I in 922 gedaan, door abt Steven werd veranderd in een giftbrief van Karel den Kale aan »een Dirk, die de grootvader van Dirk I zou hebben moeten geweest zijn«, (Mr. Kappeijne) in 863, wil ik niet verder bespreken. [2]) Ook de onlangs [3]) geuite twijfel aangaande de echtheid der Concordia van 1063 zal niet aanstonds door de meesten aanvaard worden. De Echternacher eischen verliezen hun gegrondheid daardoor toch nog niet. Overigens zal deze quaestie toch niet met absolute zekerheid uit te maken zijn, zoolang men aan de echtheid van verschillende stukken met recht mag twijfelen en de bronnen onzer oudste geschiedenis betrekkelijk niet talrijk zijn.

Nu gebleken is dat Thiofrieds Vita Willibrordi door E. Dümmler terecht als »nicht ohne Wert« [4]) geprezen is, heeft 't ongetwijfeld zijn nut even over

---

[1]) Burchard v. Worms, Decretorum lib. III, cap. 150 (P. L. 140, 702); Gratiani, De praescr. Causa XVI, Qu. 4 cap. II stelt den tijd op 40 jaar voor abten en monniken.

[2]) Bijdr. vaderl. gesch. III 5 (1889) 87.

[3]) Bijdr. vaderl. gesch. V 5 (1918) 20—21.

[4]) W. Wattenbach-Dümmler, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter I 7 (1904) 149. Vgl. ook Bijdr. Haarlem 39 (1919) 18—33.

de handschriften en uitgaven dezer Vita te spreken.

Behalve de twee hss., in A.A. S.S. Nov. III 425 B.C. beschreven en een uittrekseltje in Cod. Univ. Ultraj. 843 (Var. 369) fol. 66r–71r, dat van de 16de of 17de eeuw eerst dateert, schijnt er nog een te moeten zijn, dat echter zoek is. Indien iemand der lezers mij op het spoor van dit hs. zou kunnen en willen helpen, zou ik hem zeer dankbaar daarvoor zijn. Ziehier wat er mij over bekend is.

Dom Pitra vond bij zijn bezoek aan Holland in 1847 »un manuscrit précieux, contenant la vie inédite du saint, par Thiofrid d'Epternach. Une petite lanière de parchemin collée au manuscrit porte l'inscription *P Heriberti*. Nous soupçonnons qu'il s'agit ici du P. Heribert Rosweyde et que ce manuscrit a dû appartenir ou être destiné au fondateur des Bollandistes. Il appartient aujourd' hui au RR. PP. jésuites de La Haye«. [1])

P. Alberdingk Thijm zegt van dit hs.: »De PP. Jezuieten van 's Gravenhage, wien dit hs. toebehoorde, hebben de goedheid gehad het mij ter beschikking te *willen* stellen. Doch ondanks persoonlijke samenkomst en eene daaruit gevolgde briefwisseling, is het hun niet mogen gelukken aan dezen ons-beider wensch te voldoen«. [2])

Hetzelfde zou ik ook kunnen getuigen. De Zeereerw. Pater G. J. Schuurmans had de goedheid mij nog te berichten (27 Nov. 1918): »Dom Pitra's gezegde doet

---

1) Dom Pitra, La Hollande catholique, Paris 1850, 91.

2) P. Alb. Thijm, H. Willebrordus, Amsterdam-Brussel 1861, 284. Is het hs. dan tusschen 1847 en 1861 verloren gegaan? Dr. Gisb. Brom vermeldt 't in »Regesten van oorkonden betreffende het Sticht Utrecht I (Utrecht 1908) nr. 30, als zijnde in R. C. kerk, Westeinde, Den Haag.

mij vermoeden, dat het hs. in onze pastorie van S. Teresia, Laan 27, zou geweest zijn. De Bibliothecaris, Pater Jac. Daniels heeft volijverig gesnuffeld, doch tevergeefs. Men heeft nog geschreven aan den vorigen Pastoor, of het stuk wellicht was uitgeleend — niets bekend. Vreemd echter is het, dat niemand der Paters in de Teresia iets van het hs. als schat van het huis wist«. Ook verdere informaties bleven zonder resultaat.

Mocht een der lezers dus iets weten omtrent dit hs., dan houdt ondergeteekende zich beleefd aanbevolen, om hiervan een berichtje te ontvangen.

Mogelijk heeft dit hs. de Vit. Will. van Alchvine bevat, waarvan er tientallen bestaan. Ook in den Catalogus cod. lat. Bibl. reg. monac. staan twee hss. der Vita, Clm. 4605 (niet 4065, zooals A.A. S.S. Nov. III, 420A vermelden) en Clm. 23846, *op naam van Thiofried* in plaats van op Alchvine's naam.

Uitgaven.

Ten onrechte heeft men [1]) gemeend, dat Thiofrieds Vita door Joannes Roberti is uitgegeven. Alleen cap. 36 (bij Migne, P. L. 157, 306) komt voor in het woordaf der Flores epitaphii Sanctorum door Roberti uitgegeven in 1619.

---

[1]) Zoo o. a. W. Cave, Scriptorum ecclesiasticorum historia litteraria, Genevae 1705, 559; Oudin, Commentarius de scriptoribus ecclesiae antiquis II (Lipsiae 1722) 949 zegt: »Flores .... quos vidi simul cum S. Will. vita impressos in 4⁰ Luxemburgi a⁰ 1619«; M. F. J. Müller, Kurzgefastzte Geschichte der Abtei St. Clemens-Willibrord, Trier 1827, 17. Daarentegen vermelden Valerius Andrae, Biblioth. belg. (Lovanii 1623) 735 en Ger. J. Vossius, De historicis latinis libri III, Lugd. Batav. 1651, 382 dat de Vita alleen in hs bestaat. 't Misverstand der eersten berust op een tekst van J. Roberti in 't voorwoord der Flores (Luxemb. 1619): »habebit hanc Vitam, publico hactenus non visam, notulis aliquot meis illustratum, antiquae pietatis amans lector«. Wat niet gebeurd is.

Ludw. Weiland nam eenige hoofdstukken der Vita op in de Monumenta Germaniae historica, Scriptores, XXIII 23–30. J. Schmitz gaf het eerst de geheele Vita uit als bijlage tot het Program van het Athenaeum te Luxemburg 1898 en wel met een commentaar, dat geheel in Thiofrieds trant aan woordenovervloed lijdt. In het Luxemburgsche tijdschrift »Ons Hémecht« VI (1900) verscheen een vertaling in 't Duitsch. Een tekstkritische uitgave der Vita Willibrordi (met een rijken »Commentarius praevius«) gaf ons — last not least — Alb. Poncelet S. J. in de Acta Sanctorum Nov. III 459–484.

Weert. Fr. Willibrord Lampen O. F. M.

TH. DONKERS, DE Z.G. GEKOZEN BISSCHOP VAN HAARLEM.

Den 16en Juni 1727 waren eenige der Jansenistische kopstukken te Leiden vergaderd, onder presidium van den pseudo-aartsbisschop Barchman Wuytiers, en verkozen eenparig tot bisschop van den vacanten Haarlemschen zetel Theodorus Donkers, pastoor aan de Brouwersgracht te Amsterdam.

Bij rekest door Donkers den 20en Augustus 1728 aan de Staten opgezonden, wordt de noodzakelijkheid betoogd, om over Haarlem een bisschop aan te stellen. Twing jaren lang heeft het Roomsche Hof alles aangewend, om »de clergie« te doen vergaan; bij gemis van een eigen bisschop kwam haar partij in de grootste ongelegenheid; en wat zou het wezen, indien Barchman Wuytiers kwam te vallen, of onbekwaam werd door ziekte om zijne bisschoppelijke functiën te vervullen; het Haarlemsche kapittel verwaarloost zijne rechten en plichten, en onderwerpt zich blindelings aan Rome en aan den Nuntius. Weshalve hij, Theodorus Donkers, tegen wil en dank, tot bisschop was gekozen van Haarlem, en reverentelijk aan de Staten verzocht zijne geestelijke bediening te mogen uitoefenen »over de welmeynende ingesetene clergie en hare gemeentens, en geensints voor heeft, aan die van de blinde gehoorsaamheyd des Paus, eenige de minste ongelegendheyd of kwellinge aan te doen«.

Dit rekest, dat bij Bennink Janssonius in zijne

geschiedenis der Oud R. C. kerk in Nederland tevergeefs wordt gezocht,[1]) moge hier in zijn geheel volgen.[2])

»Aan de E. G. M. Heren Staten van
Holland en West-Vriesland,

geeft reverentelijk te kennen Theodorus Donkers, priester seedert vele jaren te Amsterdam, geboortig van Gouda, uyt een bekende familie aldaar, dat de welmeynende ingesetene clergie, sodanig in indignatie van het Roomsche Hof is gevallen, dat hetselve, meer dan twintig jaren lang, al dat mogelijk is, heeft aangewend, om de clergie te doen vergaan, hetgeen o. a. daaruyt blijkt, dat het gemelde Hof alle de presentatiën van priesters, om het ambt van kerkvoogd alhier te bekleden, die men haar of hare Ministers van tijd tot tijd heeft gedaan, schoon seerveel van getal, alhoewel sommige, die men seker wist niet aan Romen onaangenaam te zijn, schoon selfs onder die, dewelke geslagen vijanden der clergie waren, wierden gevonden — soo verre ging de toegeventheyd der clergie — het waar, dat sy direct en opentlyk door de clergie selver, het waar, dat die door andere aansienelijke personen, sodanig, dat de clergie daarvan geen kennisse scheen te hebben, wierden voorgedraagen, telkens heeft verworpen;

waardoor de clergie, kunnende geen eygen bisschop krijgen, die de priesterlijke wijdingen aan de candidaten souden geven, en geen bisschop elders, die op de machtbrieven van het Utrechtsche Capittel onse jongelingen tot kerkdienaars wilde wijen, kunnende vinden, in de alderuyterste ongelegentheyd is gevallen;

waaruyt nog is gevolgd, dat de Roomsch-gesinden, die bij de welmeynende ingesetene clergie te kerk gingen, haar kinderen van de studie afhielden, siende, dat die tot geen priesterlijke functiën souden kunnen geraken, dan sig tot de slaafelyke onderwerpinge aan de Roomsche Ministers te begeeven, de berugte constitutie

---

[1]) L. c., blz. 232.

[2]) *Bissch. Oud-Archief te Haarlem.*

Unigenitus, die tegens de gronden van het Evangelium strijdt, aan te neemen, en andere saken tot beswaarnisse dienende te presteeren;

dat de clergie een menigte van jaren soo hebbende gesukkeld, en niet anders als haren ondergang te gemoet siende, door Gods genadige schikkinge, door een onverwagt middel is geholpen geworden, te weten, door een onbekend bisschop in een ver afgelegen rijk, die sig heeft laten bewegen, om de priesterlijke wijdinge te geven aan de candidati, die met magtbrieven — als litteras dimissorias — van het Capittel van Utrecht waren voorsien;

dat dese deur geslooten sijnde o. a., omdat de gemelde bisschop door den Brusselschen Internuntius wierd aangedaan, men sijn toevlugt tot eenige fransche bisschoppen heeft genoomen, die de goedertierentheyd gehad hebben, van onse jongelingen te willen wijden, dog alzoo het Hof hiervan den reuk kreeg, is dit wederom gestremd geworden;

dat, terwijl de clergie in de gemelde ongelegentheyd zat, en onuytspreekelijke groote onkosten, ter oorsake der verre afgelegene en moeyelyke reysen en der noodsaakelykheyd, van sig langdurig in vreemde gewesten, was onderworpen, op te houden, en die van de blinde en onbepaalde gehoorsaamheyd alles hadden volgens haar genoegen een overvloed van priesters, die tegen de placaten van haar Edele Groot Mog. van de jaren 1702 en 1709, dat is door een bisschop, die nog admissie had bij de hoge overheyd, nog na de gebruykelyke order was verkosen, de priesterlijke wijdinge ontfingen, en in de openvallende pastoryen wierden gesonden;

dat eyndelijk de clergie door een goedertierene en lieffelijke onverwagte schikkinge Gods is geredderd geworden. hierdoor, dat een frans Heer Doctor van de Sorbonne van Parijs, gewijd in Vrankrijk tot bisschop in Babyloniën in Persiën, omtrent sijn bisdom zijnde gekomen, berigt kreeg, dat hij van den Paus — dog ten onregten — was gesuspendeerd, en dit reeds bekend was, dat hij sig hierdoor siende buyten staat

gesteld, om sijne bedieninge met eenige vrugt te verrigten, besloot wederom te keeren, en dat in Holland sijnde gekomen, sig door de kragtige sollicitatiën van de clergie en van andere voortreffelijke mannen liet bewegen, om Cornelis Steenhoven eerst, en die overleden zijnde, Cornelis Joannes Barchman Wuytiers op de keur van het Uytregtse Capittel tot bisschop te wyen, waardoor sig een deur wijd open deed, om sooveele tot kerkelijke dienaars, als men nodig had en bequaam waren, tot het priesterdom aan te nemen;

dat so, wanneer men het ongeluk had, hetgeen de hemel verhoede, dat de bisschop van Babyloniën hier te landen niet meer zijnde, hetgeene ligt soude kunnen geschieden, dewijl hij hier vreemd is, en ligt elders een bequaam verblijf soude kunnen aantreffen, en ook soude kunnen goedvinden naar Vrankrijk weder te keeren, waartoe hij reeds van aansienelijke personen is versogt geworden, Cornelis Joannes Barchman Wuytiers, de tegenwoordige kerkvoogd, quam ons door den dood te ontvallen, ofte door een siekte onbequaam te worden, de clergie in een veel ellendiger dan den voorgeschreven gemelden staat soude komen te vervallen, en sijnde sonder hoop van oyt een bisschop, die nodig sijnde, om aan de candidati de priesterlijke wijdinge te geven, te erlangen, vast en seker, menschelijker wijse te spreeken, geheel en voor altijd soude vergaan, waardoor de deuren hier te landen wijd souden openstaan voor den indrang van de Roomsche arbitraire en despotique regeeringe, voor de Jesuiten en monniken, en voor sodanige wereldsche priesters, die de zielschadelijke leringe der Jesuiten en overbergsche grondregels van de gevaarlijke onbepaalde hoogheden en vermogen der Pausen selfs over het tijdelijke der vorsten, souden ingesogen hebben;

dat tegen een nadeel van sooveel gevolg geen ander middel schijnt over te wesen, dan hier ter land, behalve Cornelis Joannes Barchman Wuytiers, nog een ander bisschop vast en seker sij, hetwelk seer gevoegelijk, naar het schijnt, kan geschieden, ter oorsaken, dat de bisschoppelijke stoel van Haarlem, sedert het over-

lijden van Godefridus Merlo, tweeden en laatsten bisschop van Haarlem, voorgevallen in het jaar 1587, nog ledig staat, hierdoor souden de pogingen, welke het Capittel van Haarlem van den beginne af om een bisschop te hebben — die deels door de Jesuiten en monniken zijn verijdeld geworden — haar uytwerkingen verwerven;

dit schijnt uyt dien hoofde niet ondienstigh, ter oorsaken, dat het voornoemd Capittel, hetwelk van na den dood af van Godefridus Merlo de bisschoppelijke regeeringe, gelijk als door de geheele wereld het gebruyk is, sede vacante, tot het jaar 1713 heeft geoeffend, tegenwoordigh dat reght, hetwelk de voorouders, als een dierbaar pand, hebben bewaard, en door plegtelyke eeden, die de nieuw-aankomende leden presteerden, is gehandhaafd geworden, laten vaaren, en alzoo de deur openstellen voor de pauselijke ministers, dewelke de bisschoppelijke regeeringe oeffenen, waartoe sommigen der leden van het Capittel selfs, als substituten van de Nuntiussen, tegen de placaten van haar Edele Groot Mogenden sig laten gebruyken;

dat Cornelis Joannes Barchman Wuytiers door groote sorge, om den geheelen ondergang der clergie te voorkomen, en aangeset door kerkwetten, die vereyschen, dat yder bisdom door een bysonder bisschop voorsien en geregeerd moeten worden, als Metropolitaan, onder wie het Haarlemsche bisdom suffragaan of onderhorig is, bemagtigd door een uytdrukkelyke wet, gemeld in het geestelijk regtboek om, jure devoluto, een bisschop van Haarlem aan te stellen, in de maand van Juni des vorigen jaars 1727, alvorens het gevoelen der regdsgeleerden en het oordeel van seer wijse en vrome mannen ingenomen hebbende, nadat hij alles, voor sooveel hij denken konde, dat vereyscht wierd, had in 't werk gesteld, den suppliant met goedvinden, en in het bywesen der voornaamste der Utrechtsche en Haarlemsche clergie, tegen sijn wil en dank, tot bisschop en kerkvoogd of kerkopsigter van Haarlem heeft verkoren, in welke keur men alleen oogt het oeffenen van de regering over de welmeynende inge-

setene clergie en hare gemeentens, en geensins voor heeft, aan die van de blinde gehoorsaamheyd des Paus, eenige de minste ongelegenheyd of kwellinge aan te doen;

dat verders de suppliant bewust zijnde, dat haar Edele Gr. Mog. in haar placaat van 1702 den 15 Augisti, bevestigd door een ander van den jaare 1709 den 26 April, gestatueerd hebben, dat niemand voor Vicaris — dat is kerkvoogd — zal mogen worden erkend, als diegene, die na ordere, in deze landen gebruykelyk behoorlyker wysen geëligeerd en bij de Heeren onse gecommitteerde Raden geadmitteerd sal weesen, in geenen deele eenige regeeringe in het geestelijke souden willen ofte mogen exerceeren sonder de vereyschte admissie. En dat hij in agt hebbende genomen, hoe dat Hugo van Heussen, priester te Leyden, en Martinus de Swaan, gekosen tot Vicarissen der Capittelen, daarnaar Gerardus Potkamp in het jaar 1705, naderhand Ludovicus Knotter, ook Cornelis Steenhoven, in het jaar 1719 gekosen tot Vicaris van het Utrechtsche Capittel, nadat sij sig by requeste aan haar Edel Gr. Mog. hadden geadresseerd, gunstig en genadig verworven hadden, dat hun van wegens haar Edele Gr. Mog. was berigt geworden, dat sij sonder tegens de placaten te misdoen, de regeeringe konden oeffenen, heeft gemeynd dit voorbeeld te moeten volgen;

weshalve de suppliant sig reverentelijk keert tot haar Edel Gr. Mog. seer ootmoedelijk versoekende, dat van wegens haar Edel Gr. Mog. aan hem eenig berigt mogt worden gegeven, dat hij door de geestelijke regeeringe te oeffenen tegen de placaten niet sal komen te pecceeren.

't Welk doende etc.«

En op denzelfden dag besloten de Hoogm. Staten van Holland en West-Friesland het rekest in handen te stellen van de Ridderschap en de gedeputeerden der steden Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amster-

dam, Gouda, Rotterdam, Alkmaar, Hoorn en Enkhuizen »om deselve te examineeren en daar op te dienen van haar consideratien en advies«.

De tegenstand, welke onder de katholieken tegen de aanmatigingen van Donkers gewekt werd, is door deken de Graaf in zijn fraai verhaal van het aartspriesterschap van J. van den Steen in deze Bijdragen uiteengezet. [1])

Het duurde bijna twee jaren, eer door de Ridderschap en de gedeputeerden der steden rapport aan de Staten over het rekest van Donkers werd uitgebracht.

Ten gevolge der oneenigheden onder de katholieken, waren zij geruimen tijd zonder Vicaris, en drongen vele geordende en vreemde priesters het land binnen. Het beste middel daartegen zou de aanstelling zijn van een Vicaris, die aan de Staten aangenaam was, een geboren Nederlander moest wezen, en verplicht zou zijn zijne vaste residentie en woonplaats binnen deze provincie te vestigen.

De Jansenisten hadden vrijheid zich te onderwerpen aan Barchman Wuytiers of aan Donkers, die in het waarnemen hunner kerkelijke functiën niet mochten worden lastig gevallen.

Dit advies van 19 Juli 1730 verdient in zijn geheel te worden opgenomen [2]):

»Dat de Heren Gecommitteerden in het examineeren van de voors. requeste in agting genoomen hebben, dat de onenigheden tusschen de Roomsche ingesetenen blijven duren, en so verre gaan, dat die van de eene partije swarigheyd maken om de Sacramenten te ontfangen van priesters van de andere partije; dat uyt die onenigheden gesproten is, dat de Roomsche inge-

[1]) L. c., dl. XX, blz. 233 env.

[2]) *Bissch. Oud-Arch. te Haarlem.*

zetenen sedert een geruymen tijd sijn sonder Vicaris, welke door de Regering geadmitteerd sijnde, de missien gaf aan de priesters en de verdere bisschoppelijke functien oeffenden, dat daaraan ten grooten delen toe te schrijven is, dat so veel geordende en vreemde priesters hier te land sijn ingedrongen; en dat de gemene rust en de dienst van haar Edel Gr. Mog. vereyschen, dat alle vreemde missien geweerd worden, gelijk voor dezen: en dat de gemelde Heeren gecommitteerden dienvolgens souden wesen van advies, dat wegens haar Edel Gr. Mog. souden behooren te worden bevorderd, dat weder een Vicaris, behoorlijk gequalificeerd, en aan haar Edel Gr. Mog. aangenaam, mogen werden aangesteld, welke in het stuk der missien, en in al wat verder desselfs functie raakt, soude gehouden sijn na te komen de placaten en orders van haar Ed. Gr. Mog., en daar voor te verantwoorden so veel sijn bedrijf aangaat, en welke te dien eynden soude moeten wezen een geboren Hollander, en verpligt sijn vaste residentie en woonplaats te houden binnen dese provintie, op poene, dat de acte van admissie aan denselven te verleenen soude werden gehouden voor ingetrokken, welke acte bovendien soude konnen verleend worden, tot meerder gerustigheyd alleen voor drie jaren, ter expiratie van welke deselve soude moeten werden vernieuwd: met die uytsondering nogtans, dat de Roomschgesinde, welke soude mogen meenen geen kerkelijke gemeenschap te kunnen houden met den aan te stellen Vicaris en met de priesters, die van denselven haar missie souden hebben, daaromtrent souden werden gelaten in haar vrijheyd, en haar soude mogen houden aan den voors. Cornelius Johannes Barchman Wuytiers en aan den suppliant, welke niet souden worden gemolesteerd wegens het exerceeren van haar kerkelijke functiën onder die van haar partije, mits sig in alles gedragende naar de placaten van de landen en specialyk naar die van 17 Augusti 1702 en den 26 April 1709; en dat in conformiteyt van deselve placaten de Heeren van de Gecom. Raden souden behoren te worden geauthoriseert, om

aan de bovenstaande resolutiën effect te doen sorteeren op den voet en wijsen als denselven na gelegentheyd des tijds, en na exigentie van saken, souden vinden te behoren«.

Zoo werd in 1730 voor de katholieken een Vicaris Apostolicus, en voor de Jansenisten een bisschop in het verschiet gesteld. En daar is het bijgebleven, zooals door deken de Graaf [1]) en door Knuttel breedvoerig beschreven werd. [2]) Maar geen van beiden deelen mede, waarom de Jansenisten, die van de zijde der Staten geen tegenwerking te duchten hadden, zich in hunne aanmatigingen zagen teleurgesteld: waarom pastoor Donkers het niet verder dan tot z. g. gekozen bisschop van Haarlem kon brengen.

Op die vraag wordt door den befaamden Franciscaner-pastoor De Longas antwoord gegeven, als in een brief van 15 Sept. 1742 aan Testa, den secretaris van den Brusselschen Nuntius, Tempi, de loftrompet wordt gestoken over het verdienstelijk verleden van den Noord-Hollandschen notaris Heymerberg. Over dezen notaris hoop ik nadere berichten te geven in eene volgende studie over Pater de Longas zelven.

De Longas is hier inderdaad een vertrouwbare getuige, wijl hij zelf in die jaren ruimschoots deel nam aan de kerkelijke verwikkelingen, en de komst van een Vicaris met alle kracht heeft tegengewerkt.

Heymerbergius ille — zoo schrijft De Longas — solus annulavit supplicam a duodennio Ordinibus Hollandiae praesentatam, in qua postulat Theodorus Donkers, Jansenista famosus, nunc defunctus, in Episcopum Harlemensem admitti. Conveniebat omnia consessus membra,

---

[1]) L. c., dl. XXI, blz. 429 env.

[2]) *De toestand der Nederlandsche katholieken ten tijde der Republiek:* dl. II, blz 139 env.

et tantas illis desuper allegavit inconvenientias, ut supplica fuerit rejecta. Si desideres illam supplicam cum annotationibus, quas ille Heymerbergius excogitavit, conabor illam vobis procurare«.

»Aan Heymerberg alleen is het toe te schrijven, dat de suppliek, waarin, twaalf jaar geleden, de beruchte Jansenist Theodorus Donkers — die thans dood is — aan de Staten van Holland om toelating verzocht, als bisschop van Haarlem, in den doofpot ging. Persoonlijk bezocht hij alle Staten-leden, en zóó wist hij hen van de te vreezen moeilijkheden te overtuigen, dat de suppliek van de baan ging. Als ge de suppliek, gekantteekend door Heymerborg, eens wilt inzien, dan zal ik mijn best doen om een exemplaar voor U te bemachtigen«.

14 Juli 1919, J. C. van der Loos.
Nieuwerkerk a. d. IJsel.

ACHTHUIZEN.

Achthuizen, van wiens parochiekerk in enkele bladzijden de geschiedenis zal beschreven worden, is een der vele gehuchten, waaruit de burgerlijke gemeente Ooltgensplaat is samengesteld.

Bij een bezoek aan het eiland Goedereede en Overflakkee komt gewis iedere katholiek onder den indruk der aloude en eerbiedwaardige kerkgebouwen, welke onze vaderen reeds in de middeleeuwen aldaar verrijzen deden. Denk eens aan de merkwaardige kerken, waarop Middelharnis, Sommelsdijk en Oude Tonge bogen mogen! Verweesd van hare bestemming, zonder priester, zonder altaar, zonder offer, blijven zij luide getuigenis geven van de offervaardigheid der katholieken voor den opbouw dezer grootsche stichtingen. En waar offergave bestond, zal daar godsdienstzin ontbroken hebben?

Reeds in 1572 gingen de poorten der stad Goedereede voor de revolutionaire Watergeuzen open; aldra volgde Ouddorp; de revolutie ging van stad tot stad, totdat met den overgang van Ooltgensplaat het geheele eiland de zijde der hervorming gekozen had. De katholieke godsdienst was afgeschaft; hare priesters waren verjaagd, gevlucht of, helaas ook, afgevallen; het geheele katholieke geloofsleven ware, na verloop van ettelijke jaren, geheel uitgedoofd, zoo niet eenige Jesuiten, onder allerlei gevaren, zich in de buurtschap van Oude Tonge hadden opgehouden, om, bij dien algemeenen ondergang, nog te bewaren wat te bewaren en te redden wat te redden viel.

»Buiten het dorp, op boeren-hofsteden — zoo verhaalt dominee Boers — hebben zij den dienst verrigt; naderhand echter werd daartoe een der vertrekken van het woonhuis van den pastoor ingerigt; totdat het hun vergund werd, in het jaar 1759, eene geschikte kerk te bouwen achter de pastory«.

Alzoo bestond er op het geheele eiland slechts eene katholieke kerk, te Oude Tonge. En het eiland besloeg eene oppervlakte van 22.000 bunders, en was meerendeels uit grootere en kleinere polders samengesteld, waarvan de dijken, in het najaar en des winters, door hunne onbegaanbaarheid zoo goed als alle gemeenschap met Oude Tonge hadden afgesloten.

Eerst in 1812 kwam in dezen toestand eenige verandering, toen te Sommelsdijk, aan den dubbelen ring, voor de katholieken ten westen van Oude Tonge, een huis tot kerk werd ingericht, welke in 1832 door eene betere vervangen werd, en te Middelharnis gelegen was.

Het geheele oostelijke gedeelte van het eiland bleef bij Oude Tonge ingedeeld; doch ook daar groeide het getal katholieken aan. Het waren meestal poldergasten, die uit Noord-Brabant afkomstig, de Krammer en het Volkrak overstaken, en zich o. a. te Sluis, Langstraat, Bommel, Kranendijk en Achthuizen gevestigd hadden.

Achthuizen was met zijne vrij talrijke katholieke bevolking van deze gehuchten het middelpunt.

Den 21en October 1840 had de aartspriester Gerving van de regeering toestemming bekomen, om tot de oprichting eener afzonderlijke Statie van Ooltgensplaat en den Bommel over te gaan. Van deze gezindheid werd door hem den 6en November 1840

---

[1]) *Beschrijving van het eiland Goedereede en Overflakkee*, Sommelsdijk, J. Jongejan, 1843, blz. 204.

aan den Vice-Superior, Antonucci, kennis gegeven [1]).

»Exstructio novae ecclesiae in Ooltgensplaat a gubernio concessa est pro catholicis ibidem commorantibus, et a Statione in Oude Tonge longe distantibus. Magnum hoc ipsis commodum et utilitatem adferet, potissimum respectu puerorum instructionis. Statio enim in Oude Tonge amplior et extensior est, quam ut pastoralia rite administrari queant«.

Waarop Antonucci den 9en Nov. 1840 antwoordde:

»Si bene recordor, Amplitudo tua viva voce mihi locuta est de nova ecclesia in Ooltgensplaat erigenda. Verum priusquam consensum impertior pro nova Statione ibidem erigenda, necessarium mihi videtur, ut catholici illi annuum subsidium promittant pro pastoris sustentatione. Quapropter enixe quaeso, ut omne bene disponatur ad finem assequendam«.

Aan het nemen der noodige maatregelen heeft het bij den aartspriester niet ontbroken. Want intusschen had zich ter plaatse eene commissie gevormd, bestaande uit Jac. Jacobs, P. Jacobs, P. Kamoen en J. van Bavel tot achtbare leden, aan wie de stichting eener Statie, afgescheiden van Oude Tonge, innig ter harte ging. Met den aartspriester werd overeengekomen over de Hollandsche Missie eene inzameling te houden, bestemd voor den bouw van kerk en pastorie. Daartoe werd den 30en Maart 1841 door Antonucci toestemming verleend: »Quantum ad collectam in omnibus hujus Archipresbyteratus ecclesiis instituendam pro ecclesia in Ooltgensplaat aedificanda, nihil in contrarium habeo, si Amplitudo tua opportunum et conveniens judicaverit«

1) *Bissch. oud archief te Haarlem.* Van de wordingsgeschiedenis der Statie is in het kerkarchief der parochie — een veel-voorkomend gebrek — bitter weinig opgeteekend.

Zoodat de aartspriester op den 1en Mei 1841 aan alle pastoors van zijn kerkdistrict het volgende schrijven zond:

»De Aartspriester van Holland, Zeeland en Westvriesland, aan alle geloovigen van zijn district.

Te Ooltgensplaat en omliggende gehuchten op het eiland Flakkée,[1]) bevindt zich eene catholijke bevolking van ruim 700 zielen, die, op het digst bij, anderhalf uur van hunne parochiekerk te Oudetonge verwijderd zijn, en wel door wegen, die meestentijds bijna ondoorkoombaar zijn, zoodat vooral vrouwen en kinderen van het bijwonen der openbare godsdienstoefening veeltijds verstoken zijn. Welke nadeelige gevolgen dit ten opzigte van zedelijkheid en godsdienstige onderrigting moet hebben, kan men zich zonder beschrijving ligt verbeelden. Die catholijke bevolking nu zoude wel in staat zijn, om een eigenen pastoor met kerk en huis te onderhouden; maar is niet in staat zonder hulp en geldelijke ondersteuning, om eene geschikte kerk en pastorie in hun midden daar te stellen. Het is daarom, dat ik op dringend verzoek, en uit bezef van behoefte voor die catholijke geloofsgenooten, onder goedkeuring van den Hoog-Eerwaardigen en Doorluchtigen Heer Superior van onze Zending, eene kerkcollekte heb toegestaan, om hun tot verkrijging van eene eigene kerk en pastorie te gemoet te komen. In het vertrouwen op uwe godsdienstigheid en bekende weldadigheid, verzoek ik diensvolgens allen, die daartoe in staat zijn, om tot dat einde iets te willen bijdragen, hoe weinig het dan ook zijn moge. Het doen

---

[1]) Men spreekt van Flakkee, maar het eiland heet Overflakkee.

dier collekte zal U op den voorafgaanden Zondag aangekondigd worden. Mag ik niet verwachten, dat mijn verzoek, ten behoeve der genoemde geloofsgenooten, door U wel zal opgenomen worden, en U tot eene milde bijdrage aanmoedigen? — Ja, ik verwacht het van uwe welwillendheid, en beveel U in de hoede des Allerhoogsten, die geene weldaad, uit liefde ten behoeve van anderen gegeven, onbeloond zal laten. – Aldus

Warmond — De Aartspriester voornoemd,
den 1. Mei 1841. — B. J. Gerving.

P. S.

Reverende admodum Domine!

Digneris, quaeso, superius positam allocutionem Communitati Tuae praelegere, simulque statuere diem, quâ aptius Tibi videtur collectam instituere. Gratum mihi foret, si ante festum Pentecostis fieri posset, collectosque nummos Domino Decano quamprimum tradi.

Debita veneratione subsignor,

Reverentiae Tuae

Famulus addictissimus,

Warmondae, — B. J. Gerving,
hac 1ma Maii 1841. — Archipresb.«

En den 16en Aug. 1841 berichtte de aartspriester aan de commissie, dat de collecte 12.315 gulden had opgebracht; tevens raadde hij haar, thans tot den aankoop van een geschikt terrein over te gaan. [1]) Daar-

---

[1]) In het Missieverslag in 1842 door den aartspriester Gerving opgesteld, en aan den Vice-Superior Innocentius Ferrieri toegezonden, wordt onder de Statie Oude Tonge omtrent Ooltgensplaat medegedeeld: »Projectum modo existit aliam Stationem erigendi in Ooltgensplaat, cui non solum gubernium sed et Ill. Dnus Antonucci consensum dedit, quod revera in favorem erit catholicorum ibidem commorantium, quin magnum adferat damnum Stationi huic antiquae«.

mede is eenige tijd van wikken en wegen gemoeid geweest. Want eerst den 29en December 1843 meldde de commissie aan den aartspriester drie gemeten land te Achthuizen te hebben aangekocht, (en te hunner eer wordt hier bijgevoegd), de koopsom op eigen kosten te hebben voldaan.

De verandering van het hooge kerkelijk bestuur in de Missie was voor de plannen der commissie niet bevorderlijk. Gerving, die als aartspriester was afgetreden, had pastoor Kervel gekregen tot opvolger; en Capaccini, die Antonucci was opgevolgd, had reeds in het eigen jaar plaats gemaakt voor Innocentius Ferrieri: zoodat eerst den 13en Juni 1843 de briefwisseling over de Statie Ooltgensplaat tusschen den aartspriester en den Vice-Superior geopend werd. En blijkbaar hadden de commissie-leden, door een persoonlijk bezoek te Leiden bij den aartspriester, daartoe den stoot gegeven: zoodat de aartspriester Kervel, de geheele reeds afgeloopen geschiedenis in het kort samenvattende, aan Ferrieri schreef:

»Venerunt ad me aeditui ex Ooltgensplaat novam ecclesiam aedificare meditantes, ac rogantes, ut separentur a parochia, cujus Statio est in Oude Tonge. Ante duos annos collecta pro iis locum habuit in districtu nostro, quae fere 7000 florenos reddidit [1]). Per dispositionem regalem concessio ad hoc ipsis data est per litteras directionis generalis, die 26 Oct. 1840« [2]). Waarop Ferrieri gewis geantwoord heeft, geen bezwaar te hebben tegen deze nieuwe stichting; door de commissie ten minste werd, in overleg met den ingenieur van den Waterstaat, plan en teekening ont-

[1]) In het kerkarchief staat het vroeger genoemde cijfer.

[2]) Den 26en Oct. 1840 was de brief door den aartspriester ontvangen, maar de onderteekening des konings was van den 21en.

worpen van kerk en pastorie, en door de handen van den aartspriester ter goedkeuring naar het departement van Eeredienst opgezonden. Dit geschiedde den 19en Januari 1844. De aartspriester voegde er de volgende aanbeveling bij:

»Ik acht het hoogst wenschelijk, dat in den genoemden hoek van het eiland Flakkee eene gelegenheid ter bijwoning van de godsdienst-oefening voor de catholijken worde daargesteld, en van Rijks en Provincie kassen eene ruime bijdrage ter bevordering van dat plan worde toegekend, opdat aan de catholijken in die streek eene ondersteuning moge te beurt vallen eenigszins geëvenredigd aan die, welke zeer kleine Protestantsche Gemeenten in Noord-Brabant, en in sommige andere Provinciën te midden der talrijke catholijke bevolking genieten«.

Doch de regeering maakte bezwaren; bij schrijven van 13 Mei 1844 gaf zij aan de commissie te kennen, dat de som der bijeengebrachte penningen te gering was voor den bouw der ontworpen kerk en pastorie, en derhalve in overweging gaf een ontwerp op kleiner schaal in te leveren. Voor dezen wenk was de commissie niet te vinden; en den 8en October 1844 zond zij, namens de katholieken te Ooltgensplaat en den Bommel, een adres in, bij den Minister van Eeredienst, waarin op inwilliging hunner plannen, en op geldelijken steun van regeeringswege werd aangedrongen. Tevens voegde de aartspriester bij het adres het volgende krachtige pleidooi ter aanbeveling:

»De plaatselijke omstandigheden der catholijke ingezetenen van genoemde dorpen maken eene kerk in hun midden niet alleen wenschelijk maar noodzakelijk. Hun afstand toch van de Oude Tonge is voor velen een uur, voor sommigen bijna twee uren gaans, langs wegen, die in de natte saisoenen voor bejaarden, zwak-

ken en kinderen niet bruikbaar zijn, waardoor het niet zelden gebeurt, dat dergelijke personen in geruimen tijd niet ter kerke gaan. Ik heb mij van hun toestand in den loop van dezen zomer persoonlijk overtuigd; het stuk land, voor de plaatsing der kerk bestemd, bezichtigd, en goed gelegen bevonden in een middelpunt, waar de meeste catholijken wonen, wier getal op 400 plus minus gerekend worden. Indien er ooit ergens behoefte aan eene kerk kan genoemd worden, dan is het zekerlijk daar. Ik heb dan ook onder die ingezetenen de aanmerking hooren maken, hoe verschillend in het oprichten of bevestigen of verzorgen van Protestantsche kerk-gemeenten in Noord-Brabant (sommigen dier ingezetenen zijn uit Noord-Brabant afkomstig, velen hebben daarmede nog tijdelijke betrekkingen) gehandeld wordt, in vergelijking met hunne tegenwoordige bevinding, daar er dorpen in Noord-Brabant zijn, waar voor minder dan een honderd zielen een goed kerkgebouw en predikant aanwezig is. Zij durven zoodanige aanmerking in hun adres niet vermelden, maar ik meen die overweging voor Uwe Excellentie niet te mogen verbergen. Zij zijn naburen, en ten deele afstammelingen van Noord-Brabant, en meenen, dat de goede zorg, die de hooge Regeering betoont aan de Protestanten in eene provincie, waar de massa catholijk is, de schaal der gerechtigheid vordert eene geëvenredigde behandeling der catholijken, waar de massa Protestant is, daar in beide gevallen, catholijken en protestanten, leden van het groote huisgezin zijn, het koninkrijk der Nederlanden.

Juist is ook de aanmerking der Edelachtbare Heeren van Ooltgensplaat en den Bommel, dat de vermindering van het plan op eene kleinere schaal nadeel voor het vervolg is.

De ondervinding heeft reeds geleerd, dat de beperking in de hoegrootheid der gebouwen, nieuwen aanbouw na eenige jaren noodzakelijk heeft gemaakt; en dat is hier vooral te voorzien, wijl men veilig kan aannemen, dat sommige catholijken hun woonplaats tot dusverre dáár niet gezocht hebben, uithoofde van den

verwijderden afstand van eene catholijke kerk, welke reden bij de stichting eener kerk aldaar zal ophouden, en wellicht nu en dan huisgezinnen doen besluiten dáár te gaan wonen. Ik heb dus reden om te vertrouwen, dat men daar zal doen voor 400 zielen, wat men elders vóór een klein getal beschikt, en dat zij, die nu sedert vier jaren pogingen ter verkrijging eener kerk hebben gedaan, weldra hun verlangen zullen voldaan zien«.

En zoo was het ook: aan hun verlangen werd weldra voldaan. »Den 2en Mei 1845 heeft het — zoo berichtte de Minister — den Koning behaagd aan de catholijke bewoners van Ooltgensplaat en den Bommel toestemming te verleenen tot de oprichting van eene afzonderlijke Gemeente, de aanvaarding van een terrein, gelegen tusschen genoemde dorpen in het gehucht de Achthuizen, en voor den bouw een rijkssubsidie van 5000 gulden toe te zeggen, en aan den te benoemen pastoor eene jaarwedde van 400 gulden«. Waarop de aartspriester den 17en Juni 1845 aan Zijne Excellentie mededeelde »de volgende limitatie« gemaakt te hebben.

Deze Gemeente bevat het geheele oostelijke gedeelte van het eiland Over-Flakkee, van af den stroom de Krammer langs den openbaren weg, bekend onder den naam van Scheiweg, en gelegen tusschen den Bommel en de Oude Tonge tot aan den stroom het Haringvliet, zoodat allen, die aan de oostzijde van gezegden Scheiweg woonachtig zijn, behooren tot de Gemeente van Ooltgensplaat en den Bommel; zij daarentegen, die aan de westzijde van denzelfden Scheiweg gelegen zijn, blijven behooren tot de Gemeente te Oude Tonge.

Tevens geven wij Uwe Excellentie bij dezen kennis, dat wij tot pastoor dier nieuwe Gemeente benoemd hebben, den Eerw. Heer Henricus van Luenen, kape-

laan in de S. Pieterskerk te Leiden, om met de kerkmeesters werkzaam te kunnen zijn, ten einde alles, wat den bouw betreft, een geregelden loop te geven, en tevens in eene schuur of loods daartoe in te richten, of op te slaan, voorloopig de H. Diensten voor de nieuwe Gemeentenaren te kunnen verrichten«.

»Fervet opus«: Zoodra de commissie van de gunstige beslissing der regeering vernomen had, liep alles vlug van stapel. Den 23en Mei 1845 berichtte zij aan den aartspriester, van Piet Vrolik eene kamer te hebben gehuurd, waarin de pastoor zijn intrek kon nemen, en eene schuur, welke voorshands tot het houden der godsdienstoefeningen was ingericht. Den 3en Juni 1845 werd kapelaan Van Luenen tot pastoor aangesteld der nieuwe gemeente; en den 27en Juli 1845 werd officieel door Ferrieri het oostelijk gedeelte van Overflakkee, bevattende de beide burgerlijke gemeenten Ooltgensplaat en den Bommel, van het geestelijk rechtsgebied van Oude Tonge afgescheiden.

Thans was de aandacht, zoo van den pastoor als van de commissie, gevestigd op den bouw der kerk en pastorie. Den 21en Aug. 1845 werden zij van regeeringswege gemachtigd tot de aanbesteding van kerk en pastorie over te gaan, welke den 8en Nov. 1845 plaats had, en voor de som van *f* 29.405.49½ gegund werd aan den Heer Nijhoff.

Den 18en Maart 1846 werd door deken van Mierlo de eerste steen gelegd; en den 9en November 1847 was het werk opgeleverd, en werd de kerk door den aartspriester Van der Haagen ingezegend.

Van de kerk zelve, een waterstaatsgebouw, valt, uit bouwkundig oogpunt, niets bijzonders te zeggen; zij werd niet aan Odulfus, den alouden kerkpatroon van

Ooltgensplaat, maar aan O. L. Vrouw toegewijd, onder den titel van Hare ten hemel opneming[1]).

Door Mgr. Van Vree werd in 1858 de Statie Achthuizen tot parochie verheven met de volgende grensregeling: »De parochie bevat de beide burgerlijke gemeenten Ooltgensplaat en den Bommel; verder voegen wij voorloopig bij deze parochie de Plaat de tien gemeten, gelegen in het Haringvliet, ons het recht voorbehoudende, hierin, ten allen tijde, wanneer wij het nuttig mochten oordeelen, verandering te kunnen maken. De Statie, welke tot nu toe daar ter plaatse bestaan heeft, heffen wij op, terwijl wij tevens de kerk van O. L. Vrouw Hemelvaart tot kerk der nu opgeheven Statie gediend hebbende, verheffen tot parochiekerk, haar het boven omschreven territorium toewijzende«.

Al zeer spoedig bleek, dat de tien gemeten beter bij Oud-Beijerland dan bij Ooltgensplaat en den Bommel gevoegd werden, zoodat reeds den 21en Januari 1859 in dien geest door de kerkelijke Overheid verandering in de grensregeling werd aangebracht.

* * *

---

[1]) Hoe jammer, dat, zelfs nog na het herstel der Hierarchie, bij den opbouw van zoovele katholieke kerken, in de keuze van een kerkpatroon of patrones, meer op persoonlijke voorkeur dan op historische traditie wordt gelet.

Waarom de schakel der kerkelijke ontwikkeling, zoo troosteloos door de Hervorming verbroken, ook onder dit opzicht, niet opnieuw opgenomen en hersteld?

Zoo zullen b. v. straks om de oude S. Ursula te Delft drie nieuwe katholieke kerken verrezen zijn, en geen van drieën heeft S. Ursula met hare gezellinnen, als patrones, opnieuw ten troon verheven. »De historische critiek — zegt men — maant hier tot omzichtigheid«. Maar waarom dan, naar Middeleeuwschen trant, geen tweede heilige aan hare zijde gesteld? Vindicamus haereditatem patrum nostrorum.

In de koopacte, welke indertijd bij notaris Van Weel te Ooltgensplaat gepasseerd was, aangaande de drie gemeten, waarop thans kerk en pastorie gebouwd waren, had de notaris, op eigen gelegenheid, buiten voorkennis noch van den verkooper noch van de koopers, de bepaling gevoegd, dat ter plaatse geen bijzonder kerkhof mocht worden aangelegd. Daarmede bedoelde hij het algemeene kerkhof te Ooltgensplaat te vrijwaren voor schade, welke allicht, door de stichting eener Statie te Achthuizen, en mettertijd van een bijzonder kerkhof, te wachten stond. Maar het nam niet weg, dat de leden der commissie, die inmiddels kerkmeesters geworden waren, niet weinig verslagen stonden, toen zij, tot den aanleg van een bijzonder kerkhof zullende overgaan, van die bezwarende bepaling in de overdracht kennis kregen. Daar was bij den aankoop met den eigenaar geen woord over gesproken.

Doch toen het kerkbestuur, veiligheidshalve, in onderhandeling ging over den aankoop van een, aan het terrein der kerk grenzend, gemet, vernam het tevens, dat ook de vroegere eigenaar van geen belemmerende bepalingen bij den verkoop noch geweten noch die gewild had, en derhalve den notaris zou opdragen de bezwarende voorwaarde te schrappen.

Intusschen werd pastoor Van Luenen verplaatst, en werd het werk door zijn opvolger, pastoor Van den Boom, voltooid.

Het kerkhof, is ten noord-oosten van de kerk aangelegd; de benoodigde grond werd gevonden door het graven van een vijver, welke, gelegen in het midden van bosch- en tuinland, de plaatselijke omgeving tot sieraad strekt.

Den 13en Juni 1849 werd het kerkhof door deken Toorenent ingezegend.

* * *

Buiten de kom der gemeente Ooltgensplaat werd in die dagen school gehouden in de Langstraat, in een lokaal, dat door zijne bekrompenheid, slechts plaats verleende aan de kinderen, die met schrijven zich bezig hielden. De andere kinderen stonden. Bovendien bevond zich in het schoollokaal een bakoven, waarvan »de juffrouw« van den meester tweemaal per week gebruik maakte.

Door pastoor Van den Brand was destijds aan het gemeentebestuur voorgesteld, de nieuw te bouwen school, niet meer in de Langstraat, maar in het midden der bevolking, te Achthuizen, te laten verrijzen. Doch men wilde daar niet van hooren, en bouwde de nieuwe school nog dieper de Langstraat in. Eveneens bleef het verlangen des pastoors, om aan het hoofd der school, met bijna uitsluitend katholieke kinderen, een katholieken meester te stellen, onvervuld.

Het een en ander heeft er toe bijgedragen, dat het kerkbestuur in 1864 tot den bouw overging van een Zustershuis, waarin, bij het lager onderwijs, ook een bewaarschool zou geopend worden. Want daar bestond, vooral op Flakkee, gebrek aan, wijl des zomers van den ochtend tot den avond de moeders en de grootere meisjes op den akker werkten.

Ook werd er gelegenheid gegeven tot het houden van kostkinderen.

Den 3en Juni 1866 kwamen de eerste Zusters Franciscanessen van S. Lucia te Achthuizen aan.

In verloop van tijd is de stichting aanmerkelijk vergroot en uitgebreid. Er kwamen schoollokalen bij; de kapel werd vergroot; het huis zelf werd uitgebouwd. Op het oogenblik gaan er 300 kinderen ter schole; het getal kostkinderen bedraagt 29.

* * *

Henricus van Luenen.

1845–1848.

Pastoor Van Luenen was den 16en Febr. 1813 te Gouda geboren, en behoorde tot de eerste leerlingen, die, bij de tweede opening van het Seminarie Hageveld, de lessen in de wijsbegeerte volgde van »mijnheer Broere«.

Hij was een jongmensch, van wien men de beste verwachtingen had: optimae spei juvenis, indolis et moribus bonus, zoodat hij, bij gebrek aan voldoend leerarend personeel, ofschoon zelf nog student, in de jaren 1830–1832, les gaf aan de leerlingen der lagere klassen.

In Sept. 1835 werd Van Luenen tot diaken en den 18en Febr. 1837 tot priester gewijd; en wederom getuigden bij die gelegenheid zijne leermeesters aan den Vice-Superior: dat Van Luenen onder de besten der gewijden behoorde: »Dnus Van Luenen undique satisfecit et meretur inter optimorum classem computari«.

Vervolgens werd hij assistent te 's-Gravenhage aan S. Wilbert in 1837, kapelaan te Rotterdam van 1837–1839, te Amsterdam aan »de Papegaai« van 1839–1843 en te Leiden aan S. Petrus bij den aartspriester Kervel van 1843–1845.

Als kapelaan te Rotterdam werd Van Luenen in 1839 benoemd tot surveillant op het Seminarie Hageveld, maar weigerde dat ambt te aanvaarden. Den 26en Sept. 1839 schreef daaromtrent Antonucci aan den aartspriester Gerving: mihi dictum fuit munus vigilantis in parvo Seminario R. D. Van Luenen acceptare recusasse, quod ex una parte bonum est, ne invitus quisque tale munus exerceat, et praesertim ille Dominus, qui multum bonum in civitate Roterodami operatur.

Van 1845–1848 werd hij de eerste pastoor van

Achthuizen; van 1848–1859 was hij pastoor en sinds 11 Sept. 1853 ook deken van S. Josef te Haarlem; van 1859 tot 30 Nov. 1876 pastoor van S. Catharina te Amsterdam, en sinds 27 Mei 1867 ook deken van de Hoofdstad. Door ouderdomszwakte buiten bediening gegaan, stierf hij den 28en December 1876 te Heemstede.

Er hangt van hem te Achthuizen in de pastorie een portret hg. 74 cm. br. 59 cm., waarop hij de teekening der kerk voor zich heeft. De naam van den schilder ontbreekt. In de mooie collectie priesterportretten van de S. Catharina-kerk te Amsterdam, komt Van Luenen voor en peinture Bogaerts, maar in de pastorie van S. Josef te Haarlem hangt zijn portret in olieverf, geschilderd door M. C. S[chenk] 1875. Hoog 36, br. 29 cm.

Henricus Cornelis van den Boom.

1848–1850.

De jaarcijfers, waarbinnen het levensverhaal van dezen priester zich beweegt, werden door mij genoemd bij de beschrijving der parochie Duivendrecht [1].

Blijkbaar stond Van den Boom bij zijne kerkelijke Overheid minder gunstig aangeschreven, want uit hetgeen de aartspriester den 7 Nov. 1848 aan den Vice-Superior schreef, moest de beperkte aanstelling tot »deservitor« door hem beschouwd worden, als eene aanmaning tot verbetering in zijn priesterlijken wandel.

Onder de aartspriesters werden de eilanden soms als standplaats uitgekozen voor priesters, wier levensgedrag het wenschelijk maakte zoover mogelijk van het vaste land verwijderd te blijven. De geschiedenis

---

[1] *Bijdr. t. H.:* dl. XXXVIII, blz. 77–78.

van Oude Tonge kan daarvan treurige voorbeelden bijbrengen. Dat door deze handelwijze aan den geestelijken opbloei eener Statie groot nadeel werd toegebracht, behoeft waarlijk geen betoog.

Ouden van dagen weten nog te verhalen, hoe deservitor Van den Boom in 1849, toen Overflakkee geteisterd werd door de gevreesde cholera, een heldhaftig voorbeeld gaf van belangelooze naastenliefde. Maar in de maanden April en Mei van het jaar 1850 waren er klachten over hem bij den Vice-Superior ingekomen, waardoor hij sinds den 16en Mei 1850 eenige maanden buiten bediening geraakte. Daarna was hij wederom kapelaan op verscheidene plaatsen, totdat hem in 1857 de benoeming gewerd van pastoor te Duivendrecht; hij stierf aldaar den 15en Juli 1868.

Joannes van den Brand.

1850–1856.

Deze priester behoorde tot het Vicariaat van Den Bosch, en werd eenige maanden na zijne priesterwijding — 21 Mei 1842 — aan de Hollandsche Zending afgestaan.

»Ego ipsemet examinavi R. D. Van den Brand — zoo schreef de aartspriester den 23en Aug. 1842 aan den Vice-Superior — quem hujus loci [Warmond] pastor assistentem petiit ab Ill. Epo de Emaus, et attestari possum, quod tuto ipsi concedi posssit jurisdictio ad tempus, quo hic loci commorabitur: post annum saltem redibit«. Van dat teruggaan is echter weinig gekomen. Behalve te Warmond was hij kapelaan te Wassenaar, waarna hij den 6en December 1844 met Mgr. Grooff te Den Helder scheep ging naar Oost-Indië. Daar verbleef hij tot 11 Juni 1846, toen

hij wederom met zijnen bisschop naar het vaderland terugkeerde.

Den 1en Juli 1846 schreef de bisschop van Gerra aan den aartspriester: »De eerw. Heer Van den Brand heeft zich bij mij vervoegd om wederom geplaatst te worden. Ik zal hem naar de Hollandsche Missie zenden«. Sinds dien was Van den Brand kapelaan te Rijswijk en te Roelofarendsveen, toen in 1850 zijne benoeming kwam van pastoor te Achthuizen.

Joannes Van den Brand was den 22 Juli 1813 te Zeeland, bij Grave, geboren. Als pastoor ijverde hij onvermoeid aan de verbetering der zeden zijns volks, dat zich vooral aan dronkenschap — een der hoofdzonden dier eiland-bewoners — te buiten ging. Wel stichtte pastoor Van den Brand meerdere godsdienstige vereenigingen, doch aan een gezamenlijk, een vereenigd optreden tegen den drank werd door hem niet gedacht.

In 1856 trad hij in de Orde der Capucijnen, en kwam later als Pater Pacificus meermalen zijne oud-parochianen bezoeken. In 1873 predikte hij voor hen eene Missie, en in 1877, bij gelegenheid der Pius-feesten, was Pater Pacificus wederom de leider der kerkelijke feestviering.

Hij overleed te Meersel den 12en Juli 1882.

Henricus Franciscus van Lith.

1856–1860.

Wederom een priester uit het Vicariaat van Den Bosch, door gebrek aan priesters, aan de Hollandsche Missie afgestaan! Hij was den 23en Aug. 1822 te 's-Hertogenbosch geboren, en den 17en Juni 1848 tot priester gewijd. Achtereenvolgens was hij kapelaan te

Amsterdam: Heintje Hoeksteeg van 1848–1849, te Kralingen van 1849–1851 en te Dordrecht van 1851–1856, toen zijne benoeming volgde tot pastoor te Achthuizen.

Pastoor Van Lith had de gave om, bij krachtig optreden, zachtmoedig te handelen; vandaar dat hij, volgens het kerkarchief, naar Overflakkee gezonden werd »ut populum hunc ad multas et perniciosas abusus proclivem mansuete sed fortiter regeret«. Zijn bestuur duurde slechts enkele jaren, want in 1860 werd hem de niet minder moeilijke parochie Schagen te besturen opgedragen. Wat pastoor Van Lith daar tot stand bracht, werd reeds in deze Bijdragen vermeld [1]).

Sinds 1872 stond hij als pastoor en deken te Gouda, maar zijne krachten waren reeds door zijne werkzaamheid ondermijnd, zoodat hij in 1876 buiten bediening ging, en in het S. Andries-gesticht te Utrecht zijne laatste dagen sleet, waar hij den 14en Mei 1877 in den Heer ontsliep.

Lambertus Hesemans.

1860–1869.

Sinds 30 Oct. 1851 was deze priester door het Vicariaat van Den Bosch aan de Hollandsche Missie afgestaan.

Lambertus Hesemans was den 17en Sept. 1826 te Gestel geboren, en den 14en Juni 1851 tot priester gewijd. Hij was kapelaan te Leiden (O. L. Vr. Hemelvaart) van 1851–1860, pastoor te Achthuizen van 1860–1869, waar door hem de bijzondere school gesticht werd, en te Westwoud van 1869 tot 25 Mei 1900, toen hij ter eeuwige ruste ging.

---

[1]) L. c., dl. XIV, blz. 173—174.

Jacobus Kimman.

1869 1870.

Deze priester, even begaafd als zonderling van aanleg, gevoelde zich als pastoor eener eenvoudige, in het polderland wonende bevolking, door gemis aan verbinding uren ver van het vaste land verwijderd, niet in het minst op zijn gemak. Zijn verblijf te Achthuizen was dan ook van zeer korten duur.

Jacobus Kimman was te Haarlem den 16en April 1830 geboren en den 16en Aug. 1857 tot priester gewijd. Hij was kapelaan te Assendelft van 1857–1859, te Amsterdam in »de Posthoorn« van 1859–1863 en aan S. Jacob te 's-Gravenhage van 1863–1869. Na zijn pastoraat te Achthuizen werd hij rector te Monster van 1870–1873 en van S. Jacob te Amsterdam van 1873–1879, en daarna wederom pastoor te Heilo van 1879 tot 1 Maart 1897, toen hij eervol uit de bediening ontslagen werd. Hij stierf den 5 Juli 1897.

Behalve eenige opstellen in »de Katholiek«, verschenen van zijne hand als afzonderlijke uitgaven: *Katholiek protest tegen de moderne beginselen, die men op 1 April 1872 zoude willen huldigen,* Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1872; *Feestrede, gehouden ter gelegenheid van de inzegening der nieuwe parochiekerk van den H. Willebrordus, buiten de Veste te Amsterdam,* Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1873; *Het Hofje van Beresteyn. Ernstige bedenkingen rakende den veelbesproken verkoop der aldaar voorhanden kunstschatten. Met het oog op algemeen maatschappelijke belangen.* Amsterdam, J. S. de Haas, 1876. Vooral dit laatste geschrift blijft zeer belangrijk, om de ruime en frissche ideeën, waarvan de schrijver in die dagen op kunstgebied blijk gaf.

Joannes Wilhelmus van Leeuwen.

1870–1879.

Pastoor van Leeuwen was den 25en October 1828 te Leiden geboren en den 16en Augustus 1857 tot priester gewijd. Achtereenvolgens was hij kapelaan te Oude Tonge van 1857–1858, te Roelofarendsveen van 1858–1860, te Amsterdam aan S. Nicolaas binnen de Veste van 1860–1865, te Purmerend van 1865–1866, te Naaldwijk van 1866–1867 en te Monster van 1867–1868; daarna rector te Monster van 1868–1870, pastoor te Achthuizen van 1870–1879 en te Berkel van 1879–1907, toen hij den 28en Febr. 1907 in den Heer overleed.

Gerardus Joannes Reinerus Kuijpers.

1879–1888.

Hij was te 's-Gravenhage den 20en September 1834 geboren en werd den 15en Augustus 1864 tot priester gewijd. Hij was assistent te Wognum in 1864, kapelaan te 's-Heerenhoek van 1864–1865, te Bovenkarspel van 1865–1868. te Soetermeer van 1868–1879, daarna pastoor te Achthuizen van 1879–1888, te Westerblokker van 1888–1892, te Uitgeest van 1892–1896 en te Leimuiden van 1896 tot 6 Juli 1918, toen hij eervol uit de bediening ontslagen werd, en zijn intrek nam in het door hem te Leimuiden gestichte Zustershuis.

Pastoor Kuijpers draagt het ridderkruis van Oranje-Nassau.

Vermaant de Apostel om »gastvrij te zijn zonder morren«; deze priester — ik weet het bij herhaalde ondervinding — beoefent de gastvrijheid met de grootste blijdschap des harten.

Jacobus Henricus Smeele.

1888–1896.

Pastoor Smeele was te Maassluis den 19en Mei 1842 geboren en werd den 15en Aug. 1870 tot priester gewijd. Na eenige assistenties te Osdorp, Westwoud en 's-Heerenhoek, werd hij kapelaan benoemd te Bodegraven den 31en October 1871 en te Rotterdam den 17en October 1876, waarna zijne benoeming volgde van pastoor te Achthuizen. Onder de meer ouderen der parochie leeft de gedachtenis aan den herderlijken arbeid van pastoor Smeele met dankbaarheid voort.

Den 28en December 1896 werd pastoor Smeele benoemd tot pastoor en deken van Hoorn.

Ludovicus Joannes Weve.

1896–1906.

Den 3en Maart 1853 was hij te 's-Gravenhage geboren en werd den 17en Aug. 1879 tot priester gewijd.

Hij was assistent te Noord-Zijpe van 1879–1880, kapelaan te Hoorn in 1880, te Velsen van 1880–1889 en te Lisse van 1889 tot 1896. Na een bijna tienjarig pastoraat te Achthuizen werd hij pastoor te Kethel, alwaar, na korte ongesteldheid, hem de dood overviel den 8en Februari 1908.

Joannes Thomas Boonekamp.

1906–1913.

Pastoor Boonekamp is den 1en Juni 1861 te Stompwijk geboren en werd 15 Aug. 1888 tot priester gewijd. Hij was kapelaan te Schoten van 1888–1890, te Beemster van 1890–1893, te Naaldwijk van 1893–1896,

te Amsterdam: Petrus en Paulus van 1896–1900 en te 's-Gravenhage aan S. Jacob van 1900–1906.

Vooral in den laatsten tijd van zijn pastoraat te Achthuizen, was pastoor Boonekamp, ten gevolge van het vochtige klimaat, lijdende aan rheumatische pijnen, waarom hij den 28en Febr. 1913 naar het gezonder gelegen Heemskerk verplaatst werd.

Joannes Maria Cornelius Nuijen.

1913–1919.

Meerdere dragers van dezen familienaam hebben zich op het gebied der schilderkunst verdienstelijk gemaakt.

Pastoor Nuijen werd den 12en September 1873 te 's-Gravenhage geboren en den 15en Augustus 1897 tot priester gewijd. Achtereenvolgens stond hij als kapelaan te Voorschoten van 1897–1898, te Bennebroek van 1898–1901, te Amsterdam aan S. Bonifacius van 1901–1905, te Voorburg van 1905–1908 en te Alkmaar van 1908–1913.

Als pastoor bestuurde hij de parochie Achthuizen van 1913 tot 26 Juli 1919, waarna hij in de Orde der Trappisten trad te Zundert.

Toen in Augustus 1914 ons leger gemobiliseerd werd, is, voor het eerst na de Hervorming, wederom te Ooltgensplaat de H. Mis gelezen; aanvankelijk in de open lucht binnen de wallen van het fort Prins Frederik, toen in eene remise, gemerkt »C«, en daarna in een artillerie-loods. Weer later werd des Zondags de cantine voor het vieren der H. Geheimen afgestaan.

Door pastoor Nuijen werd in het najaar van 1915 met den bouw begonnen eener nieuwe pastorie. De vergrooting der kerk zou volgen. Moeilijkheden en

onaangenaamheden, vooral van den kant des aannemers, die failliet ging, hebben het hare er toe bijgebracht, dat de pastorie voltooid, maar van den uitbouw der kerk werd afgezien.

De pastorie werd ontworpen naar de even oorspronkelijke als artistieke opvatting van den Heer Kropholler, en op de meest sobere wijze uitgevoerd. In Maart 1916 werd zij in gebruik genomen.

Charles François Eugène Querelle.

1919.

De jongste pastoor der parochie Achthuizen is den 29en Juli 1876 te Amsterdam geboren en werd den 15en Aug. 1902 tot priester gewijd. Hij was kapelaan te Werfershoef van 1902–1907 en te Rotterdam aan S. Lambertus van 1907–1919.

De arbeid van zulk eene eerbeidwaardige reeks van priesters, die het beste, waarover zij te beschikken hadden: offer en gebed, gaven aan de katholieken van Overflakkee, gedurende meer dan 50 jaren, is, onder den zegen Gods, niet vruchteloos geweest. En de katholieken hebben van hunnen kant blijk van waardeering gegeven door hunne genegenheid jegens de priesters. Pastoor Smeele en pastoor Weve gevoelden zich indertijd genoopt, in het Liber Memorialis, van de aanhankelijkheid hunner parochianen, ter dankbare gedachtenis, met eigen hand te getuigen.

Depositum custodi: bewaar alzoo het toevertrouwde pand!

15 Aug. 1919. J. C. van der Loos.
Nieuwerkerk a. d. Ysel.

AANHANGSEL.

Als kapelaan waren in de parochie werkzaam:

Namen:	Geboorteplaats:	Tijd van hun verblijf:
L. J. M. van der Pluijm,	Rotterdam . .	1908–1912.
A. F. J. Goossens, . .	Alkmaar. . .	1912–1913.
J. G. M. Jansen, . . .	Amsterdam. .	1914–1916.
P. van Diepen, . . .	Avenhorn . .	1916–1918.
H. H. Snel, ...	Amsterdam. .	1918–1919.
W. C. C. M. v. Alphen,	Leiden . . .	1919. —

BLEISWIJK.

Bleiswijk, eene ambachts-heerlijkheid, gelegen in de landen »tusken der Schye ende Goude«[1], ongeveer het midden houdende tusschen Berkel en Moerkapelle, grenst ten noorden aan Moerkapelle, ten zuiden aan den Bergschenhoek, ten westen aan Pynacker en ten oosten aan de Rotte, een stroompje, dat te Rotterdam van de Maas werd afgedamd.

Aan de Rotte, bij de eerste Bleiswijksche meer, was een houten galg opgericht, ten teeken van het hoog rechtsgebied of halsheerlijkheid, waarover het ambacht te beschikken had.[2]

In de oude rekeningen door Joosting en Muller uitgegeven[3], wordt de naam van het dorp Bleiswijk zeer afwisselend geschreven; maar het meest leest men: Blesewic, Bleswic, Bleeswyc, Bleyswyc, zoodat deze dorpsnaam, volgens Franck[4]) en Verdam[5], van de middelnederlandsche woorden »blec« en »wyc« afgeleid, een stuk land beteekent, dat slechts even boven het water uitsteekt.

---

[1]) *De Rekeningen der grafelijkheid van Holland:* uitg. Hist. Gen. n⁰. 21, dl. I, blz. 33, 34, 69, 98, 99, 227.

[2]) *Tegenwoordige staat der vereenigde Nederlanden:* dl. VII, blz. 38.

[3]) *Bronnen voor de geschiedenis der kerkelijke rechtspraak in het bisdom Utrecht in de Middeleeuwen*, uitgegeven door Mr. J. G. C. Joosting en Mr. S. Muller Hzn., 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1906.

[4]) *Etymologisch Woordenboek:* tweede druk, 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1912.

[5]) *Middelnederlandsch Handwoordenboek:* 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1911.

Van Ollefen schreef destijds[1]): »dat er op goede gronden niets met zekerheid van den naamsoorsprong wordt geweten«. Waarna hij, als gewoonlijk weinig scherpzinnig, de verklaring laat volgen: alleenlijk teekenen wij aan, dat deeze Heerelijkheid, of het dorp afzonderlijk, mede voor eene *wijkplaats* van een of ander geslacht of volk zal hebben gediend, gelijk wij weeten, dat menig andere plaats of dorp naar de *wijk* van eenig volk genoemd zal weezen; Bleiswijk zal waarschijnlijk op die wijze zijnen naam verkregen hebben«.

Welzeker, omdat Dirk van Bleiswijk, de geschiedschrijver van Delft, in 1640, en de staatsman Pieter van Bleiswijk in 1724, naar men veronderstelt, te Delft geboren zijn, daarom spraken de Middeleeuwen reeds van Blec- en Blesewyc!

Tot wapen voert Bleiswijk een vertikaal gehalveerd schild van goud, waarvan de rechterhelft in twee kwartieren verdeeld is, dragende in het bovenste zeven ruiten van keel — geplaatst 4 en 3 — en in het onderste drie donderklooten — geplaatst 2 en 1 — terwijl de linkerhelft van het doorsneden schild beladen is met een dubbelen adelaar van sabel, gedekt met eene geparelde hertogelijke kroon.

Op het gebied der vaderlandsche kerkgeschiedenis stijgt Bleiswijk in ouderdom tot de vroege Middeleeuwen. In het tiendenregister, loopende over de jaren 1275–1280, komt de parochie Bleiswijk voortdurend voor, en behoort, gezien hare jaarlijksche bijdrage ten behoeve van het H. Land, geenszins onder de geringste harer gezusters[2]).

---

[1]) *De Nederlandsche Stad- en Dorp-Beschrijver;* Amsteldam bij H. A. Banse in de Stilsteeg, 1797, dl. V.

[2]) *Muller:* l. c., blz. 6, 12, 18, 19, 21, 26.

Tot den aanvang der 14e eeuw werd Bleiswijk gerangschikt onder het dekenaat Zuid-Holland, maar daarna, als Schieland uit Zuid-Holland was ontstaan, werd de parochie, voortdurend, heel de middeleeuwen, onder Schieland gerekend.

Kerk- en dorpspatroon was S. Jan de Dooper, onder den titel van S. Jan's Onthoofding, door de H. Kerk jaarlijks den 29en Augustus gevierd [1]).

De tegenwoordige, eenbeukige kerk, met haar houten tongewelf, van baksteen opgebouwd, dagteekent uit het begin der 16e eeuw, zoodat aan deze kerk nog eene andere kerk is voorafgegaan. In het begin der vorige eeuw werd de spits van den toren hernieuwd; eene zeer bevallige teekening van kerk en pastorie leverde de vaardige graveerstift van Anna Cath. Brouwer. Aan het werk, vooral van deze kunstenares, dankt Van Ollefen, dat zijn Stad- en Dorpbeschrijving tot op dezen dag nog waarde heeft.

In de rekeningen van den Officiaal des aartsdiakens van den Dom — eerlang uit te geven door den Heer P. M. Grijpink, als vervolg van zijn *Register op de parochiën, altaren enz.*, Deel I, Amst. 1914 — staat een volledige lijst van priesters, die van 1440–1574, als pastoor, de parochie Bleiswijk bestuurd hebben.

De pastoors of anders de kerkmeesters waren jaarlijks verplicht, »haer Sacramenten«, d. i. de H. Oliën, uit Rotterdam te halen [2]).

De namen der pastoors tot de Hervorming zijn de volgende:

1440–1478: Joannes Gerardsz.

---

[1]) *Hoogstraten, D. van:* Groot algemeen Woordenboek, 1733 i. v. Bleiswijk.

[2]) *Frans v. Mieris:* Groot-Charterboek, Leiden bij Pieter van der Eijk, 1755, dl. III, blz. 575.

1478–1479: Joannes ten Walle, die, tijdens zijne afwezigheid, de parochie liet waarnemen door Robertus Jacobsz.

1479–1484: Judocus Sybrandsz., die, gelijk zijn voorganger, te Bleiswijk geen verblijf hield, maar zich door denzelfden Robertus Jacobsz. deed vervangen.

1484–1491: Wilhelmus Vlasman.

1491–1507: Adrianus Dirksz. van Monster, die van zijne kerkelijke Overheid toestemming ontving, om over zijne goederen, uit ambtelijke bediening verkregen, bij testament te beschikken: »licentia testandi« [1]).

1507–1514: Cornelius Egidius.

1514–1540: Godfried Dirksz. de Reno, die in 1520 licentia testandi ontving. Bij de Informacie van 1514 deelde hij aan de grafelijke belastingheffers omtrent den toestand van Bleiswijk mede, dat er ongeveer 75 huizen of gezinnen waren, bestaande uit omtrent 250 communicanten; dat de bewoners zich onledig hielden »mit wat koyen ende paerden te houden, mit turf te delven ende winterdaechs maicken zy gagel [2]) of wat elsen tacken«. En wat den staat der landerijen aangaat, overeenkomstig de naamsafleiding, zegt de Informacie »ende wat lant zy vercoopen, dat vercoopen zy by den hoop ende niet by de mate, want het is al arm veenlant ende geen cleylant, ende drinckent malcanderen dicwils toe« [3]).

Landerijen, »malcanderen toedrincken«: grooter geringschatting is moeilijk denkbaar.

---

[1]) *Bijdr. v. H.:* dl. II, blz. 159.

[2]) Gagel, een kleine heester of mirtedoorn, die veel voorkomt op moerassige en veenachtige heidegronden, en soms in de plaats van hop bij het bierbrouwen gebruikt werd. *Verdam Middelned. Wrdb.* II, kol. 894.

[3]) *Informacie upt stuck der verpondinghe:* blz. 371–372.

't Blijft echter eene vraag, of de belastinginners aan deze verklaring geloof geslagen hebben: zij wisten immers al te wel, dat de rietlanden, ten oosten en ten westen van de Rotte. in hunne opbrengsten jaarlijks bijdroegen voor het grafelijke hof [1]).

1540— : Adrianus Andries van Gouda,

—1573: Jacobus Jansz. Borger, die als pastoor bedankte, en door Joannes van Zuchtelen, den laatsten pastoor van Bleiswijk vóór de Hervorming, werd opgevolgd.

* * *

De Hervorming bracht te Bleiswijk op het gebied van het kerkelijke leven eene schromelijke ontaarding. Zoo verscheen den 14en Maart 1582 op de synode te Haarlem J. J. van Bolsweert, predikant te Bleiswijk, bijgenaamd Joannes Caecus, »synde gedeporteert ende geëxcommuniceert«, verklarende met zijne zware zonden de christelijke gemeente zeer geërgerd te hebben [2]). Den 24en Augustus 1587 was de predikant Hugo Dircxz. te Bleiswijk »om leere ende wandels wille« van zijn dienst ontslagen [3]). En wat heeft Episcopius, de leerling van Arminius, gedurende de enkele jaren van zijn verblijf te Bleiswijk, door zijne van de gereformeerde leer afwijkende meeningen, een tweespalt in de kerkelijke gemeente te weeggebracht! [4]) Na hem stond te Bleiswijk als predikant Henricus Slatius,

---

[1]) *De Rek. der graf. van Holland:* l. c., dl. I, blz. 207; dl. II, blz. 28, 132.

[2]) *Reitsma, J.:* Acta der provinciale en particuliere Synoden, te Groningen, J. B. Wolters, 1892, dl. I, blz. 93; dl. II, blz. 206—207.

[3]) L. c., dl. II, blz. 304, 459.

[4]) *Halma, F.:* Tooneel der vereenigde Nederlanden, Leeuwarden bij H. Halma, 1725, dl. I, i. v. Episcopius.

die »van der jeucht aen is geweest van een seer schandelick leven ende daerenboven, als blyckt uyt syne schriften ende propoosten, die hy gegeven heeft, het gevoelen der Socinianen genoechsaem [was] toegedaen« [1]).

Bij deze heerschende troebelen op kerkelijk gebied werden de belangen der trouw-gebleven katholieken behartigd door de geestelijkheid uit Hillegersberg [2]); een toestand, die tot het jaar 1650 duurde, wanneer te Bergschenhoek eene Statie gesticht werd, waarbij de katholieken van Bleiswijk, als meer in de nabijheid gelegen, gevoegelijker konden gerekend worden.

Op het einde der 17e en bij den aanvang der 18e eeuw werden de aan veen en turf rijke landerijen in waterplassen herschapen, welke op het laatst der 18e eeuw door bedijking werden ingepolderd en drooggelegd [3]).

Een onbekende zanger bij Van Ollefen bezingt deze gebeurtenis, als hij rijmt:

Bleiswijk, dat door vruchtbaare akkers,
't Oog van den Bataaf bekoort;
Akkers, die voor veele jaren
Uitgeveende plassen waaren.

»Vruchtbaare akkers« deden de bewoners onder Bleiswijk in getalsterkte toenemen, waaronder niet weinigen katholiek waren. Ter voldoening hunner kerkelijke plichten moest een verre afstand, langs drassige,

---

[1]) *Reitsma, J.:* l. c., dl. III, blz. 374—375; dl. IV, blz. 225—226; *Archief voor kerkelijke geschiedenis:* N. C. Kist en H. J. Rooyaards, Leiden bij S. en J. Luchtmans, 1836, dl. VII, blz. 67—68; *Kerkhistorisch Archief:* dl. XV, afl. 2, blz. 150.

[2]) *Bissch. Oud-Archief te Haarlem:* Liber Status Missionis.

[3]) *Groot Placaatboek:* 's-Gravenhage bij Isaäc en Jacobus Scheltus, 1746, dl. VI, blz. 1093; id. dl. IX, blz. 1378—1382, 1395—1396, 1411—1416.

schier onbegaanbare wegen, vooral in het najaar, bij regen en ontij, worden afgelegd. Van een bloeiend kerkelijk leven kon in die dagen onder de katholieken geen sprake zijn. En aan afscheiding van Bergschenhoek, hoe noodig ook uit geestelijk oogpunt, viel niet te denken.

Bergschenhoek stond in die dagen bij de aartspriesters geboekt als eene Statie, waar een krachtig-gezonde en ijvervolle priester van noode was.

Zoo stonden de zaken tot in het midden der 19^{e} eeuw, toen pastoor Bruls, de laatste herder, die over Bergschenhoek en Bleiswijk het geestelijk bestuur voerde, door zijne milddadige testamentaire beschikkingen, de afscheiding van Bleiswijk en de stichting eener zelfstandige Statie mogelijk maakte.

Om de belangrijke plaats, welke door dezen pastoor in de stichtingsgeschiedenis der Statie Bleiswijk wordt ingenomen, verdient zijne gedachtenis, bij het beschrijven dezer parochie, naar recht en billijkheid te worden gevierd.

Antonius Bruls was den 23^{en} Januari 1804 te Amsterdam uit zeer bemiddelde ouders Gregorius Bruls en Maria Theijs geboren. Hij stond als kapelaan te 's-Gravenhage aan S. Willibrord en te Heemskerk, en was sinds 18 Aug. 1835 deservitor der nieuw opgerichte Statie Hellevoetsluis.

Het was noodig, dat Hellevoetsluis, zoo om den afstand als het zieleheil der militairen, van Brielle werd afgescheiden. Maar, hoe noodzakelijk deze splitsing ook was, zij geschiedde onder groote tegenwerking van pastoor Kroes te Brielle, over wien de aartspriester Gerving den 27^{en} April 1834 aan Antonucci schreef:

»Agendi ratio, quam sequitur pastor Kroes respectu Hellevoetsluis omnino est vituperanda. Videtur homo,

qui potius sua quaerit quam salutem animarum et bonum religionis. Loquitur semper vel de nummis vel de damno temporali, quod sacerdotem minime decet. Necessarium erit Stationem in Hellevoetsluis ab obtenta ejus jurisdictione separari, quamprimum obtenta fuerint, quae obtinenda brevi speramus. Sacellanus Bakker negat, se dixisse pastori, quae dicta asserit iste«.

In den Minister van Eeredienst Baron de Pelichy vond de kerkelijke Overheid een krachtigen steun. Volgens een brief van Gerving, gedagteekend 16 Juli 1834, gaf de Minister voor den opbouw eener nieuwe kerk de som van 500 gulden. En op Beloken Paschen van het jaar 1835 werden de katholieken der Hollandsche Zending met de geestelijke nooden van Hellevoetsluis in kennis gesteld; de pastoors waren bij circulaire van 25 Maart aangemaand, om een warm beroep te doen op den liefdadigheidszin hunner parochianen. Dit schrijven was van dezen inhoud:

»*Reverende admodum domine!*

Nova ad finem anni praeteriti Statio erecta est in Hellevoetsluis oppido, quod a tempore deplorandae in nostra patria scissionis religiosae propriâ caruit ecclesiâ, et a viciniore Pastore Brielensi, ob distantiam loci, non eo administrari potuit studio, quo quidem oportuit in animarum salutem. Inde crassam in rebus Religionem spectantibus ignorantiam, inde digressionem quandoque a Fide, inde frequentissimam matrimoniorum permixtionem, inde demum prolium in haeresi educationem successu temporis magis magisque irrepsisse, mirum non est. Ut huic, de quo timendum erat, ne ulterius accresceret, malo finis imponeretur, favente Deo, ibi acquisivimus praetio equidem non mediocri domum aptam, quae jam et pro ecclesia et pro pastorali domicilio instructa et ulterius exstruenda subsidium a parte Fidelium exigit, quod, ut pro voto succedat, nomine Illustrissimi Domini Vicesuperioris Te, Reverende admodum

Domine! enixe invito, ut eum in finem instituere digneris Collectam intra ecclesiae muros, et quidem, ut ubique eâdem die fiat, Dominica in Albis ad id opus praefigatur. Modus, quisquis sit, ad praefixum finem optimus Tibi visus, nec non et praevia admonitio Reverentiae Tuae arbitrio et directioni relinquitur. Necessitas ab unâ et bonum Religionis ab alterâ provocant ad liberalitatem Fidelium, qui, quam primum, a Pastoribus suis excitati, intellexerint, quod in honorem Dei fiat et in favorem Religionis, quidquam contribuere nunquam renuunt. Quapropter Te, Charissime in Domino Frater! precor, ut omni, quo potueris, studio ac impulsu huic tam pio operi succurrere non recuses.

Hac datâ mihi opportunâ occasione etiam Seminarium Warmondense Tibi, Reverende Confrater! quam maxime commendans, subjungo admonitionem, ut appropinquantibus diebus Paschalibus pro more solitam instituere velis Collectam in illius favorem. Experientiâ doctus optime nosti, quanti momenti illud ipsum sit pro nostra Missione, quae inde sibi acquirit suos in Vinea Domini operarios; huic ulterior admonitio supervacua fore mihi videtur.

Coelestem apprecans benedictionem debita subsignor veneratione,

Reverentiae Tuae
Fam. Obseq. ac Confrater

Datum Alcmariae
hac 25 Martii
1835.

B. J. Gerving,
Archipresbyter
Holl. et Zelandiae ac Westfrisiae«.

Aan pastoor Bruls was opdracht gegeven, toezicht te houden op den bouw. En blijkbaar verliep alles zoo gelukkig, dat — volgens een brief van Gerving aan Antonucci — den 7en Mei 1835, de reis naar Hellevoetsluis ondernomen werd, om, in gezelschap van pastoor Hofman, den financieelen specialiteit zijne dagen [1]),

[1]) O. a. had hij bepaald. »ut communitas singulis annis solvat 100 florenos in redemptionem debiti«. *Bissch. Oud-Arch. te Haarlem.*

de gebouwen te bezichtigen en de gemaakte schulden te betalen.

»Concomitante D^no Hofman me itineri dabo ad Hellevoetsluis ad inspiciendum novam pro ecclesia structuram, ad solvendum debita aedificationi impensa et cetera insuper, quae ibi adhuc necessaria habebuntur, statuendum et executioni mandandum«.

Den 21^en Juni 1836 had Antonucci aan Gerving volmacht gegeven, om de kerk in te zegenen, en toestemming verleend om de Statie te stellen onder de schutse van den H. Antonius van Padua.

»Ampl. tuae impertior facultatem benedicendi novam ecclesiam in Hellevoetsluis brevi exstructam atque libentissime meam tribuo approbationem, ut illius Stationis et ecclesiae Patronus instituatur S. Antonius de Padua«.

Den 12^en Juni 1836 meldde Gerving aan Antonucci, dat de kerk ingezegend was, en dat de werkzaamheden, onder leiding van pastoor Bruls, aan den opbouw van kerk en pastorie ten beste gegeven, in hooge mate zijne goedkeuring hadden weggedragen.

»Ecclesia in Hellevoetsluis 7ma hujus solemniter benedicta est a me, assistentibus pluribus sacerdotibus. Si unquam admiratione attonitus fuerim, hoc accidit mihi ibidem loci. Tam ecclesia quam domus pastoralis praeter exspectationem mihi placuit: optime hanc aedificationem peregit et direxit D^nus Bruls. Revera cuncta quae vidi, ab omni parte laudanda sunt«.

In de latere briefwisseling tusschen Gerving en Antonucci werd herhaaldelijk gewag gemaakt van den verdienstelijken arbeid van pastoor Bruls; en zeer spoedig drong de aartspriester bij den Vice-Superior er op aan, dat aan den ijverigen herder, ter belooning zijner bemoeiingen, eene betere Statie zou gegeven

worden. De gelegenheid daartoe bood zich aan, in 1840, toen pastoor van den Elshoudt te Bergschenhoek naar Raamburg verhuisde.

Over den arbeid van pastoor Bruls te Bergschenhoek behoef ik hier niet te spreken; bij ouderen van dagen zoo te Bergschenhoek als te Bleiswijk leeft zijn aandenken voort als van een priester, die met bereidvaardigheid zijne tijdelijke middelen beschikbaar stelde ter leniging, zoo van maatschappelijk als van geestelijk lijden.

In de pastorie te Bleiswijk hangt zijn geschilderd portret (hg. 70 c.m. br. 42 c.m.); de naam des schilders ontbreekt.

Bij opening van pastoor Bruls' testament, den 15en Januari 1851, bleek, dat, behalve 3000 gulden aan Hellevoetsluis, op bijzondere wijze Bleiswijk in zijne liefdadige beschikkingen bedacht was. Den 13en Mei 1851 gaf de aartspriester Van den Haagen van deze bevinding verslag aan den Minister van Eeredienst:

»Bij testamentaire dispositie van 27 Dec. 1850 heeft wijlen de Eerw. Heer A. Bruls in leven pastoor der R. C. gemeente Bergschenhoek, aan de gemeente Bleiswijk, tot nog toe behoord hebbende onder de gemeente Bergschenhoek, maar welke hij tot eene zelfstandige gemeente verklaard wenschte, gelegateerd eene som van *f* 15.000.— voor den opbouw eener kerk aldaar, en aan de gemeente van Bergschenhoek en Bleiswijk ieder voor zich eene som van *f* 10.000— in te schrijven op het grootboek der Nationale werkelijke schuld, om te dienen tot in standhouding dier gemeenten, tot het doen van kerkelijke diensten enz., onder voorwaarde evenwel, dat binnen zes maanden na zijn overlijden vier notabelen van Bleiswijk als gecommitteerden van die gemeente, hun verlangen om van de gemeente Bergschenhoek gescheiden, en als eene zelfstandige gemeente erkend te worden, zouden

kenbaar maken aan den aartspriester, en dat deze in de scheiding en nieuwe oprichting zoude bewilligen.

Bij missive van 7 Febr. j.l. heeft de commissie van de gemeente Bleiswijk aan deze bepaling van het testament voldaan, terwijl in antwoord daarop den 9 Mei j.l. de van mij verlangde verklaring aan haar geworden is.

Het zal niet noodig zijn, Uwe Excellentie te wijzen op het nuttige en noodzakelijke van de splitsing der wijd uitgestrekte gemeente Bergschenhoek, dewijl de voormelde dispositiën van den met de behoeften dier gemeente bekend zijnde thans overleden pastoor dit genoegzaam toonen, en tevens door diezelfde dispositiën gezorgd is, dat deze splitsing gevoegelijk kan plaats hebben. Vermits evenwel de burgerlijke erkenning dier nieuwe gemeente gevorderd wordt, neem ik de eerbiedige vrijheid, deze aan Uwe Excellentie te verzoeken, zullende na het verkrijgen daarvan de belanghebbenden aan Z. M. den Koning de vereischte machtiging tot het aanvaarden der versproken legaten en tot den bouw der kerk en pastorie, onder overlegging der noodige bouwkundige stukken, kunnen aanvragen.

De te Bleiswijk te benoemen pastoor zal voorzeker behoefte hebben aan eene rijksjaarwedde, doch ik vertrouw, dat de gunstige regeling daarvan tot een bedrag van hoogstens *f* 400, later door tusschenkomst van Uwe Excellentie zal plaats hebben, dewijl voor het oogenblik daaraan geen dadelijke behoefte is, omdat waarschijnlijk de pastoor in den loop van dit jaar niet zal benoemd worden, uit hoofde der voorloopige werkzaamheden voor het aanvaarden der legaten en het ontwerpen der plannen, waarmede echter geen begin kan gemaakt worden, zoolang de burgerlijke erkenning niet verkregen is«.

Bij het weergeven van den inhoud des testaments vergat de aartspriester te vermelden, dat pastoor Bruls het uitbetalen der legaten had afhankelijk gesteld van de voorwaarde, dat, drie jaren na zijn dood, met den bouw der kerk diende begonnen te zijn.

De commissie van notabelen was spoedig gevormd; zij bestond uit de Heeren: J. Straatjes, B. Knippers, J. Verhaar en D. Koster; en zonder dralen gaven zij zoowel aan de kerkelijke Overheid als aan pastoor Fick te Berkel, den executeur van het testament, hun verlangen te kennen van de Statie Bergschenhoek te worden afgescheiden.

Doch tegenstand bleef niet uit. De kerkmeesters van Bergschenhoek maakten bezwaar tegen de uitvoering van het testament, en legden, bij schrijven van 8 Maart 1851, aan de Staten van Zuid-Holland hunne grieven bloot:

»Aan de Edel Grootachtbare Heeren Gedeputeerde Staten der provincie Zuid-Holland geven met eerbied te kennen de ondergeteekenden, een deel uitmakende van het kerkbestuur der R. C. Gemeente te Bergschenhoek, als zijnde hun medebestuurder Bernardus Knippers te Bleiswijk woonachtig, in dezen opposant[1]), dat het hun kenbaar is geworden, dat de Eerw. Heer Antonie Bruls, pastoor dezer Gemeente, en alhier den 15en Jan. j.l. overleden, bij testament vermaakt heeft eene som van 15.000 gulden tot stichting eener R. C. kerk te Bleiswijk, en de renten van 10.000 gulden, onder zekere voorwaarden hun niet juist bekend, aan deze gemeente, welke echter grootendeels zoude moeten strekken ter gemoetkoming in het geldelijk verlies voor den aanstaanden pastoor en zijne opvolgers, hetwelk door de voorgenomen scheiding van Bergschenhoek en Bleiswijk zoude veroorzaakt worden.

Dat zij, alhoewel de beschikkingen van den overledene niet willende beoordeelen, echter vermeenen hieromtrent zwarigheden te moeten maken, en wel om de volgende redenen, welke zij de vrijheid nemen UEdel Grootachtbaren een weinig nader te ontvouwen.

1. Dat de R. C. kerk alhier geheel nieuw gebouwd

[1]) Hij behoorde tot de commissie der notabelen.

is in 1832, en ingericht voor de R. C. parochianen van deze Statie, bestaande uit de gemeenten Bergschenhoek, Hillegersberg, Schiebroek, Bleiswijk en Zevenhuizen, uitmakende 600 communicanten; welke bouwing niet anders is ondernomen dan met uitdrukkelijke toestemming van alle parochianen, die, daartoe opgeroepen, zich verbonden hebben, steeds alhier ter kerk te gaan, of ten minste al de schulden te helpen voldoen, die tot die stichting en verder onderhoud vereischt worden, waartoe jaarlijks een hoofdelijke omslag over al de parochianen, die, alhoewel niet *wettelijk*, echter toch door de R. C. Geestelijkheid, en de opname daarvan in de jaarlijksche kerkelijke rekening door het Ministerie van Eeredienst, stilzwijgend goedgekeurd, wordt geheven.

2. Dat door executeuren in den boedel van wijlen genoemden Heer Bruls eene oproeping is gedaan aan de parochianen dezer gemeente te Bleiswijk woonachtig om zich te verklaren, of zij bereid waren het gezegde legaat te aanvaarden, en eene kerk aldaar te stichten, het door dezen met verbreking hunner aangegane verbintenis is aangenomen, zonder dat de overige leden der gemeente in de gelegenheid gesteld worden, hunne billijke bezwaren hiertegen in te kunnen brengen, waardoor zij zich in hun goed recht diep gekrenkt achten.

3. Dat deze kerk alsnog belast is met eene schuld van 5000 gulden, en het duidelijk is, dat dezelve door eenige voorgenomen en reeds bestelde veranderingen merkelijk zal vermeerderd worden, waarvoor de gemeentenaren van Bleiswijk ook hunne toestemming gegeven hebben.

4. Dat deze schuldenlast nu alleen door de met scheiding bedreigde gemeente Bergschenhoek c. a., bestaande uit ongeveer 350 communicanten, zoude moeten worden gedragen, waarvan vele, verre van de kerk verwijderd, elders ter kerk gaan, en alzoo niet in de collecte onder de godsdienstoefening bijdragen, hetwelk een niet gering verlies voor de inkomsten der kerk oplevert, en zij buitendien belast zoude blijven

met het onderhoud eener kerk en pastorie veel te groot voor hunne behoeften, als zijnde ingericht voor de vijf hiervoren genoemde gemeenten, waarvan Bleiswijk een belangrijk deel uitmaakt, welke gemeente zich dus aan eene stuitende onrechtvaardigheid zoude schuldig maken, bijaldien zij zich zoo maar willekeurig afscheidde.

5. Dat het te voorzien is, dat bij de daarstelling eener afzonderlijke R. C. gemeente te Bleiswijk, deze Statie, welke ongeveer 200 jaren bestaan heeft, door de te drukkende lasten, welke verre boven de krachten der gemeentenaren zullen klimmen, zal te niet gaan, en het niet ondenkbaar is, dat zulks het geval met Bleiswijk ook zal worden, als zijnde beide gemeenten te klein, om ieder eene afzonderlijke kerk, pastorie en pastoor te onderhouden, zoodat hieruit, in plaats van uitbreiding, eene vernietiging van godsdienst met al den aankleve van dien, zoude voortvloeien.

Redenen waarom zij zich nederig tot UEdel Grootachtbaren wenden met dringende bede, dat het UEdel Grootachtbaren of die Hooge Macht, welke het aangaat, moge behagen, dat, als van den kant van Bleiswijk toestemming wordt verzocht tot den opbouw eener R. C. kerk, op bovenstaande bezwaren wel te willen attendeeren, en den opbouw niet toe te staan, waardoor eene onafzienlijke reeks van rampen voor de R. C. gemeentenaren dezer Statie zoude voorkomen worden, waarvoor zij nu reeds beleefdelijk uwen veelvermogenden invloed inroepen.

w. g. J. van Zanten, B. Ruigrok,
W. Meerburg, H. Groenendijk,
G. Granneman, A. van Bedijk.

Maar de aartspriester, aan wien advies was gevraagd over de geopperde bezwaren, bleef het antwoord niet schuldig, en schreef den 26en Aug. 1851: [1])

»Ik heb gemeend breedvoerig te moeten bespreken het adres van eenige kerkmeesters der R. C. gemeente

[1]) *Bissch. oud-archief te Haarlem.*

te Bergschenhoek, die de voorgenomen splitsing hunner kerkelijke gemeente afkeuren.

Ter wegneming van hun *eerste* bezwaar kan ik Uwe Excellentie mededeelen, dat er geene bewijzen bestaan, dat alle parochianen zijn opgeroepen, veel minder zich verbonden hebben, om steeds te Bergschenhoek te kerk te gaan, ten minste alle schulden te helpen voldoen, totdat deze geheel zouden zijn afgedaan.

Hoewel de van de kerk ruim twee uren verwijderde parochianen, zoowel als die van Bleiswijk in het belang van den godsdienst steeds gewenscht hebben eene eigene zelfstandige gemeente te kunnen vormen, hebben zij zich echter volgens prijsbare gewoonte niet onttrokken aan het hoofdgeld, dat op *f* 900 gesteld was, en waartoe Bleiswijk pl. m. *f* 300 bijdroeg, zoolang die zelfstandigheid niet konde bestaan. Nu echter de oprichting eener zelfstandige gemeente mogelijk is geworden door de legaten van *f* 15.000 en *f* 10.000 door wijlen den Eerw. Heer Bruls daartoe versproken, eischt het godsdienstig belang der geloovigen dringend, dat deze oprichting plaats hebbe, aangezien meer dan 80 communicanten op een afstand van twee uren van de kerk te Bergschenhoek verwijderd wonende, niet behoorlijk de godsdienstoefeningen kunnen bijwonen, en hunne kinderen vooral in het wintergetijde van een geregeld godsdienstig onderwijs verstoken moeten blijven.

Op hun *tweede* bezwaar kan ik kortelijk antwoorden, dat Heeren executeuren in de nalatenschap van wijlen den Eerw. Heer A. Bruls gehandeld hebben volkomen volgens de bepalingen van het testament: eene verbreking van aangegane verbintenissen, die niet te bewijzen zijn, kan door adressanten nimmer in het midden gebracht worden.

Wat de schuldenlast der gemeente Bergschenhoek aangaat, in de *derde* plaats, als eene bedenking aangevoerd, deze is nog groot *f* 4500, tegen de geringe rente van 3 pCt., zoodat de last der rente slechts *f* 135 bedraagt. Wanneer men nu het door de gemeente van Bergschenhoek, na de afscheiding van

Bleiswijk, aan te brengen hoofdgeld berekent op minstens *f* 500, en daarbij voegt het aan de kerk resteerende overschot van de rente van *f* 10.000, voortspruitende uit het legaat van wijlen den Eerw. Heer A. Bruls, de mindering van de toelage van *f* 200 voor het onderhoud eens kapelaans, die nu niet meer noodig zal zijn, en de voordeelen der begraafplaats, daar, volgens genoemd testament, de katholieken van Bleiswijk geen eigen begraafplaats mogen oprichten, zie ik niet in, hoe de katholieken van Bergschenhoek zich in billijkheid kunnen verzetten tegen eene voor het godsdienstig belang van Bleiswijk c. a. zoo noodzakelijke, en zoolang reeds gewenschte afscheiding. De voorgenomen en bestelde veranderingen, die volgens adressanten eene schuldvermeerdering ten gevolge zullen hebben, bestaan in het vestigen van een nieuw altaar en van nieuwe banken, welke nog niet besteld, en ook niet noodig zijn, en van ijzeren ramen, die gemaakt, en tijdens het leven van den Eerw. Heer Bruls reeds betaald zijn, doch, dewijl men er geen gebruik van maken zal, ten bate der kerk zullen verkocht worden.

Bleiswijk vervolgens is er verre af, van, zooals adressanten op de *vierde* plaats aangeven, een belangrijk deel uit te maken, als bevattende slechts weinig gegoede katholieken; terwijl het aan den Bergschenhoek verblijvende gedeelte, dat het aanzienlijkste is, nog accresseeren zal door bijvoeging van een gedeelte aan de zijde van Hillegersberg, dat onder Kralingen parochieerde, maar daarvan verre verwijderd is. Dit gedeelte kerkte reeds met goedvinden van beide pastoors te Bergschenhoek, maar de parochierechten werden aan Kralingen overgemaakt.

Eindelijk de vrees voor het te niet gaan der gemeenten, aan het slot hunner bedenking uitgedrukt, is onverklaarbaar, daar het blijvend bestaan der gemeenten daarvoor te zeer gewaarborgd is.

Neemt men nu verder in aanmerking, dat de nieuwe gemeente Bleiswijk afstand doet van alle gemeenschappelijke bezittingen, ten bate van de gemeente

Bergschenhoek, dan blijkt daaruit, dat deze laatste geen billijke pecunieele bezwaren tegen de splitsing en nieuwe oprichting kan aanvoeren.

Mij blijft thans nog overig te voldoen aan de verdere wenschen Uwer Excellentie voorkomende in uwe laatste missive:

1. De grenzen der nieuwe gemeente Bleiswijk c. a. zijn als volgt: Ten zuiden de burgerlijke scheiding tusschen Bleiswijk en den Bergschenhoek voorbij de woning Oosthoekeinde. Ten zuidoosten de Rotte voorbij het Pikhuis. Ten oosten de Holvoetsbrug. Ten noordoosten de Scheidijk. Ten noorden Hildam. Ten noordwesten de Schielandsche landscheiding tusschen Zegwaart en Bleiswijk. Ten westen de landscheiding tusschen Berkel en Bleiswijk. Ten zuidwesten de Kade genaamd Lemiet.

2. De gemeente Bleiswijk verzekert van buiten bezwaar van het rijk te zullen voorzien in de kosten van den bouw of de aanschaffing der benoodigde pastoorswoning, terwijl de benoodigdheden in de nieuwe te bouwen kerk geenszins uit het legaat gekweten, maar door de gemeente Bleiswijk zullen aangeschaft worden.

3. De gemeente Bleiswijk, als het behoeftigste en kleinste gedeelte van de nu nog gecombineerde gemeente Bergschenhoek. voortaan bezwaard met al de lasten der oprichting, en van het onderhoud, verzoekt eerbiedig, dat de jaarwedde voor het onderhoud van den pastoor worde bepaald op *f* 400«.

En met dit antwoord stelde zich de Minister tevreden; want den 14en September 1851 werd de verlangde afscheiding door het Gouvernement goedgekeurd, evenwel onder voorwaarde [1]):

1. dat over de kerkgemeente zal worden aangesteld een kerkbestuur, bestaande uit den pastoor en een genoegzaam aantal kerkmeesters, om, onder gehoorzaamheid en toezicht van den aartspriester, zorg

[1]) *Kerkarchief der parochie Bleiswijk.*

te dragen voor de stoffelijke belangen der Gemeente;

2. dat door het kerkbestuur de opbouw der pastoorswoning en de aankoop der kerkmeubelen geschiede buiten bezwaar van 's lands kas;

3. dat het kerkbestuur bij ons departement zal inzenden de bouwkundige stukken en de begroote kosten voor den bouw van kerk en pastorie, met opgave der ter beschikking staande middelen, tevens met de schriftelijke verbintenis, dat het optrekken der gebouwen en de aflossing der gemaakte schulden zullen geschieden buiten bezwaar van het Rijk;

4. dat de grensregeling door den aartspriester aangegeven, gehandhaafd blijve, en dat aan den pastoor, van wege de regeering, eene jaarwedde van 400 gulden zal worden uitbetaald.

Door Mgr. Belgrado werd den 25en Januari 1852 de stichting van Bleiswijk als zelfstandige Statie goedgekeurd. Aan het einde van zijn schrijven werd aan beide pastoors, van Bleiswijk en van Bergschenhoek, den plicht opgelegd om, op een door den aartspriester nader vast te stellen Zondag, de scheiding der Staties en de aangegeven grensregeling, voor de preek, aan de geloovigen bekend te maken, opdat niemand, door onwetendheid voor te wenden, zou weigeren aan de kerkelijke regeling te gehoorzamen.

Door de katholieken van Bleiswijk werd, blijkens een brief van Van der Haagen aan Belgrado de wenschelijkheid kenbaar gemaakt, om de voorloopige werkzaamheden, welke aan den bouw der kerk voorafgingen, op te dragen aan pastoor Fick, den executeur van het testament. Maar er schijnen redenen bestaan te hebben, om op die verlangens niet in te gaan.

[1]) *Kerkarchief der parochie Bleiswijk.*

Voor de verdere oprichting der Statie werd door de kerkelijke Overheid aangewezen rector Schuyt, uit het Weeshuis te 's-Gravenhage. Tot noodkerk werd eene turfschuur ingericht, welke op het dorp, tegenover het Gemeentehuis gelegen was, en in eigendom toebehoorde aan G. van der Goes. De pastoor nam zijn intrek in de daaraan belendende woning.

Het stichtingswerk vorderde zeer langzaam. Twee malen zelfs werden de kerkmeesters door de regeering vermaand, de testamentaire bepalingen van pastoor Bruls omtrent den tijd van den bouw der kerk in het oog te houden. De vertraging scheen haren grond te vinden in het onbesliste der keuze omtrent het juiste terrein; ten slotte kwam eenstemmigheid, en viel de beslissing. Den 3en Maart 1853 vroeg de aartspriester aan den Minister machtiging tot den aankoop, voor 2050 gulden, van een perceel weiland, bosch en hakhout, gelegen in den Oosthoekeindschen polder. En hij voegde er bij, den grond »vóór den aankoop in oogenschouw te hebben genomen, en den koop zelfs bepaaldelijk te hebben aangeraden, als zijnde voor den bouw der kerk een zeer geschikt terrein, dat in het midden der Gemeente gelegen was«.

Den 28en Maart 1853 kwam de koninklijke goedkeuring, en den 28en December 1853 gaf Mgr. Van Vree machtiging, om, volgens ingezonden plannen en bestekken, kerk en pastorie op te bouwen. Den 11en Januari 1854 werd het werk aanbesteed en terstond gegund aan A. Kloppert, aannemer te Bergschenhoek, want reeds den 15en Jan. verviel de termijn door den erflater voor het aanvaarden der legaten vastgesteld. 18 April 1854 werd de eerste steen gelegd, en 30 Maart 1855 werd de kerk door deken van Brussel ingezegend [1]).

[1]) *De Godsdienstvriend:* dl. LXXV, blz. 102.

Dat uit het oogpunt van kunst, van Knoppert, den eerzamen dorpsaannemer, niet veel te verwachten viel, spreekt van zelf. Men staat alleen versteld over zijne stoutmoedigheid, om zonder voorlichting, geheel naar eigen inzichten, den bouw eener katholieke kerk aan te durven. Minstens toch had Knoppert de commissie kunnen raadplegen — welke den 13en Juni 1843 door den aartspriester Kervel in het leven was geroepen. »Want de pastoors, zoo schreef de aartspriester aan den Vice-Superior, hebben van bouwen geen verstand; ik stel daarom voor, eene bouwcommissie te benoemen met T. Molkenboer als voorzitter en de pastoors Te Meij en Van der Haagen tot raadslieden, als zijnde door ondervinding eenigszins op de hoogte« [1]).

Wat dan ook door Knoppert te Bleiswijk gebouwd werd, valt buiten alle beschouwing.

Hetzelfde geldt nagenoeg van al het gemeubelte, dat van den aanvang af, ter versiering van het Godshuis, werd aangekocht. Bij den aankoop heeft eenieder zich naar eigen goeddunken laten leiden, zoodat een mengelmoes van stijlen en niet-stijlen — om van geen wansmaak te spreken — in het kerkje werd bijeengebracht.

* * *

GODEFRIDUS WILHELMUS SCHUYT was den 27en Januari 1819 te Rotterdam geboren uit Petrus Schuyt en Dorothea van der Lugt. Als bijzonderheid verhaalt van hem het *Gedenkboek van het Seminarie Hageveld*, dat hij, als student, aldaar zijne eerste H. Communie deed [2]).

---

[1]) Beiden bouwden, zooals de lezer weet, de een te Leiden, de ander te Soeterwoude, een zoogenaamd Gothieke kerk van Molkenboer. De hoogste kunstuiting in die dagen!

[2]) L. c., blz. 88.

Den 16en October 1842 werd hij tot priester gewijd met drie maanden dispensatie in den leeftijd. »Corpore quidem non admodum firmus — zoo schreef van hem de president van Warmond aan den Vice-Superior[1]) — sufficientem scientiam sibi acquisivit, et dignissimus est, qui promoveatur; ast defectum aetatis habet trium mensium, in quo defectu pro ipso dispensationem expeto«. Van 19 Oct. 1842 tot 18 Jan. 1849 was hij kapelaan te Amsterdam aan het Maagdenhuis[2]), van 1849 tot 1852 rector van het Weeshuis te 's-Gravenhage[3]), toen zijne benoeming volgde voor de Statie Bleiswijk.

Den 10en December 1858 werd de Statie Bleiswijk door Mgr. Van Vree tot parochie verheven, en haar geestelijk grondgebied omschreven door eene lijn,

»welke begint op het punt, waar de burgerlijke grenzen van Berkel, Bergschenhoek en Bleiswijk elkander raken, om vandaar met de limiettocht langs de burgerlijke grens tusschen Bleiswijk en Bergschenhoek zuid-oostwaarts te gaan tot in de Rotte. Deze gaat zij zuidwaarts door, tot aan den Middelweg, die dwars door den Eendragtspolder loopt, om midden over dien weg voort te loopen tot in de ringsloot van de Zuidplas, welke zij noordwaarts blijft volgen tot aan Moercapelle. Dit Dorp, ten behoeve der parochie Bleiswijk, insluitende, gaat de lijn langs de uiterste grenzen van de Zuidplas oostwaarts tot aan den Oostdijk, en langs dezen, met de burgerlijke grens tusschen Moercapelle en Noord-Waddinxveen, tot aan den Noorddijk; dezen volgt zij westwaarts tot aan de burgerlijke grens tus-

---

1) *Bissch. Oud-Archief te Haarlem.*

2) *Rijckevorsel T. C. M. H.:* Geschiedenis van het R. C. Maagdenhuis te Amsterdam. Amsterdam. J. S. de Haas, 1887, blz. 201.

3) In het jaarboekje »die Haghe« wordt pastoor Schuyt ten onrechte Everardus genoemd, en het jaar zijner komst te Den Haag op 1848 gesteld. L. c., jg. 1901, blz. 290.

schen Benthuizen en Bleiswijk, om met deze te komen aan de burgerlijke grens tusschen Zegwaard en Bleiswijk, welke laatste zij zuidwaarts volgt tot op het punt, waar die tusschen Berkel, Bergschenhoek en Bleiswijk elkander raken, en waar de lijn begonnen is«.

Tegen de uiterste wilsbeschikking van pastoor Bruls, werd onder dezen herder een bijzonder kerkhof te Bleiswijk aangelegd, dat den 10en October 1866 door deken Van Brussel werd ingezegend.

De gipsen kruiswegstaties, welke den 2en Juli 1858 door pastoor Schuyt in zijn kerkje werden opgehangen, werden door zijn opvolger, den 3en April 1868, door Staties in olieverf vervangen, welke wederom op hare beurt in 1899 voor andere Staties moesten plaats maken.

Door oude lieden is mij herhaaldelijk verzekerd, dat pastoor Schuyt »een zwak, mager mannetje« was — corpore non admodum firmus, zei reeds de president van Warmond — maar »zeer goed preekte«, en door zijn minzamen omgang, zoo bij katholieken als niet-katholieken, zeer gezien was.

Den 10en Febr. 1867 werd pastoor Schuyt rector van het Maagdenhuis te Amsterdam, en stierf te Rotterdam bij zijne familie den 10en Juli 1876. Hij werd te Bleiswijk begraven.

Het wil mij voorkomen, dat pastoor Schuyt een priester was zonder historischen zin. Van de wordingsgeschiedenis zijner Statie, waaraan toch vele en zeer belangrijke moeilijkheden verbonden waren, teekende hij geen woord op; zelfs rijst de twijfel, of hij voor de administratieve werkzaamheden, aan zijn ambt verbonden, wel genoegzaam berekend was. Een doop- en trouwboek werd door hem niet aangelegd; en dat de herrezen Statie Bleiswijk niet opnieuw onder de schutse

gesteld werd van S. Jan den Dooper, maar van O. L. Vrouw Visitatie, zullen wij dezen pastoor maar niet te zwaar aanrekenen.

Petrus Franciscus Masker was den 4en Oct. 1828 te Delft geboren, studeerde op onze Seminariën, en werd 15 Aug. 1854 tot priester gewijd. Hij was van 1854–1859 kapelaan te Zevenhoven, en gedurende drie maanden assistent aan de Lieve Vrouwe-kerk te Leiden, waarna hij op den 12en Juli 1859 eervol uit de bediening ontslagen werd, en als missionaris vertrok naar het Apostolisch Vicariaat van Surinamen. Gezondheidsredenen noopten hem den 24en Juni 1866 naar het vaderland terug te keeren, waarna hij den 24en Nov. 1866 benoemd werd tot assistent in het Maagdenhuis te Amsterdam. Den 10en Febr. 1867 werd hij pastoor benoemd te Bleiswijk.

Bij de katholieken van Bleiswijk was pastoor Masker geen onbekende; want als Seminarist pleegde hij zijne vacantie-dagen te Bergschenhoek door te brengen, zoodat hij met de wordingsgeschiedenis der parochie van nabij bekend was. Bij de inwijding van het kerkje hield hij de feestrede, en bij de inzegening van het kerkhof was hij ook — naar eigen getuigenis — door zeer toevallige omstandigheden tegenwoordig. Toch haperde er iets in de verhouding tusschen pastoor en parochianen; of daarvan de oorzaak was het gewijde spreekwoord, dat »geen profeet aangenaam is in zijn eigen land«, of wel, dat andere redenen daartoe bijdroegen: pastoor Masker vroeg reeds den 4en Dec. 1869 om verplaatsing naar Zwaag, waar hij tot 27 Jan. 1884 het herderlijk bestuur voerde. Daarna trad voor hem een tijdvak in van rusteloos zoeken. Hij werd pastoor te Stompwijk tot 15 Sept. 1885, pastoor te

Soeterwoude aan den hoogen Rijndijk tot 1 Nov. 1888, waarna hij uit de bediening eervol ontslagen werd, en te Zevenaar den 28en Nov. 1906 kwam te sterven. Zijn stoffelijk overschot werd te Zwaag ter aarde besteld.

Gerardus Lambertus Vroemen werd te 's-Gravenhage den 1en April 1828 geboren, en den den 15en Augustus 1856 tot priester gewijd. Hij was kapelaan te Delfshaven van 1856-1857, te Amsterdam aan S. Petrus en Paulus in 1857, te Stompwijk van 1857-1858, te Wassenaar van 1858-1861, en te Purmerend van 1861-1865, daarna pastoor te Noord-Zijpe van 1865-1869, en toen te Bleiswijk van 1869-1906, waar hij den 9en Mei in den Heer ontsliep.

Onder het bestuur van dezen pastoor werd in 1879 aan de voorzijde der pastorie 5½ Meter lengte bijgebouwd, terwijl de kerk, met inbegrip der sacristij, 13 Meter verlengd werd. Den 7en Juni 1880 werd de nieuwe aanbouw door deken Spoorman ingewijd.

Door dezen uitbouw had pastoor Vroemen, die nu juist geen financieele talenten bezat, zich vastgebouwd, zooals men dat noemt, waaronder hij lichamelijk en geestelijk gedrukt ging. Door kapelaan Thus, die hem in 1884 tot medehelper gezonden was, werden practische maatregelen getroffen, waardoor de geldelijke druk grootendeels werd opgeheven.

Door de milddadige beschikking van Maria van Rijsdam kon in 1886 met den bouw begonnen worden eener bijzondere school met onderwijzerswoning. In 1898 werd er eene naaischool bijgebouwd.

Pastoor Vroemen was geen man van de klok, zooals men dat zegt. Hij begon de H. Mis altijd te laat.

»Weet ge wel pastoor, zoo zei hem eens zijn koster Hein, wat de menschen van u zeggen?«

»Neen Hein, wat dan?«

»Ze zeggen, dát ge 'n leugenaar zijt«.

»Zoo Hein, waarom?«

»Omdat ge de Mis te 10 uur afleest, en om half elf begint«.

PETRUS JOANNES DOMINICUS WOUTERLOOD was den 11en December 1850 te Schiedam geboren, en den 15 Aug. 1875 tot priester gewijd. Hij was kapelaan te Westerblokker van 1875–1877, te Amsterdam in »de Posthoorn« van 1877–1891, pastoor te Oude Schild van 1891–1896 [1]), te Bleiswijk van 1896–1902, en te Vlaardingen van 1902–1911, waar hij den 13en December overleed.

Men weemoed moge schrijver dezes den gullen en vriendelijken gastheer gedenken, die indertijd, jaarlijks, ons kapelaans uit de buurtschap, na een moeizamen maar aangenamen vischtocht in de Bleiswijksche polderslooten, broederlijk aan zijne tafel verzamelde.

JOANNES BERNARDUS VAN DEN BERG was den 16en December 1857 te 's-Heerenhoek geboren, en den 17en December 1881 tot priester gewijd. Hij was kapelaan te Oude Tonge van 1882–1884, te Haarlem aan het Spaarne van 1884–1886, te Den Helder van 1886–1892 te Amsterdam aan S. Bonifacius van 1892–1898, pastoor te Wieringen van 1898–1902, te Bleiswijk van 1902–1907, te Delftshaven van 1907–1909, en is thans pastoor te Bergschenhoek, waar door hem eene fraaie kerk met pastorie gebouwd werd.

De priesterlijke ijver, het bezielend en welsprekend woord van pastoor Van den Berg bleven onder de katholieken van Bleiswijk in dankbaar aandenken.

---

[1]) Zie het opstel over Oude Schild van pastoor Stolk: *Bijdr. v. H.:* dl. XXIII, blz. 145.

Cornelis Wilhelmus Kortekaas was den 17^{en} Maart 1860 te Delft geboren, en den 15^{en} Augustus 1888 tot priester gewijd. Hij was kapelaan te Maasland van 1888–1890, te Brielle in 1890, te Stompwijk van 1890–1893, te Haarlem aan het Spaarne van 1893–1904, pastoor te Haarlem aan S. Jan den Dooper van 1904–1907 en te Bleiswijk van 1907–1910, waar hij op den 1^{en} Februari kwam te overlijden.

Deze herder, die bij zijne komst te Bleiswijk reeds lijdende was, werd geacht om zijne goede inborst en hartelijken omgang.

Adrianus Vinkesteijn werd den 12^{en} Mei 1853 te Leiden geboren, en den 15^{en} Aug. 1882 tot priester gewijd. Hij was kapelaan te Rijpwetering van 1882–1883, te Bovenkerk van 1883–1886, te Duivendrecht van 1886–1888, te Loosduinen van 1888–1889, te Assendelft van 1889–1892, te Rijswijk van 1892–1894, te Pynacker van 1894–1895, te Weesp van 1895–1896, te Den Haag aan het H. Hart van 1896–1899, pastoor te Oude Schild van 1899–1903, te Muiden van 1903–1910, waar door hem de bouw eener bijzondere school werd voorbereid, te Bleiswijk van 1910–1915, en is thans pastoor te Quints-heul.

Kinderlijke devotie en aanstekelijke blijmoedigheid zijn twee dezen herder kenmerkende eigenschappen.

Petrus Joannes Bonnet is te Leiden den 31^{en} Maart 1870 geboren, studeerde te Hageveld en Warmond, en werd den 15^{en} Aug. 1898 tot priester gewijd. Hij was kapelaan te 's-Heerenhoek van 1898–1901, te Spierdijk in 1901, te Boskoop van 1901–1902, te Hoogmade van 1902–1907, te Werfershoef van 1907–1915, en is sinds 8 Januari 1915 pastoor te Bleiswijk.

Bedroeg het getal communicanten onder pastoor

Schuyt 212 zielen, onder pastoor Bonnet is het tot 420 gestegen; en werden jaarlijks onder pastoor Masker 2400 communiën uitgereikt – pastoor Schuyt immers teekende niets op onder pastoor Bonnet is het aantal tot 19.000 gestegen. Wel een bewijs, dat het aan heilige en werkzame priesters in de parochie Bleiswijk niet heeft ontbroken.

8 Sept. 1918, J. C. VAN DER LOOS.
Nieuwerkerk a. d. Ysel.

AANHANGSEL.

Te Bleiswijk zijn kapelaan of assistent geweest:

Namen:	Geboorteplaats:	Te Bleiswijk:
J. H. A. Thus, . .	Weesp	1884.
J. Castelein, ...	Roelofarendsveen . . .	1896.
H. J. C. Haver, . .	Amsterdam	1910.

KERKELIJK REGISTER OP DE REKENINGEN VAN DEN VICARIS GENERAAL VAN HET BISDOM UTRECHT.

Vervolg van Afl. 2, blz. 212.

HAAFTEN.

1548–1549. Relaxatio cimiterii ecclesiae Haeftensis ad annum. 42 stuf. Act. 5 Januari 49.

HAAKSBERGEN.

1529–30. De relaxatione interdicti ob violationem ecclesiae et cimeterii in Haeksbergen partium Thwentiae 1 scut. 12 stuf.

HAALWIJN (Bisd. v. Luik).

1526–27. Permutatio inter dnos Wilhelmum Cornelii rec. vic. S. Petri in Haelwyn Leodiensis diocesis ex una et Everardum de Elburch procuratorem mri Jacobi Netwert (?) rectorem capellae S. Jacobi in Rotterdam. 2 scut. 25 stuf.

HAAMSTEDE.

1403–94. Episcopalia pro dno Johannis de Haemstede vice-curato in Hamstede. 7½ stuf.

HAARLEM.

1408–9. Confirmatio cappellaniae S. Laurentii in eccl. Haerlemensi per dnm Reijnerum fil. Everardi van der Gheest fundatae, et institutio Ghysberti fil. Gerardi Albout ad eandem 48 ℔ 2 stuf. 6 d.

Confirmatio indulgentiarum per diversos episcopos Hospitali de Bakenesse concessarum 9 ℔ 12 stuf. 6 d.

HAARLEM.

1408–1409. Permutatio Petri Haghen rect. altaris S. Nicolai in eccl. S. Petri Traj. necnon Wilhelmi Leo rectoris altaris S.S. Johannis et Mathei in eccl. par. de Haerlem 57 ℔ 15 stuf.

1493–94. Episcopalia pro mro. Johanne de Velsen presb. in Beginagio Magno de Haerlem 7½ stuf.

Episcopalia pro dno mro Reijnero Winandi capellano in Haerlem. 7½ stuf.

Episcopalia pro dno Reprando rect. hospitalis S. Elizabeth oppido Harlemensi. 7½ stuf.

In Haerlem ad Augustinenses reconciliatione ecclesiae ad Cantelam et consecratione cimiterii 12 flor. = 8 scut.

In Haerlem ratione consecrationis unius altaris ad.....

1522? [Altare S.?] Johannis 6 flor. = 4 scut.

Fundatio sive erectio novae vicariae fundatae et erectae in par. eccl. de Haerlem in honorem B. Mariae Virg. nec non Corporis et Sanguinis Christi 4 scut. 20 stuf.

1526–27. Dispensatio pro mro Hieronymo Visch quod potest de consensu collatoris certas particulas terrarum spectantium ad vicariam B. Mariae Virg. in Haerlem alienare 1 scut.

Approbatio licentiae celebrandi hebdomatim duas missas in par. eccl. Harlemensi in altari S. Crucis consueta celebrare in par. eccl. de Beverwijck, ad instantiam Elysabeth Balthasaris die Visscher collatricis vicariae 1 scut. 12 stuf.

1535–36. Licentiae testandi pro viro Theodrico Spangert presb. Harlemensi 1 scut. 2 stuf.

1548–49. Episcopalia pro dno Cornelis Nicolai vicepastore Haerlemensi. Episcopalia pro mro. Jacobo Meijster sacellano Haerlemensi.

Licentia alienandum titulum beneficiale concessa dno

Guilhelmo Nicolai presb. in Haerlem qui loco illius alium donum substituit 42 stuf.

1550–51. De licentia alienandi sesqui jugeris terrae pertinentes ad altare S. Lucae et Appoloniae in par. eccl. S. Bavonis Haerlemensi ejus praetium videlicet 650 flor. in annuum redditum redimibilem videlicet 32 flor. collocatum est, nec poterat redimere nisi praemisso et conscio Revmi vicario et patre et matre conventus S. Catharinae Harlemensis, apud quos littera constitutionis praedictae redditus consignata sunt. 6 flor. 6 stuf.

Collatio vicariae ad altare S. Martini in eccl. Harlemensi jur. dev. facta Fredrico Cornelii 42 stuf.

It. de approbatione redemptionis 15 librarum Hollandiae assignatarum super fundo nominato Scapenveen pertinente ad domicellam de Nyenveldt et earundam assignatione super domo et area sitae Harlemi in vico Albarum Dominarum cujus area valoris sicuti ex rectificatione mihi probabatur praedicto anno redditui sufficiebat. 6 flor. 6 stuf.

1551–52. Approbatio concordiae sive transfactionis initae inter mrm Jacobum Scorel patronatum et pòssessorem vic. ad altari S. Crucis in eccl. Haerlemensi et quendam Cornelium Johannis civem Haerlemensem super controversia quatuor jugerum terrarum sitarum in districtu de Harlemerlee in emphiteosim datarum ex qua dictae vicariae tres flor. annue accesserunt. 4 flor. 4 stuf.

Approbatio statuti pro collegio sacellanorum Haerlemensi. 4 flor. 4 stuf.

1553–54. Licentia testandi pro dno Volquero Nicolai Haerlemensi 42 stuf.

1554–55. De erectione perpetui officii ad altare S. Crucis in conventu S. Margarethae ordinis S. Francisci

de tertia regula. Salvo quod inde pro libitu fundatoris alio transferre poterunt et quatuor missarum ex voluntate erectionis propter fructuum tenuitatem ad tres missas hebdomadalis reductione 6 flor. 6 scut.[1])

1554–55. De translatione juris patronatus vicariae ad altare St. Crucis in par. eccl. Haerlemensi per Nicolaum Vos cum sociis ac Symonem Petri civem Haerlemensem facta 6 flor. 6 stuf.

De consensu translationis juris patronatus vicariae ad altare D. Virginem in par. eccl. S. Bavonis oppidi Harlemensis factae per quemdam Catharinam Theodrici et ipsius complices ad usum Catharinae Nicolai et Jacobi Nicolai 6 flor. 6 stuf.

HAGESTEIN.

1569. De sigillo approbationis et constitutionis reddituum 12 flor. annuum super bonis eccl. par. de Hagesteijn in finem reparationis domus pastoralis ibidem per Guesianos pro maxima parte demolita 42 stuf. Act. 16 Feb. 70.

HARDERWIJK.

1408–9. Permutatio Johannis Tye curati in Coten super Ysulam et Henrici de Beesd curati quartae partis eccl. de Herderwijck 86 ₰ 12 stuf. 1 d.

Permutatio Johannis de Doorn curati de Maersen et Johannis de Mercloe curati quartae partis eccl. de Herderwijc 86 ₰ 12 stuf. 6 d.

1493 94. In Harderwijc ratione duorum altarium 8 flor. = 5 scut. 10 stuf.

Episcopalia pro dno Johanne Wilhelmi curato alterius partionis in Harderwyck.

---

1) Waarschijnlijk wordt hier het St. Margaretha-klooster te Haarlem bedoeld, er werd geen plaatsnaam opgegeven.

1529–30. Permutatio vicariae S. Catharinae in eccl. par. de Herderwijck partium Gelriae pro vicaria S.S. Georgii et Blassii in eccl. S. Nicolai Traj. inter dnos Henrici de Vyerlaer et Petrum Andreae 3 scut.

HARDINXVELD.

1561–62. De approbatione translationis juris patronatus capellaniae S. Pontiani sitae in par. eccl. de Herdinxvelt facta per dnm Michaelem Memminck in favorem nobilis viri Arnoldi de Genden (?) 2 scut. Act. 7 Martii 62.

HAREN.

1573–74. Primo de sigillo monitionis et citationis ad instantiam Hendrici Snotte contrae fiscum curiae episcopalis Groeningensis in causa vicariae sitae in eccl. de Haren ad altare S. Annae contra pastorem et edituos ibidem 6 stuf. Act. 6 Mai 72.

HARICH.

1493–94. In Harys alias Ophovig ratione consecrationi novi chori et reconciliationis eccl. ad cautelam ad modicam amplificationem cimiterii 15 flor. Ren. = 10 scut.

HARLINGEN.

1550–51. It. de commissione causae appelationis per Shetum (?) Dodonis interpositae et mrm Johan pastor in Harlingen factae 42 stuf.

1553–54. De commissione facta dno Johanni pastori in Harlingen super abstinatione juramenti 42 stuf.

De sigillo monitorii missi dno Johanni pastori in Harlingen et ipsius collegio causae appellationis Emani Petri et Johannis Symonis ex una et Bernardum Sirixma exaltera partibus ut justitiam administrent, 20 stuf.

1554–55. Zie Cornjum in dat jaar.

HARMELEN.

1408–9. Licentia concessa procuratoribus fabricae eccl. de Ermelen ut dictam ecclesiam frangere et reaedificare valeant 19 ℔ 5 stuf.

1548–49. De consecratione navis ecclesiae de Hermelen et duorum altarium ibidem ad instantiam Balui Traj. 18 aureos flor. = 25 scut. 4 stuf.

HASSELT.

1493–94. Pro sigillo citatoris ad instantiam . . . . . . Sacramenti in Hasselt Campis Hesselang Mulert.

1526–27. Approbatio donationis certorum bonorum ad vicariam B. Mariae Virg. in Hasselt spectantium, pro Alberto Duwer 1 scut.

1567–68. De sigillo confirmationis in electionem praepositi pro fratre Hermanno ab Hardenbergh facta per priorissam et reliquas virgines moniales una cum fratribus monachis conventus de Zwarte water prope Hasselt partium Transyssulaniae ordinis S. Benedicti 20 flor. aureos de pondere faciunt 34 flor. 12 stuf. Act. 12 Oct.

HATTEM.

1408–9. Confirmatio unius altaris in eccl. de Hattem. 48 ℔ 2 stuf. 6 d.

1551–52. De confirmatione pro fratre Henrico de Oostbroek in praepositum monasterii Ad Claras Aquas. Quia frater abbatis de Oostbroek 23 flor. [1]

HAVELTE (in Drenthe).

1554–55. Licentia testandi pro dno Laurentio Throkelens vicario in Havelte. 42 stuf.

---

1) Het klooster Klaarwater behoorde onder de jurisdictie van Hattem.

Heelsum.

1554–55. De collatione par. eccl. de Helsem in Velua jur. dev. facto dno Carolo Fremickhoeven. Act. 14 Mai. 42 stuf.

Heemskerk.

1408–9. Licentia celebrandi in domo dnae Katharinae de Heemskerck ad medium annum 4 ℔ 16 stuf. 3 d.

1493–94. In Heemskerck ratione consecrationis novi chori reconciliationis cimeterii et ecclesiae et consecrationis unius altaris 23 flor. = 15 scut. 10 stuf.

1548–49. Translatio duorum beneficiorum videlicet vicariae per manus dni de Assendelft in castro de Emskerk fundatae ac postea propter ejusdem castri destructionem ad ecclesiam de Emskerk translati et alterius vicariae ad altare S. Gereonis in par. eccl. S. Hipoliti Delf. facta ad instantiam Gerardi de Assendelft equitis et praesidens Hollandiae. 2 scut. 4 stuf.

Hensbroek.

1567–68. In de rekening van dit jaar lag een brief door den pastoor aan de kerkelijke overheid geschreven. In dezen brief getuigt hij, dat de zoon van Ambrosius Johannis, inwoner van zijn dorp, den ouderdom van 24 jaren heeft bereikt, en dus de H. Wijding kon ontvangen. Deze brief werd onderteekend: Henricus Johannis pastoor van Hensbruck.

Heemstede.

1408–9. Licentia celebrandi in domo habitationis dni Johannis de Heemsteden militis junioris 9 ℔ 12 stuf. 6 d.

Heenvliet.

1554–55. Recepi a mro Angelo qui Hagha haeresis condemnatus fuit 22 flor. quos in ipsius causa Dns. Ebronensis ac decanus Divae Virginis Hagham ad

illum executandum proficiscentes consumpserunt et in Revmi nomine anumerari ac in rationibus anno praeterito posui 22 flor.

'S HEERABSKERKE.

1551-52. Permutatio par. eccl. de Serabbekercke per mrm Anthonium Hosium cum dno Nicolao de Quadebrede facta pro vicaria ad altare D. Virginis in eadem eccl. et de permutatione ej. vic. per ante dictum mrm Hosium cum Heslino Hosio pro beneficio titulari 5 flor. 10 stuf.

'S HEERARENDSKERKE.

1493-94. Licentia excespitandi certas terras pro eccl. de Sir Aertskercke 2 scut.

1551-52. De unione perpetuae vicariae ad altare S. Petri in ecclesia par. de 's Heeraertskerck cum vicaria ad altare de D. Virg. in eadem eccl. Id ob fructuum tenuitatem qui duodecim ducati non excedunt 4 flor.

Licentia testandi pro dno Johanne Jacobi custode in Scheeraertskerck 42 stuf.

'S HEERHENDRIKSKINDEREN.

1408-9. De absentia Johannis Conrardi curati in Tserhenricxkerck 28 ℔ 17 stuf. 6 d.

1493-94. Pro relaxatione interdicti positi in vigore sacrorum canonum propter effusionem sanguinis in eccl. Heynricskinderambacht 1 scut. 11½ stuf.

In Henrickkinder Ambacht ratione reconciliationis et eccl. 18 flor.

1551-52. Licentia testandi pro dno Johannis Arnoldi van den Borch pastore in Heynrickynder 42 stuf.

1554-55. De collatione vicariae ad altare D. Virg. in par. eccl. 's Herhenskynderen jur. dev. facta Marino Bernardi provisori Zuijtbevelandiae. Act. 23 Aprilis 55, nihil.

De collatione vic. ad altare in praedicta eccl. in gratiam praememorati, provisoris qui Revmi fideliter per sexennium intervivit facta Laurentio Beren (?) nihil.

HEER OUDELANDS AMBACHT.

1550 51. Mr. Jacobus Bernardi canonicus Dordracencis provisor Zuythollandiae obiit et illius commis(arius) Mr. Adrianus Wijnter[1]) pastor in Hermijndtlandtambacht qui per podagram venire non potuit nec computavit.

HEILO.

1408 9. De absentia Johannis Moer curati in Heijlo 28 ℔ 17 stuf. 6 d.

De absentia Wilhelmi Keijzer curati in Heijlo 28 ℔ 17 stuf. 6 d.

1529 30. De sigillo monitionis mri Wilhelmi curati in Heijlo provisoris. Gratis quia de curia.

HEIKOOP.

1408 9. Licentia celebrandi in ecclesia de Heycoep per ignis incendium execrata. 9 ℔ 12 stuf. 6 d.

1493 94. Pro relaxsatione interdicti positi in vigore sacrorum canonum in eccl. de Heycop 1 scut. 11½ stuf.

HEINENOORD.

1548–49. Licentia testandi pro dno Johannis Adriani Boon pastore in Heynenoord 42 stuf.

De sigillo citationis pro dno Johannis Boon pastore in Heinenkensnoordt contra procuratorum fiscalem Zuythollandiae.

1553. De concessione alienandi duo jugerum terrae

---

[1]) Deze pastoor Adriaan Wijnter was sedert 1519 tot 1554 pastoor in Heerondelandsambacht alias Heermijndtlandambacht. Rek. v. d. Aartsdiak. v d. Dom Dekenaat Zuid-Holland.

P. M. Grijpink.

sita in Henkensoerd in jurisdictio Zuythollandiae salvo quod dno provisori rationem reddent. Act. 23 Mai 53.

HEINKENSZAND.

1554-55. Licentia testandi pro dno Leodogario custode in Heinskenszande 42 stuf. Act. 21 Sept.

HEKELINGEN.

Licentia transferendi capellaniam B. Katharinae sitam in eccl. de Meerlant ad eccl. de Hekelinghen 47 ℔ 15 stuf.

HELVOET (Nieuw).

1408-9. Licentia celebrandi in capella de Nyenhelvoet 9 ℔ 12 stuf. 6 d.

HEM.

1535-36. Licentia captivandi Franciscum Florentinum Adriani presb. canonicum ordinis Regularium conventus in den Hem prope Schoonhoviam ad instantiam parentum suorum propter excessus diversos per ipsum perpetratos et quia comminatur pejora adhuc velle facere 1 scut. 12 stuf.

HEMELUM.

1551-52. Confirmatio Revmi Patris Dni Cornelio de Trajecto electi in abbatem conventus de Hemelis Stavoriae. Quia per antecessoris negligentiam et delapidationem depauperatus est 30 flor. 18 stuf.

HEMERT.

1408-9. Relaxatio interdicti observati in Uythemert pro eo quod Johannis de Herpt et Rudolphus Winter et ceteri Herbernum de Ghiesen de cimiterio dictae eccl. captivum eduxerant 50 ℔ 12 stuf. 6 d.

1520-21. Episcopalia pro dno Gerardo Henrici decano in Hemert 7½ stuf.

HERKINGEN.

1551–52. Licentia testandi pro dno Cornelio Johannis pastore in Herkingen. 42 stuf.

HERWIJNEN.

1493–94. Pro relaxatione interdicti positi in vigore sacrorum canonum in eccl. de Herwijnen. 1 scut. 11½ stuf.

HEUKELUM.

1529–30. Pro correctione dni Nicolai Wilhelmi presb. in Huekelom. Quia prolem suscitavit ex consanguinea in quinto consanguinitatis gradu ignoranter et populo nesciente, sed ex propria confessione pro scrupulo consentiae suae. 2 scut.

1569. De sigillo citationis ad instantiam dni Petri de Oss pastoris de Heuclum nec non magistros fabricae et praefectos xenodogii oppidi ejusdem 42 stuf. 17 Nov.

HEUMEN.

1493–94. Episcopalia pro dno Henrico de Amstel capellano in eccl. de Heumen.

HEUSDEN.

1493–94. Episcopalia pro dno Johanne de Goye vicecurato in Heusden.

1526–27. De jur. dev. vicariae S. Catharinae Virg. in par. eccl. de Heusden et institutus est Leonardus Marci. 1 scut. 11 stuf.

It. dns Petrus decanus in Huesden effectus est capellanus Rev[mi] Dni ut esset exemptus a provisore et decano ejus Rev[mi] jurisdictionis 1 scut. 12 stuf.

1550–51. De permutatione par. eccl. de Huesden per dnm Johannem de Venroy cum dno Anthonio Cornelii pro beneficio titulari 6 flor. 6 stuf.

HEUSDEN (vervolg).

1550–51. De licentia alienandi duas particulas terrae quarum altera continet dimidium jugeri dictum »die steenacker« altera autem minor »die Guet« concessa pastori de Heusden ad Rhenum; salvo quod vendentur publice in reparatione domus dotis, quae ruina minabatur, colloretur pecunia, de qua vicario Revmi infra sex menses rationem reddet. 4 flor. 4 stuf.

De indulto transferrendi dedicationem oppidi de Heusdem quae Dominica post Nativitatis Mariae servari solet in dominica post Bartholomei. 12 stuf.

HEUMEN.

1554–55. Licentia testandi pro dno Johanne Michaelis pastore in Hoemae[1]) 42 stuf.

HIEN?

1408–9. Permutatio Bernardi Hesseling curati in Ede et Christiani de Vleerdingen rectoris altaris S. Nicolai siti in eccl. de Hien 155 ꝶ 5 stuf.

1569. De sigillo permutationis eccl. par. de Hien partium Gelriae inter dnm Gerardum Spouck rect. ejusdem et Walterum Sylvonis pro beneficio titulari. 4 flor. 4 stuf. 7 Aug. 69.

HILLEGERSBERG.

1529–30. De permutatione eccl. par. de Hillegersberch prope Rotterdam et vicariae S.S. Georgii et Blasii in eccl. S. Nicolai Traj. inter dnos Johannem de Uitgheest et mrm Nicolaum Holbonis presb. Traj. 2 scut. 22 stuf.

1535–36. Pro sigillo translationis vic B. Mariae

---

[1]) Hier kan niet Homoet bedoeld zijn; aldaar was, vanaf 1534—73, Godefridus de Reeds pastoor. Rek. v. d. Aartsdiak. v. d. Dom. P. M. G.

Virg. ex ecclesia de Sevenhusen ad ecclesiam de Hesgertberch ejusdem jurisdictionis de consensu collatoris 1 scut. 12 stuf.

HILLEGOM.

1550 51. Licentia testandi concessa dno Godefrido Arnoldi pastore in Hillegom 42 stuf.

HILVERSUM.

1408 9. Licentia celebrandi in capella de Hilphersum 9 ℔ 12 stuf. 1 d.

HINKELENOORD.

1529 30. De sigillo litterae citationis ad docendum . . . . . . monitorio decreto contra dnm Jacobum pastorem in Henckelenort et Johannem Martini ceterosque haeredes et quamdam Corneliam relictam Martino etc.

1570 71. De sigillo citationis ad instantiam fisci nostri contra Cornelium filium Pauli schultetum et Theodricum Johannis et Bernardum Jacobi scabinos ac alios loci de Hillenoert super violatione cimiterii ibidem. Act. ultima Mai pro fisco.

HIPPOLYTUSHOEF.

1408 9. Permutatio Gerebrandi Zael rectoris vicariae curatae in Ypolshove et Theodrici van der Beeck Sogeri curati eccl. de Schillinghout. 96 ℔ 5 stuf.

1551 52. De dispensatione pro dno Hermano Alberti de Wieringia rectore altaris Nostrae Dominae in par. eccl. S. Hypoliti supra Wieringia quod propter morbum quo laborat eo usque ut sine baculo incedere non possit nec quo se sustendere habet, ut quatuor missae ad quas ratione beneficii quod 50 Caroli dumtaxat valebat obligabatur, ad duas propter ipsum inopiam reducerentur quod eo modo laboraret 42 stuf.

HOEDEKENSKERK.

1526–27. Permutatio inter dnos Wilhelmum de Zuijlen rectorem unius portionis in Odenkeskerck ex una et mrm Gerardum Beijer procuratorem mri Nicolai de Porta decani Scidamensis et rectoris vicariae S.S. Georgii et Blasii in eccl. S. Nicolai Traj. Et quod idem decanus obiit ante adeptam possessionem ecclesiae Odenkeskerck, valuit ergo dns Adrianus de Renesse qui fuit principalis ex parte dni Wilhelmi de Zuijlen quod rescinderetur permutatio quare de eadem re solvit nihil.

Dispensatio pro rectoribus confraternitatis S. Barbarae in par. eccl. de Hoedekenskerck qui obligati fuerunt sacra celebrare hebdomatim duas missas in eodem altari, quod jam propter onera et paupertatem gildae celebrabitur una missa 1 scut. 12 stuf.

1529–30. De sententia lata in causa dni Wilhelmi de Zuijlen contra dnm Cornelium Hugonis in causa alterius portionis de Oedekenskerck. 1 scut.

1548–49. Licentia alienandi et approbatio permutationis unius dachmaet 79 virgarum terrae pertinentis ad altare S. Nicolai in par. eccl. de Hoedekenskercke in eadem sitarum facta per dnm Johannem Vierloos cum Jacobo Winrich et Petro Linckenborch civibus Antverpiensibus pro uno dachmaet dimidio et 73 virgis sitis in eodem pago, qui sunt majoris valoris quam terrae vicariae. 4 scut. 4 stuf.

HOEFLAKEN.

1548–49. De indulto facto Henrico Hossewoerdt vicario ad altare S. Nicolai in Hoeflaecke, quod quatuor missas quas ratione fundationis dictae vicariae, cujus ipsius mater patrona erat, in eccl. praedicta hebdomatim legere tenebatur, de ejusdem patronae con-

sensu Amersfordiae legere possit, donec ipse aetatis legitimae esset. Idque quod tenere beneficium ac nemo neque per ipsum per praedictae ecclesiae edituos inveniebatur quod pro ejusdem beneficii fructibus illius onera subire vellet 42 stuf.

1550–51. Permutatio eccl. de Hoefiaeken facta per dnm Ysbrandum de Essen cum Hellorcho (?) filio Perechrini de Hoek pro beneficio titulari. 4 flor. 6 stuf.

1551–52. De unione vicariae ad altare D. Virginis in eccl. de Hoeflaken cum vicaria ad altare S. Anthonii in eadem eccl. ad vitam Henrici de Hossenwoerdt propter utriusque fructuum tenuitatem quia alterum 14, alterum 17 flor. dumtaxat valebat quotannis. 4 flor.

HOLTEN.

1408–9. Permutatio Petri Tydemanni curati in Holten nec non Alberti ten Boem rectoris vicariae S. Catharinae in Delden. 38 ℔ 17 stuf. 6 d.

1554–55. Permutatio par. eccl. de Helten per dnm Albertum Altinck cum Henrico Kernemen pro beneficio titulari facta. Quia exigui valoris. 4 flor. 4 stuf.

HONSELAARSDIJK.

1568–69. Licentia testandi pro dno Hermanno in Cappelenbergh sacellano in Honselaersdijck. Act. 4 Sept. 68. 42 stuf.

HONDSWIJK.

1570–71. Licentia celebrandi super altare portatile pro eccl. de Honswijk.

HONTENISSE.

1494–1495. Episcopalia pro dno Judico de Brusseree vice-curato in Hontenisse. 7½ stuf.

Licentia testandi pro dno Petro Deyl capellano in Hontenisse. 1 scut. 11 stuf.

1548-49. Licentia testandi pro dno Huberto Hugonis parochia in Hontenisse.

HOOGLAND.

1408-9. De absentia mri Costini curati in Alta Terra 28 ℔ 17 stuf. 6 d.

HOOGMADE.

1526-27. Approbatio certarum terrarum in emphiteosim datarum nobili viro Gerardo de Poelgheest spectantium ad par. eccl. de Hoochmaede. 1 scut 12 stuf.

HOORNAAR.

1570-71. De sigillo curatelae pro Bocho filio Theodrici de Herdensfelt, qui eligit ac nominavit patrem suum praedictum Theodricum de Herdensfelt in suum curatorem suae vicariae sitae in par. eccl. de Hoernaer adhuc lite pendente Mechelum in Aula superiori. 6 stuf. Act. 20 Mai 70.

De sigillo monitionis mandati ad instantiam procuratoriam nostri fiscalis contra dum Theodricum vice-curatum in Hoernaer ut infra triduum se ad conventum suum conferat. Act. 24 Julii 70.

HULST.

1493-94. Episcopalia pro dno Johanne Mathiae vicecurato in altera portione in Hulst.

1526-27. Permutatio inter dnos Adrianum poss. vic. S. Johannis Ev. in par. eccl. de Sciedam ex una et Adrianum Jacobi poss. vic. S. Crucis in Hulst. 3 scut.

Permutatio inter mrm E. Boelen procuratorem dni Theodrici Snoeck rect. vic. S. Petri in par. eccl. in

Driel ex una et mrm. Cornelium Judoci poss. vic. S. Crucis in Hulst. 2 scut.

1526–27. Permutatio inter dnos Gerardum Suggeronde proc. dni Goeswini de Reess rect. par. eccl. de Elspeet ex una et Everardum Gerardi rect. vicariae S. Crucis in Hulst partibus ex altera.

Permutatio inter dnos Adrianum de Hessvelt proc. dni Nicolai de Eck rect. vic. summi altaris in eccl. B. Mariae Virg. in Delft ex una et mrm Harnaldum decanum jurisdictionis Delflandiae proc. Johannis de Vene rect. vic. S. Crucis in Hulst partibus ex altera et quia servitor jurisdictionis. 1 scut. 12 stuf.

Permutatio inter dnos Theodoricum Cannenmaecker rect. confraternitatis presbiterum Alcmaria et mrm Gerardum Ramp rect. vic. S. Crucis in Hulst partibus ex altera solvit 2 scut.

Permutatio inter dnos Matheum Wilhelmi proc. vic. S. Anthonii in par. eccl. de Goes ex una et Adrianum de Liesvelt proc. dni Johannis Olardi proc. vic. S. Crucis in Hulst partibus ex altera 2 scut.

Permutatio inter dnos Nicolaum Cornelii possessorem vic. S. Andreae in eccl. de Middelburgh ex una et Bartholomeum de Goyer pro vic. S. Crucis in Hulst 1 scut. 2 stuf.

Commutatio certorum bonorum memoriarum in par. eccl. de Hulst per Franciscum Meijnaertz Chorosociorum ibidem assecuratorem 1 scut. 12 stuf.

1529–30. Pro consensu alienandi sex libras grossorum vel circa pro mris fabricae in Hulst, quia ecclesia fuit combusta pro reparatione ejusdem.

1551–52. Permutatio vicariae ad altare S. Crucis in Hulst pro vic. ad altare B. Virg. in Coelen per dnm Johannem van der Bughuijsen cum dno Jacobo Hefter facta 42 stuf.

1551–52. De permutatione vicariae ad altare S. Annae in par. eccl. de Bueren per mrm Laurentium de Ravesteijn cum Johanne Hermanno a Wijck pro vicaria ad altare S. Crucis in Hulst Act. 2 Aprilis. 3 flor. 3 stuf.

1554–55. Zie Kockenge.

1567–68. De sigillo permutationis vic. S. Sebastiani Mart. sitae in eccl. S. Nicolai Traj. inter mrm Johannem de Noordwijck proc. dni Sebastiani ab Amerongen poss. ejusdem ex una et dnm Cornelium de Doern rect. vicariae S. Crucis in Hulst. 3 flor. 3 stuf. Act. 14 Mai 67.

HUIJSSEN.

1529–30. Pro licentia transferendi ymaginem S. Annae cum clenodiis ex capella in Huijsen penitus ruinosa ad ecclesiam parochialem ibidem 1 scut 12 stuf.

IDSERD.

1526–27. De jure devoluto vicariae Venerabilis Sacramenti de Ytzardia et institutus est Johannes Johannis 3 scut.

ILPENDAM.

1408–9. Licentia celebrandi in capella de Ypeldamme 9 ℔ 12 stuf. 6 dol.

1529–30. Episcopalia pro dno Theodrico Johannis vicecurato in Elpendam.

INGEN.

1493–94. Licentia frangendi eccl. de Ynghen partium Geldria 2 scut.

JAARSVELD.

1553–54. De indulto facto edituis de Jaersvelt quod summum altare amovere poterunt et propriam fenestram reponere. Quia Revmus remisit leges ergo hic nihil.

St. Janskamp.

1561–62. De relaxatione cimiterii conventus S. Johannes Camp per effusionem sanguinis polluti ex vulnere inflicto monacho a milite nebulonis. 12 Oct. (?) 1 scut.

Jisp.

1493–94. Episcopalia pro dno Arnoldo Theodrico curato in Gipsen 7½ stuf.

Jutphaas.

1408–9. Permutatio Werneri de Steenhuijs curati in Jutfaes et Alberti Coper rectoris altaris B. B. Petri et Pauli Ap. in eccl. de Oudeschie 77 ₭.

1550–51. De approbatione confraternitatis D. Virginis in par. eccl. de Jutfaes 42 stuf.

Kampen.

1408–9. Confirmatio capellaniae de S. Egidii sitae in eccl. de Campen per Pelegrinum Mot fundatae, et institutio Nicolai Brant ad eandem 48 ₭ 1 stuf. 6 d.

Permutatio Henrici Rijkenberghe rectoris altaris S. Georgii siti in eccl. Campensi et Ingramini rectoris altaris S. Pauli siti in eccl. Daventriensi 96 ₭ 5 stuf.

De absolutione clandestiniae in Campen 5 ₭ 12 stuf. 6 d.

1493–94. Episcopalia pro dno Gerardo Leeuwe capellano in Campis 7½ stuf.

Episcopalia pro dno Henrico van der Steen vicecurato in Campis.

Episcopalio pro dno Johanne Pot capellano ibidem.

1526–27. Approbatio fundationis vicariae S. Augustini in ecclesia Fratrum cellitarum in Campen. Solverunt 2 scut. 10 stuf.

1529–30. Pro diminutione oneris sex missarum ad quinque missas vicariae S. Nicolai in eccl. Campensi 1 scut. 12 stuf.

1548–49. Approbatio mortificationis reddituum certorum videlicet triginta annorum per feminam quamdam uxorem Johannis de Vena Campensis pro duobus cellis apud Carthusianos erectis 42 stuf.

1550–51. De mortificatione 29 aureorum monasterio D. Brigidae opidi Campensis per Gertrudem van der Straten pro quatuor missis hebdomadalibus 42 stuf.

1553–54. De mortificatione bonorum officii S.S. Philippi et Jacobi Ap. ac Evangelistarum Lucae et Marci siti in conventu fratrum Brigittarum in oppido Campensi 6 flor. 6 stuf.

De commissione capiendi clericos Campis commorantes notarie delinquentes ac talia commitentes quod merito capi debeant. Salvo quod illos Trajectum cum informatione mittant. Act. 14 Junii 54. 42 stuf.

1554–55. De permutatione vicariae ad altare D. Virginis in Sole in par. eccl. S. Nicolai in Campen per dnm Hermannum Hermanni cum dno Thymanno Hermanni pro beneficio titulari. Act. 27 Martii. 2 flor.

De collatione officii perpetui ad altare S. Georgii in par. eccl. D. Virginis Campensi facta Gerlaco Luberti. Act. 15 Sept. anno 54. 42 stuf.

De approbatione statutorum confraternitatis Venerabilis Sacramenti in par. eccl. Campensi. Act. 24 Jan. 42 stuf.

De legibus sententiae pro mro Andrea Fabrici (?) Vrelandiae pastore eccl. S. Nicolai Campensis contra procuratores confraternitatis Venerabilis Sacramenti 6 flor. 6 scut.

1567 68. Pro sigillo dispensationis pro fratre Matheo Wilhelmi Wit ad instantiam patris et matris omniumque conventualium monasterii S. Birgitta in Campen, ut non obstante quod fuerit alterius ordinis scilicet mendicantium, confessiones tamen audire, vocem habere

in capitulo et privilegiis dicti conventus gaudere possit. 42 stuf. Act. 1 Julii.

De citatione ad instantiam fisci contra capellanum in Xenodochio S. Spiritus oppidi Campensis de haeresi suspécti. Quia causa fisci nihil. Act. in Februarii.

1569. De sigillo dimissorii ad instantiam dni Cunetorff pro Johanne de Hattem Campensi.

De licentia egrediendi extra septa monasterii S. Francisci de 3a Regula in oppido Campensi pro Petra Cruijsinck 13 Sept. 69. 42 stuf.

KAPELLE.

1550 51. Permutatio par. eccl. S. Nicolai capellae partium Hollandiae facta per dnm Johannem de Eck cum Adriano filio Adriani pro beneficio titulari. Quia exigui valoris 4 flor. 4 stuf.

KATLIJK (Oudeschoot).

1408 9. Revocatio interdicti lati in parochia de Katteleck partium Schoterwerff ratione dni Johannes de Zwave (Zwage) 192 Æ 10 stuf.

KATTENDIJK.

1408-9. De absentia Arnoldo Kemponis curati in Cattendijck 28 Æ 17 stuf. 6 d.

Confirmatio capellaniae S. Salvatoris in eccl. de Cattendijck per dnm Johannem de Heenvliet fundata et institutio dni Wilhelmi Nicolai Barvoet ad eandem 86 Æ 12 stuf. 6 d.

KATWIJK A. ZEE.[1]

1493 94. Episcopalia pro dno Thoma curato in Catwijck [supra mare].

[1]) Pastoor Thomas de Wassenaar was van 1489—1510 pastoor te Katwijk aan Zee. Rek. v. d. aartsdiaken v. d. Dom. P. M. G.

1554–55. De sigillo unionis vicariae ad altare S. Spiritus in par. eccl. de Catwijck (super mare) cum dicta par. eccl. propter utriusque tenuitatem de patroni consensu facta 22 Martii 4 flor, 4 stuf.

KEPPEL.

1561–62. De sigillo absolutionis pro Godefrido a Steck ab ordine D. Hieronimi in Hulsberghe provisoris eccl. par. de Keppel Quia Revmus remisit, nihil.

KERKWERF.

1408–9. De commissione in causa appelationis facta curato in Kerckwerf 19 ℔ 2 stuf. 2 d.

1550–51. De sigillo citationis pro Cornelio Johannis Plas appelante contra dnm Johannem Wittonis pastorem in Kerckwervia.

KETEL.

1526–27. Episcopalia pro dno Cornelio Petri in den Ketel.

KLAARWATER [Klooster].

1569. It. de sigillo et admissione ad praeposituram monasterii in Claerwater Ordinis S. Benedicti partium Gelriae pro Cornelio de Molenaer; de mandato Revmi nihil. Act. 17 Julii 69.

KLEVERSKERK.

1551–52. De collatione vicariae ad altare S. Georgii in par. eccl. de Clewerskerck Johannis de Doleweerdt jur. dev. concessa. Quia exigua valoris ac est frater Wilhelmi cursoris Wallacriae, solvit leges post adeptam possessionem; ergo in praesentia nihil.

KLOETINGEN.

1408–9. De absentia Olardi curati quartae partis eccl. de Cloetinghe 28 ℔ 17 stuf. 6 d.

De absentia Philippi Johannis curati quartae partis eccl. de Cloetinghe ut supra.

De absentia Symonis de Maelstede curati quartae partis eccl. de Cloetinge ut supra.

1550–51. Licentia testandi pro dno Adriano Cornelii in Cloetinghe 42 stuf.

Koedijk.

1408 9. Permutatio Nicolai Mam presb. cur. eccl. par. de Coedijck partium Westfrisiae et Bartholomei filii Gerardi presb. rectoris altaris S. Crucis in eccl. Hagensi 48 lb 2 stuf. 6 d.

1548–49. Licentia testandi pro dno Andrea filio Johanni vice-curato in Coudijck. 42 stuf.

Kokkengen.

1554–55. De permutatione par. eccl. de Cockenghe per dnm Helyam de Zijll cum mro Thymanno Knuijff pro vicario S. Crucis in Hulst facta 28 Julii.

Kootwijk.

Permutatio par. eccl. de Cootwijck partium Veluae facta per Theodricum Heymanni cum dno Everardo de Appeldoorn pro beneficio titulari. Quia eccl. et pastor pauper est, 3 scut. 3 stuf.

Kortenhoef.

1535 36. De permutatione eccl. par. a Cortenhoeve ex resignatione Walteri Amelii pro dno Henrico Henrici pro beneficio titulari S.S. Georgii et Blasii.

Koudekerk.

1493 94. Episcopalia pro dno mro Anthonio Petri vice-curato in Koudekerck 7½ stuf.

Kralingen.

1408 9. Licentia celebrandi in Castro de Cralingen 9 lb 12 stuf. 6 d.

1554–55. Permutatio par. eccl. de Cralingen per dnm Petrum Pauli cum Johanne Christiani pro beneficio titulari Act. 5 Martii. 5 flor.

1567–68. De licentia venditionis unius jugeri terrae siti prope Rotterdam in „'t Aggere lapideo" spectantis ad eccl. de Cralingen propter diversos maris profectus tempore hiemali insultu, praesertim accedente ad hoc consensu collatoris videlicet abbatis S. Pauli. 5 flor. Act. 5 Martii 68.

KROMMENIE.

1408–9. De absentia Andreae filii Petri curati in Crommeni 28 fl. 11 stuf. 6 d.

KROPSWOLDE.

Licentia celebrandi in capella de Crupwoude 9 ℔ 12 stuf. 6 d.

KRUININGEN.

1408–9. Licentia celebrandi in domo Arnoldi de Cruininghe 9 ℔ 12 stuf. 6 d.

1493–94. Episcopalia pro dno Theodrico Petri curato in Cruninghe.

1548–49. Indultum concessum dno Johanni filio Theodrici cannonico S. Petri Middelburgensis et pastore in Cruiningen quod duas missas ad quas hebdomatim teneretur ratione vicariae ad altare S. Johannis Bapt. in collegiali eccl. de Capella, possit vita sua durante et quamdiu dictam curam teneret legere in dicta ecclesia. Solvit Cantate anno 48. 3 flor. 3 stuf.

KUILENBURG.

1408–9. Licentia concessa procuratoribus fabricae eccl. de Culemborch, ut dictam ecclesiam frangere et reaedificare valeant 34 ℔ 15 stuf.

1529–30. Episcopalia pro dno Johanni N. capellano in par. eccl. de Culemborch.

1561–62. De confirmatione decanatus Culemborgensis vac. p. mort. Arnoldi Deijs pro dno Gijsberto de Bruijn electo decano 9 flor. Act. 24 Novembris.

1569. De sigillo dimissorio pro Henrico Sigeri Culemburgensi. Act. ultimo Junii 69.

1570–71. De licentia testandi pro dno Johanne N. rectore pupillorum oppidi Culemborchensis Act. 18 Jan. 71.

De relaxatione interdicti ecclesiae et cimiterii Culemborgensis propter sepulturam haeretici.

De sigillo citationis ad instantiam fisci contra dum Cornelium Coel canonicum eccl. D. Barbarae Culemburgensis 28 Jan. 70.

1573–74. De unione vicariae perpetuae Culemburghensis cum praebenda ibidem pro dno Gerardo Gerardi 29 Juli 73.

De dispensatione pro mro Cornelio Petri rectore vicariae S.S. Petri et Pauli, Johannis Bapt. in eccl. Culemburgensi, ut in studio permanere possit donec aetatem habeat ad sacerdotium procedere accedente patroni consensu; propter paupertatem nihil. Act. 30 Juli 73.

KUINRE.

1494–94. Episcopalia pro dno Hermanno van der Lee vice-curato in Kuijnre.

1548–49. Collatio ad altare S. Guilielbrordi in par. eccl. de Kuinre jure devoluto facta Joachimo Stucker 41 stuf.

1550–51. Permutatio par. eccl. de Die Kuijnre per dnm Gerardum Rivelt cum Gerardo Stuker pro beneficio titulari 4 flor.

LANGENDIJK.

1553–54. De approbatione alienandi certarum particularum terrae sitarum in Noortserwoud appelatae „Stick by die molen" unius jugeris, item de Gordijck

tertiae jugeris, item de Sneghenweert sextae partis pertinentes ad par. eccl. S. Johannis de Langendijck Act. 21 Junii. 6 flor.

LANGERAK.

1408–9. Licentia celebrandi in castro de Langerack 9 ℔ 12 stuf. 6 d.

1570–71. De sigillo citationis ad instantiam mri fiscalis contra pastorem in Langerack, eo quod aluit puerperam in suis aedibus. Act. 11 Jan. 71.

LAREN.

1522–23. Fundatio seu erectio novae vicariae fundatae et erectae in par. eccl. in Laren in honorem septem Dolorum B. Mariae et S. Catharinae solverunt 4 scut. 4 stuf.

LANTSMEER.

1408–9. De absentia Johannis Boll curati in Lanxmeer 28 ℔ 17 stuf.

1526–27. Episcopalia prò dno Nicolao in Lantsmeer.

LEERDAM.

1493–94. Approbatio resignationis sanctae in manibus dni de IJselsteijn laici patroni de ecclesia de Leerdam et vicariae S. Nicolai in eadem ecclesia. 6 flor. Ren. 4 stuf.

1526–27. Revmus Dns Dns Jacobi Ridder Ep. Ebronensis suffraganeus Revmi Dni nostri adjuncto sibi commissario Alberto Hijst profectus est versus Leerdam 27 Junii et mansit in istis partibus consecrando et reconciliando usquę ad 3 Junii adjuucto . . . . Expensis singulis idem commissarius compùtat libere pro Revmo de procurationibus prout patet in computatione sua de particula ad particulam. 36 flor. Holl. 24 scut.

1529–30. Episcopalia pro dno Jacobo Adelberto vice-curato in Leerdam.

1569. It. de sigillo unionis vicariae B. Mariae Virg.

in eccl. par. S. Catharinae oppidi de Leerdam cum vicaria altaris S. Eligii in eadem ecclesia ad vitam dni Gerardi Richardi 6 flor. 6 stuf. Act. 25 Julii.

LEEUWARDEN.

1408–9. Ex parte decani de Lewerdia de pensione camerae dni in Frisia 173 ℔ 5 stuf.

Commissio in causa appelationis facta Janico curato in Lewerdia 9 ℔ 12 stuf. 6 d.

LEIDEN.

1408–9. Confirmatio capellaniae S. Johannis Bapt. et B. Catharinae Virg. sitae in eccl. B. Mariae in Leiden per Petrum fil. Hugonis fundatae et institutio Folkardi fil. Theodrici ad eandem 85 ℔ 12 stuf. 6 d.

Confirmatio testamenti Thomae fil. Theodrici curati eccl. B. Mariae Leidensis 9 ℔ 12 stuf. 6 dol.

Permutatio Jacobo fil. Symonis rectoris altare B. Mariae Magdalenae siti in eccl. de Weteringhe et Jacobi filii Theodrici rect. altaris S. Johannis Ev. siti in eccl. Leidensi 67 ℔ 7 stuf. 6 d.

1493–94. Episcopalia pro dno Cornelio consocio commandatoris Theutonicorum in Leijden 7½ stuf.

Episcopalia pro mro Petro Utermeer curato in Leiden 7½ stuf.

Episcopalia pro dno Theodrici filio Judoci capellano in Leiden 7½ stuf.

Episcopalia pro dno Johanne filio Henrici capellano in Leiden 7½ stuf.

Episcopalia pro dno Wilhelmo capellano in eccl. S. Petri in Leijden.

Approbatio ordinaris cujusdam clausulae confectae in ordinatione sive statutis domus Beginarum S. Agnetis in Leijden 1 scut. 11½ stuf.

Mortificatio certorum redituum mortificatorum per

quondam Mariam filiam Hugonis ad altare S. Crucis in Eccl. S. Pancratii Leijdensis accedente ad summam 15 flor. pro Dno 7 flor. 4 scut. 20 stuf.

1493–94. In Leijden in Eccl. S. Pancratii op 't Hogelant ratione consecrationis unius altaris 6 flor. 4 stuf.

1526–27. Episcopalia pro mro Johanne Velleman in Leiden.

Approbatio missae hebdomatim fundatae in Leidis per Johannem Bartholomei et Aleidam Bugel (?) solverunt 1 scut. 12 stuf.

Approbatio certae pensionis ex vicaria B. Mariae Virg. in Eccl. S. Petri Leidensi dno Theodrico Johannis Bruijn per modernum vicarium assignata.

Licentia pro dno Cornelio Ghijsen vicario in Leiden, quod potest de consensu patroni missas, super altare S. Annae ibidem fundatas, in quocunque loco congruere sibi placenti sua vita comite. Et non amplius solvit 1 scut. 12 stuf.

Approbatio emptionis quinque jugerum terrarum spectantium ad vicariam S. Petri Leidensis cum consensu dni Johannis de Noorden collatoris ejusdem pro dno Christoforo ej. filio perpetuo durante 2 scut.

Dispensatio pro dnis Gerardo Toll en Quirino Nicolai quod possunt certa bona vicariae S.S. 10m Martyrum et B. Mariae Virg. in eccl. Leijdensi dare in emphyteosim 3 scut.

Approbatio unionis vicariae B. Mariae Virg. et S. Crucis in Eccl. S. Petri Leijdensi pro dno Johanne et Adriani de Noorden 3 scut.

1529–30. Pro translatione juris patronatus et canonicatus in eccl. coll. S. Pancratii Leidensi per Egidium de Valkensteijn in personam mri Vincentii Cornelii primi magistri computationis in Haga Comitis; gratis quia de curia.

Pro licentia vendendi quatuor cum dimidio hont tercarum ad vicariam S. Nicolai in Eccl. S. Petri oppidi Leidensis spectantes pro evidente utilitate et facta fide quod pretium exinde proveniens ad usum dictae vicariae converteretur de consensu Wilhelmi Oij veri patroni ejusdem 1 scut. 12 stuf.

1529–30. Pro consecratione altaris S. Jacobi in eccl. S. Petri Leidensis ad instantiam mri Hermanni de Gouda gratis 4 scut.

1537–38. Approbatio emphiteosis certarum terrarum spectantium ad conventum S. Catharinae in Leidis concessione Screveli Sybrandi 2 scut. 24 stuf.

1550–51. Licentia testandi dno Henrico Johannis Leidensis 42 stuf.

Licentia alienandi 24 flor. vitales assignatos dno Gerardo Petri super domo et arca quadam sita in oppido Leidensi pro titulo assignato quae vicaria ad altare B. Mariae S. Petri Leidensi assignata est 42 stuf.

1551–52. Licentia testandi pro dno Corneli Johannis pastore in oppido de Leidensi 42 stuf.

De confirmatione electionis in decanatu per capitulum S. Pancratii Leidensis facta de persona dni Rasoni de Treslong 12 flor.

De commissione facta dno provisori Rijnlandiae, ut moneret matrem et conventuales B. Mariae Magdalenae Leidensis, ut proprium quod sibi vendicare praesumunt a se abdicent 42 stuf.

1553–54. De permutatione perpetui officii ecclesiastici ad altare S.S. Nicolai et Anthonii in par. Eccl. S. Petri Leidensi per Leonem Petri cum Johanne Nicolai pro beneficio titulari Act. 28 Nov. 4 flor. 4 stuf.

De indulto pro dno Guilhelmo Bartholomei rectore vicariae ad altare D. Virginis in par. eccl. B. Virginis Leidensis, quod duas missas in oppido Delfensi cele-

brare possit, eo quod dictum altare 14 dumtaxat flor. annue habeat. Act. 3 Mai anno 53. 4 flor. 4 stuf.

De dispensatione pro Florentio Heijn ut possit obtinere vicariam ad altare S. Agathae in eccl. Leijdensi cum praebenda ejusdem ecclesiae 5 flor. 10 stuf.

1553–54. De legibus reconciliationis cimiterii par Eccl. S. Pancratii Leidensis. 9 flor.

1554–55. De permutatione ad altare decem milium Virginum in par. Eccl. Petri et Pauli ap. Leidensi facta per dnm Gerardum Tell cum dno Jacobi Egberti pro beneficio titulari. 25 Mei 3 flor. 3 stuf.

De approbatione concessionis in emphiteosim 15 jugerum sitorum in districtu de Alcmade pertinentium ad altare D. Virg. in par. Eccl. S. Petri Leidensi per ejusdem vicariae possessores de pastoris ejusdem eccl. ac patroni consensu facta pro 54 flor. annue quae omnia 18 flor. locuta erant. 6 flor. 6 stuf.

De indulto pro Johanne Gerardo rectore vicariae ad altare quatuor Evangelistarum in par. eccl. Leidensi, quod duos missas de patroni consensu tamdiu quam habitaverit legere possit salvo quod quotannis edituos ac provisorem Delflandiae ejus certiores faciet.

De dispensatione pro Jacobo de Endegeest ut canonicatum et praebendam eccl. Leidensis cum vicaria ad altare S. Johannis sub eodem tecto possit obtinere 4 flor. 4 stuf.

1561–62. De approbatione venditionis dominiculae spectantis ad vicariam sitam in eccl. Leidensi ad S. Petrum, ad altare S. Appolloniae patroni consensu accedente . . . . . Facta penultima Mai 3 scut.

De approbatione septem hont terrae in emphiteosi datorum et patroni consensu accedente et spectantium ad vicarias sitas ad altare S. Martini in civitate Leidensi 1 scut.

De approbatione translationis Domus leprosorum

prope Leiden ad conventum S. Agathae depauperatum ideo quod tecta reparare non possunt solvit magister Leprosorum 12 flor. Act. 16 Junii 62.

1567—68. De consensu alienationis et venditionis certarum terrarum spectantium ad vicariam S. Catharinae in Eccl. S. Pancratii oppidi Leidensis facta per magistros fabricae et collatores vicariae perpetuae in reparatione ecclesiae salvo quod reservabuntur 80 flor. annue pro possessione ejusdem.

De sigillo translationis jurispatronatus mri Sijmonis filii Stephani patroni vicariae sitae ad altare S. Catharinae in Eccl. S. Pancratii oppidi Leidensis facta ad usum negotii fabricae ejusdem ecclesiae Act. 18 Oct. N.B. Werd doorgehaald. In margine stond: Delendum quia semel positum in titulo.

De sigillo sententiae diffinitivae per officialem latae in causa vicariae in eccl. S. Petri Leidensi inter Johannem Rijswijck et Johannem Cornelii.

1569. It. de sigillo permutationis vic. S. Elysabeth in eccl. S. Pancratii oppidi Leidensis inter dnm Johannem Scaijck procuratorem Johannem Jacobi possessorem ejusdem et Johannem Richardi pro beneficio titulari 5 flor. 13 Juli 69.

De sigillo dimissorii pro Cornelio Nicolai de Goede Leidensi 10 Mai 69.

De sigillo dimissorii pro Petro Jaspari Leidensi 28 Sept. 69.

De sigillo approbationis constitutionis hypothecae 400 flor. car. super 10 jugeribus terrarum sitarum prope Leiderdorp spectantium ad vic. S. Annae in Eccl. S. Petri Leidensi per Melchiorem de Berndrecht poss. vic. praedictae ad exinde solvendum expensas factas in causa persecutionis et annullationis emphyteosis 10 jugerum praedictorum per fratrem possessoris praedicti

procuratoris, nomine illegitime concesso, instante ad dnum mrum Johannem Rogiert canon. Eccl. S. Petri Traj. 1 flor. 6 stuf. In Mayo 69.

De sigillo unionis vic. S. Martini in Eccl. B. Mariae oppidi Leidensis cum cura pastorali ibidem ad vitam dni Cornelii Johannis pastoris ibidem 6 flor. 6 stuf. Act. 8 Julii.

1570–71. De sigillo unionis vicariae altaris S. Andreae in eccl. S. Pancratii Leidensi et canonicatus ecclesiae ejusdem ad vitam dni Johannis Wilhelmi 11 flor. 10 stuf. Act. 3 Julii 70.

De sigillo citationis ad instantiam fisci contra ... Rasonis de Treslong canonicum Eccl. S. Pancratii oppidi Leidensis, necnon contra decanum et capitulum ej. eccl. ad restituenda certa acta et munimenta habita et in Ludovicum de Treslong et Lancellotum de Brederode Act. 7 Julii anno 70.

1573–74. De permutatione thesauriae Traj. inter dnm Johannem de Bruchesen poss. ej. et dnm Engelbertum de Bruchesen rectorem vicariae S. Crucis in eccl. S. Petri Leidensi 21 flor. Act. ultimo Septembris 73.

LEIDERDORP.

1493–94. Episcopalia pro dno Johanne Alberti curato in Leijerdorp.

1529–30. Pro translatione juris patronatus a priore conventus Regularium prope Leijderdorp vicariae sitae in capella conventus S. Elysabeth in Haga comitis ad castrum dni Gerardi de Assendelft prope Beverwijck Gratis quia praesidens curiae Hollandiae.

LEIMUIDEN.

1548–49. Licentia concessa edituis de Lemuijden, quod possunt in ecclesia non consecrata divina peragere usque ad Cantate anni 49. Quia suffraga-

nens modo illuc venire non poterat 3 scut 13 stuf.

1553–54. De concessione concedendi in emphyteosim trio jugera terrae sita infra territorium de Alcmade pertinentes ad par. eccl. de Leijmuiden, quae locare solent 28 stuf. et nunc in emphyteosim concessa sunt pro 7 flor. Act. 17 Florentii. 5 flor. 5 stuf.

De citatione pro dno Thoma Persoels contra pastorem in Leijmuijden 6 stuf.

Dns provisor Rijnlandiae de concensu in emphyteosim concedente tria jugera terrae pro 6 flor. qua 28 stuf. locari solebant edituis de Leijmuijden prestito debet 5 flor.

LEK (Castrum de).

1408–9. Licentia celebrandi in domo Henrici de Lecka.

LEKKERKERK.

1408–9. Licentia celebrandi in ecclesia de Leyderkerck (Lekkerkerck?) ad medium annum 4 lb 16 stuf 3 d.

LEKKERLAND.

1554–55. De permutatione par. eccl. de Leckerlandt per dnm Petrum Corneiii Coeninck cum dno Florentino Johannis pro beneficio titulari facta 8 Martis 5 flor.

LENT.

1529–30. De sigillo absolutionis dni Balthasaris de Haga pastoris in Leent (Lent?) ad cautelam, gratis ad scripta Henrici de Arkelen reddituarii ducis Gelriae.

LIDLUM.

1553–54. De indulto pro abbate in Lidlum ut a dno suffraganeo consecrari possit 42 stuf.

LIENDEN.

1493–94. Episcopalia pro dno Johanne Jacobi curato in Lynden 7½ st.

Lier.

1548–49. Licentia testandi pro dno Arnoldo Theodrici pastore in Lira jurisdictionis Delphensis.

1567–68. De sigillo approbationis venditionis 4 hondt per edituos ecclesiae parochialis de Lyra cum pastore ejusdem ecclesiae, medio jusjurandi affirmante id in evidentem esse utilitatem et duas libras grossorum Flandriae quibus ecclesia praefata gravata erat, his pecuniis fore redimendas 4 flor. 4 stuf Act. 27 Aprilis 68.

Limmen.

1550–51. Licentia concessa pastori in Limmen alienandi duas particulas terrae alteram valoris unius flor. alteram vero ...... stuf. Salvo quod pecunia inde reducta in reparatione domus dotis conversa et vicario aut ipsius commissario infra annum rationem reddat 3 flor. 3 stuf.

Linschoten.

1553–54. De citatione pro magistris contubernii ecclesiae de Lynschoeten contra Geertrudinam de Cromwijck 6 stuf.

De legibus sententiae in causa confraternitatis D. Virginis in par. eccl. de Lijnschoten.

Lochem.

1529–30. Relaxatio dni Zwederi curati in Lochem ad tempore sex mensium ad impetrandam rehabilitationem ad cautelam a Sede Apostolico quia coactus ad se defendendum commisit homicidium 1 scut. 12 stuf.

Lopik.

1408–9. Correctio et quitatio excessus procuratoribus fabricae ecclesiae de Lopik pro eo quod ipsi summum altare situm in eadem sine licentia fregerunt 67 lc 10 stuf.

1553–54. De permutatione vicariae ad altare S. Nicolai in Lopik per dnm Jacobum de Gheer cum dno Cornelio Bernardi pro beneficio titulari. Quia exigui valoris. 42 stuf.

1554–55. De indulto facto dno Hopponi Cornelii pastore in Lopick de reconciliatione cimiterii Act. 6 Sept. anno 54. 42 stuf.

1569. De sigillo permutationis vic. ad altare B. Mariae Virg. in eccl. de Lopick factae inter dnm Nicolaum Richardi procuratorem Alberti de Schoneburgh poss. ejusdem et dnm Cornelium de Wely pro beneficio titulari 4 flor. 4 stuf. 14 Julii 69.

De sigillo permutationis vicariae altaris B. Mariae Virg. in eccl. par. de Lopick inter dnm Cornelium de Wely et Simonem Alberti rect. vicariae S.S. Georgii et Blasii 4 flor. 4 stuf. Act. 5 Oct. 69.

Losser.

1550–51. Permutatio par. eccl. in Losser partium Twenthae facta per dnm Lambertum Scorinc cum dno Bernardo then Sand pro beneficio titulari.

Maarlandt.

1408–9. De absentia Petri Baldewini curati in Maerlandt 28 ℔ 17 stuf. 6 d.

Licentia concessa procuratoribus fabricae ecclesiae de Maerlant, ut duo altaria sita in dicta ecclesia de locis in quibus sita sunt ad alia loca transferre valeant. 19 ℔ 10 stuf.

Confirmatio capellaniae B. Catharinae Virg. sitae in eccl. de Meerland p. Nicolaum Nicolai presb. fundatae ac institutio Johannis filii Henrici clerici ad eandem 57 ℔ 15 stuf.

Licentia transferendi capellaniam B. Catharinae sitam in eccl. de Meerlant ad eccl. de Hekelinghen 57 ℔ 15 stuf.

1493–94. Episcopalia pro dno Waltero Wilhelmi pastore in Marlant. 7½ stuf.

1535. De licentia vendendi certam domum sitam in cimeterio eccl. de Maerlant spectantem ad officium ecclesiasticum in eccl. Brielensi et partim convertendi in alios redditus meliores ad usum dicti officii 1 scut. 12 stuf.

1550–51. De collatione vicariae ad altare D. Virginis in par. eccl. de Maerlant in Brielis jur. dev. facta dno Jacobo filio Jacobi 42 stuf.

1551–52. De collatione jur. dev. facta Anthonio Johannis de beneficio sive vicaria ad altare D. Virginis op Maerlant oppidi Brielensis.

1553–54. De unione duarum mensurarum terrae quas editui eccl. de Maerlandt olim, anterioribus diebus jam inundatione consumptas, assignaverant cum unius hebdomalis missae onere tertia quoque hebdomade celebrare Act. 18 Martii anno 53. 42 stuf.

1567–68. De consensu venditionis septemdecim mensurarum terrae spectantium ad vicariam D. Virginis in par. eccl. de Maerlant propter gravissima pericula inundationis maris, docente id ballivo de Voern. Salvo quod ad minimum 4½ libram Flandriae ex pecuniis inde provenientibus applicabunt ad perpetuos redditus in usum vicariae praefatae. 7 flor. 6 stuf. Act. 25 Octobris.

De approbatione venditionis trium mensurarum terrae spectantium ad fabricam ecclesiae de Maerlant in districtu de Heenvliet, pro 23 ℔ grossorum Flandriae ac constituto quod publica auctione pluris vendere queant idque ad instantiam magistrorum fabricae ad reparationem ecclesiae praefatae 4 flor. 4 stuf. Act 22 Nov. 67.

1569. De sigillo approbationis venditionis septem decim mensurarum sitarum in Weckhouck (?) spectan-

tium ad vicariam B. Mariae in Macrlant. Idque propter periculum aggerum quorum restauratio et conservatio plus expensare quam proventum exigerat 12. Mai 69 6 flor. 6 stuf.

MAARSEN.

1408–9. De absentia Johannis de Mercloe curati in Maarsen 28 ℔ 17 stuf. 6 d.

Permutatio Johannis de Doern curati in Maarsen et Johannis Mercloo curati quartae partis ecclesiae de Herderwijc 86 ℔ 12 stuf. 6 d.

1553–54. De translatione jurispatronatus in par. eccl. de Maersen pro Landtcommendatore Traj. in dnm Anthonium a Maersen D. de IJselsteijn facta die 17 Mai 53.

MAERSEVEEN.

1408–9. Licentia celebrandi in capella de Maerseveen 9 ℔ 12 stuf. 6 d.

1551–52. Dns Michael de Buscoducis capellanus in Macrseveen correctus de concubinatu 6 flor.

MAARTENSDIJK.

1526–27. Absolutio ad cauthelam pro dno Adriano de Aggere S. Martini, quia quondam dnm Johannem preb. in Scerpenis ad sanguinis effusionem vulneravit 1 scut. 12 stuf.

1551–53. De indulto facto decano et capitulo Aggeris S. Martini ut dedicationem, quae ipso translationis S. Martini die celebrare solet in diem dominicam subsequentem transferre possent. 42 stuf.

MAASLAND.

1493–94. Episcopalia pro dno Johanne de Mera curato in Maslant. 7½ stuf.

MAIRE.

1408–9. De absentia Petri Buschaert curato in Mare 28 lb 17 stuf. 6 d.

MARKELOO.

1551–52. Licentia vendendi sesqui aurei ex bonis par. eccl. de Merckloe pro triginta aureis quos dno Johannis de Campis in necessariam domus dotis refectionem exposuit 42 stuf.

MARKEN.

1408–9. Licentia celebrandi in ecclesia par. de Merck.[1])

1526–27. Episcopalia pro dno . . . . curato in Merckenhoff 7½ stuf.

1553–54. De indulto facto edituis capellae de Narcken (Marken?!) quod dedicationis festum a dominica post Nativitatem Virg. ad dominicam post festum S. Martini transferre poterunt.

MASTENBROEK.

1408–9. Dns Wilhelmi Visscher curatus in Mastenbroeck.

1493–94. De jure devolutionis eccl. par. de Mastenbroeck 1 scut. 11½ stuf.

MEERKERK.

1580–81. It. solvi Adriano Buijzer pro certis diebus quibus vacavit in inquisitione contra pastorem de Garderen et pastorem in Merckerck facta, aliisque scripturis per ipsum in causa quam contra M. Franciscum Remus propter rationes reliquit; annis praeteritis non soluta secundum ipsius scedula 4 flor. 19 stuf.

DE MEERN.

1580–81. Permutatio vicariae ad altare S. Anthonii

---

[1]) Waarschijnlijk wordt hier Marken bedoeld.

„Op de Meern" facta per dnm Amelium de Nijtvelt cum Everardo Quirini pro beneficio titulari 4 flor. 4 stuf.

MELISDIJK.[1])

1529–30. Pro licentia transferendi festum dedicationis eccl. par. de Melisdijck in Borsalia jurisdictionis Wallacriae propter diversa incomoda et homicidia. 1 scut. 12 stuf.

MEPPEL.

1526–27. Dns Johannis Vanijnck pastor in Meppel acceptavit jurisdictionem praeposituræ B. Mariae Virg. Traj. scilicet Drenthiae in anno 24 bisextili pro quinto denario. Quia adhuc nullam fecit computationem aliquod solvit prout . . . . . patet in computatione . . . . anno praecedenti videlicet xxv.

1548–49. Licentia testandi concessa dno Wichero filio Johannis pastori in Meppel 42 stuf.

Licentia testandi pro dno Nicolao Hermanni presb. in Meppel. 42 stuf.

1550–51, Licentia testandi pro dno Johanne Eijberch vicario in Meppel. 42 stuf.

MIDDELBURG.

1408–9. Confirmatio dni Johanni Egidii decani in Middelburch per capitulum electi 115 ℔ 10 stuf.

Licentia concessa commendatori dominorum Teutonicorum in Middelburch, ut capellam suam ibidem frangere, reformare valeat 9 ℔ 12 stuf. 6 d.

---

[1]) Waarschijnlijk wordt hier bedoeld Ellewoutsdijk. Mij toch is is geen parochie Melisdijk genaamd bekend. Noch de heer S. Muller Hz. in zijn Rechtsbronnen noch v. d. Aa in zijn Geographisch Woordenboek, geven Melisdijk aan. Daar er echter „in Borsalia" wordt aangeteekend, geloof ik zeker, dat Ellewoutsdijk de plaats is die hier bedoeld wordt, te meer omdat Meliskerke reeds in 1357 werd geincorporeerd bij de abdij van Middelburch.

1493–94. Episcopalia pro dno Petro Petri cur. in Westmunster.

Episcopalia pro dno Johanne Cornelio curato in Abbatia in Middelburgh.

Episcopalia pro mro Henrico Fopponis capellano in Middelburch.

Licentia spargendi certas terras Campi Sancti de Urbe in cimeterio hospitalis S. Mariae Middelburgensis 3 flor. 10 stuf = 2 scut. 10 stuf.

Mortificatio ejusdem domus donatae in augmentationem vicariae B. Mariae in eccl. S. Petri Middelburgensi 21 scut.

1526–27. Permutaiio [inter] dnos Nicolaum Cornelii poss. vic. S. Andreae in par. eccl. Middelburgensi ex una et Bartholomeum de Goyer poss. vic. S. Crucis in Hulst ex altera 1 scut 2 st.

1529–30. Licentia testandi pro dno Florentio Johannis presb. in Middelburg 1 scut. 12 stuf.

1548–49. Licentia vendendi duas libras et octo solidos grossorum pertinentes ad vic. ad altare S. Egidii coll. eccl. S. Martini Middelburg. Super diversas terrae miniculas hypothecatas et ob id difficiliores exactiones . . . . concessa capitulo ej. eccl. tamquam patrono dno Odardo Eyscheris data eidem capitulo, quod eosdem redditus super fructibus capituli hypothecare possit, salvo quod pecuniis inde provenientibus emerit redditus dicti capituli commandum, de quo mihi fidem faciet intra annum. Act. 12 Octobris anno scilicet 49. 42 stuf.

MIDDELHARNIS.

1493–94. Episcopalia pro dno Adriano vice-curato in Middehernesse.

MIDDELIE.

1408–9. De absentia Danielis Wilhelmi curati in Middelie 28 ℔ 17 stuf. 6 d.

MINNERTSGA.

1493–94. In Minnertsgaet in Christophori villa [1]) extra Franeker ratione duorum altarium 6 scut. 20 stuf.

MOERBEEK.

1148–49. Permutatio cannonicatus et praebendae una cum supplemento eccl. Traj. facta per mrm Philippum de Mera cum mro Georgio Strijt pro matricularia eccl. par. de Moerbeek partium Wasiae ['t land v. Waas], diocesis Tornacensis. Quia Strijt nihil.

MOGGERSHIL.

1550–51. Licentia testandi pro dno Nicolao Guilhelmi pastore in Moggershil. 42 stuf.

1554–55. De indulto facto edituis ecclesiae de Mokerhil, quod circuitum, qui postridie celebrari solet, in diem Dominicam post Nativitatem Virginis transferre possint anno 54. 42 stuf.

MONNIKENDAM.

1408–9. Licentia concessa procuratoribus fraternitatis altaris B. Mariae in eccl de Monnikendam, ut quondam petiam terrae ad dictam fraternitatem spectantem vendere et pecuniam ex hujusmodi venditione proveniendam in meliores usus dicti altaris convertere valeant. 25 ℔ 6 stuf. 6 d.

1551–52. Permutatio vic. ad altare S. Quirini in par. eccl. de Munnickeris per dnm et mrm Cornelium Voertburch cum Johanne Guilhelmi pro beneficio titulari. 4 flor. 4 stuf.

---

[1]) Zie Franeker, bladz. 199.

MONNIKHUIZEN.

1526–27. It. eodem tempore (November) consecratus est chorus in Monnikhuizen sine procurationibus quod Dns Rev concessit per scripta et instantiam principis Gelriae.

MONSTER.

1493–94. Episcopalia pro dno Laurentio vice-curato in Monster. 7½ stuf.

Pro reductione oneris trium missarum in vicaria S. Petri septimana ad duas in Monster. 3 flor. 15 stuf.

In Monster prope Delft ratione consecrationis unius altaris 6 flor. 4 stuf.

MONTFOORT.

1408–9. Licentia procuratori fabricae eccl. par. de Montfoirde concessa, ut dictam eccl. frangere, reformare, etiam ut quasdam petias terrarum et alia bona ad fabricam dictae eccl. spectantia vendere, et pecunias exinde proveniendas in meliores usus ecclesiae praedictae convertere valeat. 57 ℔ 15 stuf.

1526-27. Approbatio pensionis 22 flor. curr. Holl. per dnm Johannem de Arnhem rect. vic. S. Johannis Bapt. in Montfoort Ernesto Johannis assignatae; solvit 1 scut. 12 stuf.

1561–62. De reservatione pensionis annuae 24 flor. ad vitam Philippi de Nijevaert facta per dnm Nicolaum Scetter super vicariam sitam in eccl. par. de Montfoort, domini de Montfoort tamquam patroni consensu accedente 2 scut. Act. 20 Februari 62.

1569. De sigillo citationis ad instantiam fisci contra dnm Wilhelmum Besseler vicarium in Montfoort super concubinatu Act. 28 Feb. 70.

(Wordt vervolgd).

P. M. GRIJPINK.

ALPHABETISCH REGISTER.

A.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

J.

L.

M.

N.

T.

Z.

Amsterdam. Rector RIJKENBERG.

IN MEMORIAM.

Met innige dankbaarheid, maar ook met niet minder groot leedwezen, moet aan het eind van dit Register een woord gewijd aan de nagedachtenis van den sedert (26 April) overleden opsteller.

Reeds bijna 25 jaren lang (van 1896 af), heeft Rector RIJKENBERG den zoo weinig begeerlijken maar des te meer verdienstelijken arbeid van het Alphabetisch Register op elk deel der Bijdragen, als een geliefkoosde taak op zich genomen [1]), een werk waartoe hem, waarlijk, een bijzonder talent door God geschonken was, en dat hij als „stille en krachtige werker" met een stiptheid en nauwgezetheid behandelde, die bewondering wekten. Indien ooit de hand van iemands schrijven van zijne persoonlijkheid sprak, dan was dit bij onzen Rector zoo. Wie met hem wel eens in briefwisseling geweest is, zal dat eigenaardig vaststaand schrift nooit vergeten, hetwelk hem, zoo hij middeleeuwer geweest ware, een plaats zou gegeven hebben onder „die Kunstgenossen der Klosterzelle".

En dat alles bij wankelende gezondheid. Als Rector van het Maagdenhuis, zoo werd bericht, heeft hij geen gezonde dagen meer gekend. Slechts aarzelend kon ik hem verleden jaar de vraag stellen, of ik op hem voor dit Register rekenen mocht. Maar zie, het antwoord luidde, boven mijne verwachting, dat hij „besloten was, mede om mij genoegen „te doen, om het Registerwerk weer aan te pakken". Doch met een echt medelijden zag ik aan de ontvangen kopij, welk een bijzonder geduld hij nog weer had moeten oefenen om in zijn nagenoeg voltooid handschrift nog tal van persoons- en plaatsnamen in te voegen, die op de bladzijden 421—62 van de vellen 28 en 29 hunne plaats waren komen vragen. Toch waren ook al die invullingen weer zoo gelijkmatig, vast en net geschreven, zonder eenig geknoei, ja zonder uiterlijk spoor van afgematheid des schrijvers!

Mogen dan velen onzer geschiedvorschers den onvermoeiden registermaker innig dankbaar blijven, zijne ziel gedenken en God de Heer hem loon geven van zijn getrouwen arbeid.

Overveen, 14 Mei 1920. J. J. G.

[1]) Naast zijn aandeel dat hij had in de opstelling van het *Algemeen Register* der 20 eerste deelen, bewerkte hij ook, hij alleen, het *Algemeen Register* op de deelen XXI—XXX.

